Eilis Ponnet • MEESTETA KŪLA

Lilli Promet

MEESTETA KÜLA

ROMAAN

1962

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

E
P 78

Kunstiliselt kujundanud VIVE TOLLI

ESIMENE PEATÜKK

1

Need polnud igapäevased teed, mida eluajal oli nähtud ja sõidetud. Need olid kurat ise teab mis teed! Alles mõni tund tagasi siledad kui tantsupõrand, nüüd aga üksainus veeväli, kust kuivemad paigad saartena välja ulatusid. Iga suurema lombi ette jäid kurnatud ning janused hobused tõrksalt seisma ja kannatuse kaotanud küüdimehed malgutasid märja ning sorakil karvaga loomi.

Säh! Säh! Säh! Küüdimees teeb kõik mis võimalik, ja pole tema süü, et hobused venivad ja vihm uputab.

Aga see ei lepitanud sõitjaid — nad olid kui kärbsed sügisel, uimased ja tigedad. Isegi insener Sitska, kes meelde jäi oma hea tuju, laulujorude, ilu ja haridusega, losutas nüüd konukil vankri päras, kumera põhjaga kübar kui must pada silmini peas. Kõrge märg kubu ta kõrval oli Vanda, Sitska naine. Aga nende minia Liili püüdis meeleheitlikult rattariginast üle karjuda.

«Mida?»

«Palavik!» Liili tõstis teki serva üles ja uuris pampu oma kätel. Insener laksutas lapsele keelt ja tegi naljakaid nägusid. Tüdruk ajas sõrmed tekist välja ja püüdis haarata vanaisa nina, millele vettinud kaabust langes suuri vihmatilku. Need kukkusid nii tihti ja nii täpselt nagu rohupudelist.

«Kannata, Triinuke, varsti tuleb päike.»

«Kus on päike?» küsis laps.

Kus ta on? Oli ainult vihm, teadmatus ja näriv südamevalu. Kümne vankriga voor kõnkus vaevaliselt edasi. Rattad vajusid raskelt kihisevasse mutta, väänlevaisse porivoltidesse. Hall vihmatuisk peksis näkku

ja selga ning rahetera-suurused piisad kargasid mullidena lompidest üles. Oli, nagu oleks maapind üleni keenud.

Inimeste märjad näod püsisid liikumatult kui sünged maskid. See hirmutas lapsi, kes ei julgenud isegi jonnida. Uniste, ahenenud silmadega vahtisid nad presendi alt hobuste kurbi sabasid.

«Ütle nüüd, hing, kes ajas sind kodunt välja säärasesse maailma pärasse?» sülitas Jeemel, pikk paljaspea. Johannes oli ta eesnimi.

«Kuidas nüüd öelda. Ja nagu sa ise ei teaks,» vastas nokkmütsis aeglane vanamees Ruudi Populus.

«Vihma sa märkad, aga vassiste ja pomme mitte? . . . Vihm sajab ühe päeva, kaks päeva, nädal, või kui just jonnida tahab, siis seitse nädalat. Aga ta läheb ikkagi iseenesest mööda ja selle kannatab ära nagu iga teise häda. Kuid vassismi ei saa ära kannatada ja ta ei lähe iseenesest mööda nagu sadu,» arutas Ruudi Populus ja mõtles veel juurde: Jajah! Ilmamuutus teeb mõnegi linnu laulud teiseks . . .

Kusagile jäi metslase põletada ja riisuda nende kodu. Kõik mõtlesid temast. Ümar ja kannatlik Tilde, tema tütar Kristiina ja võõras naine Eeva, kes oli nendega ligi kaks tuhat kilomeetrit koos maha sõitnud, sobitanud raudteejaamades kasulikke tutvusi, muretsenud supitalonge, olnud ettevõtlik ning ülevas tujus. Nüüd vaatas ta vihma sisse ja neelas pisaraid.

Kuuendas vankris toetus oma suure tugeva mehe najale pisike noor naine Pärja.

Kusagil selle vihma taga oli tema tuba ja köök. Riiulitel hiilgasid kastrulid, põhjad ülespoole. Ja voodi . . . Õnnetu võis ta olla ja väsinud, aga sängi heites, sooja teki all, kahe valge lina vahel jäid mured poole väiksemaks ja uinudes lootis ta homsest päevast ikka ainult head. Sest temaga oli Hannes. Ja seni, kuni Hannes tema kõrval oli, polnud midagi muretseda. Ta võis ainult nukralt kodu taga leinata, kuid tulevikku ta ei kartnud. Vaenlase käest pääsenud, katus pea kohal, tuli koldes ja Hannes — sellest oleks temale küll! Nüüd sõitsid nad lõputuid teid ja vaatasid kadedalt iga tulukest võõras aknas.

«Pärja!» sõnas Hannes oma silmivesistavale naisele

tusaselt. «Kas sellest märjast, mis taevast alla sajab, sinu meelest veel vähe on?»

Ka inseneri proua Vanda Sitska nukrutses. Ta igatses oma kaminat taga, tugitooli, Voltaire'i, kuuma teed, ja et ta jalad oleksid pleedi mähitud. Et tüdruk Anna avaks laiad klaasuksed ja veeretaks käratult sisse serveerimislaua võileibadega.

Venisid lõputud lagedused, ühegi külata teel. Tuli pimedus, tõusis tuul ja Sitskade minia Liili nägi und. Oli nagu kusagil kodu lähedal ja ta kelgutas lapsega mäel. Märga lumelobjakat tuli, sadas otse näkku. Liili vedas suure vaevaga kelku ülesmäge ja Triinu aitas nööri sikutada. Kuid sellest muutus kelk veel palju raskemaks. Lõpuks jäid nad väsinult seisma ja Triinu ütles:

«Ema, mul on külm.»

Liili puhus hingeõhku ta kätele ja küsis:

«Kas nüüd on soojem?»

Laps raputas pead. Siis võttis Liili palitu seljast ja mässis sellesse lõdiseva lapse. Aga Triinu raputas pead ja ütles kurbade silmadega:

«Ema, mul on külm.»

Liili ärkas. Laps magas ta kangetel, väsinud kätel. Nad sõitsid läbi kolhoosi kõrgete väravate, viltuse vihma pekstud tatari küla poole. Loomadki tundsid rõõmu, mis veel inimestest rääkida. Esimese vankri järel jäid kõik teised nõksatades seisma. Jäid seisma kauaks ajaks.

Tõusis kisa.

«Mis lahti?» karjuti. Keegi ei teadnud.

«Kus teejuht on? Kuhu ta kadus?»

Inseneri naine Vanda tõstis lõua talvepalitu kõrgest kraest üles. Kui palju vaevatud, vanu nägusid peale tema oma vahtis vihma sisse. Mis ime, kui see raske teadmatus kestis juba teist kuud. Kõigil silme ees ja kurjades unedes purustatud linnad, alevid ja raudteejaamad, köndid, kõrbenud puud vanades kuulsates linnaparkides ja teede ääres. Kord kihutas rong öidpäevi peatumata edasi, siis oli tal jälle aega küll kusagil metsa vahel või tühjadel väljadel seista, et rinde poole veerevaile ešelonidele, vägedele, tankidele, kahuritele ja sõjamoonale teed anda.

Siis aga tormas rong püsti-äkki täiskäigul minema,

leidmata mahti laialiläinud inimesi hoiatada, kes asjatult hüüdes mööda roopaid ta järele harpasid. Aga need, kes ühel hommikul täiskiilutud, mähkmeist ja higist lehkavais vaguneis ärkasid, nägid uuesti sedasama tuttavat jaama, kus nädal tagasi sai oldud. Seesama jaamaesine «kipetokiga», siniseks või hõbedaseks värvitud kipskujudega, lilleurnidega, ronge ootava inimmurruga perroonil, magajatega iluaia murul. Mis sinna parata! Raudteed olid ešelonidest umbes ja üle koormatud. Rinne vajas leiba, varustust ja kaitsjaid. Nende kätes oli elu ja kodumaa saatus.

Noored sõdurid tantsisid oma lühikestel peatustel neidudega otse lahtistel vaguniplatvormidel, söötsid evakueeritute lapsi rammusa sõdurikapsasupiga ja mängisid vanu, kalleid laule. Ja inimesed muutusid neid kuulates hellaks, nende nägudelt kadusid hetkeks väsimuse nukrad jooned ja mure. Kõik omandas pehmemad ning rõõmsamad toonid ja tiibadega usk ei lasknud enam nii masendavana näida kõiki teeraskusi, seda, et lapsed olid vannitamata, et olid kõhukinnisus, täid . . .

Sest kui kohutavalt löödud on inimene, leides oma kehal esimese täi. Ta on enesele vastik, võigas ja kogu aeg pingul ning valvel: kas miski ei liigutanud juustes või põues? Kuni ta lõpuks isegi ei tea, on see söödik või ainult närv.

Teejuht, kes öömaja käis küsimas, tuli tagasi voori juurde. Ja vankrid hakkasid lainetavas vees küla poole lõngerdama. Ööpimedusse tärkas aknasoe ja inimesed tulid välja lävedele. Ning Jeemel, pikk paljaspea, müksas oma kaaslast Ruudi Populust:

«Noorikud kutsuvad ehale! Teavad, et me sinuga prisked ja vabad poissmehed oleme.»

Ah kuidas süda kippus nende uniste tulukeste juurde! Viimase vankri taga rippuv piimanõu kolksus rõõmsalt ja ärevalt. Ning kõrvadele oli see nagu kellukese helin.

2

Hommik oli mossis. Sadas udu. Küla ümbrus jättis tallermaa tunde, inimlage, tulnukate laialipillutud vankritega ja rohtu nosivate hobustega. Taredes magati raskelt ja unenägudeta, tõusti aga nii kangete liikmetega ning väsinult, nagu poleks tundigi tukutud. Ja kui lapsi riidesse topiti, magasid nad edasi, püstijalu, huuled torus.

Kristiina lamas alles sulgpatjades, unine, laisk ja ilus. Tilde lõikas leiba ja Eeva suitsetas. Aknast, fuksia roosade südamete vahelt, paistis tükike pilvist taevast.

See küla oli kena ja uus. Nii uus, et tared polnud kaotanud veel värskelt tahutud palkide heledust. Ja nii puhas oli siin, et tulid meelde kõik seljataha jäänud öömajad. Jaama ooteruumid põrandail ligistikku magavate inimestega, kes veel uneski oma pampe kramplikult varaste eest hoidsid. Koolimajade klassid, laeva narid, lage laotusealune.

Vööni langeva pearätiga vanake tõstis teemasina lauale. Ta keerutas sõrmede ümber Kristiina heledaid kiharaid ja kiitis teda:

«Tšetšek. Ilus lill.»

Lae all kätkis puhkes imik vääksuma ja kihnas rusikatega silmi, rusikad aga olid teisel kui roosinupud. Vanaema lükkas hälli õõtsuma, pistis karjuvasse suhu leiva- ning suhkruseguse rahustava nutsaku ja näitas siis käega akna taga laiuvatele kurbadele, vihmastele põldudele.

«Sõda . . . Aru saama?»

«Jah,» lausus Tilde. Mehed olid sõtta läinud. Kes põldude üle jääb? Kas seda tahtis vanaema ütelda?

Seda. Ja seda, et tal teelistest südamest kahju on, ja et ta nende väntsutustele kaasa tunneb. Armsad inimesed, me oleme ju kõik ühise õnnetuse kaaslased, seda tahtis ta öelda. Memm valas piaalidesse teevett, tõi kambrikust klaaspurgiga piima, jättis kotad ukse taha ja astus valgetes sukkades üle heleda värvimata põranda. Esimest korda nägi ta suitsetavat naist.

Allah! Allah!

Kas niisugune lapsi ka saab? Tema oli neid üheksa ilmale toonud ja viis poega saatis ta nüüd lilledega ehitud vankrites, mesiviina, bajaani ja pisaratega sõtta.

Allah! Allah!

Aga kus olid Eeva lapsed? — Seal! Kodus! Eestimaal!

«Ära sõida!» palus Eeva mees. «Jää!» Kuid tema viskas kohvrisse kaks uut siidkleiti, pesu ja supellina. Aitab neist paariks kuuks küll! Sõda ei või kaua kesta! Kõik arvavad nii. Eeva ei usu Hitleri «võitmatusse armeesse». Kui ta seni mujal Euroopas nahatäit pole saanud, siis saab ta sellé Venemaal kätte.

Tütar ei tulnud saatma. Eeva kohtas Ainot vabriku õuel.

«Ma ei tunne sind!» kähvas tüdruk.

Eeva aidati veoautole. Töölised, vintpüssid üle õla ja padrunid vööl, evakueerisid oma tehase naisi ja lapsi. Eeva tahtis poega suudelda.

«Kõik vaatavad, mammi,» häbenes poiss. Ja nõnda jäi poeg talle meelde, vabriku hoovil, valgete paberribadega kleebitud akende taustal. Pikk ja kujutu veel, mehelikult väärikas ja lapselikult õrn. Ta hoidis uhkelt oma püssi ja igatses kangelastegusid teha. Vaene laps. Eeva süda värahtas. Surematus toob enamasti surma, kuid surm ei tee veel surematuks . . .

Jah, ta polnud oma mehele ustav naine, aga lapsi, seda näeb jumal taevas, on ta armastanud ausa emasüdamega. Ometi pole see armastus ei neid ega teda ennast õnnelikuks teinud.

Elu on keeruline, inimene alles tagantjärele tark . . .

Viimane aasta lõhkus nende perekonna sellegi vähese ja näilise kooskõla, mis oli. Eeva pooldas nõukogude võimu, Anton oli vastu, poeg toetas ema, tütar isa vaateid ning seisukohti. Alguses häbeneti liigset ägedust ja lepiti ära, aga tülid süvenesid ning hargnesid kui mõrad. Naabrid kuulatasid ukse taga ja vangutasid pead: vaat, mis poliitika teeb!

«Ise oled tööline! Mis sa nutad kodanlasi taga!» püüdis Eeva meest veenda.

Anton aga vedas naise kättpidi riidekapi juurde, patsutas tualettlauda, tugitoole, kabas kardinaid.

«Kas me halvasti elasime?»

«Keegi pole meile midagi kinkinud,» vastas Eeva. «Ja kergelt pole midagi saadud . . .»

«Kas meie peremees oli vereimeja?»

«Oli,» vastas Eeva.

«Ta kinkis kõikideks pühadeks kuupalga. Ehitas oma töölistele klubi, trammiliini, viiekordse maja. Avas

alandatud hindadega kaupluse. Sõidutas töölisi oma autoga, tantsis meie naistega pidudel. On see vale?»

«Eesel!» karjus Eeva.

Ta ei saanud mehele selgeks teha, et maja, mille peremees oma töölistele ehitas, tõi talle puhaskasu, ja pood, mis ta avas, tasus end suurepäraselt. Toiduaineid ostis vabrikant hulgi, tööline võitis sendi, peremees kroone. Tooraine sai ta tollita, jumalamuidu, ja trammiroopad tõid pangaarvele miljoni.

«Mis sellest!» imestas Anton. «Elas ise ja lasi teisi elada.»

Mis sa räägid niisuguse tõmbiga, kes millestki aru ei saa. Eeva vihkas kõige rohkem seletusi. Ajagu igaüks läbi oma mõistusega, igaühel on omad nõrkused . . . Anton aga vaatas Eeva nõrkustele läbi sõrmede. Ta soovis ainult, et väliselt oleks kõik kombes, ja et Eeva raha ei pillaks. Kui naine vastu ööd koju tuli, ei küsinud Anton kunagi, kus ta oli, vaid nurises:

«Keerutad aina ringi. Jälle on sul pooltallad läbi.»

Anton oli ilusa kongis ninaga, lõuahabemega, peente näojoontega, rühikas ja pikk mees. Kõik, kes teda esmakordselt nägid, ütlesid Eevale:

«Sul on ilus mees. Nagu parun.»

Aga Eeval oli paruniilust üksi õnneks ja armastuseks vähe. Antoni kitsarinnalisus ja ihnsus ärritasid teda. Isegi supipotti pistis mees oma nina.

«Kas liha maksis nii palju? Eile oli sama rammus supp, kuid tuli odavam.» Õhtuti võttis ta arveid kokku ja oh häda, kui tekkis paarisendine vahe. Ta ei läinud enne magamagi.

«Tuleta meelde,» sundis ta, «kuhu see raha siis jäi?»

Antoni ema kaebas tuttavatele oma poja õnnetut abielu, nii nagu see ämmade juures käib: mis too täitmatu Eeva ometi mõtleb! Kas polnud Anton truu mees, töökas, kokkuhoidlik, puhas. Ei joonud, ei suitsetanud, ei viinud raha kinosse ega teatrisse. Õhtuti kontrollis ta laste sukki ning pihikunööpe, tegi ise sisseoste ja remonti. Kergemeelsed naised saavad alati head mehed!

Eeval oli Antoniga igav, neil polnud, mille üle rääkida. Isegi pühapäeviti linna mööda jalutades Anton vaikis. Ta kandis toredat inglise riidest ülikonda, kübar oli tal peas, lips ees ja jalutuskepp käsivarrel. Nagu

härral. Ta hindas silmadega vastutulijaid ja tundis rõõmu, kui teda vaadati. Ainult aeg-ajalt kibrutas ta kulmu ning jagas eeskõndivatele lastele lühidaid juhatusi ja pikemaid manitsusi.

«Aadi, ära sõtku kingi viltu! Aino, sa teed sokid mustaks. Nad saavad pestes enne otsa kui kandes!»

Aga kui lauda istus liigne inimene, valvas Anton kogu õhtu otsa ta suud, suhkru- ja võitoosi. Aja jooksul harjus Eeva mehe loomuga, kehitas õlgu ja leppis sellega. Ent üha sagedamini tõmbas teda kodunt välja, ta igatses inimeste seltsi, lõbu ning unistas tõelisest armastusest, tõelisest õnnest, tõelisest mehest. Ja ehkki tema väikesed seiklused ning kerged kiindumused lõppesid pettumusega, näis talle ometi, et teda ootab ees kindlasti midagi suurt ja kaunist.

Jah, mõrad olid olemas juba varem, ehkki Anton seda jonnakalt eitas ja ajas kõik punaste süüks. Eriti tige oli ta Aadi vastu, kes komsomoli astus. Isa ja poja vahekord muutus aga täiesti vaenulikuks ning leppimatuks pärast seda, kui Aadi kord ühelt koosolekult hilja õhtul koju tuli.

Milline kohutav õhtu see oli!

«Kus sa hulkusid?» küsis Anton.

«Ma ei hulkunud,» solvus Aadi. Aino nõjatus uksepiidale ja viilis kahjurõõmsalt muiates küüsi.

«Ta käib vene soldateilt kükktantsu õppimas,» torkas ta õelalt ja tundis ilmset mõnu poisikese kurjadest silmadest ning rusikas kätest.

«Seltsimees komnoor,» õrritas tüdruk, «varsti on teie laul lauldud!»

«Mis sa sellega öelda tahad?» küsis kahvatu poiss.

«Seda näed sa ise, k u i l e h e d l a n g e v a d... Ära siis minu halastusele looda!»

Aadi oli seda parooli, klassivaenlase riigipöördeennustust juba varem kuulnud. Poiss tõstis käe, kuid isa rabas sellest kinni.

«Kas seda õpitaksegi sinu komsomolis?» ja ängas talle vastu kõrvu.

«Lurjus!» karjus Aino, tõmbas ukse kinni ja sikutas selle ette sohva.

«Mis barrikaade sa ehitad!» vihastas nüüd Eeva, kes oli tüli sõnatult jälginud.

«See punane rämps võib ju ära tappa, paljaks röövida, kõike teha!» ulgus tüdruk.

Polnud raske aimata, kust Eeva tütar niisugused koletislikud meeleolud päris. Peremehe päevil ei palgatud kontoripreilideks muid kui ainult väga noori ja nägusaid tüdrukuid. Tüdrukuid nagu Aino, keda peremehe poeg vedas autoga ringi ja tantsitas kella-viie-teel. Eeva ei tundnud erilist muret tütre pärast, kes oli auahne ja kaine nagu ta isa. Iga ta naeratus, kõik tema võlud teenisid kindlat eesmärki — soodsat abielu.

Eeva ei saanud keelata, teda noomida või tagasi hoida. Aino oleks siis ütelnud:

«Aga sa ise?»

Eeva vaikis ja lohutas end sellega, et tütarlapsed nagu Aino ei tule kunagi oma armulugudest välja, imik kätel. Aga juhtus nii, et mitte ema, vaid uus aeg segas end Aino ellu. Ja sellepärast ta vihkaski seda uut aega. Kui lähedal oli seisnud Aino õnn: maja linnast väljas, tenniseväljakuga ja basseiniga, vasikasuurune välismaa koer, spordiauto, positsioon, kadedad sõbratarid, külalised õhtusöögiks...

Kõik need suured ilusad unistused seisid nüüd varemeis ja sellepärast surus Aino küüned pihku ning ootas sügist, mil lehed langevad...

Eeva aga mõistis, kui raske on olla ema, kuid ta ei mõistnud midagi muuta, midagi takistada, vaid lasi veereda, nagu veeres see nende perekonna vankrike.

Nõnda olid lood Eevaga.

Väljas istusid kõik sõiduvalmis ja Eeva pidi kiirustama. Tuul käristas pilvi ja kuivatas maad.

3

Nii, nagu insener Sitska oma lapselapsele Triinule oli lubanud, hakkaski päike paistma. Tugev tuul lükkas põldude hõbelakad lainetama ja ei tea kust kokkulennanud suur parv tibakasvulisi pulmalennus liblikaid tuli maanteele mängima. Teejuht, keda juuste pärast Punapeaks hüüti, rebis maast sületäie lümakil herneid ja viskas vankrisse, otse Kristiina sülle.

Üha uusi külasid tuli vastu. Mõned korras ja kenad, nikerdatud aknaraamide ning kõrgete taradega, mõned jälle lössis õlgkatuste ja savist korstnaplönnidega. Looduski polnud neid paiku võrdselt armastanud. Mõne küla ja selle ümbruse oli ta hoopis lagedaks ja puieta jätnud, nii et tüvekamat põõsastki oli raske leida. Ja lilled, mis akna iluks lehtisid, needki olid kidurad, vesiselt läbipaistvate rootsudega.

Nüüd olid nad mäe harjale jõudnud. Kristiina hüüatas ja lõi käed kokku. All rammusalt rohelises orus paiknes puupitsiline hele küla kirikuga ja poolkuuga selle teravas tipus. Vahedalt haljas jõgi lamas nende pilgu ees täis päikese sooja ja looduse hing oli avatud. Ritsikad saagisid, linnud hõiskasid kõrgel taevas ning kõik, mis siin oli, otse ujutas üle oma headusega. Ümberringi õitsesid sini-siniselt linapõllud ja Punapea käis vankri kõrval maanteel ning otsis kõneainet, et ainult olla Kristiina läheduses ja vaadata tüdrukule silma.

«Tšetšek. Ilus lill,» ütles ta.

Aga seal tõttas nende poole Ruudi Populus nokkmütsis ja vihmamantlis, põllulilleke kõrva taga. Sel vanamehel oli kõike parajal määral — musklis sääred nagu tublil talutüdrukul, tugev turi ja paras kõht, silmad väikesed ning targad, kulmud kahrus, mille taha on hea muiet varjata, priske nina ja nina on ometi mehe nägu. Aga ta käed vääriksid eraldi peatükki — raske töö ei kaunista käsi.

Ta tuli teejuhilt aru pärima, kunas kohale saab.

«Veel nelikümmend kilomeetrit,» arvas Punapea. Populus kratsis kõrvatagust ning jäi vaatlema ilusat noort tüdrukut, ta väikest jumpsakat mammat ja paberossi pahvivat Eevat.

Päikese tulised kiired tegid liiga ja inimesed hakkasid riideid ükshaaval seljast ära võtma. Pärja vaatas otsatuid ja ääretuid põlde ning ohkas:

«Kes neid küll harida jõuab!»

Ta tundis ennast voogava viljamere ees nõdra putukana, see väsitas teda ja ajas näriva valuga kojuigatsuse peale. Eesti! Vaene ja väike, põllud otse ukse ees. Astud sammu — heinamaa, astud teise — metsatukk. Siin aga sõidad ja sõidad, kuid põllule lõppu ei tule. Nad olid liiga kitsalt elanud, et suurega harjuda. Kuid

Hannesele meeldis ometi kõik suur ja lai ning ta sirutas käe välja.

«Vaata!» ütles ta. Siin oli ruumi tegudeks ja hingamiseks, ning Hannes vajas mõlemaid.

Kahes külas joodeti hobuseid ja võeti rakkest lahti. Inimesed heitsid murule maha, pidasid söömavahet, suitsetasid ja lasid lapsi joosta. Ainult insener Sitska seisis väepealikuna püsti, käed vaheliti rinnal, ning silmitses mahlast haljust, lilli nõgudes ja metsatukka, mille jalgade ümber lookles jõgi, niisama vesivalge kui taevas. Vanda võttis korvist leiba ja liha ning Liili püüdis lapsele vägisi ja palvetega toitu suhu toppida. Aga Triinu keeras nutuse näo kõrvale ja ajas kätega vastu, ning Liili soovis kadedalt oma tütrele teiste laste söögiisu, kes jooksid ja hüplesid, leivakannikas peos, seda ahnelt teravate hammastega purres. Ja Liili süda hakkas valutama . . .

Õhtu eel jõuti pärale ja sõideti pikkamööda läbi rajoonikeskuse. Siin oli apteek kõrgete trepiastmetega ja punaste ning roheliste rohupudelitega aknail, trükikoda klaassildiga, hoiukassa ja rahvamaja. Jõe kaldal säbarate pajude vahelt tõstis metšet oma kõvera kuusarve kõrgele taeva poole, aga väljakul, rajooni täitevkomitee ees, üürgas valjuhääldaja veel kõrgema posti otsas.

Teemajast väljus mehi, tunnusteta sõduripluusi volte selja taha lükates, ja samasuguseid kihutas peatänaval, kõrgetes punutud vankrikorvides. Ning valgete tikitud põllede ja pearättidega naised andsid rutakalt neile teed.

Voor keeras põiki üle muruväljaku ja ajas hanekarja laiali. Kuid toibudes õiendasid nad oma pikki maokaelu, sisisesid ja kaagutasid veel kaua ning tigedalt nagu naised, kes riieldes kuidagi pidama ei saa.

Hobused peeti moodsa, valge koolimaja ees kinni. Punapea viskas ohjad vankrisse ja läks evakupunkti. Saabujate ümber kogunes rahvasumm. Need olid lärmakad naised nagu hakid, üleelatud sõjakoledustest kurnatud ja piinatud nägudega, kõigist ilmakaartest siia paisatud sõjapõgenikud. Neist igaüks lootis kohata kaasmaalast, kuulda lohutavaid või raskeid uudiseid oma kodukandist.

«Olete Moskvast?»
«Ei.»
«Leningradist?»
«Ei.»
«Minskist võib-olla?»
«Ei.»
«Kas teate midagi Grodnost?» küsis hirmunud silmadega juut.
«Ei.»
«Kust te siis tulete?»
«Eestist.»
Insener Sitska püüdis elumajade aknaist sisse vaadata ja andis külale lahke hinnangu:
«Elada võib.»
Ta igatses sauna, puhast pesu ja pikali heita. Aga just siis tuli Punapea tagasi, nimekiri näpus, ja hakkas voori üksikute vankrite kaupa eri kolhoosidesse määrama. Puhkes kriiskav ja vali kisa. Liili nuttis kummuli oma vahakarva lapse kohal ja insener Sitska pani käe vaigistavalt minia õlale.
Miks ei jäetud neid siia? Nad on pikast teest kurnatud, kuhu neid veel vastu ööd väikeste lastega veetakse? Kas ei tulegi nende vaevadele lõppu?
Punapea vahtis õnnetult maha. Isegi oma tšetšekile, ilusale lillele, ei oleks ta saanud ses inimestest täistuubitud asulas öömaja leida. Koolimajas elati, rahvamajas elati, Punapea enda majas, kõik paigad olid juba puupüsti inimesi täis.
Raev rauges. Polnud jõudu vihastada ega vastu vaielda. Jäid vaid lõpmatu üksköiksus ja rahuigatsus.
Insener ohkas alistunult ja pani kaabu pähe. «Palju maad veel jääb?»
«Kakskümmend viis kilomeetrit,» lohutas Punapea. Homme tuleb ilus, päikeseline päev. Ja tumedad värvid kaovad . . .
Kaks vankrit järgnesid Sitskade omale ja kadusid kolinal suurele maanteele.
Sõideti kaua läbi musta öö. Sõda, ei keegi teine, tema, nende vaenlane, kihutas neid edasi, ikka edasi. Tukkujate pead vajusid kord ühele, kord teisele küljele. Kõik oli must — teel, taevas ja hinges. Öistest küladest läbi-

sõidul riivas või kriipis mõne tara tagant õieli kasvanud oks magajat, äratas tema ja ta soovi: rutemini panna patja oma väsinud pea . . .

TEINE PEATÜKK

1

Vanamehed tolkasid siin viletsat vene keelt ja eided seletasid ainult käte abil, ometi sai nendega kõik asjad aetud ning jutud räägitud. Igast tarest tuli naisi, kes pesukausi, kes paja, pange, õlilambi või söetangidega. Igaüks tõi midagi, et aidata kaugelt, sõja eest tulnud inimesi, kergendada kuis vähegi võis ja teha kodumeelsemaks nende elamine ning olemine. Nad istusid nari äärele, vangutasid kaastundlikult pead ja helletasid midagi õrnalt omas keeles. Tildel tuli sest vesi silma.
«Head inimesed on siin,» kiitis ta Eevale. «Ütle, kas sina või mina oleksime nende asemel samuti teinud?»
Kõige tähtsam oli leivalevõtmise küsimus, kolhoosi elu huvitas meie uustulnukaid esialgu veel vähe. Siin tunti end ajutiste inimestena, kel kodutee varsti jalge all. Polnud kahtlust, et see juba õige varsti pidi toimuma. Mis lugesid selletõttu neile teiste asjad, mis läksid korda viljad ning normid ja oma kaks kilomeetrit pikk Vana-Takmaki küla. See algas Hallikese jõe kaldalt, kus esimese hüti lävi seisis vees, ja viimane maja oli mäe otsas noores tammikus.
Jõgi poolitas suure küla kaheks — Uus-Takmakiks ja Vana-Takmakiks, suviti aga ahkus ta ise nii madalaks, et paras hanedel paterdada, ja kohati kuivas ta kollane põhi lõhki. Siis polnud enam mingit piiri, käi ning jaluta kuiva jalaga.
Vana-Takmakis valitses kõikumatult kindel elurütm. Brigadir käis varavalges akende all tööle hõikamas, kaalukoja juures anti tööriistad kätte ja küla jäi sest hetkest laste päralt. Mesilased sumisesid kibuvitsades ja kuumi suvepäevi valitses ääretu rahu ning vaikus.

Ja kui paljaspea Jeemel läks veeämbriga jõele, siis tundis ta end oma lillaka varjuga kõhedalt üksi.

Alles keskpäeval tuli külasse elu. Korstnad hoidsid suitsu püsti nagu kassid saba. Põllult lõunale rutanud naised käisid õuedel talitusteid, tõid päratud kausid otse murule ja siis haaras pere puulusikad pihku ning asus jahukörti helpima. Nüüd ei huvitanud lapsi miski, ei ahukil sulgedega kanad ega jala vastu hõõrutav kassipoeg, nad ajasid piprast õhetavad suud pärani ja pühkisid silmi kippuva vee.

Pärast lõunat kestis vaikus õhtuni. Aga õhtul läksid naised üle jõe Uus-Takmakki, asetasid end sidekontori ette nõgusaks istutud pingile ritta nagu pääsukesed ja jäid ootama posti.

Alati leidus õnnelikke, kes kleidi kaelusesse võisid poetada välitempliga kolmnurga. Aga Eestist — sealt ei tulnud ridagi. Ei kirja ega kaarti, millel Tornide väljaku või Toompea pilt, Tartu ülikool või Viljandi järv. Eeva halises kõva nari ja pikale veninud sõja üle ning nuttis, et eestlaste juurde ei astuta, käsi kirjakesega selja taga, ega öelda:

«Tantsi!»

Sõjast endast oli tal mingi ähmane kujutlus tekkinud: kusagil lüüakse lahinguid, kaotatakse, antakse N. punkte ära ja võidetakse neid jälle tagasi. Ja kui kõik need N. punktid on lõpuks käes, siis sõidavad eestlased koju, teevad korterid lukust lahti ja tuulutavad tube, avades aknad rõõmsalt pärani. Ning elu veereb nagu ennegi edasi.

Nii mõtles Eeva, sest nii oli hea mõtelda. Aga ta imestas, et sakslased, keda kõigis sõdades haledalt on kolgitud, pole sest sugugi targemaks läinud. Lakuvad mõni aeg haavu ja kõik algab jälle otsast peale. Kuid seekord peavad nad niisuguse sauna saama, et see neil igavesti meeles püsib!

Ent Populus jälle arvas, et ega ikka kogu saksa rahvas sõda taha. Ja selle koha pealt ei hakanud Eeva Populusele vastu vaidlema, lõi ainult käega.

Tööle nad veel ei läinud. Kõhklesid. Kui brigadir insener Sitskat kutsuma tuli, ei suutnud see oma pahameelt varjata. Andku talle tööd vastavalt erialale! Ta pole ilmaski käsi rüpes hoidnud, aga talle ei meeldi,

kui ette hakatakse kirjutama, mida ta tegema peab. Keegi ei saa teda käsu korras sundida või ajada.

Ja brigadir ei tulnud teist korda enam.

Tööasja arutasid ka Tilde, Eeva, Ruudi Populus ja Jeemel, paljaspea, kes elasid kõik ühes majas, ühe katuse all.

«Käsi puusas, täi pungas,» arvas Populus.

«Insener on tark ja haritud. Tema teab, kuis parem on,» kahtles Eeva.

«Ei kübar ole veel mehe kõrgus,» naeris Populus vastu ja läks tööle. Kui ta õhtul oma esimese avansiga koju tuli, pani lauale lihakäntsu ja suure kääru leiba, kaaluti tööleminemise küsimust tõsisemalt. Kas riiete kulu ja vaev tasuvad end ära? Raha hakkas kõigil otsa saama, Tilde vahetas paar voodilina või ja munade vastu, aga sõja lõpust polnud ikka mingit märki. Töö suhtes aga võeti veel paar päeva mõtlemisaega.

«Kui sõdur ka nõnda mõtleks ja kukalt kratsiks: «Ei tea, kas ikka maksab lahingusse minna. Saapad kuluvad ära,»» mõmises Ruudi Populus.

Nii nad seal viiekesi koos elasid, kolm naist ja kaks vanapoissi. Magati naril reas, vaheseinaks Eeva supellina. Aga kui mehed selle mustaks suitsetasid, võttis Eeva ta maha.

Alguses läks kõik ladusalt: vanapoisid kütsid ahju, muretsesid hagu ja tõid jõest vett. Naised pesid pesu, küürisid põrandat ja keetsid süüa.

Kui aga selgus, et meestel on härja isu, kui Jeemel avastas, et Tilde paneb paremad palad kõrvale tütar Kristiina jaoks, kui Populus ei saanud ilmaski kõhtu täis, siis löödi otsustavalt lahku ja igaüks hakkas ise oma leivakotti käsutama. Aga Tilde võttis laualt ruudulise lina ning pani kohvrisse tagasi. Polnudki nii lihtne ega kerge see kooselamine, suur sõprus ja kokkukuuluvusetunne hakkasid igapäevastes pisimuredes lahtuma. Ja ühel päeval kahetses Eeva:

«Õigem oleks elada eraldi nagu Sitskad või Hannes oma noorikuga.»

Seda mõtlesid ka teised. Jeemelit ängistas naiste kord ja puhtus ning veekandmine. Ta ei suutnud mõista, milleks on vaja alati midagi pesta ja küürida. Populus

aga oli tüdinud Eeva pirinast ja kodu taganutmisest, sellest, et ta teda tosuks ning pläntkõrvaks hüüdis.

Ometi oli Eeva ise soovinud ühes peres elamist. Ta oli harjunud, et mees talveks kütet, kartuleid ja juurvilja varus; muretses kapsasoolamise tünne, väänas pesu välja ning tassis pööningule. Nii palju Eeva Jeemelist ja Populusest ei lootnud, kuid meestega ühises liidus näis siiski kindlam ning muretum. Johannes ja Ruudi olid rõõmuga nõus — eks nemad vajasid ju ka oma poissmehelikus saamatuses naiste abi.

Õhtuti armastas insener nende poole sisse astuda.

«Tulin teid vaatama,» ütles ta. «Jeemel teenivat nii rängalt, et ei jaksa raha ära vedada.»

«Jah, mul ei hoia selle varavedamisega puus enam pükse jalas,» vastas Jeemel. Populus aga irvitas:

«Puusad on tal tõesti nagu neitsil.»

Insener Sitska pakkus paberosse:

«Võtke julgesti. Kui otsa saavad, eks siis oleme kõik ühtemoodi ilma.» Seepeale sirutas Jeemel käe suitsukarpi ning kõkutas naerda nagu loksuv kana.

Vanda Sitska ja Liili ei tulnud kordagi kaasa. Lapse pärast muidugi. Ikka veel oli ta haige ja Vanda sai isegi pahaseks, kui Roman end õhtuti minekule ehtis.

«Lähen kaasmaalaste poole.»

«Sa jääd ikka nii kauaks ära, Rom.»

«Mulle meeldivad need lihtsad inimesed,» vastas Sitska, ja Vanda leidis, et Rom on suuremeelne nagu alati.

Kaasmaalaste juures armastas Roman Sitska meelt lahutada, laulda vanu laule, juttu puhuda ja koos kõigiga kiruda ebakindlat kohvrite otsas istumist.

«Millal nad siis mõtlevad sõja lõpetada?» imestas Eeva. «Siia me külmadeks küll jääda ei või!» ja kurtis, et tal talvepalitut pole.

Hilja õhtul, pimedas läks Eeva inseneri väravale saatma. Sitskale meeldis see naine ning kõneldes vaatas ta kiindunult, õhtu otsa ainiti Eevale silma, kes nukrutses naeratava suuga, kiskus suitsu ja punastas tema püsivast pilgust. Aga Eeva ei teadnud, et ta meeldis insenerile niisama palju nagu iga teine kena naine. Insener armus kõigisse, meestesse ja naistesse, kui need teda imetlesid ja tast vaimustatud olid. Ta tundis

austajatest sedasama rõõmu mis näitlejannad lavale saadetud lilledest.

Ja Eeva oli tõepoolest insener Sitska huvitava ilu ning hariduse austaja, ootas teda igal õhtul ja värvis nüüd huuli isegi tööle minnes. Kõik käisid juba ammugi tööl. Ja kui Jeemel vahel torises, siis sõitles Eeva: «Kui sõdur ka nõnda mõtleks . . .»

Suvised päevad läksid, pihkudesse aga tulid kõvad, valusad rakud. Ilmad olid kui loodud heinatööks ning Tilde, Eeva ja Kristiina käisid kodu lähedal heinamaal riisumas. Kõik kiirustasid, brigaadi naised ei lasknud Eeval suitsugi lõpuni tõmmata, olid alatasa kukil ja kätsatasid nagu harakad:

«Normi ei täida! Normi ei täida!»

«Minge metsa oma normiga!» vihastas Eeva. «Ma pole kolhoosnik. Ütelge aitäh sellegi eest, mis ma teinud olen!» Jah, ta oli väga pahane, aga edaspidi pingutas ta palju rohkem. Viimane polnud Eeva harjunud olema, vabrikus töötas ta hästi, nõukogude ajal aga seisis esimeste lööktööliste kirjas.

Sõnatult, ilma igasuguse vaevata, otsekui mängides pööras Tilde loogu.

«Väga hea,» tunnustas brigadir meetripuule nõjatudes. «Aga miks sinu lilleke nii laisk on? Miks tema nii tilla-talla tööd teeb?»

Tilde jälgis tütart murelikult, tuli sageli juurde ja näitas, kuidas heina kaarutada.

«Teen seda täpselt nagu teisedki. Mis te norite kõik minu kallal!» Kristiina viskas reha maha ja avas villides pihud. Ta vihasel palgel nirisesid pisarad.

«Ma ei oska, ja pole vajagi! Jätke mind rahule!»

Tilde süda ähvardas lõhkeda. Ta ei võinud näha pisaraid oma lapse silmades, mis olid ilusad ja muutlikud kui meri, kord lainerohelised, kord läbipaistvalt hallid, kord sinised nagu kuum suvepäev. Kui vaid saaks, võtaks Tilde kõik oma lapse raskused ning vaevad enda kanda.

«See on pime kanaarmastus,» ütles Eeva ja Tilde oli talle selle pärast kaua aega pahane. Sest kust võib see, kes ise mõõtu ei tunne, teise üle otsustada.

Pikkadest heinakaartest joonik maa levitas magusat uima. Ainult mäeseljakul jäeti ligipääsmatu kibuvitsa-

võsiku ümber rohututid niitmata. Päike põletas halastamatult katmata käsivarsi ja sääri. Hommikuti hõõgus keha lausa põrgupiinades ja valgusehellad silmad verestasid haavadena. Aga brigadir sest ei küsinud, ei saanudki küsida. Ega siis tema inimesi varavalgest tööle ei sunni! Ega siis tema! Sõda sunnib, rinne nõuab, süda käsib ja hing valutab. Nad kõik olid ju kui ühe köiega liidetud mägironijad, kõigil üks siht silme ees.

Igal hommikul tuli ta tööle kutsuma ja vahel saatis poolepäevateekaugustele tagamaadele, kust alles õhtu eel koju jõuti. Siis peeti lõunatund põõsastest piiratud laagriplatsil ja keedeti lõkkel kartuleid. Kuumas sinises taevas lõõritasid väikesed lõod ja tule ümber laulsid pakatavate rindadega neiud pikkades pleekinud töökleitides. Nende viise võis kuulata lõpmatuseni, aga meelde need ei jäänud.

Rõugearmiline tüdruk, hõberahast krõllid ja helmelasu kaelas, kutsus kartuleid sööma.

«Hei-i! Berenged on valmis!»

Millised suured lumesäravad kartulid! Ei, armas Eestimaa, sääraseid sina pole näinud! Sääraseid sünnitab ainult mustmullamaa. Aga pärast neid ilmatu suuri muredaid ja suus sulavaid berengesid tuleb janu. Selline janu, et jõest on vähe. Aina jooks ja jooks, ja vesigi tundub hõbedane ning magus.

Kristiinale meeldis lõuna ajal uidata, ojal jalgu lobistada ja käsivarsi külma vette kasta. Kaldaveer valendas kohevast soovillast, aga tagapool tõusis mets taevani. Pimestava tohuga tüsedatüvelised kased sosisesid ning kiigutasid maani longunud oksi. Kristiina käis nende all tillukesena ja haprana nagu metsa eksinud laps ning tahtis muudkui huigata ja kuugutada. Nii suurt rõõmu tundis ta ilusast suvepäevast. Aga igal medalil on teine pool.

Kristiina ei suutnud mõista, kuidas emale miski raskust ei valmista, kuidas külatüdrukud rabavad tööd teha, jõuavad hullatagi ja heintes maadelda, on rõõmsad, ei kaeba, kõditavad üksteist ja röögivad mis jaksavad. Kas siis nende pihad ei ole tulist valu täis, kas nende rakud valutavad vähem kui rakud tema pihus?

Kristiina ju armastas loodust.

Nii ülev on rukkiväli, kui tuul teda kähardab või tast sinise lainena üle käib! Alati on talle meeldinud hakkides põld või lilledes heinamaa. Kui ilus on neid vaadata eemalt, aga kui nad sulle tööpaigaks saavad, siis tunned ainult südamepööritust, valusat selga ja silmades musta pimedust. Ei! Kristiina võis armastada ainult niisugust loodust, mis millekski ei kohustanud.

2

Kõik olid tööl. Ainult eestlased pidasid pühapäeva. Jeemel seisis lävepakul, kondine, karvane ja aluspükste väel, ning sõitles brigadiri:

«Ristiinimene peab kord nädalas hingamispäeva, ja loril lõpp!»

Tilde tahtis pesu pesta ja Populus kavatses saapaid parandada. Brigadir sülitas ja läks ära.

Populus jändas päev läbi saabastega, Tilde sai pesu puhtaks, Jeemel, paljaspea, magas lõunani, ja Kristiina ei teinud midagi. Aga õhtul mindi koos Hannese ja Pärja poole, küla viimasesse majja mäe tipul noores tammikus.

Takjate roosades õiepintslites sumisesid mesilinnud, päike oli alles kõrgel, igast jalaastest tõusis tolmu, mis aegamisi ja vaguralt uuesti maanteele maha heitis. Kristiina käis ees ja Populus kenkas ta kannul, isesugune vaikne muhelus suul. Jeemel, Tilde ja Eeva olid neist kaugele maha jäänud. Eeva nokkis Jeemelit ja hüüdis teda peigmeheks. Paljaspea kandis puhast valget võrksärki ning pintsaku nööpaugus karikakart, aga tema kael oli nõnda must nagu saapasäär.

«Ja-jah,» kinnitas Eeva. «Tuulteta ja naisteta ei jõua laevad ega mehed edasi.» Miks Jeemel veel naist pole võtnud?

Paljaspea heitis käega.

«Kas võtad või ei võta — kahetseda tuleb nagunii.»

Nad jäid lõõtsutades seisma ja vaatasid tagasi sirgelt alla kulgevale maanteele, millest kahel pool väikesed tared. Siit ülalt oli õige kaunis vaade ümbrusele — küpskollastele põldudele ja sinistele kaugustele. Ka Pärja armastas just siin seistes uue päeva sündi oodata

ja tahtis näha, kuidas karjane lambaid mäkke ajas. Poiss naeris Pärjat silmates ja hõikas talle rõõmsalt ning jultunult:

«Ee-ee! Ee-ee!»

Ta oli kolhoosi poeg. Kolhoos kasvatas ja koolitas orbu. Karim ei soovinud elada oma tühjaks jäänud kodumajas, ta eelistas magada külanõukogu punanurgas puupingil ja koduõuel käis ta vaid igal kevadel kartuleid maha panemas, korra muldamas ja sügisel üles võtmas.

Suviti karjatas Karim kolhoosnikute tõpraid, sõi kordamööda igas peres jahuleent ja sai karja kaasa nisuleiba ning lambajuustu. Vahel andsid perenaised ka üht-teist paremat, lodjapuumarja- või kanepipirukat näiteks, aga siis ikka tingimusel, et Karim just nende voonakesi kõige magusamatel rohututtidel karjataks.

Talve hakul, kui turuhinnad tõusid, tegi Karim oma aiamaalt ja tööpäevade eest saadud kartulid rahaks. Olid temalgi omad väljaminekud — viisud, õpikud, tubakas ja viin kah.

Pärjale meeldis see poiss, ta räme hääl, rõõmus meel ja ta laulukesed. Pärjale meeldis elada tammiku serval valges palkmajas. See oli kõige parem, mis ta iganes võis ühest võõrast paigast tahta või loota, ja sõda näis siis nii kauge ning uskumatu. See meenus Pärjale vaid siis, kui ta mõnest kodusest asjast puudust tundis — sõelast, triikrauast või klaaspurkidest piima hapendamiseks. Pärja ei armastanud mõtelda sõjast. Näe! lilled õitsesid, linnud laulsid, igal hommikul tõusis päike ja keskpäeva kuumuses tulid paarikaupa käest kinni lastehoolsasti savisele kaldale kokku ning jooksid kiljudes vette. Loojangul aga ajas Kolhoosi-Karim karja koju ja ilus suvepäev vajus rahus õhtule. Ilus oli siin.

Pärja nägi külalisi aknast ja tuli neile väravale vastu. Nad ei jäänud vaatama, kuidas Karim oma lojuseid allamäge ajas ja kobrutavat tolmu üles keerutas, millest ainult ta lammaste pulstunud tagumikud välja paistsid. Külalised astusid toa poole, mitte keegi ei märganud, kui Kristiina teistest õue jäi ja metsa poole kõndis.

Külalised uudistasid püstijalu väikest taret, Tilde ja Eeva vahtisid ringi nii, nagu seda ainult naised teha oskavad, pilguga, mis kui takjas iga asja külge kinni jääb. Jeemel küsis Hannese järele ja urgitses nina.

Hannes oli sepapajast tulles jõele pesema läinud.

«Varsti tuleb,» ütles Pärja. Eeva imestas, mida ilus ja mehine Hannes leidis selles linnunäoga naises, polnud tal puusa ega rinda.

Pärja oli küll ahta näoga, veidi kongis ninaga, ümarate silmadega ja meenutas lindu, aga kui ta naeratas, muutus tedretähnidega pale lahkeks ja armsaks. Ning siis tuli tahtmine teda ainiti vaadata.

Eeva teadis, et Hannes sepa juures kõva raha kokku lööb, ja nüüd mõtles ta kibedusega Populusele ja Jeemelile, kahele haledale äkavaresele, kellest polnud õieti mingit tolku. Kaks meest majas küll, aga ei Eeva ole ühtigi märganud, et sest kergem oleks. Ja ta ütles tusaselt valgeid põrandalaudu vahtides:

«Teil on siin väga kena.»

Pärja rõõmustas kiituse üle kui laps ning luges üles, mis nad juba muretseda on jõudnud.

«Kanad ja kitse.»

Kuidas! Kas nemad mõtlesid talveks siia jääda?

Pärja tundis, et oli midagi üleliigset, umbpahku lausunud ning kaasmaalased ära kohutanud. Ah, ei tohi kunagi unustada rahvatarkust: räägi enesega palju, muudega vähe.

Kui Hannes koju jõudis, hüüdis Jeemel pooluramisi: «Mõtled siia päriseks jääda?»

«Kes seda ütles?» eitas Hannes heleda imestunud pilguga. Ta oli nagu suur rõõmus poiss. «Tööd tuleb igal pool teha, kui sa ikka inimene tahad olla.»

Populus tõi põuest algebraõpiku, hakkas sellest hoolikalt suitsupaberit käristama ja pakkus ka teistele.

«Üsna õhuke,» tunnustas Hannes. Tal oli väga hea meel külaliste üle. «Kust niisugust saab?»

«Ei seda ole enam kusagilt saada. Jeemel ostis poest kõik raamatud üles. Ma ise sain ka tema käest. Kolm korda kallima hinnaga.»

«Kes käskis osta,» ühmas Jeemel, raputas kiirustamata tubakat paberisse ja lakkus pläru mitu korda keelega üle.

«Sa soetad majapidamist ja varud kütet,» pöördus ta Hannese poole.

«Jah. Kaua sa ikka kohvri otsas luuslanti lööd! Elu tahab elada ja saiu meile taevast alla ei saja. Ehku peale ei saa loota, ise peab liigutama,» vastas Hannes ikka samasuguse heleda pilguga.

«Sulle näib siin päris meeltmööda,» salvas Jeemel, kuid Hannes ainult naeratas.

«Peavari on, töökoht anti, leivaga tuleme välja. Inimesed on head. Mis sa hing veel nõuad?»

Või saab siis unustada, kuidas muist inimesi elab? — Fašistide jõledaid metsikusi. Pommirünnakuid. Kodutust. Küla on sulle loovutanud oma majad ja sulle on õnn osaks saanud raskel katsumiseajal rahulikult elada ning tööd teha. See õnn tuleb ära teenida! Ja Hannes ütles seda neile.

Kuid Eeva nuttis — Hannes oli kõik tema lootused, tema tagasisõidumõtted purustanud.

«Mis sa ütlesid, on tõsi, aga mina küll talve üle ei ela!» Mis Tildel viga, sel olid botikud ja muhvid ligi, Eeval aga kõigest kaks siidkleiti ja supellina. Mis tast saab? Rahad on läbi, kuidas olla ja elada? Ei talv anna, talv tahab. Kütet pole varutud, kust seda saab ja kas saab? Aga pakast olla siin-mail nelikümmend kraadi, vahel rohkemgi!

Populus istus, valuilme näos, ta ei kannatanud naiste nuttu — kisendavad nagu emud.

«Ega me hätta jää. Ehk saab kolhoosist tööpäevade eest ka midagi. Vili on tänavu ilus, saak tuleb hea,» arvas Tilde.

Hannes ei arvanud seda, kolhoosile palju loota ei tohtinud, kuid ta ei tahtnud naiste meeleolu veelgi rohkem rikkuda. Ainult niipalju ta ütles, ja õige ettevaatlikult:

«Kolhoosid peavad ennekõike rindele mõtlema, ja meie kah.»

«Mina enam neile tööd rügama ei hakka,» lõi Jeemel käega. «Ei tasu ära.»

«Aga leiba sööd sa iga päev?» küsis Hannes heatahtlikult. Seda küll: Jeemel seisis poe ukse taga juba enne teisi. Ja hoidku alt, kui leivavanker end oodata lasi! Aga nüüd lõi mees endale rusikaga vastu rinda, nii

et karikakar ta pintsaku nööpaugust laua alla kukkus.

«Ega mulle muidu anta! Oma rahadega ostan.»

«Riigile pole sinu kopikaid vaja!» hüüdis Hannes järsku vihaseks saades. «Riik tahab vilja! Põllud tahavad koristamist.»

«Eks ole. Ei soldat muidu sõdida jõua,» hoidis Populus Hannese poole. Sel mehel on mõistus ja süda õigel kohal, mõtles ta. Ja pole tal kogu aeg seda kompassi uurimist, sel tee jalge all sirge ja selge. Pärja tõstis kausitäie hernekakke lauale ja mitmekordse palumise peale asusid külalised teed jooma. Aga neil olid niisugused näod, nagu mäluksid nad mõtteid Pärja kakkude asemel.

Jutt edenes loiult: kes kus tööl käib. Naised arutasid turuhindu, seda, et meiereis saab odavalt lambajuustu ja petipiima osta. Kahju, et nad kartuleid maha ei pannud, siis oleks talv hooletu. Jeemel kahtles, kas brigadir töötasu õigesti arvestab või sullerit teeb. Et kolhoositöö riideid kulutab, aga uusi asemele ei anna. Hannes kiitis oma seppa Habibullinit ja Populus mustmullamaad.

«Torka kepp sisse, kohe läheb hiirekõrvu,» ning rääkis loo kahest vanast, kes veel elu loojangul kõhu kõrvalt endile Eestis väikese osmiku otse liiva peale ehitasid. Neid sundis tagant hirm abitus vanaduses peavarjuta jääda. Nad sõid oma kasinuses peamiselt seeni ja marju ning käisid aasta läbi mustikasinise suuga. Käruhaaval tõid nad rabast turbamulda — on neilgi siis mõni redis noppida või kõrvits tuppa tuua.

Populuse naljakates lugudes oli alati terake nukrust:

«Mina elasin tol ajal Sikupillis ja nemad tulid mulle külla,» jutustas Ruudi. «Istuvad õige raasike aega ja hakkavad siis ära minema. Läksid koju. Liivane maa, kurgid känguvad, muud juurikad nõuavad ka rammu. Ei seda väetist osta jõua, kõik tuleb võtta omast käest! . . . Aga siin . . .» Populus muhatas ja sidus tubakapusara kinni. «Siin pista kepp maasse, kohe lööb lehte!»

Jeemel tõusis üles, kas polnud aeg minema hakata?

Hommikul loodad päevast nii palju, aga juba on ta õhtus ja miskit head pole ta ka toonud.

«Oota nüüd. Liigume kõik koos,» ütles Populus. «Või läks sinulgi oma rammu kojuviimisega järsku kiireks? Meie õuel, kulla Jeemel, ei kasva küll muud kui nõgesed ja need lokkavad ka ilma sinu väetamiseta.»

Oi seda Populust!

3

Siis kui teised Pärja lõhnavat rohelist köömneteed jõid, ägetsesid ja valutasid südant tuleviku pärast, kõndis Kristiina metsa all, noppis muulukaid, muist õites, muist pooltoored, ning mõtles oma mõtteid. Kusagil olid suured põnevad linnad, siin ainult igav küla. Kusagil oli õnn, aga ikka seal, kus Kristiinat polnud.

Lapsena armastas ta unistada, suletud silmi, pea teki all.

«Kristiina, magad sa?» küsis ema, ootas vastust ja ütles siis tasa eemaldudes: «Jah, ta magab.»

Kristiina lasi emal seda uskuda — ta tahtis segamatult olla ja unistada väikesest Nicolast, nii ilusast poisist nagu õnnesoovi-postkaartidel. Kristiina nägi teda vaid üheainsa korra kinos. Pärast konninimese, klounide Maxi ja Lexi ning illusionisti esinemist tantsis Nicola madrusetantsu. Hiivas trossi, keris kokku, vaatas kiikriga ja tegi, nagu roniks masti.

Linnas räägiti — ja see puutus ka Kristiinale kõrvu —, et Nicola tegelik nimi on Nikolai, et ta vanemad on emigreerunud Venemaalt ja müüvad oma ehteid ning perekonnavapiga lauanõusid. Kristiina arust tähendas emigrant viletsust ja äärmist vaesust. Nende hoovimajas elas emigrant vürst Beloborodov. Tema lapsed käisid kerjamas ja nad magasid kõik pahna sees põrandal maas. Väike Nicola aga kandis lakk-kingi ja ilusat madruseülikonda. Tal olid pikad pruunid lokid, kuid Beloborodovi lastel aeti pead masinaga paljaks ja kõige vanemal tüdrukul Kiskal polnud isegi pükse jalas, ainult kleit paljal ihul. Kõik narrisid teda:

«Hää-ä! Sul pole pükse jalas! Sul pole pükse jalas!»

Ei, Nicola polnud küll emigrant! Kristiina süda tagus

valjult, Kristiina oli armunud. Pärast kino, veel samal ööl, pea teki all, kujutles ta ennast samuti laval tantsimas, sätendav ja puhevil kleit seljas. Kujutles, kuidas ta pärast lõppu paremale ja vasakule kummardab, kleidi alläärt kaunilt näppude vahel hoides, ja kuidas Nicola talle kulisside tagant naeratades käemusu saadab.

Kino ukse ees ootab Kristiinat auto. Kõik lapsed nende maja hoovist ja mujalt — Beloborodovi Kiska, Feliks ja kingsepa Lembit — tunglevad auto ümber, ja las nad vahivad kadedalt, kuidas Kristiina autos piparkoogisüdame küljest roosat siirupi siksakki näksib. Ja siis Lembit kahetseb, et on nende kanu kividega pildunud, ning Oss, kelle isal-emal on eesel ja kes kauplevad turul hapukapsastega, kahetseb samuti, et ei võtnud mõnikord Kristiinat eesliga sõitma. Kui ta nüüd kutsub, siis ütleb Kristiina:

«Päh! Eesliga! Mitte iialgi!»

Ta vajutab autopasunat ning sõidab koju. See pole vilets puumaja vändakaevuga õuel, kuhu ta kapsakaupmees Maimu poistega alati võidu sülitas. See on imeilus tornidega loss, viinapuuväätidesse palmitud rõdudega. Seal ootab teda Nicola ja nad jalutavad ümber purskkaevu kuuvalgel, õitsvate puude all, nagu mõnes kinopildis. Nicolal on seljas madruseülikond ning jalas lakk-kingad, Kristiinal aga roosa sätendav kleit ja tiivad taga nagu liblikal.

Kristiina otsustas ilmtingimata baleriiniks saada. Ka Tilde uskus, et tema lapsele on määratud midagi enamat olla, ainult Jüri soovitas tütrele õmbleja- või köösneriametit.

Tilde imetles, kuidas laps end painutas või hüples mööda tuba või keerutas peegli ees.

«Näe, nüüd ma olen lumehelbeke!» teatas Kristiina.

«Jah!» noogutas Tilde hardalt. Miks pidi ta vastu olema, kui laps nõnda tantsida tahtis. Aga Jüri, see raius oma:

«Sa tahad, et tüdruk joodikute ees kõrtsides jalgu üles pilluks!»

«Miks just kõrtsides!» solvus Tilde. «Sina näed kõiges ainult halba.»

«Üksainus teater meil on, kelberdajaid aga must-tuhat. Elu on võitlus leivatüki pärast.»

«Sinul ikka — leivatükk ja võitlus,» mossitas Tilde. Ja Kristiina sai oma tahtmise, ta võeti Teatristuudio tantsurühma.

Stuudio asus keskaegses majas, kus toad tilkusid hallitust ja seinal kasvasid rõskuseseened. Kristiina kartis seda maja, ta sünget trepikoda, kus vanadelt maalidelt vaatasid tuhmunud ning pragunenud silmnägudega rüütlid, kübarais ja ilma, ja võttis kägisevast ning naksuvast puutrepist üles joostes ikka kaks astet korraga.

Kristiina arvas, et tantsida on kaunis, et mööda näitelava lennelda on väga lihtne, lausa rõõm. Ta poleks iial uskunud, et tants võib nii argipäevane ja raske olla. Ei mingit omapead lendlemist, vaid igav töö, lugematuid kordi needsamad harjutused ja päevast päeva õpetaja proua Iraida nurin: ta võib neid igal ajal paremate asendada.

Kõik rühmad, nooremad ja vanemad, olid kohustatud maksuta õpetuse eest teatrilavastustes kaasa tegema. Ka Kristiina oli üks päkapikkudest lastenäidendis. Garderoobis said nad takused habemed ette, tuttmütsid pähe ning puised härjapõlvlased aeti proua Iraida turgutavate pilkude all lavale.

Lava! Kuis oli see ahvatlev Kristiina unistustes! Nüüd tähendas ta kakskümmend, kolmkümmend, nelikümmend üksluist, ühesugust etendust. Kristiina kujutles kunagi garderoobi peeglite ja lillekorvidega, ent need kitsad armetud pugerikud lõhnasid liimivärvist, higist, tolmust, mingist ja parukatest.

Kristiina oli sügavasti ja traagiliselt pettunud. Ta ei tahtnud enam tantsida.

«Jumalale tänu,» ütles Jüri Laev. «Sinust tuleb veel tubli köösner.» Aga Tilde vihastas ning teatas, et tema lapsest peab saama haritud inimene, kellel elus kergem elada.

Nii lõpetaski Kristiina gümnaasiumi, ilma et ta veel midagi muud oleks soovinud. Paaril korral püüdis ta luuletada, aga jättis sellegi — riime oli nii kole raske leida.

Nüüd seisis Kristiina karikakraist lillendaval mäeseljal ja tunnistas, et kõik möödunud pettumused ei

andnud tema praeguste vaevadega võrreldagi. Nii tapvalt ränk tundus Kristiinale kolhoositöö ja surmavalt igav see kauge tagalakolgas. Ta pani ikka ja alati külatüdrukuid imeks, kes mängides heinasaadu kasvatasid ja väsimust tundmata pidudel hommikuni trampisid.

Kristiina murdis karikakra. Las see ennustab, kas ta saabki kunagi õnnelikuks?

Jaa. Ei. Jaa. Ei. Jaa. Ei. Jaa.

Kristiina võttis uue õie.

Kas varsti?

Jälle — jaa.

Ta heitis katkutud lillenuti maha ja hakkas mäest alla külasse minema. Tal oli nälg. Sel kellaajal kees pada juba igal lõukal ja perenaised raputasid leeme sisse punast pipart nõnda heldelt, nagu meil on kombeks kamajahu hapupiimaga segi lüüa.

Taevas muutus järk-järgult sinisemaks. See oli õhtu sinine, tihe ja läbipaistmatu. Mööda maanteed läksid naised vaikselt juttu ajades, nad viisid õhtuse lüpsi koorelahutajasse. Mesikas ja kummel lõhnasid võidu ja üks mõttesse vajunud hall kass istus hämaraga heledal rajal. Kristiina ei tahtnud teda segada ja astus ringi, üle kastese muru.

Ta kuulis vankrit kiirel sõidul lähenevat ja ootas, kuni see tema kohale jõudis. Kas polnud hiline kihutaja mitte rajooniarst Fatõhhov?

Tema.

Kristiinale meenus midagi ja ta soovis kramplikult põialt hoides: Et kõik hästi läheks, et midagi ei juhtuks!

Ent veel samal õhtul teadsid kõik inimesed siinpool Hallikese jõge, et eesti naisel Liilil on laps surnud.

4

Kuum päev kaldus õhtusse. Emahani viis oma pojad läbi külatänava, kitsed sügasid takjasi külgi vastu tareseinu ja lapsed lükkisid marju rohukõrre otsa.

Valgus ja vari lamasid kõrvuti ning Kristiina mõtles kurbi mõtteid: elus on see ikka nõnda — vari ja valgus,

ja alati kõrvuti. Miks on see nii seatud, et ainsatki päeva ei sünni pahata? Miks pole kõik inimesed ühteviisi õnnelikud? Kui üks peab pidu, siis teine leinab, kui üks laulab, valab teine pisaraid...

Varbaia taga pudenes õrnlilla moonipõld, nii üürike oligi tema ilu. Kristiina ei kuulnud Eeva tulemist, kes käis jõel ja seisis nüüd paljajalu, märjad juuksed kaelal.

«Mis sa nutad?» küsis ta.

Kristiina ei teadnud isegi, miks ta nutab, on tal Liilist kahju, iseendast või sootuks millestki möödunust, mis oli ilus ja mida keegi kunagi tagasi ei too.

Kui Kristiina koos ema ja Eevaga Sitskade tarre astus, oli siia ning õuele juba palju rahvast kogunenud. Laial pärsia vaibaga kaetud naril seisis avatud kirst ja selle jalutsis nuttis Liili.

Kristiina tervitas aralt, astus teiste vahelt ligemale ja jäi vaatama haigusest vaevatud, koltunud laibakest valges surisärgis, väikesi sõrmi siniste kurekelladega. Ütles ta või tahtis öelda midagi, enne kui kustus, et ta huuled nõnda poolavali jäid?

Millal see oli, jah, millal? — Sadas vihma. Vankrite rattad vajusid raskelt kihisevasse lillasse mutta, hall tuisk peksis otse näkku. Aga insener laksutas lapsele keelt ja Triinu naeris. Ajas sõrmed tekist välja ning küsis: «Kus on päike?»

Nüüd seisis Roman Sitska longus päi keset taret püsti, mustas õhtuülikonnas, tumeda kaelasidemega ning krimpsutas veidralt nägu. Küla väikesed paljajalgsed peielised, kes said ilusa surnu vaatamisest himu täis, jälgisid lõbuga iseäralikku meest. Kristiinat ängistas kõik — madal tuba, pitsides lapsuke ja pidulikult musta riietatud elegantne, kurb Sitska.

Leinarong polnud pikk. Jeemel ja Populus kandsid ettevaatlikult väikest sarka, nende järel astusid Vanda ja Roman Sitska käsivarrele toetuv kahvatu nõrk Liili. Näis, et ta ei jõuagi kalmistuni, et ta nüüdsama maanteetolmu variseb. Ja insener hoidis miniat tugevasti käe alt, surus hellalt ja julgustavalt ta sõrmi. Veel oli käia pikk Takmaki külatänav ja tõusta poolde mäkke. Kas ongi sellist teed, millel poleks lõppu?

Kindlasti on kõik surnuaiad ühteviisi troostitud, ka need, kus on palju kallist marmorit. Kristiinale meenus Mõigu kalmistu Ülemistel. Ta käis seal lapsena koos tädiga, kes nagu paljud vanad inimesed armastas uidata mööda kalmuaedu, uurida plekist pärjakastides näopilte, lugeda ristidelt nimesid ja kividesse raiutud piiblisalme. Aga Kristiina tundis suurt hirmu, talle näis, nagu astunuks ta ise pimedasse hauda — nii kõrged ja sünged olid Mõigu vanad puud, mis moodustasid läbipaistmatu, taevast varjava lae.

Ent Takmaki surnuaial ei kasvanud ainsatki puud. Ühtegi lille. See oli suur rohtunud maa-ala mäejalamil. Ja ehkki seda piiras kõrge tihe põimaed, leidsid lehmad aeg-ajalt mõne mulgu, nosisid ja mäletsesid segamatult hauaküngaste vahel.

Kristiina uuris kääpakivile raiutud mõistatuslikke märke. Mida jutustas see kiri? Oli ehk püha salm koraanist? Või mõne Takmaki muistse rikka bai ülistuslugu? Midagi ehk niisugust, nagu Kristiina luges kord kellegi inglase hauaplaadil:

He was a gentleman. [1]

Väikese Triinu maine teekond oli lõpule jõudnud. Külanaised jäid usukombe kohaselt kalmu tara taha seisma. Liili kohendas viimset korda lapse juukseid, seadis kiharaid, puudutas ta nägu, ta lauge ja surus lõpuks oma värisevad tursunud huuled väikesele elutule käele.

Jumalaga, mu laps.

Möödub aeg, lähevad aastad, sünnivad uued lapsed, saavad suureks. Aga sina lamad üksikuna kusagil kaugel, kaugel, tuhandete verstade taga. Päris üksinda oled sa... Sinu hauale ei tule ema, ja kunagi on su kääbas nagu kõik teisedki siin — ei ainsatki lille, ühtki märki armastavast südamest. Ainult tuules sahisev kõrbenud rohi...

Ilm läks pimedaks ja külmaks järsku, nii ootamatult, nagu oleks suvest sügis saanud. Inimesed väristasid õlgu ja hakkasid mööda mäeselga laiali valguma. Aga Vanda Sitska vajus veel kord põlvili ja palvetas. Roman seisis kõrval ja vaatas maha. Ta nägu oli märg.

---

[1] Ta oli džentelmen.

Viimaste lahkujatena astusid nad läbi värava ja tõstsid siis mulgulatid jälle ette. Nad sammusid koduteed vaikides, sest ainult väike lein kõneleb, suur on sõnatu. Ees läks Liili kellelegi tundmatule naisele toetudes.

5

See oli Tatjana Leskova, kellega Liili tol korral läks. Nad said tuttavaks jõel, mõlemad loputasid pesu, üks Uus- ja teine Vana-Takmakist.

«Teie laps on haige?» küsis naine, ta patsid ulatusid peaaegu vette. Tundus, et võõras ei pärinud seda ainult uudishimust. Nad unustasid töö ja jäid kauaks sillale istuma, jalad soojas õhtuses vees. Küla hõõgus palavikpunases loojangus ja jõgi leegitses.

Liili tahtis, et teda mõistetaks, aga ometi hoidus ta sellest võõrast naisest, ei rääkinud temaga endast ega oma elust. Liili kartis. Mis siis, kui ta juhuslikult kohatud inimeses pettub ja hakkab oma avameelsust kahetsema? Ehk on Tatjana Leskova samasugune latatara, nagu neid elus ennegi nähtud. Liili on varemgi kibedasti oma kiindumust kahetsenud, oma rumalat lihtsameelsust. Kuid mis sai ta parata, et süda igatses sõprust. Ta jooksis pikkade patsidega vene naise juurde iga kord pärast lõpmata pikka päeva, kui oli suudelnud magama oma hääbuva lapse. Ta jooksis end välja nutma, et suuta jälle uskuda ja loota imesse.

Kord tõi Tanja talle kuivatatud puuvilja.

«Kust sa said?» Külas ei kasvanud viljapuid ega ainustki marjapõõsast.

«Naised andsid. Mõni oli kodunt kaasa võtnud.»

«Ma ei tunne siin kedagi.»

«See pole tähtis. Kel oli, andis. Ma ütlesin neile: üks laps on haige.»

Seda Liili ei mõistnud. Teda ei teata ju siin ja tema ei tea kedagi. Anda võhivõõrale oma laste jaost? See üllus näis uskumatuna.

Pärast Triinu surma oli Tanja Leskova ainuke, kellega Liili olla tahtis, ehkki ta koduste kohta ühtegi paha sõna ei võinud ütelda. Äi suhtus temasse tähelepanelikult ning õrnalt nagu haigesse ja Vanda, kes karlis, et ta miniale tema raskes valus läheneda ei oska, vaikis. Nad tahtsid head, ja sundisid teda jalutama ning soovitasid eestlaste poole külla minna, et ta mõneks tunnikski oma kurbuse unustaks.

«Ma ei saa unustada,» ütles neile Liili. Päevad koos mehe vanematega muutusid talle talumatuks. Ta nuttis, ootas õhtut ja Tatjanat, kes hilja töölt tuli. Nad kohtusid nagu armastajad, piinatud igatsusest teineteist näha. Tatjana hoidus pisut vimma, tal olid laiad ninasõõrmed, madal laup ja energiline, vahest liiga rõhutatud lõug. Tas polnud midagi õrna, abitut, peent, mis Liili arvates naist ehib. Ja ometi rabas Tatjana esimesest pilgust oma seletamatu iluga. Oli tahtmine lakkamatult vaadata ta vahelduvaid ilmeid, lõbusaid naerukiiri silmanurkades, lohukesi põskedes ja lõual, jälgida ta imestust, kulmukibrutust, tema muigel või pilklikku suud, kuulda teda rääkimas. Tatjana rääkis artistlikult ja kaasakiskuvalt, ent ta võis Liili kõrval ka tummana käia ja lasta tal endamisi olla. Aga veel oli temas niisugust kummalist, seletamatut ilu, mis inimesi tugevasti tema külge köitis.

Liilile meeldis kõige enam Tanja pool tare akna all istuda. Siit nägi suveõhtu loojanguid, nii roosat kuud, nii kauneid ja tujukaid taevaid. Tanja aga põimis käed põlvede ümber ja luges värsse.

Liili arvas, et hea vene kirjandus kuulus kaugesse minevikku — Puškini ja Tolstoi aega. Mis on sellele paarikümne viimase aasta jooksul suudetud lisada? Tendentslik kirjandus ei ole ega saa olla tõeline kirjandus, arvas ta.

«Aga Majakovski?» küsis Tatjana Leskova.

«See pole luuletaja. Ta on tribuun ja akrobaat.»

«Siiski, siiski,» naeratas Tanja ja võttis ahju pealt paksu köite. Liili lehitses seda.

«On's tuhmunud kotkasilmad?
Või pilk kiindund aegade hända?
Kõrist
haarake taas maailm!

Ses pole midagi ilusat, mitte midagi hinge jaoks. Ainult ikka see kõrist haaramine . . .» rääkis Liili põlglikult.

«Sul on õigus, Majakovski on tribuun. Ta ei jää iial kellelegi vastust võlgu. Pane tähele, mis ta sulle ütleb.» Tanja uuris sisukorda ja avas raamatu.

«Tulevane inimkond,
kuuled?
Agitaator räägib,
kisakõri-juht.»

Ta luges ette selle koha, kus poeet ise väidab, et ta tahab summutada oma sammudega lüüriliste värsivihikute luule. Ta ei tule kommunismi jesseeninliku rüütlisammuga ega amori noolena. Ta luule murrab jõuga ajarahnud eest ja

«...ilmub lihtsalt,
karmilt,
maises korras.»

Tatjana sulges raamatu.

«Mulle meeldib ainult õrn lüürika,» ütles Liili jälle. Neil läksid veel paljudes muudeski asjades arvamised lahku. Tanja ei solvunud kunagi, ei läinud teravaks, ägedaks ega üleolevaks. Ta teatas alati lihtsalt ja võluvalt: See on mulle püha.

«Räägime ausalt,» nõudis Liili.

«Räägime!»

«Miks nõukogude naised on moest maha jäänud?»

Niisugust küsimust Tanja ei oodanud.

«Meil polnud võimalust hästi riides käia,» vastas ta lihtsalt. «Enne ehitasime maad, nüüd kaitseme seda.»

Liili nippis taskurätiku heegeldatud ääri. Ta oli miskipärast kindel, et Tanja hakkab salgama või kaitsma.

«Kas siis nõukogude naine endale mõtelda ei saagi?»

«Praegu küll mitte,» naeratas Tanja. «Meie sinuga oleme elanud eri maailmas, eri tingimustes, ja veel ei suuda sa mind mõista. Meie inimeste ilu ja suurus peitub muus.»

«Ära agiteeri,» katkestas Liili järsult.

«Ma olen kindel, et varsti õpib kogu maailm nägema ka vatikuues naise ilu.» Tanja lõi talle käsivarred kaela ümber.

«Liilike,» ütles ta hardunult. «Meie naised tahavad kõik hästi riides käia, aga nad ei vali iial südametunnistuse ja elegantsi vahel. Kindlasti tuleb aeg ja me kohtume sinuga uuesti. Räägime kleitidest, kübaraist ja looridest. Kuid nüüd on sõda. Nüüd hinnatakse meie ilu meie tegude järgi. Kas võib edeva kübaraga ja kontsakestel tippida läbi varemete, valust hullunud inimeste keskel? Surma vaadata läbi loori? See on nurjatu! Vilets grotesk!

Miks ei näe sa seda ilu, mis on? Meie naisi, kelle õlule sõda on veeretanud kõik mõeldavad tagalaraskused — künni ja külvi, rinde varustamise leivaga, vabrikute plaanipärase töö ja uute sõjatehaste ehitamise. Kõik tööd ja kõik südamevalud, kaotused ning mured. Miski ei käi neile üle jõu, kui seda on vaja teha oma kodumaa heaks, miski ei murra neid. Kas sa oled näinud Takmakis ühtki kolhoosniku naist, kes viriseb? Ja sina ütled veel, et meie naised pole ilusad?»

«Sa oled mulle pahane?» küsis Liili altkulmu. Aga Tanja ütles:

«Oh ei.»

«Sina oled eriline. Niisugune oled ainult sina,» ohkas Liili ja Tatjana võttis õlgadele sooja räti, et teda jõesillani saata.

«Sa ei tunne veel meie rahvast,» lausus Tanja. «Vahel ma mõtlen: kui sõda lõpeb ja me hakkame oma maad üles ehitama, siis saab sest suurim ime, mida keegi kunagi varem on näinud või kuulnud.»

Liili käis vaikides.

«Meie rahvas, kes on raskustes nõnda suur, kannatlik, kangelaslik, ennastsalgav, — mõtle, mis see rahvas siis rahuajal võib korda saata! See tuleb kõige imetlusväärsem epohh inimkonna ajaloos. Ma usun seda, ma tean seda.»

Mõnikord aga jahutasid taolised kõnelused Liili vaimustust. Talle näis, et Tanja on fanaatik ja kaugel objektiivsest tõest. Ta otsustas harvemini tema pool käia ja püüdis endale sisendada, et käib seal ainult igavusest, — inimene peab ju kusagil meelt lahutama. Kas äi istuks õhtud läbi Populuse ja Jeemeliga, kui tal parem seltskond käepärast oleks? Vaevalt küll.

Ning Liili vabandas õhtuti koduste ees:

«Käisin grammofoni kuulamas.»

Ta kuulas tõepoolest ka grammofoni ja tundis seal-

juures iga kord pakitsevalt kurblikku igatsust. Liilile meeldis eriti üks plaat, mida ta lasi korduvalt enesele mängida.

Sa oled minu arm, mu ime,
sa meenud mulle taas ja taas,
kui palvet kordan sinu nime,
su jalajälgi suudlen maas.

Tanja krimpsutas nina.

«Miks?» imestas Liili. «See on ju ilus.»

Tanja krimpsutas nina.

Lein muutis Liili raskemeelseks. Ta võis päevad läbi meenutada oma last naervana, sonimas, kuidas Triinu korbatanud huultega tassi äärest jõi, kuidas ta kurbadest silmadest vaatas vastu otsatu kannatus. Liili piinas end nende mälestustega, nuttis taltsutamatult ja küsis endalt: milleks ma üldse elan?

«Ütle, kuidas sa võid nii rahulik olla, töötada, nagu polekski sul muresid? Ometi ei tea sa sõja algusest peale oma mehest midagi.»

«Minust on veel õnnetumaid inimesi,» vastas Tatjana.

«Meie naabrinaisel langes kaks poega. Tal ei tulnud ühtegi pisarat,» lausus Liili etteheitega.

«Võib-olla sellepärast, et ta tugev on,» vastas Tanja.

Nad jalutasid põldude poole. Lõhnas hiirehernes ja kahises valmiv rukis. Tanja meelest kahises see nagu süüdistus, nagu aimus, et tera variseb veel enne, kui vili koristatud saab!

Õhtuses taevas kustusid kollased ja lillad jooned ning hallid pilved tardusid paigale. Küla süütas tuled. Tuul kandis kõrvu vastaskaldal hulkuva muusiku pilliloo. Mõni üsna laps pidi see olema, sest küla jäi meestest üksijäri vaesemaks.

Tatjana Leskova vaatas mõtlikult kahvatukuldsete pragudega pilvi, Liili aga tundis siin Hallikese kaldal kõndides oma seni elatud elu tühjust ja ta lasi oma kibedail mõtetel tulla. Ta oli kolmkümmend aastat vana, möödunust meenus vähe head ja ees seisis tume teadmatus. Kui üksi ta oli . . .

«Aga Gunnar? Sa armastad ju teda?» küsis Tatjana.

«Ei tea. Muidugi. Aga pärast tütre surma on kõik muutunud keeruliseks. Mõnikord, kui ma mõtlen kõigest sellest, mis on olnud . . .»

Kõike ei oska isegi seletada. Küllap Gunnargi teda omamoodi armastab. Ehk on Liilis endas süü — ikka näib talle mehe armastusest vähe, ikka tundub see poolik.

Nad käisid ühes gümnaasiumis ning lõpetasid koos ülikooli. Gunnar oli harjunud, et teda armastati: kodus jumaldas ema, väljaspool noor mustasilmne neiu, juba keskkoolipingilt tema oma. Neiu seisis vahel tundide kaupa väljas ja ootas Gunnarit, kes kusagil kohvikus lobises tuttavatega ning unustas kohtamisele tulnud tütarlapse. Oli ta ehk Gunnarile liiga kättesaadav? Või liiga avatud lehekülg? Teisiti Liili ei osanud olla. Ta armastas.

Kord ootas ta suure pakasega Gunnarit kuulutustulba varjus, tammus jalalt jalale ja soojendas suu juures külmunud sõrmi. Jälle oli kallim ta unustanud! Liili otsustas end talle meelde tuletada.

Kõik aknad insener Sitska väikeses majas esplanaadil olid heledat valgust täis. Ka Gunnari nurgatoas põles tuli. Liili haaras peotäie lund ja viskas aknasse. Kardin liikus, Liili peitis end ukse taha. Ta polnud enam kuri, viha oli üle: kohe tuleb Gunnar, armas, jahmunud ja vabandav . . .

Ukse avas Sitskade teenija Anna valges pitspõlles, tanu peas.

«Härra palus ütelda, et tal on külalised, ja ei saa tulla.»

Sel õhtul hulkus Liili öö läbi lumme tuisanud vanalinna tühjadel tänavatel, istus pakast tundmata pargipingil, igatsedes surnuks külmuda. Surm ei tulnud, aga Gunnar ilmus mõne päeva pärast Liili üksikusse üliõpilaskambrisse. Tuli tuhande vabandusega, oli õnnetu ja õrn ning Liili nuttis ta rinnal. Kas suudab siis leppimise magususele vastu panna!

Aga ära minnes ütles Gunnar:

«Minu ema oli väga hämmastunud ja leidis, et sa käitusid täiesti sündsusetult. Noorele daamile ei sobi mehe akna all kõndida ja lumega loopida.»

Kui Liili sellest jutustas, tajus Tanja ka läbi vidu tema silmade sametist nukrust.

«Ja siis?» küsis ta.

«Ühel päeval kutsus Vanda Sitska mind enda poole.

Ma vaatasin kogu aeg kella, aeg venis nagu kiuste. Teadsin, et inseneriproua on vanamoeline ja kitsarinnaline, seepärast riietusin rõhutatud tagasihoidlikkusega. Tahtsin oma tulevasele ämmale jätta soodsa mulje. Seisin peegli ees, värisesin erutusest ja tunnistasin end: kas ei tee valge krae mind lapsikuks? või ülespidi äärega kübar mu nägu laiaks?

«Vaadake, preili,» ütles mulle Vanda Sitska. «Olen ema ja minu poja tulevik on mulle tähtis. Seepärast tahtsingi teiega rääkida.»

Edasi kõneles ta, kui sobimatu paar meie Gunnariga oleme. Et tema poeg on heast, tuntud perekonnast, et mina olen kena tüdruk, aga . . . ühesõnaga . . .

Teadsin, mida ta öelda tahtis — et olen kõigest lihtsa käsitöölise laps.

«Hea küll,» vastasin mina, «aga miks te seda oma pojale varem ei ütelnud?»

Vanda Sitska muigas.

«Te peate mõistma . . . noore mehe asi . . . Kuidas ma oskan teile seletada? Seda peaksite ka ise taipama. Igal mehel on enne abiellumist oma väikesed seiklused.»

Mina olingi siis tema poja väike seiklus . . . Ootasin juba last. Gunnar ütles, et ta armastab mind, ent ta on kõrini tüdinud, väsinud ja vajab rahu. Ning kui ema ei nõustu, siis ei tule meie seaduslikust vahekorrast midagi välja.

Abiellusime siiski, hea perekond kartis skandaali. Vanda Sitska sõitis sel meie nõndanimetatud pulmapäeval kusagile, kellegi juurde kaheks nädalaks külla, äi aga läks klubisse bridži mängima . . .»

«Pidid sa siis abielluma?» küsis Tanja. «Sul oli töökoht, olid sõltumatu.»

Liili kehitas õlgu.

«Aga ma pidin ju! — Ma ei võinud ju lapsega tüdrukuks jääda.» Liili tõmbas sügavalt hinge. «Vandaga teietame tänini. Ja kui ämm käe mu õlale paneb, tahan kisendada. Laps aitas paljustki üle saada . . . Nüüd pole mul enam kedagi.»

Taevas näis päris must. Vesi solises tasa. Oli juba väga hilja.

«Aga Gunnar?»

Liili ulatas vastuse asemel käe. Tanja surus seda me-

hiselt. Kui ta üle silla jõudis, vaatas ta tagasi ja Liili kuju ööpimeduses seletamata hüüdis tasa:

«Head ööd!»

«Head ööd,» vastas Liili vaevukuuldavalt.

6

Midagi oli teisiti, midagi oli küla elus muutunud. Hannes ei käinud enam kodus lõunal nagu varem, vaid Pärjal tuli toit talle töö juurde viia. Seppadel oli kibe käes. Ei nad ennegi maganud, kuid Habibullin käis alati, kui tahtis, oma asju ajamas ja lasi Hannestki mõneks tunniks koju. Käskis ainult sepikoja uksele puust pööra ette lükata, et rumalad kanad sisse ei tükiks.

Nüüd aga andis iga kaotatud hetk tunda ja madal sara pika plekk-korstnaga oli muutunud järsku kõigi tähelepanu keskpunktiks. Varem käis siin võõraid vähe, nüüd vooris neid alalõpmata, küll südant valutavaid brigadire, küll kontrolle ja esimehi, omasid ja rajoonikeskusest. Nad sõitsid sepikoja ette punutud tarantassides, olid villastes tunnusteta ohvitseripluusides, pihast peeneks vöötatud, raseeritud, lõhnatatud, mustad juuksed hoolikalt otsaette tukka kammitud. Kõik kõvasti mures ja pahurad: Millal saab valmis? Kunas saab korda?

Allah! Allah! Igal aastal üks ja sama jutt. Kõik saab! Niikaua kui Habibullin elab, töötab ning suudab lapsi sigitada, saab kõik õigel ajal valmis ja korda. Muidugi, kui täpne olla, siis mitte just päris kõik . . . Seda ei jõutud kunagi. Aga üldjoontes pole ta põllutööinventari remondiga veel alt vedanud ei külve ega lõikusi.

Kui sepp Habibullin asjameestest ära tüdis, sülitas ta lirtsti maha, astus viisuga peale ja saatis kõik sinna, kus päike ei paista.

Siin töötas ja vastutas partei ees Habibullin!

Ning heledast koidust pimeda õhtuni puhus sepikoja pikk plekk-korsten taevasse valget suitsu. Põld ootas. Vili kutsus kahisedes, rasked pead longus. Kas Habibullin, pagan võtaks, seda ise oma silmadega siis ei näinud! Kas tema süda ei valutanud! Kas tema öösiti muretumalt magas! Üks piinav mõte ajas teist, hullemat, taga.

Tugevale karuturjale vaatamata näis lühijalgne sepp Hannese kõrval väheldasena. Vahel jäi Pärja lõunat tuues neid kahte silmitsema. Oma halkjat hiiglast ja mustaverd väledat Habibullinit, kõrgete põsenukkidega, viltuste silmadega ning paljaks raseeritud kulipeaga.

Suurt juttu töömeeste vahel ei tekkinud. Kui vaja, rääkis sepp omas, Hannes oma emakeeles.

Habibullin pidas tast väga lugu ja uhkustas teiste ees oma haamripoisiga, küll söögimajas teed uhtudes ja kõikjal, kus mehed juhtusid kokku saama. Esimese kümne teeklaasi juures imetles ta Hannese karujõudu, järgmise kümne juures nutikust, kannatlikku meelt ja ausust. Teist niisugust tuliusinat pole sepal veel trehvanud. Kõige mehem mees!

Seda leidsid ka Takmaki tütarlapsed, kes elberdasid heledapäise Hannese ees ja heitsid talle võrgutavaid pilke. Niisugused need naised on, teavad küll, et abielumees, aga ihkamist ei jäta.

Tildele ja Eevale näis, et ka Jeemeli vastu pole tüdrukud ükskõiksed. Mees kadus järjest mõneks päevaks, tuli küll tagasi, aga oma käimistest vaikis ja salapäratses isegi Ruudi Populuse ees. Tilde leidis sahvrit küürides päris juhuslikult põrandalaudade all terve lõhnaõlide lao ja imestas: palju neid pruute Jeemelil siis on?»

Päev enne lõikust lõi välk sisse — mehed sõjaväekomisjoni! Kuidas siis nõnda? Küla pühitakse meestest kui luuaga lagedaks. Aga vili? Ent sõda ei küsinud küpsest viljast, mis koristajaid ootas. Ta ei küsinud, kelle kätega see lõigatud ja masindatud saab. Sõda nõudis mehi ja leiba, mõlemaid korraga.

Järgmisel õhtul oli küla käpuli purjus. Kes tantsis, kes nuttis kummuli maas, kes lõugas lõõtspillist üle. Tähed särasid niiskelt soojas öös, tuul kandis piparmündi ja valge mesika magusaid lõhnu.

Oi fritsukesed, nüüd te alles hakkate saama!

Vankrid veeresid meestega juba kaugel teel, igaüks mõtles: On see lahkumine päriseks? Kes küll koristab selle viljamere? Kes?

Eh, kui ilus ja murelik õhtu! . . .

Sellesama täherikka taeva all läksid Jeemel ja Abdulla kaelakuti mööda maanteed. Jeemel hõiskas:

«Täna täis kui tatikas,
homme joome jälle,
ja kui see asi ei parane,
siis ülehomme jälle!»

«Poiss, sinu laulud on muidu ju päris kenad,» kiitis vanamees teda kannatlikult kuulates, «ainult et neil puudub meloodia. Ja sõnadest ei saa ka aru. Lase nüüd mina laulan!» Ning Abdulla raugahääl ja märg ning kleepuv habe lõid nagu sokul judisema. Nõnda nad tuigerdasidki teineteise kaenlas ja teineteisele lauldes küla lõppu, Abdulla poole.

«Kas sul poegi on?» küsis Jeemel. Talle meenusid tänased joodud, nutt, uljus ja tõotused.

«Ma olen nendega riius. Juba kümme aastat. Lahkarvamised. Ainult õega teen tegemist. Roza elab Kaasanis.»

Jeemel astus vanamehe kannul tarre. Vastik, roiskunud lehk lõi vastu ja Jeemel kirtsutas nina. Ta seisis senikaua lävel, kuni vanamees kauase kohmitsemise peale lõpuks tulukese üles võttis. Kuid haisu pärast ei söandanud Jeemel ikka veel sisse tulla.

Abdulla elas tahumata palkseintega tares, kus oli suur vene ahi ja nari. Ei lauda ega tooli. Kõik, mis silma hakkas, võis kohe vaevata üles lugeda. Naela otsas seinal rippus õlilamp. Vana, lapitud lambanahkse jopi ja viltidega kõrvu seisid naril samovar ja kaks piaali, supitaldrik puulusikaga ning raudvitstega, käsitsi maalitud puukast. Veel võis seletada ahjusse müüritud keedupada, puhtaveeämbrit ja vaskkannu usukombe täitmiseks.

See oli kõik. Nii viletsat majapidamist polnud Jeemel seni veel kusagil näinud. Abdulla tõi ahju tagant pooleliitrise viinapudeli ja ronis ähkides jalgupidi narile.

«Mida sina ootad?» kutsus ta Jeemelit ja lõikas taskuväitsaga lambajuustu suupisteks. See haiseski jälgilt.

«Südame ajab pahaks,» keeras Jeemel vastikusetundega näo kõrvale.

«Sa enne ikka proovi!» käis vanamees peale ja pakkus noa otsast viilukest. Kuid Jeemel nihkus põlgusega eemale ning jõi niisama ja paari lonksuga piaali põhjani. Abdulla nuusutas imestusest ümmarguste silmadega juustutükki.

«Mina ei tunne midagi,» ütles ta ja toppis viilu suhu. «Nagu hobuse higihais.»

«Hobune on puhas loom,» kaitses Abdulla.

«Kuuled sa, ütle, miks sa nii kehvasti elad?» küsis nüüd Jeemel.

Vanamees vaikis, hoidis nelja sõrmega piaali ja mõtles.

«Tsaari ajal ja nepi ajal oli mul kõik jakšõ [1],» vastas lõpuks. Kas Jeemel, tühi, üldse teab, mis on riis? Ah siiski teab! Vaat, iga päev sõi ta riisi rosinate ja pähklitega ning jõi rohelist teed. Magas sulgpatjadel. Mitu patja Jeemelil oli? Kõigest kaks? Abdullal oli neid mitu koormatäit ja veel rohkemgi. Käidi puha vaipadel, jätkus teisi seintegi jaoks.

Abdulla silitas ihitades habet.

«Aga naised! Millised naised siis olid!»

«Pole neil naistel nüüdki viga,» arvas Jeemel ja meenutas mitmeid musti silmapaare, mis talle külavaheteel vastu pilgutasid.

Kuid Abdulla lõi põlglikult käega. Mis nad on! — Varbavahed virtsa täis!

«Vanasti olid naistel kederluud peened kui traavlitel, ehted tilisesid iga koha peal. Võttis arust lagedaks, kui ta uhkelt pead käänas ja kõndides puusi vedrutas. Sihukese eest andsid ära kas või oma viimase hobuse.»

Sellest kaugest ning eredast mälestusest läksid Abdulla purjus silmad pungi ja vesine mokk vajus mõnust rippu.

Jeemel aga tahtis teada, kuhu kõik need tema rikkused ja ilu on siis jäänud.

«Kõik rikkad peksti külast välja,» ütles Abdulla. «Kulakuteks ja kurnajateks tehti. Nüüd ma elangi nii, et kellelgi kade ei hakkaks. Ilu ja rikkus tooksid mulle ainult kurjust, salakaebusi ja vihamehi. Oled sa aga kerjus nagu mina, ei puutu sind keegi. Vaat nii tuleb elada, kavalalt!»

«Kas sind külast välja ei aetudki?» küsis Jeemel.

«Miks ei aetud. Olin kümme aastat ära ja tulin siis tagasi. Kusagil peab ju elama. Ütle, mis kuradit sina Venemaale otsisid? Mis sul koduski viga oleks olnud?»

---

[1] Hea.

Jeemel raputas pead.

«Ei riskinud, vana. Ei riskinud. Kes neid vassiste teab, udune värk puha. Ja ega pommidel ka silmi peas ole, et teevad inimeste vahet... Küll ma siin ka jalad alla saan... Siin ikka rahulikum ja kindlam. Suur maa, suured võimalused...»

Rauk lõi tülpinult käega.

«Ütle mulle tõtt.» Ta kallutas kavala näo Jeemeli kõrva juurde ja kõditas märja habemetutiga Johannese põske. «Oled sa ikka tõega poissmees? Kas sul pole naisterahvast üldse aimugi?»

Lamp suitses mis hirmus. Pool liitrit sai otsa.

«Kõik. Rohkem ei ole,» kurvastas Abdulla. Jeemel kobas põuetaskut ja pakkus lõhnaõli.

«Sirel. Tea, kas see ka juua sünnib?» küsis Jeemel silmakirjalikult.

«Too siia!» ahmas Abdulla pudelikese, keeras korgi pealt ja valas lõhnaõli lulinal piaali. Nüüd lõid kõik lehad läbisegi, haisev brõnza ja imal-vänge sirel.

Järgmine pudel oli kameelia. Aga Jeemel ütles selle kellegi teise oma olevat. Keegi palunud ära müüa.

«Mis sa, koer, valetad!» ähvardas vanamees Jeemelit küünarnukiga, roomas käpuli nari nurka, puust kasti juurde ja lõi kaane lahti.

«Palju sa tahad?»

Jeemel ütles hinna, kaela laeka poole venitades. Ja ta hing jäi kinni. Raudvitstega kast oli ääreni raha täis, sajaseid, kümneseid, kolmekümneseid pabereid.

Jeemel nägi Abdulla rahapakke isegi unes. See oli kõige kohutavam unenägu tema elus. Öö otsa piinles ta kartuses, et keegi raha ära varastab, kuna kast seisab lukuta. Jeemel vähkres, oigas, inises unes, vahel sekka kisendas: raha! raha! ja ärkas üles Populuse pahura põlvemüksu peale näkkidesse, üleni higisena, lõhnaõliröhatustega.

Kes ka erutavaid unenägusid nägi, oli Pärja. Informbüroo teated jäid talle ähmaseks, sest ta ei tundnud Venemaad. Mis ütlesid lahingud kusagil võõrais linnades, asulates, rindelõikudes, kui tal aimugi polnud, kus need olid. Ta ei osanud kõiki susisevate tähtedega nimesid hääldadagi. Temale jätkus ühestainumast vastusest küsimusele: kas sõda ikka veel käib? Jah, sõda käis.

Kui Hannes õhtuti laua taga ajalehte uuris, suur sepa näpp trükireal, poetas Pärja oma igapäevasel kombel:

«Kuidas on?»

«Taganeme.» Hannes oli sünge.

«Aga sina räägid, et me võidame?»

«Muidugi. Me võidamegi.»

Hannes uuris väikest kulunud maakaarti ja vedas pliiatsiga rindejoont. Ta tegi seda õige õrnalt, et siis iga kord, vastavalt rinde liikumisele, seda kas nohisedes või hurraatades uuesti kummiga maha saaks hühkida. Ja ta oli nii süvenenud, et Pärja võis pikad jutud maha rääkida, ilma et Hannes kuulnud oleks. Aga Pärjal oli ometi hea vaadata, kuidas tema ilusa valge peaga mees istub väikese kaardi kohal, ei näe ega kuule ja on nagu püüdlik koolipoiss.

Vana-Takmaki eestlaste perest kutsuti ainult Hannes sõjaväekomisjoni ette. Pärja istus päev läbi hirmunud silmi pingil, käed rüpes ripakil. Istus ja ootas. Ja nii leidis Hannes ta koju tagasi tulles.

Pärja ei suutnud maailma karmust andeks anda. Kuidas võis Hannest temalt ära võtta! Siis pole ka Pärjale elu vaja. Ja ehkki mees töötas jälle sepikojas just nagu ennegi, parandas oma maja katust, pesi õhtuti puristades ja vett maha ajades, ei saanud Pärja süda enam endist rahu tagasi. Nüüd suhtus ta Hannese lehelugemisse palju murelikumalt, ning tema «Kuidas on?» kõlas hoopis ärevalt. Kui ta öösiti piinavatest unedest ärkas, jäi ta ebamäärasest hirmust oma raskelt magava mehe kõrval hommikuvalgeni avali silmi muretsema.

Kui Hannes läheks Eestit vabastama, siis on see loomulik — inimene teab vähemalt, mille pärast ta verd valab —, aga mis on Hannesel tegu tundmatute linnade ja maadega. Sõdigu seal omad inimesed! Peaks olemagi nii: venelased vabastagu oma maad, ukrainlased oma, eestlased aga Eestit. Siis oleks õigus. Ent Hannes naeris laginal.

«Sa oled rumal!» ütles ta hellalt.

Aga Pärja palgeid mööda veeresid kuumad pisarad ja ta süda kisendas sees: Jumal, kui sa olemas oled, ära võta mult Hannest! Ütle, oh issand, kas sõda sellepärast siis kaotatakse, kui tema ei lähe?!

Hannes ise polnud sugugi rusutud ja see solvas Pärjat hingepõhjani. Kas siis lahkumine teda ei kurvastagi? Kuidas võis ta nii lihtsalt ja kergelt öelda:

«Peab minema, naine. Peab.» Ja hiljem veel: «Kui ma ei läheks, siis heidad sa ükskord ise mulle ette ja ütled, et sa mind enam ei salli.»

Oh, mis juttu see Hannes nüüd ajas!

«Siis ei armasta sa mind nõnda, kui mina sind,» ütles Pärja valuga.

«Ära aja kõiki asju segi,» vastas Hannes. Kuid see polnud Pärja meelest mingi vastus. Hannes polnud ise ka rahul: oleks vaja selgitada. Öeldagu aga kuis selgitada iseendast täiesti selgeid asju? Pärja on armas. Ju ta peabki niisugune olema: naine ja armas, mõtles Hannes ja süda jäi lõplikult rahule.

Ent öösel unetult lamades andis Pärja Hannesele päevased jutud andeks, kummardus magava mehe näo kohale ja suudles teda huultele.

Nii kadusid suvised päevad. Jeemel sonis rahast, Pärja kartis Hannest kaotada, Kristiinale aga näis, et pole raskemat ega hirmsamat kui rukkivihkude sidumine. Pole tapvamat, kui lagedal palava käes paljasääri kõrrepõllul nagu naelte otsas käia. Nahk on marraskil, käed pindusid täis ja tursunud, silmades must ja tuli ning südames vihane meeleheide.

Tallinnas käis Kristiina nurga peal poes, ostis pätsi leiba ja maksis mõned tühised sendid. Leib — nii tavaline asi! Ta ei võinud siis aimata, millise vaevaga see saadakse.

Ja tusaste mõtetega Kristiina ei näinud enda ümber ilu, et maailm oli nüüd kaheks jagunenud — ääretuks siniseks taevaks ja lõpmatuks kuldseks maaks. Inimesed ei mäletanud veel niisugust suve ja niisugust saaki. Vili aga ootas koristajat ja rinne leiba.

Varavalgest hilja õhtuni kestis põldudel ränk töö. Higi voolas, käed liikusid osavalt ja jalad astusid kärmelt. Ometi näis inimeste vaev nagu tilk vett suures meres. Tööle ei nähtud lõppu ega tulnud põllule piiri. Koristatud ja lõikamata vili seisid kõrvuti. Esimest oli palju, teist veelgi rohkem, ehkki kõike tehti üheaegselt — rukkis liikusid särisedes ja tiibadega kärmesti vehkides hobuniidukid, kerkisid hakid ning põlluvahe-

teedel sõitsid poisikesed veoloomi vemmeldades vihkudega otse sepikoja õue peksuplatsile, suurel maanteel aga veeresid teraviljakoormad vastuvõtupunktidesse.

Brigadirid närvitsesid, käisid põldudel oma meetripuuga ringi ja ergutasid väsimusest tuikuvaid, hallinäolisi inimesi. Leib ähvardas lume alla jääda.

Igal aastal kadusid kombainid tihedasse kullerdavasse vilja, ja kes võis arvata, et tänavu sügisel tullakse siia esiisade kombel sirpidega! Kolhooside üldine kisa, nõudmised, kaebed ja palved ei pannud kombainide surnud raudkeresid liikuma. Kütteainet ei jätkunud, seda tuli mõista ja sellega leppida.

Ent koristamata põllumassiivide ees tundsid Takmaki kolhoosnikud end nagu tühja kõrbe jäetuina, kust hädakellade hüüdu ei kuulda, kus tuleb loota ainuüksi omaenda jõule. Ja kas seda jätkub?

Küla oli laagritesse jagatud. Põldudele, mitmete kilomeetrite taha veeti joogivett ja heledat uudseleiba ning suurtest välikateldest tõsteti rammusat lambalihaleent. Lõuna ajaks kandsid suuremad lapsed imikuid lepalehtede alt, vilus seisvatest hällidest põllule rinda saama ning emad imetasid neid, tolmuste, vaevatud nägudega. Pärast lühikest puhkust, mis mõjus pigem rammestavalt kui kosutas, jätkati tööd pimedani.

Aga Kristiina nii ei suutnud. Ta torkas tursunud, kriimustatud käed brigadirile nina alla. Antagu ükspuha mis töö, aga põllule tema enam ei lähe! Ning brigadir määras Kristiina peksuplatsile sasi koristama.

Takmaki naised ei karjunud ilmaski. Tülitsedes olid nende pilgud küll vahedad ja sõnad salvavad, ent väliselt jäid nad alati väärikaks, kõnelesid vaiksel, uinutaval kurinal. Nüüd järsku oli neil häält ja kõri küllalt.

«Hõi, sina!»

«Liiguta, liiguta!»

Kõikidel tolmavatel teedel hängeldasid hobused, hallid takjad lakkades, ja kõrisesid vankrid, poisikesed püstijalu sees. Kes tuli tühjalt, kes läks koormaga. Lapsed tundsid kõigi viie meelega oma töö erakordset tähtsust: nad vedasid ju leiba rindele!

Viljapeksumasinast voolas peatumatu terajuga ja kollased rukkimäed kasvasid. Ja jälle murelik ning vihane hüüd:

«Hõi, sina!»

«Liiguta, liiguta!» See on leib! See on leib!

Kristiina silmad kibelesid lendavast kõlkaprahist, pea tuikas mootori huminast ja käed jäid ruttamisest kangeks. Aga sellegipoolest oli igaühel tema töö kohta ütlemist ja noomimist, et ta laiska liha kasvatab. Tüdruk hammustas huulde. Kas ta ei kiirustanud? Kas ta ei püüdnud kogu hingest? Kas ta ei pannud vapralt vastu südamepööritusele ja maadvõtvale haigusetundele!

Ta kõrvus kumisesid tuttavad hääled. Ruudi Populus tõstis viljavihke masinasse ning oma punase ninaga, suurte karvaste kõrvade ja õiekirju rätiga peas nägi välja nagu mereröövel. Aga siis hakkas Kristiina silmis kõik kaugenema, hajuma ja käändus kummuli.

Pärast minestust lamas ta hulk aega põhul, enne kui omal jalal kodu poole hakkas minema.

Tilde seisis põllult tulles vaevalt püsti, väsimusest ja murest tütre pärast. Eeva aga oli Kristiina vastu eriti õrn. Tüdruk lamas väga rusutuna, väga vaiksena. Nende hellus tegi ta meele nii haledaks, et pisarad tilkusid patja. Aga kui ta järsku sureks siin kaugel, võõras paigas? . . . Tuleks talv lumedega, tuleks kevad kogu maailma, kõik õitseks, kõik elaks. Aga Kristiinat poleks enam . . .

Ainult Populus ja Jeemel ei küsinud õhtule tulles ühegi sõnaga tema tervise järele, nad keerasid söömata ja pesemata end otseteed narile. Tilde istus pimedas ja hoidis Kristiina kätt. Tal polnud jõudu lahtiriietumiseks, et magama heita.

Isegi läbi suletud laugude pöörles lagi ja seinad vajusid Kristiina üle kokku. Tilde ohkas ja ütles:

«Homme tuleb arst kutsuda. Brigadir nõuab bülletääni.»

7

Kristiina tundis läbi une ema lähedalolu, aga ta lamas tirikalsilmi edasi.

Tilde oli juba kahel korral töö juurest koju jooksnud, süda muret täis. Ta ootas vastust, lükkas teki serva kõrvale ja istus nari äärele.

«On sul parem, Kristiina?»

«Ma ei tea.»

Ere päevahele lõi valuga silma. Jälle see päike, kuumus, tolm! Kristiina võttis kraadiklaasi vastu. Tina oli ta kätes ja jalgades, tina peas.

Aga palavikku ei olnud.

«Mis siis nüüd saab?» hädaldas Tilde.

«Lähen ise arsti juurde,» lubas Kristiina solvunult.

«Kui lähed, lase ta uurib sind tähelepanelikult. Räägi ilusasti ära, kus valutab ja et sul jõud ei luba rasket tööd teha.» Tilde murelikkus, ta vilets välimus, ta rukkitolmune ja väsinud nägu tegid Kristiina meele härdaks.

«Toit on laual. Söö, enne kui lähed,» sundis Tilde ja ohkas.

Kristiina pani ema järel ukse haaki, heitis uuesti pikali, tõmbas teki üle kõrvade, keris põlved lõua alla ja katsus uinuda. Aga ei saanud, päike paistis kõigist aknaist sisse. Miks oli vaja nõnda arutult palju pisikesi aknaid? Võinuks olla üksainus ja suur.

Igal hommikul igatses Kristiina magada. Magada kauem. Nüüd aga ei tulnud und. Ikka veel oli tina peas, kusagil tagapool, kuklas.

Mis viga oleks praegu linnas elada, töötada mõnes asutuses sekretärina. Ülemuseks võiks olla niisugune huvitav mees nagu Roman Sitska, ainult noorem. Kristiina tõusis üles, tõmbas nari alt kohvrikese, sobras seda ja vupsas jälle teki alla koos klade ja pliiatsijupiga. Sinna hakkas ta joonistama kleiti. Niisuguses astuks ta, värsked ajalehed käes, ülemuse kabinetti ja ütleks meeldiva naeratusega:

«Tere hommikut.»

Kristiina oli lugenud kord armatusejuttu, kus töötav tütarlaps, erasekretär, ostis igal palgapäeval hõbekaanelise Nobeli laureaadi, šokolaadikarbi ning paar lilleõit — roose või nelke. Ja ühes teises romaanis kulutas oma ülemusse armunud masinakirjutaja poole kuupalgast üheleainsale orhideele, et seda nööpaugus kanda . . . Niisugused juturaamatud panid Kristiina unelema ilusast elust.

Kristiina ütles möödunud nädalal brigadirile:

«Mul on gümnaasiumiharidus.»

«Väga hea. Räägi seda kolhoosi esimehele, ehk võtab

arveametnikuks. Mis minul sust tühjast . . .» ja vanamees heitis käega. «Arvelaual klõbistada sa vahest ikka oskad?»

Kristiina ei öelnud brigadirile, et ta arvelaual klõbistada ei oska. Liita küll, aga maha arvata, korrutada ja jagada mitte. Ta avastas sügava tusaga, et ta üleüldse midagi ei oska, et ta on ainult haritud inimene. Peale selle tantsib pisut, teab natuke keeli, natuke laulab, joonistab ja luuletab. Kristiina võttis aknalaualt äratuskella ja keeras üles. Arsti vastuvõtuni oli aega küllalt.

Pesukausis ootas vesi, laual liniku all hommikueine. Populus vihjas Tildele juba mitmel puhul:

«Mis preilit su plika mängib!»

Oli selles siis midagi imelikku või paha? Kas ema ei tohigi tütre eest hoolitseda? Kristiina sõi suure isuga munarooga ja mõtles oma emale, kuidas see suutis kõik ega kaevanud kunagi millegi üle. Kas sellepärast, et ta oli lihtne, harimata inimene ning maast-madalast raske ja halvaga harjunud? Oli ta sellepärast nii leplik, et tal kõrgemaid püüdlusi polnud, et ta elult ei osanudki paremat ja kaunimat soovida?

Kui keegi majas vett tuua ei viitsinud, siis tõstis Tilde kaelkoogud õlale ja tõttas kergel, ruttaval sammul jõele. Kristiina nii ei saaks.

«Miks sa lähed? Kas sa ei näe, et kõik lasevad sinu seljas liugu!» keelas Kristiina, aga ema naeratas:

«Keegi peab ju minema.» Või ütles:

«On see siis nii raske? Hakka teisele ütlema ja teise järele ootama . . .» Aga Eevale jälle tunnistas ükskord: «Suur rõõm on, kui töö mind kardab. Süda laulab. Justkui võiksin ma kõike, justkui suudaksin ma kõike!»

Ka Eeva ei mõistnud teda.

«Et sa vabrikus hommikust õhtuni rühmasid, on selge. Aga mis mõttega sa siin ennast tööga ära kettad?»

«Mis mõttega?» küsis ka Kristiina.

«Pole ju nii raske . . .» vaidles Tilde. Temaga oli lootusetu selle üle rääkida.

Kristiina puges kambrikusse, kus kõikide kohvrid pealistikku seisid, avas omad ja hakkas ahne, kärsitu huviga riideid välja kiskuma. Niisugune kuum iha tuli neid selga proovida, ta valis kõige armsama kleidi ja

istus peegli ette. Kleit kiskus kaenla alt ja tõi häbematult esile tütarlapselikult teravad rinnad. Millest küll oli ta nõnda kosunud? Veest ja kartulitest?

Kristiina silmitses end tähelepanelikult. Oli ta ilus? Kas see on ilus, kui on nõnda pikad käed ja kael, ümar nägu tukkadega ja teineteisest nii eemal asetsevate silmadega? Madal laup, suur suu ja suured kõrvad, vaevumärgatavad heledad kulmud ja nina liiga väike selle laia näo jaoks?

Aga ometi peeti Kristiinat ilusaks, koolipidudel saatsid poisid talle aamoripostiga kirju ja alati ootas teda ukse ees kojusaatjate hulk.

Nüüd oli ta üleni pruuniks päevitanud, roosade huulte, siniste hajameelsete silmade ja päris valgeks pleekinud tukaga. On see ilus?

Ta pani pingutades viiskudega mugavdunud jalga lakk-kingad ja pähe kübara, ning vaatas end nukra irooniaga: kaunite asjade koht on kohvris! . . .

Kui ta nõnda, kübar peas, läbi Takmaki läheks, arvatakse kindlasti, et ta hull on. Enne sõda käis Tallinna tänavatel tantsides ja hilbates keegi pooliku aruga baleriin, vanaaegses krinoliinis, pitsidega päevavari pea kohal ja kiluämber käsivarrel.

Just niisugune oleks ka Kristiina takmaklaste meelest. Aga millal jälle võib ta selga panna oma ilusa kleidi ja käia kõrge kannaga kingades?

Sel hetkel kuulis Kristiina koputust uksele ja sattus segadusse. Ta hakkas paaniliselt kleiti seljast kiskuma, takerdus juukseidpidi haakidesse ja oleks erutusest äärepealt nutma puhkenud. Kingad suskas ta pesukasti, mässis end voodilinasse ja lipsas vöörusesse. Ta käsi värises ust pöörast vabastades. Aga trepil seisis kõigest naabripoiss, kes pani korvitäie porgandeid lävele ja lippas väravast välja, nii et mustad päkad välkusid.

Kristiina tõmbas porgandi korra läbi pihu puhtaks ja istus seda krõmpsutades narile. Kui keegi oleks teda sedasi peegli ees tabanud! Nad ei usuks siis üldsegi, et ta haige on.

Nüüd oli aeg arsti juurde minna. Kristiina loputas nägu, kammis ja pani end riidesse, sulges ukse ja tõmbas väravapostile vitsavõru pähe. Kuni jõeni kostis

kõrvu rehepeksumasina undamine. Kas ema laadis viljavedamise vankreid või oli hangujaks? mõtles tüdruk. Ta ei kohanud ühtegi inimest, isegi lapsi polnud suplemas. Alles teisel pool jõge, Uus-Takmakis tuli täiesti võõras ning tundmatu naine temaga tükk maad seltsis ja rääkis Kristiinaga nagu vana tuttavaga. Ta astus paljajalu pehmel rohul, naeris endamisi ja rõõmsalt.

«Aga need saadanad said mu käest!» parastas ta.

«Kes?» küsis Kristiina.

«Kanad! Meie lastesõime kanad. Nad nokkisid munad katki. Kõik munad! Lõid nokad sisse ja imesid tühjaks!» Võõras naine astus tatsuval sammul pehmes rohus ja näis ilmatu õnnelik.

«Jõuad sa neid valvata või munemise ajal oma pihkusid all hoida! Sööda ja sööda teisi sindreid, aga lähed laste jaoks pesast muna võtma: ei ole! Ja siis ma tegin nii, nagu mulle õpetati: keetsin vedela muna ja panin tulisena pessa. Nüüd on sellega lõpp! Nii kui keeled ära põletasid, jätsid kohe munad rahule!»

Siis märkas naine Kristiina pidulikku pluusi, mis ta kullalokkidega ja sinisilmadega nii hästi kokku sobis.

«Kuhu teie end ehtisite?» päris ta.

«Arsti juurde.»

«Haige või?»

«Jah . . . Ei tea.»

Naine pöördus põiktänavasse, ikka veel nii õnnelik ja endaga rahul, ning Kristiina vaatas talle mõistmatu ölakehitusega järele: Mõtelda ometi, mis kõik inimesele rõõmu teeb? . . .

Uus-Takmak oli õige suur küla, oma paar kilomeetrit kindlasti. Selle lõpus kasvasid kõrged kased, okstes tuulepesad ja latvades kraaksuvad varesed. Ning otse üle lageda paistsidki haigla hooned, kaks pikka ühekordset kivimaja, kuna kolmandas, mis nendest pisut eemal seisis, elas arst Fatõhhov oma perekonnaga. See oli pugukas prillidega keskealine mees. Tema naist Sufiet oli Kristiina näinud kõigest paar korda. Ta paistis tumedate silmade ja valge näoga nagu nukk, pikk ja sale, käis linlikult riides, ainult jalad olid kõverad. Isegi maani kleit ei suutnud seda varjata. Sufie oli samuti arst, ent räägiti, et armukade Fatõhhov ei luba-

nud tal praktiseerida. Seda juttu ei võtnud õieti keegi tõsiselt, seda räägiti niisama, suusoojaks.

Neil oli palju lapsi kummagi poole esimesest abielust ja Fatõhhov armastas oma suure pere üle nalja heita: «Minu lapsed, tema lapsed ja meie lapsed,» seletas ta. Fatõhhovi kirurgikuulsus ulatus kaugele üle vabariigi piiride, teda kutsuti opereerima ja nõu andma kliinikuisse üle maa. Kolhoosnikud jumaldasid oma tohtrit, vaatamata selle järsule iseloomule, vaatamata, et ta ärritus ja kärkis, kui nad tema poolt ettekirjutatud korraldused täitmata jätsid. Ta oli paljude inimeste elu päästnud, surmaga võidelnud ja enamasti võitnud. Ta ei jäänud iial tulemata, kui teda vajati, olgu siis tuisumerul või veeuputus. Magamata ja söömata võis ta külade vahet sõita, ning kui ta kas või ainult oma rahustava käega haige laupa katsus, tundis see kergendust.

Tänumeelsed inimesed tõid talle loomi ja linde, mett, võid ja mune. Kui esikus seda vastu ei võetud, surusid nad oma elusad, kaagutavad või määgivad pistised ja andamid köögiukse kaudu vägisi ikkagi sisse.

«Sada korda sai teile öeldud: see on keelatud! Keela-tud!»

Fatõhhov loopis maruvihaselt käsi ja ähvardas näpuga köögitüdruku nina ees, kui see toodud kanu rahulikul moel kitkus.

Arstimaja juurde kuulusid veel määratu suur aiamaa, linnud ja kariloomad. Tema majapidamist juhtisid eeskujulikult ühesilmaline köögitüdruk, njanka ja kojamees.

Haigete juurde sõitis doktor kerges tarantassis, tore valge lauguga täkk aisade vahel, kes pühapäeviti avaramas kalessis Fatõhhovi noorpere lõbusõidule vedas. Õnnelik perekond! Neid nähes võis unustada kõik, ja et käis sõda. Raske, verine sõda.

Peahoone ees istusid päikese käes haigeriides paranevad rindemehed. Nad tegid suitsu ja vaatasid uudistades kenale tüdrukule järele, kes möödus neist kiirel sammul, silmad piinlikkusest maas, et teda nii avalikult ja hindavalt mõõdeti.

«Kae!» ütles üks keelt laksutades.

«Ei meist ole asja,» vastas karkudega nooruk. Nad

rääkisid meelega nii valjusti, et Kristiina kuuleks. Ta kuuliski, aga tagasi ei vaadanud.

Arsti ooteruumis tundus heleda päeva käest tulles jahe ja pime. Inimesed istusid tumedatel puust pinkidel ning rääkisid aukartusest poolsohinal. Kristiina jäi aknast õue vaatama. Üle muru läks valges kitlis väikest kasvu õde, kes meenutas väga Beloborodovi Kiskat. Too oli vürstlikust soost kerjuslaps ja sai omal ajal Eestis Tilde vanad riided endale. Kõige rohkem aga vaimustas Kiskat voodi.

«Kui valge ja puhas,» imetles ta, kui Tilde teda tuppa kutsus. Teab kus see Kiska praegu on ja mis tema elust on saanud? Kas kerjab ikka veel?

Kristiina istus. Vastaspingil lamas paistetanud jalgadega naine, tema kõrval vaatasid piimvalgel pilgul enda ette kaks trahhoomist pimedaks jäänud vanaeite. Kristiina uuris ängistava tundega tervishoiu-plakateid seinal, märkas siis tuhmis nurgas teistest eemal veel üht naist ja võpatas. Mustast sallist vaatas kohutav nägu, üksainus lahtine haav oli see. Ja sellest haavast hõõgusid vastu tumedad, surmani nukrad silmad. Kristiinal jäi hing rindu kinni, ta süda lõi ärevalt ja valjusti, otsekui kõigile kuulda selles täiesti vaikses jahedas ruumis.

Siis tuli õde. Kuid mitte see, kes ennist õuel käis, vaid teine, kitsaks kitkutud kulmudega ja rõugearmidega näol, ning Kristiina nägi avatud uksest ühe hetke jooksul helehaljast muru. Õde püüdis harjuda ooteruumi hämarusega nagu Kristiinagi ennist ja vidutas silmi. Ta heitis priskele, jumekale tütarlapsele hindava pilgu ja teatas:

«Haigete külastamine on alles kell neli.»

Kristiina noogutas masinlikult, avas ukse ja poetas end välja.

Päike paistis. Kummel lõhnas, oli veelgi pimestavam, kui Kristiinale ukse vahelt näis. Ta läks rutakalt, silmad maas, üle õue, sulges enda järel raudvärava, pistis siis tulistjalu jooksma ja jooksis peatumata kuni kaskedeni. Kristiina ei kohanud kogu tagasiteel kuni jõeni ühtainustki kodulist. Hallike lamas laisalt kõveras oma savises sängis, läbi madala taevavärvi vee paistis kollane põhi. Kristiina hingas vabamalt, ta kuulas kaugelt kõrvu ulatuvat rehepeksumasina huilamist ja see tegi

ta rahutuks. Ta oli siin päris ihuüksi. See oli ebamugav, see oli väga ebamugav nõnda, üksi jääda oma lilla varjuga inimtühjas külas.

Ja päike oli juba keskpäevas.

KOLMAS PEATÜKK

1

Lõikuskuu lõpul ilmus küla peale keegi võõras mees. Naised nägid teda aknast begooniate tagant ning päevalille-seemneid prõksutavad tütarlapsed vahtisid talle uudistades järele.

Võõral olid taevasinised silmad.

Mööda maanteed vedas vanamees kitse oheliku otsas. Ta jäi samuti tundmatut tunnistama ja tõstis tudiseva käe kulmule, ehkki päike polnud nüüd ammugi enam suviselt pimestav. Senikaua ta tunnistas, kuni sarviline koos ohelikuga minema kepsas.

«Ee-ee, šaitan[1]!» kisendas vanamees ja lampas kitsele järele.

Vanda Sitska aga praadis pannkooke ja pühkis käeseljaga suitsust kibedaid silmi, Liili harutas vana, tolmunud õmblustega palitut. Ta ei teadnud isegi veel, mis sellest teha, et turupäeval soodsalt maha müüa. Liili ei soovinud üleliigsena lauda istuda ega mehe vanematelt midagi muidu vastu võtta. Sellepärast õmbleski ta päevast päeva kleite ja jakikesi, jakikesi ja kleite.

Ruudi Populus, kes viimasel ajal nii sageli pärast tööd inseneri pool istumas käis ja Liilit alati õmblemas nägi, kiitis:

«Naise näpp ja mära mokk, need ei seisa iialgi.»

Liili naeris ja Ruudi muheles. Tal oli hea meel, et inseneri alati kurb minia ükskord ometi naeris. Sest kui inimene nalja ei mõista, siis ei tea ta ka tõtt.

Aga mis sai Liili sinna parata, et ta südant rõhus kivi.

---

[1] Põrguline.

Et ta oleks jooksnud oma ämma õlise naeratuse eest ei tea kuhu. Kolm korda päevas pöördus Vanda tema poole:

«Mida hommikueineks teha?»

«Mida keeta lõunaks?»

«Kas õhtuks muna praadida või kartuleid?»

«Mul ükskõik mida,» vastas Liili ega suutnud pahurust varjata. Vanda vaatas abiotsivalt ja haledalt mehele otsa: Küsida ka ei või! Miski pole miniale hea. Kuidas peab ta sellist hellpilli kõnetama?

Ja Vanda ohkas valjusti.

Roman Sitska teadis, mis naine sel puhul temalt ootas. Vanda ootas mõistmist ja tuge. Aga Rom eelistas kaduda, minna eestlaste poole juttu ajama või Hallikese kaldale uitama. Ega kaalukotta tööleminek olnud ka midagi muud kui kodunt pagemine. Ja ega seal viga olnud: võta vili vastu, lase kaalule tõsta, kirjuta üles, tee suitsu. Ka lobisemiseks jäi aega üle, ei olnud ta ümber ühtegi pilves või pahurat nägu. Sitska rääkis kolhoosnikutega ilma üle, sellest, missugused linnud sügisel esimestena ära lendavad, ja seitsme magaja päevast. Filosofeeris sõjast ja rahust, tõest ja õigusest. Omaste hulgas ei saanud õieti suudki praotada, Liili ütles kohe:

«Te kordate end.»

Roman Sitska oleks meelsasti kaalukojas enamatki jutustanud. Sellest, kuidas eesti talupoeg tööd murrab, hooneid ja koduümbrust korras peab, või eesti peekonist. Kuid sel polnud sügavat mõtet, kuna tatarlased on muhameedlased ja sealiha ei söö. Sitska pidas targemaks mõnestki asjast vaikida. Mine tea, kelleks nad võivad teda tembeldada: mõni mõtleb veel, et ta propagandat teeb või kolhoosikorda õõnestab! Jumal hoidku!

Igal õhtul tõi ta koju uudseviljast pätsikese, mis polnud võrreldav nätske ja hapu normileivaga. Mõnikord sai ta tööpäevade arvel kapsast ja muid juurikaid, vahel sekka piima. Ning igal hommikul rühkis ta kaalukoja poole, kaabu peas, viiskudes ja Liili õmmeldud kummipaelaga püksid jalas. Aga kampsun oli tal kekk, omal ajal uhkest «Jockey Club'i» moeärist ostetud.

Sel õhtupoolikul oli insener alles tööl ja Vanda küp-

setas viieteistkümnendat pannkooki — ta oli arvestanud igaühele viis —, kui Liili järsku oma mehe nime hüüdis:

«Gunnar!»

Avatud uksel seisis mustaks päevitanud ja tolmune mees hallis sinelis. Vanda surus näo ta rinnale ja vaatas armunult üles, ta silmadesse. Nad seisid tummalt püsti, mõlemad pikad ja sirged kui kuused.

Nüüd nägi Gunnar oma naist ja vabastas end ettevaatlikult ema kätest. Küll oli ta kena naine tuhmunud, miks olid ta juuksed nii siledaks kammitud ja näol ehmunud loomakese ärev ilme? Gunnar võttis Liili kurnatud näo oma kahe pihu vahele ja suudles ta suud. Ema riputas poja sineli ukse kõrvale naela otsa ja Gunnar küsis:

«Kus isa on?»

«Tööl,» ütles Vanda.

«Kah kolhoosnikuks hakanud?» pilkas Gunnar heatahtlikult.

«Elus tuleb kõike ette . . .» vastas ema samaga ja hoidis nägu pannist kõrvale, et rasv silma ei pritsiks. Veel viis kooki oli vaja.

Nii, köögipõll ees ning juustele seotud rätiga, näis Vanda suur, kohmakas ja õnnelik. Ta suu ei reetnud kuuma rõõmu, see jäi, nagu alati, õhukeseks kõveraks kriipsuks, küll aga naersid ta silmad ja olid niisama helesinised kui pojalgi.

Gunnarit veetles ema silmade leebus ja abitus, ta varjatud hellus ja napp jutt. Ema! Pühim sõna. Kord ütles Gunnar Liilile, et naisi võib olla mitu, emasid üksainus. Ema ei nõudnud temalt midagi, soovis ainult, et tema poeg õnnelik oleks. Tülide ajal Liiliga pidi Gunnar sageli mõtlema: nii ei oska ükski naine end valitseda kui minu ema, ja naeratada ka mitte! Liili silmad olid põletavad oma kurbuses ja nende pilgu ees hakkas ebamugav. Nagu nüüdki.

Kas ei tulnud Gunnar pikalt teelt ja kas ei olnud ta perekonnast kaua lahus, tapetud ning magamata? Aga juba esimesel kohtumisel rikub naine kogu jällenägemise rõõmu. Raske iseloom! Küllap ta seepärast tujutseb, et Gunnar sirutas emale esimesena käe tereks. Kuidas võis nii rõõmsal päeval nii väiklaselt tülitseda?

Gunnar astus naise juurde ja võttis ta ümbert kinni. Liili nuuksatas ja hakkas siis taltsutamatult nutma.

«Sa ei küsi . . . sa ei päri . . .»

«Mida? Ma ei saa aru?»

Vanda mõistis.

«Gunni,» ütles ta mahedalt. «Meie laps on surnud.» Nüüd olid ka Vanda silmad heledaid pisaraid täis ja ta terava lohuga lõug värises.

Õigus! Laps! Gunnar tundis olukorra suurt piinlikkust.

«Kuidas?. . .» kogeles ta, haaras Liili käe ja tundis eksimatult: naine ei andesta seda kunagi!

Ema tuli talle appi.

«Gunnaril on seljataga raskeid päevi, katsu teda mõista,» ütles Vanda oma poja naisele.

Milline inimene! mõtles Gunnar imetlusega ja nende hardad pilgud sulasid kokku. Liili pööras neile selja ja vaatas kibedalt kuivade silmadega aknast välja. Nii mitte, mitte nõnda ei kujutlenud ta seda oodatud kohtumist oma mehega.

Gunnar aga hoidis pead käte vahel, nüüd nägi ta selgesti oma last.

Surnud!

2

Küla oli ju pisuke, kuidas keegi elas, tegi head või kurja, miski ei jäänud siin varjule ega märkamata. Oli keegi töö juures silma paistnud, rohkem suutnud ja paremini, äratanud lugupidamist ja imetlust, sai mõni ema rindelt surmateate, käis mõni sõdurinaine abieluvoodist kõrvale, purjutas Jeemel Abdullaga või müüdi Uus-Takmaki sööklas riigihinnaga valgest jahust pirukaid — kõik oli kohe teada.

Kui noor Sitska külasse saabus, lootsid kolhoosnikud ilma ja sõda näinud inimesega mõtteid vahetada ning südant puistata. Kõik tahtsid arutada, kõik tahtsid küsida. Gunnar aga hoidis neist kõrvale.

«Ära ole nii suureline. Mul on piinlik ja häbi neile ära ütelda,» pahandas Roman Sitska pojaga.

«Mis on minul võhivõõraste inimestega asja? Ma pole agitaator!» keeldus Gunnar järsult. Mida võiski rääkida

rindest, kui ta mobiliseerituna oli viibinud ainult Kaama ääres metsatöödel. Ta lasti tervise pärast vanemate juurde, kui selgus, et need on evakueerunud kuhugi Tatarisse. Nüüd tahtis ta ainult olla ja lamada ega tulnud päevade kaupa narilt maha.

«Gunnar, lähme jalutama,» kutsus Liili.

«Ei viitsi, kallis,» naeratas mees vabandavalt. «Mine kõnni üksi, kui tahad.»

«. . . Istuksime Triinukese juures.»

«Me ju alles hiljuti istusime.»

«Lähme siis jõe äärde.»

«Mis sinna?»

Liili rebis teda kätest.

«No tule!»

Nüüd sai Gunnar pahaseks.

«Jäta mind rahule, mis sa tüütad!»

Liili pani sõnalausumata palitu selga ega tulnud enne hilisööd koju.

Niisugune oli igapäevane pilt kodus. Ei, Roman Sitska ei võinud kedagi siia kutsuda. Kui töö juures ta poja järele päriti, ütles insener põiklevalt:

«Tal on haige süda.» Vale polnud see kaugeltki mitte, aga kui Roman Sitska ise oleks nõnda, tervete luude ja liikmetega koju jõudnud, teinuks ta kogu kolhoosile peo! Mis tähendab süda! Kui on rõõm, olgu ka tralli! Gunnar aga oli Vandasse, tigu ja nohik.

Roman Sitska ei kutsunud kedagi enda poole, ometi tuli neile ühel kaunis hilisel õhtutunnil külaline Uus-Takmakist. Keskkooli direktor Iskander Salimov. Noor mees, sirge ja pikk, peenelt voolitud näoga, näis haritud, käitus tagasihoidlikult ning oli linlikult kombekas.

Vanda kooris õhtusöögiks kartuleid ja insener hoidis tuld. Roman Sitskat, kes inimeste vastu alati hea tahtis näida, rõhus poja jahedus. Ta niheles toolil ja püüdis juttu ülal hoida.

Salimov oli tulnud metsaveolt ja Gunnar imestas, et keskkooli direktor ning õpetajad peavad koolile ise raielangilt puid vedama, kuid ta ei öelnud midagi. Üldse ei osanud ta rääkida inimesega, keda nägi esimest korda elus. Pidi ta pärima naise ja laste järele? Rääkima ilusast ilmast?

«Kuulsin, et komplekteerite õpetajate koosseisu?» küsis ta lõpuks. Seda oli ta Liililt kuulnud.

«Jah. Mehed läksid rindele.»

«Kust neid asemikke saab?»

«Evakueeritute hulgast.»

«Pedagoogilise haridusega?»

«Ei. Niisuguseid on mõni üksik,» kahetses Salimov. «Aga kõrgema haridusega inimesi leidub küll.»

«Naised?»

«Jah. Kõik on naised.»

«Kas nendega veategi metsa?»

«Veame.»

Gunnar vangutas pead ja direktor nõustus temaga.

«Muidugi, ega see töö kerge küll ei ole.»

Gunnarile pole vaja sellest rääkida, tema teab, mis see töö on.

Iskander Salimov tuli õieti rindemuljeid kuulama. Ajalehte lugeda on midagi muud, kui sõjamehe endaga rääkida, aga Gunnar vahtis pimedasse aknasse, nosutas piipu ja oli kidakeelne.

«Augustis? Mis toimus augustis? Meie väed jätsid maha Smolenski ja Krivoi Rogi. Kahekümne viiendal jätsime Novgorodi ja mõni päev tagasi Dnepropetrovski. Need on viimased teated,» ütles Gunnar. Salimovile näis ta kuninglikult lõvipäisena, isale sarnasena, suure nina, tugeva lõua ja ilusate huultega. Ainult ta silmad olid täpselt nagu emal, väga heledad. Salimov noogutas.

«Aga mis te arvate olukorrast üldse?»

«Kes seda täpselt teab? . . .» kehitas Gunnar õlgu, tema sõnadel lohisesid mitmepuudased pommid taga. Roman Sitska meelest oli see üks äärmiselt ebamugav õhtu.

«Aga siiski?» pressis kangekaelne külaline.

«Erapooletult öeldes . . .»

«Miks erapooletult?»

«Lihtsalt. Vaatlejana. Vaenlase armee on küllaltki tugev, ta on kogu Euroopa läbi marssinud. Tal on suured strateegilised kogemused, vägev tehnika . . . hea distsipliin . . .»

«Tähendab, ei jäägi muud üle, kui vaenlase voorustele alla vanduda?» kummardus Salimov kergelt ettepoole.

«Sugugi mitte,» naeratas Gunnar oma vaikset, loidu

naeratust. «Venemaa on määratu. Ajalugu on näidanud nii mõndagi õpetlikku. Küllap selleski sõjas otsustab maa-ala.»

«Arvate?» kõõritas tulise silmaga võõras.

«Meil on ruumi Uraalideni taganeda.»

«Ei ole nõus. Ei ole nõus. Sõja võidab nõukogude inimene. Rahvas otsustab võidu.»

«See on teada jutt,» naeratas Gunnar.

«Jah. Ajalooline jutt,» noogutas Salimov. Ta nägu jäi liikumatuks nagu tumedast eebenipuust. Aga vilkuv lambituli heitis rahutuid varje ja pani silmad ebaloomulikult kilgendama.

«Olgu nii,» taganes Gunnar. «Ariosto ütleb küll, et võit leiab alati kiitu, ükskõik kas ta on juhuse tõttu saavutatud või tänu meisterlikkusele.»

Vanda pööritas silmi: Milleks sellele külamatsile veel Ariostot! On ta kordagi varem oma elus selle kauni itaalia luuletaja nime kuulnud?

«Ma eelistan rasketel tundidel Majakovski värsse Ariosto oktaavides poeemidele,» vastas Salimov viisakalt. Roman Sitska punastas piinlikkusest ja andis naisele märku võõrast õhtusöögiga kostitada.

«Kus te viimati olite?» küsis direktor.

«Tööpataljonis.»

«Lasti koju?»

«Jah, vanemate juurde tervist parandama.»

«Kas jääte kauaks . . .?»

«See pole minu teha,» muigas Gunnar kulmu ja suunurgaga.

Külaline tõusis.

«Jääge meile teed jooma.» pakkus ähmis Roman Sitska, kuid mees tänas pead raputades.

«Tatari kõnekäänd ütleb: «Kõige tähtsam on võõrustada hea sõnaga.»» Ta vabandas tülitamise pärast ja lahkus kummardusega.

Vanda lasi ta välja. Tuppa oli kuulda, kuidas haak aasas kolksatas.

«Sa olid võimatu,» heitis Sitska pojale ette. «Enne kaalu, kui räägid.»

«Kuidas nii? Mis ma rääkisin? Et me taganeme? See pole ju saladus!» haavus Gunnar. Polnud õieti midagi juhtunud, kuid kõigi meeleolu oli rikutud.

«Ma pole agitaator. Nüüd siis veendusite selles ise!»

«Nendele tuleb alati kõiges järele kiita,» õpetas Vanda ja istus löödult järile. «Läheb veel NKVD-sse!»

Gunnar naeris:

«Küll see Ariosto siis saab!»

Ema vangutas pead: niisuguste asjadega ei naljatata!

«Milline kitsarinnalisus! See lihtne külakoolmeister pole ise veel oma elus midagi näinud, veel kusagil käinud, aga . . .» Vanda muigutas tühjalt suud, ta ei leidnud Iskander Salimovi iseloomustamiseks sobivat sõna, mis oleks solvav, aga siiski viisakas.

«Piinlik. Väga piinlik lugu,» kordas Roman Sitska, pöördus siis naise poole ja küsis hoopis tujutult:

«Liili on jälle s e l l e juures või?»

Vanda noogutas.

Pärast seda õhtut ei andnud Roman Sitska enam kolhoosnikute tervitusi Gunnarile edasi, ent poja kojutuleku puhul tahtis ta kaasmaalastele ilmtingimata peo korraldada. Gunnar alistus väsinud naeratusega: Olgu nii! Tehtagu pidusid ja paraade, tehku mis tahes! Viidagu teda või lõa otsas turuplatsile nagu Atta Trolli, ta ei ütle enam midagi, ta teeb kõik, et isal inimeste ees piinlik poleks.

Nõnda siis määratigi pidupäev kindlaks.

Kunagi tervitas Vanda kogunevaid külalisi tuledes ja vaipadega kaetud hallis, nüüd seisis ta sepikut küpsetades vene ahju ees, nina läikiv, roosiline õhuke kleit seljas, leivalabidas käes. Roman Sitska keerles ta ümber heledas suveülikonnas, libliklipsuga, ja näksis Vanda selja tagant salaja sepiku muredat koorikut.

Liili ehtis võileibu munaviilude ja rohelise sibulaga. Must liibuv kleit ja hõbekee tegid ta jumetu näo otse kuujahedaks. Gunnarile meeldis Liili ka nõnda ja ta arutas naril põõnutades ning teiste askeldusi pealt vaadates: Mis teeb tema naise nii võõraks ja kaugeks? Kas lapse surm üksi? Liili polnud enam endine igas mõttes, ta jäi Gunnari helluste vastu puiseks ning ükskõikseks.

Külalised tulid kõik troppis koos, väärikad, mukitud ja elevil. Igaüks oma kausi ja kruusiga, oma lusika ja kahvliga. Eeva pani Vanda tahtmatult muigama — tema tuli pruunis kleidis, kuldlill rinnal ja plekk-kruus

käes. Ning Vanda mõtles: seda, mis tegelikult elus juhtub, ei suuda küll ükski kirjanik välja mõtelda!

Gunnar nägi Kristiinat esimest korda nii lähedalt palgest palgesse, ja oli üllatatud tema ilust ning nooruse armsusest. Ka Populus üllatas Gunnarit, ehkki vastupidises mõttes. Miks küll isa temast niisuguses vaimustuses on, sellest mühakast, alginimesest? Oh neid isa maitseid ja veidrusi! Ülejäänute kohta polnud Gunnaril esialgu veel mingit arvamist.

Leivalõhnalises tares muutus umbseks ning kärarikkaks, joodi mesiviina ja lauldi. Üle kõige valetas Roman Sitska bariton:

«Kord sõitsivad linna husaarid...»

Ühtelugu vaatas ta suitsu pahvivale Eevale pärivalt silma, otsis selle looritatud pilgust vaimustust ja imetlust. Vanda aga, kes kohvi keetis, kohtas poja silmi: nemad kahekesi ju tundsid isa narrusi... Endisel ajal valis Vanda oma maitse järgi külalisi, Rom pidi sellega rahul olema. Aga nüüd? Kas tohib siis niisugusel raskel ajal oma mehele keelata seda raasikest pentsikut meelelahutust?

See nagu polnudki Gunnari, vaid Roman Sitska pidu. Tema laulis, tema hirnus, jutustas anekdoote ja lõi kruuse kokku eestlaste peatse kojumineku terviseks. Temast oldi vaimustatud. Tildegi sosistas Vandale:

«Ta on nii lõbus, nii tore!»

«Oo jaa. Ta on haruldane inimene,» nõustus Vanda.

Gunnar külitas mugavalt naril, sviitris, mõnulev, laisk ja heatahtlik. Kergitas vastuse asemel kulmu ja naeratas kõigile oma alistuvat naeratust: katsun vastu pidada.

Põllulilled, mis Vanda nii hoolikalt laua iluks oli seadnud, tõsteti kõrvale kui segavad ning tarbetud asjad, mis pealegi polnud söödavad, ja Vanda pidi kurbusega mõtlema paljudele lilledele oma elus. Gunnari sünnipäeval seisid kodus põrandavaasides valged ja kollased krüsanteemid. Roman armastas roose, Vanda ise oli kevadelaps, tema sünnipäevalauda ehiti kannikestega.

Liili tõstis külaliste ette suure savikausi täie pannkooke ja otsekohe hakkas jutt toidu ümber keerlema.

Roman Sitska ütles, et lihatäidisega pannkooke kutsutakse kommorjenviidereiks ja selle nime andnud neile Peeter Suur, kui ta noorukina Kukui külas käis, sõi ja vaimustusse sattus.

«Komm morgen wieder!» kutsus tsaari lahke võõrustaja. Ja kui Peeter järgmisel korral jälle külla tuli, käskis ta otsekohe kommorjenviiderid lauale tuua.

Roman Sitska rääkis Peetrist veel teise loo. Kord jälginud tsaar, kuidas sakslased mingit pudi-padi kahte kuhja eraldavad, ise seletades: hier und da, hier und da... Peeter vaadanud seda saksa tühja-tähja-tööd mõni aeg pealt, löönud siis kannatamatult käega ja öelnud — ерунда!

Mitte Sitska naljad, vaid tema naer lõbustas inimesi. Ta hirnatas korra ja jäi vait, krimpsutas nina, vaatas kõiki tunnistavalt, siis hirnatas uuesti ja jäi jälle vait.

Jeemeli pea kohises kangest meepraagast, ta silitas lahkelt Vanda puusa ning majaema punastas abitult ja pisar tuli ta silma. Jah, need Romi külalised...

«Miks seppa pole? Miks Hannes ei tulnud?» meenus insenerile ja ta kortsutas jonnakalt kulmu ning lõi kannatamatult jalga vastu maad. Selle peale teatas Eeva, et Hannes sõitis töö asjus rajooni, Pärja aga ei tahtnud üksi tulla.

«Nemad ei tunne millestki puudust, Hannes lööb kõva raha kokku,» lausus Eeva, puhudes suitsurõngaid õhku. Jaa, jaa. Sepp sööb selget leiba, selgemat veel sepa naine. Ta tahtis omaenese hädasid kaevata, kuid talle meenus kokkulepe Roman Sitskaga, kes võttis kõigilt sõna, et sel rõõmsal piduõhtul ei räägi nad ebameeldivatest asjadest, ei elumuredest ega kojuigatsusest. Olgu siis nii!

Liili lükkas ukse avali. Päike loojus. Jõgi oli ühtaegu kuldne ja sinine. Roosad ohakad lõhnasid meeselt ja Liili sulges silmad. Ta pea käis ringi ja tal oli igav. Mis vahe selles on, kas trall käib palktares ja inimestega, kellega elu sind juhuslikult kokku on viinud, või valitud seltskonnaga avaras majas esplanaadil? Kui vähe uut on päikese all... Liili püüdis kinni Kristiina pilgu ja muigas. On siis nii raske mõista, mida see lapsuke mõtles Gunnarist! Nii see oli, Kristiina imetles huvitavat ja ilusat meest.

Nüüd avastas insener, et Ruudi Populus polnudki veel oma Sikupillilugusid jutustanud, ja hakkas teda purjus inimese pealetükkivusega ergutama.

«No Ruudi, Ruudi!»

«Eks ma või rääkida,» pilgutas Populus väikesi juhmivõitu silmi. Tal polnud seni, jah, juhust vestlusest osa võtta. Vanamees pühkis käeseljaga üle suu, keeras inseneri pakutud tubakast pläru ning ootas, et inimesed lagedaks söödud laua taga vakka jääksid.

«Midagi põnevamat!» nõuti.

Populus uuris oma itsakil tallaga saabast ja sobras mälus, nagu nõuti — midagi põnevamat. Ja see oli esimene tema suust kuuldud lugu, mis toimus väljaspool Sikupilli:

«Rootsis, Värmlandi maakonnas. Nyedi kihelkonnas, leiti mitte väga ammu üks kentsakas arve kiriku seesmiste värvimistööde kohta. Seal seisid kõik tööd ükshaaval ja vastavate hindadega nõndapidi kirjas:

«Muutsin kümnenda käsu ja parandasin kuuenda. Pikendasin ilma lõppu ja panin juurde mitu uut tähte. Tegin ingel Gabrielile teise paari tiibu ja kuldasin esimese paari. Suurendasin põrgu tuld ja tegin kuradi näo hirmsamaks. Blondeerisin voorusliku Susanna juukseid, tegin Joosepile arukama näo pähe. Lakeerisin Potivari naist kolm korda ja parandasin Püha Magdaleenat, kes oli täiesti rikutud.»

Arve alla oli kirjutatud: «Raha tänuga vastu võtnud, maaler Bjoerklund.»»

Läbi lillutuste, kisa ja kära kuulis Sitskade minia koputust. Aga need võisid ka kassid olla, kes nuuskisid ja kolistasid sarikate all, Vanda koirohukimpude ja palderjanijuurte vahel. Kuid Tilde kinnitas, et temagi oli kahtlast müra tabanud, ja selle peale läks Vanda vöörusesse.

Pidumerul vaibus, vahetati küsivaid pilke. Oli selgesti kuulda, kuidas Vanda kedagi teretas. Kes võis see olla? See oli Hannes, tema hääl. Ja kohe prahvatas kisa ja kiidusumin.

«Liili, valage sepale viina!» rõkatas rõõmus Roman Sitska. «Andke puhas tass!»

«Rajoonist tagasi?» noogutas Populus.

«Nüüdsama viisin hobuse talli ja põrutasin siia.»

«Õigesti tegid!» kiitis insener ja ulatas Hannesele kruusi. Sepp seisis ikka alles püsti keset tuba ja ainult Liili üksi märkas, kui tusane ta oli. Otsekui vihane.

«Ei taha,» lükkas Hannes inseneri viinakruusiga käe järsult eemale. «Tallinn on langenud.»

Tilde pillas klaasi endale sülle, ja alles mõne aja pärast küsis valge näoga Eeva:

«Millal?»

«Kahekümne kaheksandal.»

Ja Roman Sitska oli peo algul nii siiralt uskunud, et sel õhtul ei räägita siin millestki ebameeldivast, ei raskest elust, ei kojuigatsusest ega üleüldse kurbadest asjadest...

3

Karjafarmi tagant keeras kitsas rada paremale, silmuskles ümber teraviljaaitade ja jooksis siis jõega kuulekalt kõrvu otse Olgavosse. Veel leidus hiliseid näälikesi teepervel, kollaseid seanuppe ja hanejalgu, valget raudrohtu ja kummelit, lillakaid kesakanne ja pruuniks närbunud nuttidega ristikheina. Jõe teisel kaldal vaatas kõrgelt kingult vette mets. Sügis oli süüdanud juba kuldpunased lõkked. Ning selle pillava lõõsa ja külmsinise taeva taustal eraldus pikk kõrend, musta riietatud teekäija.

Ei, see polnud hidalgo La Manchast. See oli Roman Sitska Takmakist. Ei, tal polnud kiivrit, vaid ikka seesama laiarandiline kübar, ei olnud oda, vaid kooritud kepp, ei olnud kilpi, vaid suur pamp seljas. Ta polnud ka täis võitlusvaimu, vaid heitis tusaselt meelt. Isegi rõõmus sügis rõhus Roman Sitskat ja tundus talle näotuna.

Pojaga seltsis oleks teekond Olgavosse kindlasti kergem ja mõnusam. Selles retkes ei puudunuks isegi huumor. Roman Sitska läks ju pinevil rindadega külailudustele kaela määrima rõivaid, mis kuulusid tema naisele Vandale — kirjanikule ja filosoofile!...

Alandav oli seda tujukalt jõnklevat rada nii üksi astuda. Vana-Takmaki turul seista, kaup käsivarrel, oli hoopis midagi muud, kui harjuskina tarest tarre käia

hilpe pakkumas. Nüüd tahtis ta kodus olla, jonnida, trotsida Vanda leebust ja headust, lasta end mõista ning haletseda.

Kaugelt lähenesid kaks meest hangudega ja üksik pambuga teekäija surus oma vara kindlamalt ligi: ühtegi kivi pole sul kusagilt võtta, kui järsku vaja läheks... Vaat sulle mustmullamaa!

Aga kolhoosnikud ei kujutanud endast mingit ohtu, nad keerasid kurale ja kadusid silmist.

Keskpäeval hakkas Olgavo paistma ja nüüd tuli puhuti üle soise heinamaa minna. Sitska süütas suitsu põlema ja nihutas kübara kulmule: pagana kõhe oli edasi astuda. Aga eks ole, mis saab üks Roman Sitska sinna parata, kui vajadus selleks sunnib.

Nii arutas mustas ülikonnas mees Olgavo heinamaal, leotades tursunud jalgu pruunisogases kraavis. Ja kui ta lõpuks sealt tõusis, püksisääred alla keeras ja pambu õlale vinnas, oli ta oma ebamugavusetunded maha surunud.

Aga küla oli otsast lõpuni tühi. Sead tõstsid kärssa ja vahtisid teda valgete uniste silmadega, ning akendest, lehtivate toarooside ja pipra punaste kaunakimpude vahelt, piilus ainult lapsenägusid, ja nemad ei usaldanud kummalisele võhivõõrale ust avada.

Ühes aias võtsid kaks vanakest kapsaid üles, käed ja ninad mullased. Ehkki insener neist ostjaid ei lootnud, laskus ta röödakile üle põimtara ja küsis uljalt:

«Kus see pere peaks olema?»

Eided ei paistnud kuulvat ega tõstnud pead. Pika vaikimise peale vastas küürus ja puusast vigane:

«Kus mujal kui põllul!»

«Millal nad koju tulevad?»

«Eks mine ja küsi!»

«Ma tulin...»

«Seda on näha,» põlastasid mõlemad eided.

«Öeldakse ikka, et venelased on külalislahke rahvas,» püüdis Sitska kõike naljaks pöörata.

«Kellele on ja kellele mitte.»

«Mis te nüüd sedasi! Ma tulen sarafanidega, aga teie kurjustate!» ja Sitska kergitas naljakalt kulme ning torutas huuli. Kuid sellest lõid eided särinal kui kadakapõõsad põlema:

«Leib variseb põllul, aga tema hulgub ringi! Kuule, härra, lase jalga, muidu hassetan koera kallale!»

Mu jumal, mu jumal! ahastas rabatud insener ja eemaldus kuulekalt, jalamaid, viisakalt kaabut kergitades.

Roman Sitska tundis end muljutuna, just nagu teerulliga üle sõidetud. Tema, kõrgema haridusega inimene, auväärt hallpea, on justkui huligaan külamooride haukuda ja teotada! Ta tahtis koju, otsekohe koju! Ent pärast rahustavat suitsu otsustas insener trotslikult oma teekonna lõpuni käia. Äpardus on õpetlikum kui tuhat nõuannet.

Mujal oldi tema vastu hoopis kenamad, paluti õhtul hiljem sisse astuda, kutsuti jalgu puhkama, kostitati kaljaga, ning Sitska tuju paranes. Õhtuni oli veel palju aega, insener luitas kurvameelsena piki jõekallast ning istus lõpuks väsinuna murule maha. Prääksuvad pardid solistasid ja sukeldusid ning seisid peadpidi vees, punased lestad püsti, kuna kaagutavad hanekarjad puhastasid end kaldal, nokad tiiva all või pugu kallal. Olgavo küla oli ilus ja korras, igal majal nikerdatud ning värvitud aknaraamid, iga ukse ees iluaed räästani veninud käokingade ja jorjenitega. Siin kasvas viljapuid ning tomatid olid suured ja lihavad. Mitte nii nagu Takmakis, kus sibulanaate leiab ainult turult ja koolimaja katseaias.

Sillal istus poisike, sõi mett-leiba ja kõlgutas vee kohal jalgu. Siis lakkus ta meest tilkuvad sõrmed ükshaaval ja hoolikalt üle ning hõikas võõrale mehele:

«Onu, kas lätlasi polnud kodus või?»

«Missuguseid lätlasi?»

«Noohh!... Kas sa polegi lätlane või?»

«Tule siia!» viipas insener. «Ma ei kuule, mis sa seal karjud.»

Poiss istus tükk aega liikumatult sillal, aga kui kutset enam ei korratud, tuli aeglaselt nühkides ligi, käed selja taga, nina naljakalt nirtsis.

«Mis lätlastest sa räägid?»

«Noh, nendest...» osutas poiss ebamääraselt peaga.

«Kus?»

«Noh, ei tea või?» paljastas ta puseriti kasvanud

hambad. «Seal!» ja poiss näitas külatänava suunas. «Näed, see siniste aknaraamidega.»

«Kas seal elavad lätlased?» hüüdis Sitska.

«Kes siis?» imestas poiss.

See-aeg kui insener lätlaste maja vahtis, uuris poiss silmanurgast võõra tumedat ülikonda.

«Onu,» küsis ta aupaklikult, «kas sina matad surnuid või?»

«Mh?»

«Kas sa matad surnuid?»

Insener tõusis ja puhus käiselt ehmekese, kogu kallas udendas neist.

Lätlaste maja ees varistas haab juba helekollaseid ümmargusi lehti ning nööril rippus ruuduline põll.

Valge peaga vanake lasi Sitska tuppa. See oli ema Bambane, kõrgete otslaudadega voodis külitas aga tema noorem poeg, kes mõni päev tagasi oli raudnaela otsa astunud.

«Tere-tere!»

«Sveiki!»

Nad raputasid kaua ja heldinult üksteise kätt ja rääkisid kumbki oma kodumaast nagu vanad head tuttavad. Rääkisid elust-olust, tööst, perekonnast ja sõjast mingis ülendatud ning pidulikus toonis. Poiss oli laiaõlgne, heledapäine ja sõstrasilmne, ta kirus oma jalga, ja et temaga just nüüd, kibedal tööajal, õnnetus juhtus. Ema Bambane aga seisis püsti, käed põlle all, ja lasi pojal võõrale ütelda, et neiupõlves olnud ta Läti-Valgas. Eesti keel on ammugi ununenud, üks sõna seisab veel ainult meeles: kurrat.

Jaa, eesti kurat on võimas. Vene черт ja tatarlaste šaitan ei saa talle ligigi, vahest ainult soomlaste perkele ja hispaania carramba! Kurat! Perkele! Carramba!

Roman Sitska seltsivus, sundimatus ja tore välimus võlusid ema Bambanet ja ta nooremat poega.

«Müün oma riideid. Teisiti läbi ei saa,» seletas insener. Ema Bambane näitas käega jahukottide lasule nurgas. Puhas nisupüül! Ja see on alles algus, avanss. Kõigi tööpäevade eest kokku loodavad nad saada nõnda palju vilja, et sest järgmise lõikuseni tervele perele ette lööb. Sinna arvestatagu veel kartulid, igasugused juurikad ja melonid.

See pani Sitska kiivalt imestama.

«Meie pole midagi saanud ega saagi vist. Ma arvan, et osa vilja jääb koguni lume alla. Kes seda enne on kuulnud või näinud!»

«Ehk ikka jõutakse,» lohutas vanake. «Olgavo põllud pole kah veel lõplikult koristatud.»

«Meie küla on küll rikas,» kiitis ema Bambane noorem poeg. «Ja kõik on siin nii, nagu olema peab.»

«Seda on näha,» nõustus insener. Ta lubas hiljem kindlasti tagasi tulla ja tõusis minekule.

Nagu karta oli, läks äri loiult. Ei antud pooltki seda hinda, mis ta küsis. Vanda kleite ei tahetud, küsiti hoopis voodilinu, pitskardinaid ja päevatekke. Iga riidetükki uuriti vastu valget ja venitati sõrmede vahel, et proovida tugevust. Insener tammus häbelikult jalalt jalale ja närvitses.

Aga Bambane juurde pöördus ta lõpuks tagasi siiski üsna kena noosiga. Suur meepurk oli tal kaenlas, kobrulehtedesse pakitud võipallid ja hani. Ta laskus koos pampudega väsinult pingile ja küsis, kas majas kassi on. Ei olnud.

Nüüd tuli õhtule ka ema Bambane vanem poeg. Samuti valgepäine, sõstrasilmne ja laiade lõuapäradega. Ning nende väike kleenuke ema vaatas ühtelugu ühelt pojalt teisele. Külalisele pakuti piima, sepikut, linnuliha ja mett. Näljase Sitska meelest oli see lausa kuninglik roog. Kas siin iga päev nõnda söödi!

Vanem vennas pilgutas nooremale silma, sikutas voodi alt kohvri, harutas pesu vahelt veinipudeli ja korkis lahti. Ema Bambane tõi kruusid.

«Joome meie võidu terviseks!» lausus vanem vennas ja noorem lisas:

«Meie viljade terviseks! Pühkigu fritsud suu puhtaks.»

«Eestlaste ja lätlaste terviseks!» lisas Roman Sitska pidulikult. «Mis te sõjast arvate?» küsis ta.

Mis nad arvasid?

«On kaks ise asja: kas tungida vallutajana võõrale maale või kaitsta oma kodumaad ja rahvast. Pange tähele minu sõnu: Hitler lõpetab sama haledalt kui Napoleon ja Wilhelm! See on kindel. Röövel kartku kohut, vägivallatseja aga ajalugu!»

Ette ei tea midagi, mõtles insener. Sõnades on kõik lihtne, tegudes keeruline. Eks temagi oota kiiret ja õnnelikku võitu ja fašistide purustamist, aga alles aeg näitab, mis tuleb! Ei seda või keegi ette ütelda, ei Roman Sitska ega vennakesed lätlased.

Olgugi et vein oli lahja nagu kiriku armulaual, ometi tegi see meele rõõmsaks. Külalise põsenukid lõid roosatama, ta nööpis lahti pintsaku ja vesti ning kuulas hajameelselt ja põhjuseta naeratades vennakeste juttu. Et nad pärinesid Cēsisest. Jah, kaunist kohakesest. Et kojuigatsus oli suur, eriti emal, kes soovis enne surma veel sünnimaad näha. Tema keskmine poeg oli nagu Sitskagi ametilt insener. Paari nädala eest kutsuti ta Kaasanisse tööle. Kuidas tal läheb, seda ei tea veel, kiri alles tulemata. Kõik kolm venda olid vallalised, ju nad siis tüdrukutele ei meeldinud!...

Aga insener? Kas tema ei tahtnudki oma erialal töötada? Spetsidest tunti suurt puudust.

Ei, Sitska ei tahtnud.

«Miks siis?»

«See on pikk lugu.» Ta on kodus naisega seda palju kordi kaalunud ja eelistanud muul viisil ära elada.

«Vaadake, sõbrad, see kõik on väga keeruline. Mul pole veel kunagi ühtegi tööalast pahandust olnud. Nüüdseis sõjaaja tingimustes mina töötada ei saa, sest kord ei jõua materjal õigel ajal kohale, kord toodetakse praaki või ei täideta plaani, aga vastutama pead sina! Tänapäeval on töö üksainus suur risk. Ma ei soovi riskeerida.»

«Teie ütlete — riskeerida!...» hüüdis noorem vend. «Sel ajal, kui igal pool käib võitlus elu ja surma peale!»

Ema Bambane tahtis teada, millega külaline Takmakis tegeleb?

«Olin kaalukojas. Nüüd tulin ära.»

Miks?

Ikka jälle seesama põhjus. Viljaaitadel ripuvad küll puudased tabakolakad ees, kuid katused jooksevad läbi. Tulevad vihmad, seemnevili läppub ja mädaneb, aga sina anna ses paabellikus jamas aru ning vastuta! Nõnda need õnnetused ja tülid kaela tulevad! Palju parem on rahuliku südamega magama heita, et miski ei pureks su

hinge, keegi ei saaks sulle külge hakata sellepärast, mis sa oled teinud või tegemata jätnud!

«Aga kes siis peab vastutama?» küsisid vennad. Sitska kehitas õlgu: kus tema teab, kes? Tema on siin võõras inimene.

Hea on vahel südant puistata, mõtles insener soojalt. Päike loojus äreva tulekahjupunaga, varsti läheb päev pesasse. Külaline sidus oma kompsu kokku ja vaagis peo peal umbusuga kobrulehtedesse mähitud võipalle.

«On see ikka naelane?» Siis tõmbas ta paunast koibipidi lihava hane.

«Ilus, mis?»

Noorem vend küsis kõhklevalt:

«Kas teil olid majad?»

«Majad? Kuidas — majad?»

«Noh, vanasti.»

«Ei! Mis siis?» imestas külaline.

«Aga talu või pood?»

«Pood! Kas ma siis vürtspoodniku moodi välja näen!» Ta sidus kotisuu kinni ja keerutas meepurgile käepärase paelast pideme. Noh, nii. Aeg oli astuda ja Roman Sitska surus tänulikult ema Bambane väikest lapsekätt, kutsus neid enda poole külla ning lubas tutvustada oma naist. Tal on tore naine — kirjanik.

Ja üleva ning liigutatud tundega vaatas ta veel mitu korda tagasi, lehvitas uksel seisvale vanakesele ja astus siis rõõmsa südamega koduteele. Kenad inimesed, mõtles ta lätlastest. Tahumatud ja lihtsad, aga väga südamlikud. Ta armastas lihtsaid inimesi!

Ah, need tatari salakavalad õhtud! Sitska oli nii hoiatamatult järsku pimeda käes, võõras ümbruses, tundmatul teel. Ta ärgitas oma uljust ja püüdis samme lauluga julgustada.

«Kord sõitsivad linna husaarid!...»

Teisel teeharul liikus tema poole must siluett. Sitska jättis husaarid, vahetas kompse käe otsas ja pistis jooksu.

Ent must kogu aina lähenes, viipas käega ja kisendas: «Pastoi!»

Saagu mis saab! Insener sulges silmad ja peatus. Nagunii polnud võõra eest kuhugi pageda — teeharud

jooksid eespool mõnekümne meetri pärast kokku. Roman Sitska süda tagus meeletult, nägu leemendas ja isegi reied kleepusid higist. Et see kepp ka maha ununes!

«Pas-too-i!»

«Jeemel!» karjus Sitska. «Teie! Miks te ei hõiganud?»

«Tere õhtut, insener. Kuidas ma siis ei hõiganud. Hõikasin ju küll. Aga teie ei võtnud kuulda. Kihutasite nagu surmakutsar,» hingeldas Jeemel.

Nüüd pani Roman Sitska kimpsud maha ning langes talle kaela.

«Ja mina veel mõtlesin, et teab, kes see tuleb . . .»

«Aga hoopis näe, kes tuli!» ning must siluett patsutas inseneri nii, et see jalust lõtkuma lõi. Jeemelil olid sirelilõhnad juures ja ta kandis samuti kompsu.

«Kust teie tulete?»

«Äriasjad, insener.»

«Müüsite midagi?»

«Tuleb ette. See mu amet.»

«Aga ise ütlesite, et teil midagi hinge taga pole, et olete sama paljas kui Eeva.»

«Eeva peabki paljas olema,» möhitas Jeemel ja selgitas siis: «Ma ei müünud o m a kraami.»

«Ah soo!» taipas Sitska.

Nad läksid koos edasi.

Kas mõtles Jeemel ammustele mälestustele või oli pea nõnda purjes, et järsku nagu õmblusmasin vuristama hakkas:

«Esimest korda Eestis, teist korda Tallinnas, kolmat pühapäeva täikal! Patendid võetud kõigis Euroopa suuremates linnades — Tapal, Paides, Keilas ja Kassisabas! Kes soovib, see proovib, kes ei soovi, see proovib ka! Abielumehed, ärge minge külma südamega mööda, mõtelge oma naistele ja ostke neile enneolematu universaalne jootmis-liitmis-kleepimisvahend «Estopastaliin»! Perenaisukesed! «Estopastaliin» joodab, liidab, keedab kõiki mõeldavaid asju — potte, panne, alumiiniumi, vaske, malmi, klaasi, kaseiini, pragunenud puupäid ja murtud südameid, vanu kalosse ja puujalgu. Ainult kümme senti, ja te olete enneolematu õnneseen: teile kuulub terve pulk universaalset jootmis-liitmis-kleepimisvahendit «Estopastaliin»!»

Vaikne õhtu kandis Jeemeli joru kaugele. Koerad ulgusid kaeblikult. Insener kuulas ammulisui, siirast imestust täis.

«Ütle veel!» palus ta.

«Pudelikorgid, hambaorgid, viiulivindid, ukselingid, lapselutid, siiditutid, kell' läeb ära-aa! Astuge ligi! Siin pole pigi, tõmbab ainult rahvast ligi!»

«Ütle veel! . . .» nurus insener.

Aga Jeemel raputas pead.

«Eh, Sitska! Oli elu! Aga nüüd on see p . . . . s!» ning Jeemel pühkis rusikaga silmi.

Jeemel nuttis.

Magav Takmak mustendas eel. Ainult üksikutes majades virasid veel tuled. Kolhoosi kohmakad teraviljaaidad kerkisid põigiti teele ette. Ilm pööras end, taevas korjas pilve, jõgi näis püsti must. Hakkas tihutama peenikest sügisvihma.

«Ära ilmaaegu jubi, insener, sa oled haritud inimene,» manitses Jeemel Sitskat ja tegi talle ettepaneku: «Ma võin ise su äri ajada.»

«Eks näe,» vastas too ebamääraselt, pool-lubavalt, et Jeemelist kiiremini lahti saada.

Nad tõstsid vastakuti aupaklikult kübarat ja soovisid teineteisele head ööd.

Siis põrutas insener jalaga vastu ust, sest ta mõlemad käed olid kinni. Ehmunud Vanda avas. Sitska pani pambud võitja näoga põrandale maha, andis kaabulodu ulja liigutusega naise kätte ja hakkas kohe, läbematult koti suu ümbert paela lahti näppima.

«Või!»

«Või?» kordas Vanda rõõmsalt.

«Hani!»

«Hani?»

«Mesi!»

«Oi! M-e-esi?!»

4

Liili seadis konservipurki viimased sügisõied ja põlvitas kaua madalaks vajunud hauakünka ees. Kui ta pisarais pilgu tõstis, tuli sellesse vaikset imestust.

«Tanja, sina?» hüüatas ta tasa, tõusis ja raputas põlvedelt liiva. «Ei tea, mis minuga on. Tütre näojooned hakkavad ununema, see, kuidas ta kirstus lamas, lilled peos. Ma näen hoopis ta lohukestega käsi, tunnen ta kallistusi ja kuulen ta häält, tema naljakaid omaloodud sõnu . . .»

«See just ongi hea, et näed teda elavana.»

«Tahan, et näeksin teda igati.» Nad sammusid pärimäge ja Liili vaatas tagasi. «Kunagi tuleb tund, kus ma viimast korda ta hauale tulen,» ütles ta.

Kibuvitsad õitsesid ja kandsid ühtaegu vilja. Tatjana püüdis pöösaile ligi pääseda ja hakkas astlaist hoidudes punaseid marju noppima.

«Siia oleks vaja kooliga tulla. Saaks rindele terve koormatäie vitamiine,» rõõmustas ta.

«Sul pole ikka veel oma mehe kohta teateid?»

Tanja raputas pead.

Pimenes. Nad ei tahtnud ringi minna, vaid ronisid seelikuid kergitades üle põimtara ja olidki maanteel. Taevas pilkusid juba suured sarvilised tähed. Liili tõstis jaki krae üles.

«Kuidas sa teadsid surnuaiale tulla?»

«Su mees ütles.»

«Sa käisid meil?»

Tatjana noogutas ja surus end lõdiseva Liili ligi.

«Kas nad sisse ei kutsunud?»

«Kutsusid küll ja olid väga kenad.»

Liili ohkas.

«Mina ise olen vist paha.»

«Jäta.»

«Hea küll. Kuidas sina elad? Me pole juba ammu teineteist näinud.»

Liili kuulas, kuid mitte eriti tähelepanelikult. Ta peas kumisesid mingisugused üksikud seoseta, tühjad sõnad. Tanja rääkis midagi koolist, direktorist, konspektidest, õpikute nappusest . . . Õigus küll, Tanja hakkab varsti lapsi õpetama . . .

«Aga mina ei saa kusagil rahu,» ütles Liili. «Elu on vastikuks muutunud. Kõik see — terved päevad läbi ämmaga ühes toas, tema kleepuv armastusväärsus ja liialdatud hoolitsus. Roman Sitska kulunud naljad ja endaimetlus. Ta on oma harjuskiametist täiesti tõlbistunud, see on ta üleni vallutanud. Oma käikudest ümbruse küladesse, sellest võib ta kümneid kordi isemoodi jutustada. Ma ei tea, kuidas inimene julgeb luisata, kui tal nii halb mälu on!

Ja kuidas ma teda vanasti imetlesin! Ta näis mulle targana, heana ja suuremeelsena. Olin temasse isegi omamoodi armunud. Gunnar oli alati laisk ega viitsinud kusagile minna, pikutas oma toas ja lasi endale raamatuid ette lugeda. Meie äiaga aga käisime kahekesi koos teatris, kohvikus, tantsimas.

Ta on nüüd hoopis nagu teine inimene ja valus on neid muutusi näha. Või näis ta mulle tookord sellepärast nii toredana, et kõik ta ümber oli peen ja elegantne: raamatukogu, vaibad, maalid, lilled, suurepärane kodu, head ülikonnad? Ma ei tea. Nüüd on ta väiklane ja jonnakas. Talle näib aina, et tema toiduportsjon kõige väiksem on, ta võrdleb ja kontrollib seda silmadega. Ma imestan väga, et keegi teine, ei ta naine ega Gunn, pole temas seda masendavat muutust märganud.

Kõik mu ümber ja minus endas puruneb iga päevaga . . .»

Nad jõudsid Liili koduväravasse, kuid ei raatsinud veel lahkuda ning kõndisid hämaral maanteel edasitagasi. Tärlendavast taevast pudenes säde.

«Vaata, täht langeb!» hüüdis Tanja.

«Mul pole soove.»

Poolraagus puud kahisesid. Sügis! Juba sügis!

«Ütle, mis ma pean tegema?»

«Seda ei saa õpetada,» puikles Tanja.

«Mis sina minu nahas teeksid?»

«Mina? Seda, mida mina teeksin, seda sina nagunii ei tee.»

Liili haavus.

«Miks sa seda arvad?»

Tatjana kehitas õlgu.

«Sa ei taha öelda?»

«Läheksin tööle.»

«Arvad sa, et mina ei läheks?» ägestus Liili. «Oleks ainult koht, kuhu minna!»

«Peab see just siin külas olema?»

«Arvad, et Sitskad hakkavad minu pärast Takmakist ära kolima?»

«Ma ei mõtelnudki neid.»

«Siis mina üksi?»

«Miks mitte?»

«See tähendab — jätta kõik? . . .»

«Kõik see, mida sa ei armasta.»

«Ma pole öelnud, et ma Gunnarit ei armasta.»

Nad tulid teistkordselt väravasse. Keegi hiline perenaine, suviselt valges pearätis ja põllega, möödus nagu lehviv ingel, tühjad piimanõud käe otsas.

«Mina? Mis kasu ma toon või kellele mind vaja on?» lausus Liili resigneerunult. Tanja vangutas pead.

«Kui me kõik nõnda hakkaksime arutama, siis me muidugi sõda ei võida. Õnneks meie rahvas niimoodi ei mõtle. Igaüks teab, et kus ta ka ei töötaks, aitab ta vaenlast purustada.»

«Sinule on kõik asjad lihtsad ja selged . . .»

«Tead, Liili. Vahepeal oli mul niisugune tunne, et sina oled ainult minu enda loodud illusioon. Et sa pole see, millisena ma sind näha tahan.»

«Milline pean ma sinu meelest siis olema?» haavus Liili.

«Selline, nagu oled!» naeris Tanja rõõmsalt ja hakkas Liilit keerutama.

«Ma ei mõista.» Ning täis rahulolematust saatis Liili sõbratari jõeni ja pöördus üksi koju. Mille üle ta kaebas ja nurises! Tal on peavari, ta on söönud ja Gunnar on hell. Mis tal puudub? Inimesed elavad palju raskemates tingimustes, kas maailmas on vähe kaotusi ja leina! Oli sel emal kergem, kes evakueerumisetuhinas pillas inimeste tugevas pressis imiku käte vahelt otse Kaama voogudesse!

Uks polnud veel haakis. Liili tõi tuppa külma sügist.

«Pange, pange ruttu uks kinni!» hüüdis kohkunud Vanda. Gunnar solistas jalgu pesukausis, ema põlvitas põrandal ja pesi neid pehme merekäsnaga. Roman Sitska aga istus raudahju ees ja valvas, et piim üle ei keeks.

«Liili, me otsustasime teie sinise jaki ära müüa. Ega te selle vastu ei ole?» tervitas äi miniat, kes polnud veel lävestki kaugemale jõudnud.

Liili vastas: «Tehke, mis tahate,» ja Roman Sitskale tundus minia toon pahurana.

«Me kaalusime seda küsimust. Võiks ju midagi ka Vanda asiadest käiku lasta, aga Gunnar ütles, et see sinine jakk pole teile kunagi eriti meeldinud,» vabandas ta.

«Mul ükskõik.»

«Sellepärast, et teie, kallis laps, ei tunne elu.» naeratas Vanda sulnilt. «Kui teil tuleks oma õlgadel kanda vastutust kogu perekonna pärast, raha ja leivamure kogeda, siis poleks see teile sugugi nii ükskõik. Aga, mu kallid lapsed, niikaua kui meie isaga elame, pole teil vaja muretseda.»

Liili istus osavõtmatult pingile ja vaatas üksisilmi maha.

«Õhtusöök on ahjusimsil.» lausus Gunnar õrnalt. «Söö ometi midagi! Jooksed aina ringi. Vaata, kuidas sa, kassike, välja näed!»

Liili haaras kuulekalt kausi.

«Mitte see! See on Gunnarile hommikuks. Teine kauss on teile.» ütles Vanda kiiresti ja valjemalt, kui ta muidu kõneles.

Liili võttis nüüd teise kausi, sõi putru, maitset tundmata, ning vaatas hajakil mõtetega Gunnarit, kelle jalge ees põlvitas ema. Selles oli midagi ülituttavat, varemnähtut. Kuid mis? Mida see meenutas, mida?

Alles siis, kui ta nõu puhtaks pesi ja riiulisse tagasi pani, meenus talle laul, mille pärast nad Tanjaga ükskord ammu ägedalt vaidlema läksid. Õigus, see oli too grammofoniplaat!

Sa oled minu arm, mu ime.
Sa meenud mulle taas ja taas,
kui palvet kordan sinu nime,
su jalajälgi suudlen maas.

«Milline jälkus!» mõtles Liili valjusti.

«Mida sa, kassike, ütlesid?» päris Gunnar.

«Ei midagi. Mitte . . . midagi.»

«Jälle spliin?»

Liili seadis sõnatult aset.

5

Videvik vajus üle kollendava poolraagus metsa. Rahutult pilvises taevas kustus pikkamisi kollane joon. Kuid heleroosa jäi. Esimesest lumest olid säilinud ainult porilombid ja märg lepalehtedes metsaalune lõhnas vettinud seentest ning hallitusest.

Sooblinahkses mütsikeses, käed sügaval muhvi peidus, silmitses Vanda Sitska lipendavaid lehekesi. Tema nukralt mõtlikud pilgud saatsid nende viimast lendu.

Esimene lumi, nii süütu ja puhas, tõi südamesse seletamatu rahu ning harduse. Vanda istus kogu eilse päeva võlutuna akna all ega raatsinud silmi ära pöörata valgeks sadanud maalt. Lumetähed katsid kõik — tohletanud õlgkatused, porised ja näotud teed, närbunud rohu. Kui heaks ja vagaks kõik muutus, kõik karmid jooned olid hajunud. Aga lapsed! Kisa! Oh, mis kisa oli! Möll! Küll nad suistsid kaldast alla, püherdasid lumes, krubalas üksteise otsas, küll kukerpallitasid!

Nii oli eile... Nüüd oli kidulumi läinud... ja elu ühe päeva võrra lühem. Vanda tundis väsimust. Metsasügavusest lähenesid noored hääled ja sammude tümin. Vana daam astus sahisevates lehtedes ja siis, kui kümmekond plikakest ta kannule jõudis, astus ta rajalt kõrvale ning andis lärmakale salgale teed. Nad piilusid teda silmanurgast, poolsalaja mõõtes ta kõrget vimmas kuju. Nende seas oli mehelikke, varaküpseid tüdrukuid, ning hästi peenikesi ja lapselikke, kõigil hallid ja kohmakad vatipalitud, ninad vesised, maani sitskleitide sabad paksult poriga koos.

Nad tulid nätskelt, ligedalt põllult.

«Tere, proua!» Oli see Kristiina? Vanda sikutas muhvist oma laia sooja käe ning uuris tütarlast otse varjamatu huviga. Too polnudki ilus, nagu kõik rääkisid ja nagu Vanda ka ise oli arvanud. Ta näis nii igapäevaselt tavaline, mudased ja märjad viisud jalas, rätik silmini peas.

Kristiina kaaslased astusid kitsal rajal hanereas edasi ning vaatasid kordamööda üle õla. Kõige viimane küsis:

«Õhtul tuled?»

«Ei tea veel,» kõhkles Kristiina ja vaatas neile pikalt järele. Aga millal nad õieti ta silmist kadusid, seda ta

ei märganudki. Peitis neid tihe võsa või neelas õhtune valge ja märg hämarus? Kristiina pöördus Vanda poole.

«Tulite kõndima?»

«Jah. Luusisin natuke aega. Käisin meie lapse haual ja tegin väikese ringi. Armastan eeltalvist metsa, ehkki see on kurb. Salapärane ja nukker nagu inimese vanadus. Näete, siin nad on — viimased lehed, ja siis tuleb surm. Minu mees armastab alati öelda, et varsti oleme temaga ainult tuhk ja vari ja muinasjutt.»

Ta ohkas sügavalt.

«Ma leidsin siin ühe paiga, nii hämmastaval kombel sarnane Camille Corot' maaliga, mis on täis õrna luulet, täis looduse jahedat õhku ja uduse videviku melanhooliat. «Tantsivad nümfid» on maali nimi. Ma nägin seda Louvre'is, kui Gunnar alles poisike oli.»

«Kas te ka siin midagi kirjutate?» küsis Kristiina.

«Kuidas te teate, et ma üldse kirjutan?» Vanda Sitska oli hämmastunud ja meelitatud.

«Liili rääkis.»

«Nii?» Ta vaatas äraoleval pilgul kaugusse, ja nõnda hulk aega, enne kui vastas.

«Millest kirjutada, armas laps? Kas sellest, kuidas Roman Sitska seljariideid müüb? Kas siis selleks ongi ta ülikoole lõpetanud? Kas te ise ei näe, mis elu me kõik elame! Vaadake, kuidas mu poeg närtsib! Aga milline avar hing ja mõistus tal on. Jah, ma võiksin kirjutada küll. Ma võiksin kirjutada ainult kurba ja kibedat tõtt... Ja ainult!»

Kristiina silmitses vana daami kõrvalt. Sel oli hall nägu, lõdvad põsed ja üksikud, kuid sügavad palgevoldid. Mis Roman Sitska temas leidis, endast hulga vanemas naises?

«On teil palju teoseid ilmunud?»

«Mitte ühtegi eriraamatut. Mõned mõttekillud, aforismid ja miniatuurid ilmusid mul naiste ajakirjades. Just mõni päev enne sõda lubasin kirjastusele oma esimese suure käsikirja. Romaani. Kas Liili rääkis ka sellest?»

«Ei. Teie mees.»

Vanda noogutas. «Tema elab minu vaimsele tööle alati väga kaasa.»

Roman Sitska jutustas hiljuti üsna üksikasjaliselt ro-

maani sisu ja Kristiina mäletas seda väga hästi. Kord, pimedal keskajal, avaldanud tundmatu palverändur ühele armsale aadlineiule igavese nooruse ja ilu saladuse. Ta käskis kinni katta kõik lossis leiduvad peeglid ning keelas neiul neisse vaadata. Nii tehtigi, kaeti peeglid kinni. Möödus hulk kevadeid, möödus veerand-, pool- ja täissajand, aga rüütlineiu elas lossis kui kaunis lill, tuvide ja armunud noorukite ringis.

Ent ühel päeval tundis ta ohjeldamatut kiusatust peeglisse vaadata. Ta läks punaste nelkidega ehitud pidusaali, mille rõdul helises muusika, ning tõmbas kuldraamis peegliovaali eest sajandi tolmuga kattunud riide. Ta rind tõusis, silmad särasid, huuled naeratasid, ta tõusis varvastele ja küünitas oma ilusat nägu vaatama. Aga ta nägi . . . oh, mis ta nägi! Ainult kimardunud ning närtsinud vanaeite, kukkus maha ja suri. Muusika helises edasi, nelgid muutusid punastest süsimustadeks . . .

«Mõistate?» ütles Vanda Sitska erutatult. «Mis on elus tähtsaim — ilu! Kui ilu on surnud, hukkub kõik. Iluta on elu närune ja mõttetu eksistents.»

«On teil raamat kaasas?» küsis Kristiina. Talle tundus see lugu pisut vanamoelisena.

«Alles Takmakis, asju lahti pakkides selgus, et olin käsikirja maha jätnud. Minu eas on see traagika.» Ja Vanda sulges silmad. «Aga ükskõik! Seda pole nagunii kellelegi vaja.»

«Miks?»

«Mu laps, te olete veel nii . . . nii noor! . . . Kellele nüüdsel ajal ilu vaja on? Mitte kellelegi. Tahetakse ainult propagandateoseid. Ja Eestimaal ei hakata ometi autorit välja andma, kes ära on läinud.»

«Miks te läksite?» Kui palju kordi olid ema ja Eeva seda arutanud.

Vanda Sitska seisatas ja naeratas kavaldavalt.

«Aga teie?»

«Meie? Me tulime fašistide pärast.»

«Ma ei tea, kas lihtsatele inimestele, kes seisavad väljaspool poliitikat, juhtub midagi paha. Kuid meiega on iseasi. Gunnar mobiliseeriti Nõukogude armeesse. Kas võisime meie siis teisele platvormile jääda? Vaenlase tagalasse? Mul on ainult üks elu ja üksainuke poeg.

Ning see on üks ja seesama. Mul pole muid soove, kui et ainult temaga kõikjal ühte jääda.»

«Aga kui teil poega poleks, kas siis . . .?»

«Ma ei tea. Ei vist. Fašismist ei ole miskit hirmsamat. Mu mees on progressiivne inimene ja me kõik pooldame nõukogude võimu. Ainult et me kujutlesime seda hoopis teisiti. Hoopis teisiti. Saate aru — põhimõtted on üllad, aga praktikas näeb kõik teisiti välja, kui ma mõtlesin.»

«Seda teeb sõda. Tema pärast on kõigil raske ja igast asjast puudus,» lausus Kristiina. «Näete, praegu pole kusagilt seepi osta. Kuid rahuajal ei mõtle keegi niisugusele tühjale asjale.»

Kristiinat pani vaikselt imestama ja mõtlema Vanda Sitska arvamine, nagu ei teekski sõda lihtsatele inimestele kurja. Kas siis pommid nii täpselt välja rihitakse ja kas sõda, kui ta su peale tuleb, inimeste vahel mõistab vahet teha?

Nad olid metsast lagedale jõudnud.

«Olgu pealegi, ilus Kristiina, aga minul pole millestki kirjutada.» Vanda oli väsinud ning kurb, ta huuled näisid nii kahvatult lillad ja kitsad.

«Inimene pole võimeline ette nägema, mida ta peab sel või teisel hetkel vältima. Kas teate, laps, kes nii ütles?» küsis Vanda.

«Ei. Teie mees?»

«Ei. Horatius.»

Roosa joon kustus. Hallid vihased pilved kihutasid üksteisest läbi.

«Kristiina, vahest olete teiegi midagi kirjutanud? Enamasti luuletavad kõik noored tüdrukud,» usutles vana daam kelmikalt.

Tütarlaps kohmetas.

«Natuke olen.»

«Näete, ma ei eksinud.» Vanda kohendas mütsikest ning soovis Kristiina luuletusi näha.

«Ei tea . . . Liili ütles, et see on jama.»

«Liili? Kas ta siis luges?»

Kristiina noogutas. Sitskade minia luges neid suvel juba, siis, kui ta Kristiinale tööjakki käis juurde lõikamas.

«Ma ei saaks ega tahaks oma poja naise kohta midagi

halba ütelda. Kuid teiega, mu laps, võin ma kindlasti avameelne olla, ma tunnen seda. Mu süda ütleb, et teie olete hoopis teine inimene. Vaadake... Liilil puuduvad kunstilised kalduvused. Tal puudub peen tajumine. Aga kunstis on see peamine, eks ole tõsi? Mis laadis te kirjutate, kas looduse- või armastuselüürikat?»

«Ei, see on jälle teistmoodi. Moodne... või nii...»

«Ehk teate midagi peast lugeda?» meelitas Vanda Sitska ja noogutas talle julgustavalt. «Lugege, ärge häbenege. Kunst ülendab ja hingestab inimest. Ma armastan väga luulet. Sokrates vaatles kord vaikivat, kuid imekaunist noormeest ja ütles lõpuks: «Nüüd aga, et ma võiksin sind näha, ütle midagi.» Ma ootan, Kristiina!»

«See on ainult üks mõttetera.»

«Ma kuulan.»

Kristiina vahtis endiselt oma poriseid viisuninasid ja võitles ujedusega. Siis vuristas ta ühe hingetõmbega:

«Ma ei ole, ma ei taha olla eklektik,
ma ei ütle, et Kosmos on Jumal.
Ma ei taotle iial efekti
ja seepärast mu nimi on Rumal.»

Tekkis mingi ebakohane vaikus. Vanda Sitska tõstis lõua püsti ja vaatas keskendunud ilmel taevasse. Kristiinal hakkas tema arvamist oodates üha piinlikum. Väga, väga piinlik.

«Kõik?»

«Jah. See on mõttetera,» vabandas Kristiina tusaselt.

«Saan aru, saan aru.» Ta vaatas uuesti taevasse, see oli tume ja tuul pahises.

«Teate, kallis, selles on midagi... Midagi väga isikupärast. Ei, tõsiselt. Mind peate ometi uskuma! Jah, hea luule ei tohi olla nagu iga kunst, fotografeeriv, vaid vaevu tajutav, kontuurideta. Nagu mingi hetkeline nägemus. Ei, muidugi! Liili ei võinudki seda mõista, ta on liialt tuim. Mulle näib, et Tatjana teda rikub. Mis teie arvate?»

Kristiina kehitas õlgu. Kas Vanda läks meelega teisele kõneainele üle? Kuidagi rumalalt kukkus välja see tema luuletamine! Kristiina polnud endaga rahul ja ühtlasi tundis end petetuna.

«Ma ei tunne Tatjanat.»

«Aga näinud olete?»

«Näinud olen küll. Patsidega.»

«Seesama. Kujutlege, ta ei salli minu poega! Mul on põhjust arvata, et tema ässitab Liilit Gunnari vastu, sest miks on nende vahekord äkki nii muutunud? Ka Roman, minu abikaasa, kes inimestesse nii hästi suhtub, ütles selle naise kohta madu. Kujutage ette, Roman ütles: madu!»

Päratu kuu tõusis otse puulatvadelt kiiresti taevasse, heletas tumedaid pilvi, kantis neid oma valgusega.

«Tulete töölt?» Vanda kahetses, et oli selle ülinaiivse lapse oma perekonnaasjadesse pühendanud. Räägib järsku edasi, Gunnar saab kuulda...

«Tulen ja lähen,» vastas Kristiina. Vanda ei mõistnud.

«Söön, ja pean uuesti põllule minema.»

«Veel vastu ööd?»

«Komnoorte lülid käivad ka öösiti.»

«Jah, aga teie pole ju komnoor?»

«Ma töötan nende lülis.»

«See ei loe. Te ei pruugiks sugugi minna. Ah, kui kahju mul on tänapäeva noortest inimestest. Mis head nad näevad?»

«Kui nüüd ära ei vea, jääb vili põllule mädanema. Eile tuli lumi maha ja mu ema hakkas nutma.»

«Armas lapseke, mis meie sinna parata saame. Kõigi hädade pärast maailmas ei saa ju silmi välja nutta.»

Aga ikkagi. Kristiina pidi minema. Ta ei mõistnud isegi, miks ta endale ja proua Sitskale vastu rääkis, tegelikult oli ta väga väsinud, aeglasest lonkimisest läbi külmunud, ihkas sooja tuba, sooja toitu ja sooja aset. Aga mis näoga vaataks ta homme tüdrukutele silma? Nad olid ta vastu head ja südamlikud ning püüdsid sõbrutseda. Kui Kristiina Remsiaga viljavihke vedas, võttis tüdruk lõdiseva Kristiina oma suurräti alla sooja ja küsis usaldavalt:

«Kas sul peigmeest on?»

«Ei ole.»

«Petad.»

«Ausõna. Miks ma peaksin petma.» Kuid Remsia ei uskunud.

«Sa oled bik matuur [1].»

«Kas sinul on?» päris Kristiina omakorda. Remsia noogutas.

«Minu poiss läks rindele,» ja ta lubas Kristiinale kallima pilti näidata. «Ta on punapea.»

Kristiinale meenus Punapea, nende teejuht, kes vankri kõrval poris käies oli kõik sõnad unustanud, Kristiinale armunult silma vahtis ja nimetas teda tšetšekiks, ilusaks lilleks. Jumal, kui ammu see oli, nagu sada aastat tagasi!

Ega Remsia üksi, kõik tüdrukud olid Kristiina vastu head. Ise nad võtsid ta oma brigaadi, käivad teda tantsupidudele kutsumas. Kuidas saab Kristiina minemata jätta, kui kogu küla tuleb välja, isegi lapsed, ning haiged ja vanad, kes lähemal mullale kui elule. Ja kuidas nad töötavad! Tummalt, nagu teeks koristamata, losakil ja vettinud viljavihkudega põld nad keeletuks. Emal oli õigus: selles on midagi õudselt kurba.

Kristiina polnud veel kunagi nii traagilist põldu näinud, nagu oleks kogu maailma õnnetus tema märgade hapatanud väljade üle.

Vanda Sitska saatis Kristiina otse koduväravasse.

«Tänan teid südamest. See oli kaunis õhtu,» ütles ta ja lisas mõninga kahkluse järel: «Ainult, ma palun ühte — jäägu kõik meie jutud omavahele, eks?»

Kodus lõi Populus saapale rupskit alla. Need polnudki enam saapad, need olidki ainult veel rupskid. Eeval valutas hammas ja Tilde praadis kartulikooke.

Koogid! Natuke rasva, toorelt riivitud kartulid, pisut jahu. Paljas lõhn paneb soolikad laulma! Aga ega rokalgi viga ole, ja kui maitsev on hirsipuder! Kristiina imestas sageli, et neil vanasti, rahuajal, nõnda palju raha söögi peale kulus. Imelik, miks nad siis jahukörti ei keetnud? Odav ja maitsev!

«Ema, kas süüa saab? Ma pean minema.»

«Kuhu?»

«Tagasi. Kõik tüdrukud lähevad.»

Tilde sai pahaseks. Kristiina oli tema meelest alles laps, ta kont alles nõrk. Ning Tilde käskis tüdrukul jalad lahti võtta ja valas pesukaussi sooja vett.

---

[1] Väga ilus.

Populus tõstis saapalt etteheitva pilgu ning Eeva tegi hapu näo. Aga Tilde mõistis nende pahuraid pilke hoopis isepidi ja ütles:

«Ma saan aru, et on vaja... Ma lähen ise...» Ja läkski. Selle pärast oli Kristiinal Eeva ja Populuse ees väga paha ning piinlik. Aga oli siis tema süüdi, et ema läks?

Suur magus väsimus murdis konte ja Kristiina mõtles vastumeelsusega külmast ööst ning ligedast põllust. Ta asus aplalt sööma, nii aplalt, et närimata neelatud suutäitest rinnus valutama hakkas. Eeva aga tammus mõmisedes ja põske hoides nari juurest ukseni ning jälle tagasi, pööritas silmi, käis aeg-ajalt õues, lootes, et külmas õhus valu järele annab, põletas paberit ja torkas kibedat pigi hambaõõnde. Miski ei aidanud. Siis pani ta pea patja ning puhkes suure häälega nutma. Kristiina silitas vaigistades ta õlgu, aga sellest nuttis Eeva veel rohkem, sest ta mõtles Aadile, oma pojale. Nägi teda vabriku hoovil, uhkelt püssiga. Ise alles kõhn ja kujutu poisike, õrnade põskedega nagu tütarlaps.

Lambiklaasi all rabeles leek-linnuke. Populus norskas peenikest vilet ja Eeva oli lõpuks ometi magama jäänud. Vaeseke! Kristiina kattis ta palituga. Ise aga tundis kummalist rahutust, seletamatut iha ei tea isegi mille järele. Ta tahtis kõndida üksinda pilvedest läbitungiva suure punase kuu paistel, et rahu südamesse tagasi tuleks. Tahtis kuulata õrnu viise, kurbi laule, lugeda luuletusi, nutta, süüa midagi magusat.

Kristiina avas oma vakstukaantega klade, selles leidusid oraakel, moejoonistusi, aforisme, vanu lööklaule ja ta enda kaks luuletust. Too mõttesalm, mida Vanda Sitska täna kiitis, ja veel üks teine. Seda teist hakkas Kristiina nüüd üle lugema. Ja kohe tekkis soov midagi uut kirjutada, midagi kurba. Ööst Takmakis. Kuidas küla magab kuupaistel ja süda on imeliselt rahutu. Või sügisest...

Toas oli hea soe ja mõnus, Kristiina kirjutas:

Hauavaikus külmas onnis,
laman nagiseval naril,

ja tõmbas kohe maha. Ei! Kuidagi nii peaks see olema:

Küünla tõstsin aknale.
Oli külm. Oli õudne. Leinas tuul
ja tagus nurki lagunud tarel.

Ah ei! Ah ei! Kristiina heitis näritud otsaga pliiatsi lauale: tema ei oska midagi, mitte midagi! Sitskade minia ütles: «Oi, Kristiina, see on nüüd küll üks jama.» Ja tal hakkas endast nii hale. Pisarad purskasid silmist, kõditasid veeredes põski ja kukkusid käeseljale. Kristiina nuuskas seelikusabasse, ja see rahustas teda pisut. Ta hakkas mõtlema Mussakust, ühest kolledži poisist, kõhnast, peenikese kaelaga ja prillidega. Mussak oli koolinoorte kuldsuu, elav entsüklopeedia, ning luuletas müstilisi vabavärsse, millel puudusid suured algustähed ja kirjavahemärgid. Oli Kristiina temasse armunud? Oh ei! Oli Mussak Kristiinasse? Ka mitte, mitte sugugi. Kristiina käis oma klassi tüdrukutega vahel harva koolinoorte vaimukultuurikoondise «Miilang» õhtutel. Seal ta tutvuski Alfred Mussakuga. Kõik kutsusid teda Alfred Musset'ks. Ta esines tol korral oma poeemiga mustast hobusest, kes neelas alla kuu. Ühed kiitsid ja nimetasid seda filosoofiliseks avastuseks, teised sürrealismi geniaalseks eksperimendiks, kuna kunstiõpilasi vapustas värvide müstika — must hobune ja tsinkvalge kuu.

Mussak heideti välja kolledži eelviimasest klassist. Mitte nõrga õppimise, mitte ulakuse ega tasumata õppemaksu pärast. Raha neil oli, ema pidas kesklinnas söögimaja. Mussak oli valitsuse silmis opositsionäär, ta irvitas õpilaslehes eesti haridusejuhtide harimatust ning kurtis läbi lillede oma epigrammides õnnetu Eestimaa saatust, mille kultuuri üle otsustavad kilplased. Haridusminister nõudis Mussaku enda juurde vabandama. Alfred vabandas küll, kuid kirjalikult, ja — leetreid. Kooli õppenõukogu otsusele ta vilistas. Järgnevail päevil promeneeris ta gümnaasiumi ees, jalutuskepp käsivarrel, või istus kohvikus ja kirjutas kokkurullitud, kitsale tapeediäärele oma värsse.

Kristiina ei suutnud iial seda veidrikku põhjani mõista, mis ta oli või ei olnud. Pätsi diktatuur talle ei «istunud», juunipöördel käis ta punaste lippude all, lipsuta, punane rätt rinnataskus. Sõja alguses aga kiitis ta juba suure suuga fašiste.

Kord «Miilangu» õhtul küsis Alfred Kristiinalt:
«Teie luuletate ka muidugi?»
Kristiina tahtis jätta endast huvitava mulje.
«Oh, ainult natukene . . .» valetas ta. Aga sellest süütust edevast «natukesest» aitas, et Mussakut uudishimulikuks teha. Ta nõudis värsse näha. Ja nii pidi Kristiina nad kirjutama. Ta püüdis «Miilangu» poeete jäljendada, kuid ei osanud. Siis lõpuks tuli ta õnnelikule mõttele ning hakkas romaanidest ja jutustustest huvitavamaid lauseid välja kirjutama ja nii sündiski esimene luuletus:

Ta kiindus maali kui naine,
kes valmis neelama kõike, mis tuksuv,
seistes koloriidi ees, mille ebamaine
värving tema hinge kutsus:
haljaks ja läikivaks hõõrutud maailmas
mererohu siidist ribad
nefriitrohelisel merepinnal
väänlesid kui ussipojad.
Taevas kui kurvameelne lõuend
Looja pintslist valuliselt nõrgus
ja oli lontis kui telgi present.

Ta otsis hinge ja tuuma, kuid leidis end
indigosinises põrgus.

Mussak võttis prillid ninalt, hõõrus silmi ning ütles kolm sõna:
«Efektne. Psühholoogiliselt põhjendatud.» Ta käis peale, et Kristiina esineks sellega järgmisel miilangul, aga tüdruk pelgas. Nii lugeski luuletuse teine tüdruk, kõhn, väsinud ilme ja kaleda häälega. Luuletus ja esitusviis avaldasid mõju. Kes Kristiinat miilangurahva hulgast veel ei tundnud, sellele öeldi:
«Ta on see, kes kirjutas «Indigosinise põrgu»!»

Kui Tilde koidu ajal töölt tuli, magas Kristiina tahmase silmnäoga laua ääres, lambiklaas oli mustaks kõrbenud ja kõigi nende ühine petrooleum tilgatumaks põlenud.
Oh issand, issand! . . .

6

Stepist puhusid jäised tuuled. Veel ei suutnud lumekirme katta mädanevate rukkihakkide polke. Laiguti

oli maa hoopis lumelage ning vinge tuul painutas nurmedel kõrget, õlestunud koirohtu.

Lambad uitasid päevad läbi kollaseks sõidetud maanteel ja noolisid regedest pudenenud ristikut. Jeemel oli suurtel maanteedel isemajandavaid sigu kohanud, nad jurkasid ringi, vibalikud ja lahjad. Jeemeli meelest näis siinne sealiha oma maitseltki hoopis teine, igatahes peekonit see küll ei meenutanud.

Külm tõi mured peredesse. Suured, õelad mured. Populust vaevas äge nohu ja Eeva köhis ööd läbi. Aknaid kattis paks jää ja vesi külmus jooginõus. Igast nurgast, igast praost puhus tuult sisse. Ning Eeva läks kolhoosi rääkima:

«Puid oleks vaja.»

Esimees tegi suured, mõistmatud silmad.

«Puid pole kuskilt võtta.»

«Aga mis siis teha?»

Nüüd oli sest hilja mõtelda. Eeva tuli koju, kibedasti ja vihaselt nuttes.

Siin ei kasvanud ju metsa! Mis teha?

Suvel tõid nad tammevõsast oksarisu, nüüd ei saanud seda enam lume alt kätte, ja kellel neid jalanõusid oli, et varvikus sumada. Kolhoosnikud kuivatasid suvi läbi ja pleegitasid päikese käes loomasõnniku ning mulla segust pätse, mis andsid niisama head kuumust kui turvas. Nende talv oli hooletu.

Eeva köhis, magas riietes ja rätt peas, ning rääkis kogu aeg surmast. Populus ei kaevanud küll millegi üle, kõigile oli niigi näha, kui raskelt jooksjatõbi teda piinas. Ta käed hoidsid abitult lusikat ja juba kaks kruusi oli ta katki pillanud. Eeva kurjustas ja riidles Populusega, nimetas teda nämmuks ning tõi eeskujuks Hannese, kes muretses talvise kütte juba heinaajal!

Virises mis ta virises, see Eeva, ometi voolis Populuse selga, salvis õhtuti vanapoisi paistetanud käsi ja mähkis need oma vanadesse sukanärudesse. Populus oli siis nagu abitu laps, silmad täis valu ja vabandamist, et ta nõndamoodi teistele koormaks jäänud.

Kristiina kaebas kord leivasabas seistes sellest Pärjale ning juba järgmisel hommikul vedas Hannes nende umbetuisanud läve ette mitu kelgutäit kütet, ikka neidsamu sõnnikukäkke ning kuiva hagu. Toidukeetmiseks

jätkus sellest nädalaks ajaks. Ka šokolaad poleks nõnda vaimustanud kui need pruunid käkid. Kõik nihutasid end ahjusuule ligemale ahneid tulekeeli vaatama. Kui soojaks ja rõõmsaks muutus maailm ning vahekord eluga nõnda lihtsaks ja selgeks!

Ainult nädalaks. Siis istusid nad jälle pahuratena, jalad istmiku all, ninad sallides, käed varrukasuudes. Ja nagu ikka, toimetas Tilde kõike üksi. Ta peod olid alati soojad ega kartnud ka kõige nõeluvamat tuult. Mis see külm Tildele ikka teha saab! Plikana sumpas ta ühtelugu paljapäki hanges. Külmana näis talle ainult kirikutee, kui peresaanid Tildest kuljuste trilinal mööda lendasid. Kes see vaest orbu, Künka Klotildet, oma kireva saaniteki alla kutsub! Sellesama pärast on Tilde alati kõiki vaeslapsi haletsenud ja aidanud. Selle pärast püüdis ta hea olla ka kerjuslapsele Kiska Beloborodovale, andis talle süüa ega keelanud head sõna, sest tõeline külm tuleb siis, kui süda on kalk!

Tilde tõi jääaugust vett, keetis teed, otsis küla peal aiavarbu ja risu ning rookis lummetuisanud õuerada. Ainult veelgi vaiksemaks oli ta jäänud.

Järsku, kõigile ootamatult, sai Jeemel suure teoga hakkama. Ta ostis ja lasi kohale vedada koormatäie puid. Kui seda kokkuhoidlikult tarvitada, võis kõige suurematest külmadest üle saada, ning Eeva vahtis Johannest õrnade ja tänulikkude silmadega: head inimesed pole maailmast veel kadunud!

Ent Jeemel ei pannud paljast vaimustust mikski, juba teisel päeval viskas ta oma särgi ja sokid Eevale pesta. Populusele aga andis käsu:

«Kuule, Ruudi, kui mahti saad, kopsi minu saabast ka veidike!»

Teevesi, pakane, kehv toit tõid kaasa põievea. Pärast oma suuremeelset tegu pidas Jeemel sääraseid käimisi õue taganurka enda jaoks tülikaks. Ta ei suvatsenud astuda sammugi lävest kaugemale.

Keegi ei öelnud midagi. Kõik vaikisid. Ja Tilde raius hommikuti ukseesist kollast jääd kirvega.

Ühel õhtul ei tahtnud ta Jeemelit tuppa lasta, ta ei tundnud armutult kirjuks pekstud meest ära. Abdulla oli Jeemelit saapaga otse näkku klohminud. Lugu oli nõnda.

Jeemel läks Abdulla poole, nad istusid jalad ristis naril ja võtsid viina. Abdulla krõmpsutas sibulat, Jeemel nuusutas leiba. Jutt oli tuntud.

«Mitu hobust sul könnil oli? Mitte ühtegi! Seda võib arvata. Sa ei mõista ju lamba ja täku vahel vahet teha. Isegi naist pole sul. Habet ei kasva ja naist pole. He-hee!»

Nii oleksid nad hommikuni istunud, kui Jeemel poleks taadile suitsupaberit pakkunud. Abdulla kavatses just pläru keelega üle lakkuda, kui järsku ta käsi peatus poolel teel suu juurde. Vanamees keeras lambitahi kõrvemale ja asus paberitükki kahtlustavalt uurima. Siis röögatas ta ja hakkas kui arust segane rusikatega oma pead taguma. Jeemelit uhtus aga sajatuste laviin: Et sa kõngeksid! Et su soolikaid hundid pureksid! Et su aju vaglad näriksid! Et su silmi kataks öö! Et su naine kutsikaid sünnitaks!

«Sa kärnane, ristitud koer! Sa varastasid minu enda kojast püha koraani ja tuled mulle seda suitsupaberiks maha kupeldama! Allah! Allah! Suur on su heldus ja mõõtmatu su viha!» Ning Abdulla tegi Jeemeli näo kallal põhjaliku töö.

Aga põhjaliku töö kõigi nende kallal oli jõudnud teha ka algav esimene sõjatalv. Raske uskuda, et Eeval oli kunagi lotike lõua all, kõrge rind ja ümarad, pingul käsivarred, et ta kunagi nägi välja kui hästitoidetud valge kanake. Eeva vananes ning koltus ja lakkas peeglisse vaatamast. Aga Populuse näkku tuli mingi uus joon, hädine ja raugalik. Ta meenutas ikka enam ja enam vana, armuleival koera, kes teeb viimaseid katseid oma ustavust ning töötahet üles näidata, aga ei jõua rohkem kui õige pisut nudi hända liputada. Eevale, kes tema eest hoolitses, teda salvis ja mõnikord isegi toitis, pakkus Populus:

«Kui tööpäevade eest maksma hakatakse, siis võta minu jagu endale. Võta, ja tee sellega, mis tahad.»

«Kas sa ise hakkad seinapalki hammustama?» küsis Eeva jämedalt. Aga ta süda polnud puust, tal oli vanamehest kahju, ta hoidis ja haletses teda. Eks nad olnud mõlemad üksikud, puupaljad inimesed. Populus oli hea, aus ja kannatlik, aga kui Eeva mõtles, et vilets, töö-

võimetu Populus võib talle kaela jääda, siis valas ta kogu vimma ning sapi mehikese peale välja. Murelik Populus vahtis süüdlaslikult maha ja võttis kõik omaks. Aga nali ei tulnud enam üle ta huulte. Sikupilli-lugudel oli lõpp.

Kõik vahekorrad tõmbusid pingu ja muutusid keeruliseks. Eevat näris vimm Tilde pungil kohvreid nähes, ent ta hoidus teravusi ütlemast, sest oli Tilde abist sõltuv. Ega Tildelgi kerge olnud — ühelt poolt käskis kaastunne Eevat aidata, aga hirm tuleviku pärast tegi Tilde sageli kitsiks ja arvestavaks. Ta kartis helde olla, sest kes ütleb, kui kaua veel tuleb nõnda elada? Kui kaua kestab sõda? Kes kõik oma vara ära raiskab, sel ei jää viimati muud kätte kui valge kepp. Seepärast võitles Tilde alati sisepiinadega, kui aitas Eevat toidu või riietega.

Nad käisid kahekesi mitmel korral kolhoosikontoris tööpäevade eest tasu nõudmas. Ikka lubati ja lubati ning jooksutati, kuni lõpuks anti kummalegi natuke tubakat ja mõnikümmend kilo saepurujämedat rukkijahu.

Eeva tõstis kisa. Kas tõesti tuleb suvine töötasu lume peale kirjutada?

«Mu tervis ja mu riided on läbi. Aga mis ma selle eest saan?»

Eevale tundus maailm ülekohtusena. Jeemel lõi luuslanti, tegeles tumedate asjadega ja elas kui kuninga kass, puges kasukasse, ostis vildid. Aga Eeva? Ta töötas ausalt ning kohusetruult, oma viimased hilbud on ta põldudel narukile ja viledaks kandnud, kuid kes sellest nüüd küsib või teada tahab! Praegu elas ta oma pruunist kuldlillega kleidist, aga edasi? Mis ta sest kõigest saab?

«Mis sa sest saad?» kordas esimees aknast välja vahtides. «Teie saite kolhoosist suve läbi, iga päev leiba, piima, vahel ka võid ja liha. Kaheksateistkümnendal aastal oli kolm neljandikku meie maast välismaiste interventide käes, neliteist riiki tungisid meie kallale. Ei olnud liitlasi, ei olnud niisugust võimsat Punaarmeed, leiba, riiet, relvi. Inimesed võitlesid ja keegi ei kelkinud oma heategudega ega küsinud: Mis ma sest saan?»

Kodus viskas Eeva julmade, vihaste silmade välkudes Populuse jalge ette jahukoti, tema jao.

«Sööl»

Siis istus ta ahju suu ette paja podinat kuulama. Tilde ei pidanud vastu — raske oli, kui keegi vihastas või tujutses, veelgi raskem, kui sõnatult meelt heideti.

«On seniajani läbi saadud, saame edaspidigi hakkama. Hoiame ilusasti kokku. On ju sõda. Mis sinna parata. Ei maksa esimeest süüdistada. Rahu teeb rikkaks, sõda vaeseks.»

«Jah,» vastas Eeva leplikult, pool nägu ahjupaistest punane. Tähendab, päris sõda oli otsaga nüüd ka siia jõudnud . . .

Öösel äratas Eeva Tilde üles.

«Ma tahan sulle midagi rääkida.»

«Mida?»

«Kui see elamine ei muutu, siis tuleb surm. See on kindel. Ma ei taha surra! Kuuled? Peab midagi ette võtma! Kusagile minema . . . Kui katsuks mõnda tööd leida. Saad aru . . . ma ei taha surra! Tahan elada, tahan oma poega näha!»

«Eeva, kallis, sa oled haige?» hädaldas kohkunud Tilde ja sirutas käe teki alt välja. Eeva otsaesine oli külm, ninaots nagu jääpurikas.

«Ma oskan õmmelda! Võin kududa! Võin koristajaks hakata! . . .»

«Katsu magada. Homme räägime ja peame nõu. Kõik läheb hästi, usu, Eeva! Usu!» rahustas Tilde sosinal, aga und tal pärast seda enam silma ei tulnud. Ta vahtis külma pimedusse ja kuulas teraselt Eeva rahutuid hingetõmbeid.

Populus keeras ägisedes külge ja õhkas. Tähendab, temagi teises nurgas ei maganud ja kuulis kõik.

«Ruudi,» kahetses Eeva nuuksu neelates, «anna mulle andeks, kui ma su vastu paha olin.»

See näib nüüd küll surma moodi, mõtles Tilde hirmuga.

Kristiina ei tahtnud üldsegi kodus olla, ainult paha õhk ja vingus näod olid siin. Ikka sagedamini jooksis ta Sitskade poole. Seal elati teisiti, Vanda jäi isegi põrandat küürides tõeliseks daamiks. Viimasel ajal oldi aga ka

siin peres vaiksed. Liili istus kurttummana akna all ja õmbles. Õmbles alati, ükskõik millal Kristiina poleks sisse astunud. Vahel unustas inseneri minia käe nõelaga rüppe ja vaatas äraoleval pilgul enda ette. Väga harva, kui ta mõne sõna teiste jutu sekka lausus.

Vanda ja Gunnar lugesid enamasti, ema istus kolde ees jalgjäril, poeg põõnas naril. Ainult Roman Sitska oli alalises tegevuses ega teinud midagi. Krimpsutas nina, toppis piipu, püüdis naljatada või jutustada külauudiseid.

Kristiinat võeti alati hästi vastu ja rõõmustati ta tulekust. Ning tütarlast otse kiskus nende huvitavate ning haritud inimeste poole, kes olid üle raskest ja igavast argipäevast.

Kord tuli juttu unenägudest, sest Vanda magas halvasti.

«Imelik,» ütles Kristiina. «Ma näen sageli ühte ja sama und. See on nii selge ja lõbus. Ma kõnnin mööda põlde ja linnatänavaid. Jalad on nii kerged, kerged. Hea on. Järsku hakkan tantsima, tõusen varvastele, teen igasuguseid *pas*'sid ja figuure ning lõpuks tõusen õhku ja hakkan hüppama üle tänavate, puude, kõrgete tornide ja viimaks üle linnade. Inimesed ajavad mind taga, hüüavad ja imestavad all, maa peal, aga mina aina hõljun õhus, sõuan käte ja jalgadega. Mul on nii kerge, lõbus ja naljakas olla . . .» Kristiina jäi sõnapealt vait, sest märkas kummalisi muigeid. Teda haaras mingi abitus ja häbitunne, nagu oleks ta rääkinud midagi sündsusetut või ennast paljastavat. Kristiina punastas sügavalt.

«Kui vana te olete?» huvitus Vanda iseäralikult.

«Kaheksateist,» pomises Kristiina ja punastas veel kord.

«See läheb mööda, kui ükskord abiellute. Teie, mu laps, pole vist Freudi lugenud?»

Mehed vahetasid tummi pilke.

Kristiina polnud Freudi lugenud ja segaste tunnetega, häbiga südames, pöördus ta abipaluvalt Vanda poole. Ent selle silmad näisid talle kummaliselt kimelevad.

Lilli aga õmbles akna all.

7

Hommikuämus kandis Tilde trepi ette kelgule oma kompsud ja kohvrid. Kui kõik peal olid, tuli Eeva kirvega ning hakkas jäätanud väravapoolt lahti kangutama. Ta lõdises üle kogu keha ja Tilde sundis teda väevõimuga tuppa tagasi.

«Mul pole külm,» vaidles Eeva. See oli tõsi, ta ei värisenud külma pärast, vaid suurest erutusest.

«Hakka sina tasapisi astuma,» lausus Tilde koormat sidudes tütrele, kes seisis kärsitult trepil, kaks vähemat pampu kummaski käes.

Eeva aitas kelku hangede vahelt maanteele sikutada ja Tilde mangus uuesti:

«Mine nüüd tuppa! Küll me kahekesi toime tuleme.»

«Lase ma saadan natuke maad,» vastas Eeva ja lisas nõelavalt: «Või on see sulle nii vastumeelt?»

«Ega ma sellepärast...» kogeles Tilde. Miks see Eeva ometi kõike nii võõriti mõistis ja kiusu ajas. Kelk libises kergelt, Eeva käis süngena Tilde kõrval ja vareste laat lendas musta pilvena üle nende peade ning jättis mõlema naise südamesse raske tunde.

Eeva oli seda lahkumist ammu ette näinud ja kartnud. Nüüd siis läheb Tilde oma tütrega minema, neid ootab ees miski uus, võib-olla parem, võib-olla halvem. Ent uus. Mis saab aga Eevast? Mida ta Populusega peale hakkab? Vastumeelne on pöörduda tagasi sesse kuntrikusse. Läheks hoopis edasi, sihitult, ükskõik kuhu... Kui kõledad õhtud nüüd tulevad. Lambiõli jätkub ainult söögiaegadeks, aga juba kell viis päeval läheb ööpimedaks. Lama naril nagu hauas, nagu elusalt maetu ja kisenda enesesse nii palju kui kulub...

Tildel oli Eevast hale. Aga võis ta siis teisiti toimida, pidi Kristiina siis õpetajakohast ära ütlema? Julm oli kaaslasi hädas maha jätta, kuid Tilde pidi mõtlema eelkõige Kristiinale ja tema elu korraldama.

Kahvatus hommikutaevas kustusid pleekinud tähed ja lumi rudises jalge all. Tilde jäi seisma, et kätt puhata, ja vaatas tagasi. Tared paistsid vaevu lume alt välja. Aga nii viidakil viltu kui nüüd, polnud nende ubrik veel kunagi Tilde silma paistnud. Ent see ubrik

oli andnud neile lahket peavarju ning Tilde mõtleb sellest eluaeg ainult head.

Üks karvadesse kasvanud lõust vahtis aknaruudust neile järele. Populus vaeseke...

Aga seistes hakkas külm ja Eeva kopsis üht jalga teise vastu. Tilde tõstis nööri maast üles ja tõmbas kelgu uuesti liikuma. Kuked kiresid heledalt nagu joobnud poisikesed ja korstnaist tõusid peenikesed suitsuniidid külma, klaasisesse taevasse. Ümberringi oli kõik nii valusalt valge. Kes suutis uskuda, et neisse täistuisanud kraavidesse ning aiaalustesse tärkaks veel kunagi lokilise peaga võilill või õrn nõgesetutt?

Tilde pöördus veel kord üle õla tagasi. Jah, vanamees vaatas neile endiselt järele...

Aga see polnud päris nõnda. Populus peksis valu tundmata pead vastu aknapiita: tema liikumatud käed! Need oskasid kunagi kõike teha, igasugust tööd. Kui tal nüüd käed-jalad liiguksid, ta laulaks, ta tõstaks mägesid paigast ja oleks jälle tagasi kahekümneaastane. Mis on siin elus muud inimesele tarvis kui terveid jalgu ja käsi, et tööd teha ning omateenitud leiba süüa. Sellest jätkuks, et päikese all kõige õnnelikuma ja kõige tänulikuma inimesena elada!...

Näe, säared kui vaese mehe väravasambad! Populus vahtis oma liikmeid vihkavate silmadega. Täna läks Tilde tütrega, homme läheb Eevagi...

See just oligi Eeval mõttes.

«Tilde,» ütles ta, «kas lubad mul veel mõni aeg sinu asju kasutada? Ma tahan järele kuulata, ehk saan minagi kusagile otsa peale.»

Tilde meel läks rõõmsaks, et temaga juttu tehti, ta kartis nii väga Eeva kiramisi ja süüdistusi.

«Ole nüüd! Kui sul veel midagi vaja läheb, ütle aga. Ja, Eeva, ära arva must paha...»

Eeva ei arvanudki, tema mõtted käisid hoopis teisi radu ja need olid väga murelikud.

«Tahan veel täna arstiga rääkida. Salvid enam ei aita. Ta peab Populuse haiglasse võtma, muidu vanamees hukkub. Ongi nagu surma suutäis. Lähen ambulantsi, teen skandaali, kui teisiti ei saa.»

«Muidugi,» kiitis Tilde järele. «Küll võtavad. On vaja ainult kõvasti peale käia.» Tilde südamel hakkas

hulga kergem: Eeva polnudki talle kuri ja küllap Populuselgi kõik korda ja kombe läheb. Halvale järgneb ikka hea, õnnetusele õnn. Näe, kui rõõmsalt ja kergelt astub tema Kristiina. Tüdruk pääseb nüüd hoopis teise seltskonda, omasuguste haritud inimeste hulka. Noor laps pidi siin ühtelugu Jeemeli tembutusi pealt vaatama ja Eeva kurtmisi kuulama.

Tilde püüdis Kristiina eest alati elu varjukülgi peita, ta polnud ju selleks oma last ilmale toonud, et raskustesse tõugata. Kui Tildele ta maimuke esimest korda näha toodi ja kui nad siis kahekesi kõrvu vaikselt lamasid, sai Tilde peaalune pisaraist märjaks. Kui vähe head oli ta oma elus näinud, kui vähe rõõme maitsnud. Siis, kui teised temataolised lapsed kelgumäel hullasid või kesal viimast paari mängisid, küpsetas tema juba leibu, kandis vett ja talitas Künka Kustu loomi.

Ei tal olnud neiurõõme ega päris õiget armastust. Jüri Laev oli tast hulga vanem, tõsine, väikese jutuga, kinnine inimene, kellega nad kasinalt ja tagasihoidlikult elasid. Kui siis Tilde oma rinna vastsündinud tütrekesele suhu pistis, tõotas ta teha kõik selleks, et Kristiina elu oleks tema omast kergem, rõõmsam ja õnnelikum.

Kristiina oligi rõõmus, oligi õnnelik. Ta sammus teistest eespool ja kujutles, kuidas ta klassi astub, kuidas lapsed püsti krapsavad. Ta naeratab neile ja ütleb lahkelt:

«Setzen sie sich, bitte!»

Siis avab ta klassipäeviku, märgib tunni üles ja kutsub lapsi tahvli juurde vastama. Ta ei kärgi, ei kaota kannatust, on tasakaalukas, kuid nõudlik. Lapsed vaatavad teda imetlevate silmadega ja vahetunni ajal jooksevad nad kobarasse ta ümber ning jalutavad tema käevangus kooliõuel.

Kevadel viib ta nad loodusesse, nagu ta ise kunagi algkoolipäevil Veskimäel käis, korjas sõnajalgu, teokarpe ja lilli. Tingimata korjab ta neid ka oma õpilastega. Nopib maarjalille ja ütleb: Kinder, das ist ein Gänselblümchen. Näitab kannikest ja ütleb: Aber dieses ist ein Veilchen. Ja lapsed kordavad: Das ist ein Veilchen.

Võib-olla saabki Kristiinast tõeline õpetaja? Rõõm

tahtis ta lendu viia. See oli jälle seesama tuttav tunne, mis teda unes kõrgele kandis, üle kirikutornide, üle linnade ja merede. Elu on nii kummaline: ootad ja ootad oma õnne, aga see ei tule. Järsku aga, kui sa enam millessegi ei suuda uskuda, tuleb õnn ise su juurde.

Alles see oli, kui Kristiina igatsuste ja igavuse käes piinles, nüüd järsku sai ta omaette toa, puud, petrooleumi ja palga. Järsku sai ta huvitava töö. Kummale ta tänulik pidi olema, kas Tatjana Leskovale, kes teda saksa keele õpetajaks soovitas, või direktor Salimovile, kes ta vastu võttis?

Uus-Takmaki keskkooli komplekteeriti juba suvest peale, aga saksa keele õpetajat ei leitud seniajani. Direktor tundis suurt muret, ja kui Tatjana talle Kristiinast rääkis, saatis Salimov tütarlapsele otseteed sõna. Kristiina ei kärsinud esmaspäevani oodata, vaid läks kohe pühapäeval Salimovi juurde koju.

Oli parajasti lõuna aeg ja direktor istus perega lauas. Ta tõstis vanema tütre sülest maha ja tuli kohmetanud neiule vastu. Ei aidanud vabandused ega puiklemine, Kristiina sunniti lauda istuma. Direktori naine Varja ruttas riiulilt puhast alustassi ja teelusikat võtma. Ta oli kohev, siniste lahkete silmadega, lillelises sarafanis, valged villased sokid jalas. Ta oli väga armas ja nägus, ent peene välimusega mehe kõrval näis ta Kristiina meelest liialt talupoeglik.

Seni kui direktor piipu läitis, vaatas Kristiina toas ringi. Vooditel lebasid kõrged, kohevile löödud padjavirnad, palkseinu ehtisid nagu mujalgi ühise klaasi alla paigutatud fotod omastest ja sõpradest. Aknal seisid lillepotid ja raamide vahel rippus nääriehe, säravroheline klaaskuul. Kõik oli nagu teistelgi, ainult kuidagi puhtam ja hubasem. Põrandalauad valendasid, joonikud kaltsuvaibad ukseni laotatud ja nagis käterätikud ristpistes tikitud punaste kukkedega.

Direktor võttis uuesti vanema tütre põlvele. Too võõrastas Kristiinat, vahtis altkulmu ja peitis siis näo isa rinnale. See oli Gulbustan, isa tütar, peene sirge nina, mustade silmade ja kahvatu pika näoga laps, Noorem, Mašake, tundus ema moodi, punapõsine ja helesinise tühja pilguga. Ta mängis voodis puust pardiga, viskas lelu ühtelugu põrandale ja lasi Kris-

tiinal seda seni üles tõsta, kuni Varjake naerma puhkes ja tütre sülle võttis.

Direktor silitas Kristiinaga kõneldes mustakulmulise tütre pead, Varja aga hoidis heeringatükki näpu vahel ja imetles, kuidas noorem laps seda tema käest ahnelt lutsis.

«Sa vaata, Iskander, kuidas ta soolast tahab!» hüüdis Varjake. Direktor naeratas. Uhkelt ja õrnalt.

Kristiinale meeldis siin väga, meeldis Iskander Salimov, kes nii õrna pilguga oma tütreid hoidis, meeldis lihtne ja matsakas Varja Salimova, tema olemise pehmus, naiivsus ning avalus. Ta tundus olevat seda liiki inimesi, kellele kurjus on võõras ja kes selle ees kaitsetuina näivad, kes ei tee vahet, mida öelda ja mida paraku enese teada jätta.

Salimov tegi juttu Kristiina omastest, isast, emast, haridusest ja Eestimaast.

«Jaa, jaa,» lausus ta. «Nüüd on raske aeg ja meie ei tohi muretud olla. Ei tohi ka viriseda, ei tohi ka haliseda.»

Lõpuks pani ta palitu selga, pikakõrvalise karusnahka mütsi pähe, et viia Kristiina lesk Fatima juurde ja näidata talle kätte tulevane tuba.

Kristiina ei võinud oma uue ameti juures enam Vana-Takmakki elama jääda. Kevadiste suurvete ajal ei pääsenud sealt kooli juurde ning talvised tuisud matsid tee umbe ja eksitasid lumehaudadesse. Mitmel korral oli inimesi suurtesse tormidesse hukkunud ja jäljetult kaduma läinud. Kristiinat vaevas veel ainult üks kahtlus: kas ta tuleb oma tööga toime?

«Kindlasti tulete. Kui ei, siis aitame teid,» lubas direktor ja pani oma ilusa käe tüdrukule õlale. «Kui teil midagi vaja on, abi või nõu või majapidamisriistu, küsige minu Varjakeselt. Naine, sa ise kanna hoolt, et nad end koduselt tunneksid!»

«Ärge muretsege!» julgustas Varjake ja pilgutas Kristiinale silma. Ning siis suudles ta sülge nõristavat Mašat latsuvalt põsele.

Kristiina jäi seisma. Siin katkes ta mõte ja lõppes Vana-Takmaki küla, mille piiriks suvel peeti jõge, nüüd aga laia reeteega tühja lagendikku.

Kristiina ohkas, raske sündmus seisis alles ees — jumalagajätt Eevaga. Aga see läks uskumatult lihtsalt, nututa ja valuta. Kui mõlemad naised kaldapealsele jõudsid, ulatas Eeva esimesena suurräti alt käe.

«Sa tuled meid ju vaatama, eks?» kutsus Tilde.

«Ju ma kunagi tulen,» lubas Eeva nagu vastu tahtmist ja soovis siis:

«Elage hästi.»

NELJAS PEATÜKK

1

Ega Uus-Takmak Vana-Takmakist just väga palju suurem olnudki. Ent paar, kolm kahekordset plekkkatusega maja, söökla, külanõukogu hooned ja haigla, pood, apteek ning turuplats andsid külale oma näo. Loomulikult mitte need üksi, ilme andsid külale ikkagi inimesed. Kui Vana-Takmaki elanikeks olid peamiselt kolhoosnikud, siis uue küla rahva moodustasid arveametnikud, kooliõpetajad ja õpilased, samuti ka võõras, mitmelt poolt kokkusõitnud rahvas.

Siin võis mõne inimese silmis kõige mõeldavaga tähelepanu äratada, küll kasukaga, muhvi, nahkmantli või sõrmusega rabada. — Ehete vastu ilmutas huvi leivapoe müüja, kellade vastu militsionäär Ganejev. Too liikus ringi hallist karakullist kõrvikus, nahkkindad käes ja säärsaapad jalas. Neid ei raatsinud ta isegi nüüd, talvekülmaga, lubjaviltide vastu vahetada. Tema roosat, värsket nägu oli kena vaadata, ta heatahtlik, ent peremehelik ilme äratas tähelepanu, nagu ta väike kasvgi, maani pikk sinel ja välitasku puusal, millest Ganejev ei lahkunud päeva jooksul muidu kui ainult kodus söögilauas, riputades selle ajutiselt oma toolikorjule või siis oli see ta jala juures maas nagu truu koer.

Maantee tõi külasse kihutavaid, vahule aetud hobuseid kaugest rajoonikeskusest. Nad vedasid väikestes kahemehesaanides külanõukogu trepi ette tulupeisse mähitud instruktoreid, viljavarujaid, revidente ja agi-

taatoreid. Aga siis juhtus sekka, et mõni setukas pidas viiduaega ka söökla ukse all, kõhualune ja mokad härmas, ning lingutas kõrvu majast kostva heleda hirnumise peale.

Niimoodi hirnus Anka, söökla juhataja. Ta oli noor, kahekümne viie aastane naine, lühikest kasvu, ei andnud poolteist meetritki välja, rõõsa näokese, teravate oravahammaste ja tohutu suurte rindadega oli ta. Anka mees läkitas rindelt häid kirju, igatses naise ja kahe poja järele. Anka pööritas postkontoris rohelisi silmi ja lehvitas kelkivalt eitede ees oma väliümbrikke, vihikulehtedest kokkumurtud kolmnurki.

«Minu mees kirjutab mulle iga päev!»

«Ei tea, kas tal sõdimiseks ka vahel aega üle jääb?» küsis mõni süütult, mispeale Anka vastas ainult mürgise, hävitava pilguga.

Alati olenes kõik Anka tujust. Vahel ei suvatsenud ta päeva jooksul söökla uksi üldse avada. Kui inimesed aru pärisid, nihvas ta ülbelt:

«Lugu on lihtne — söökla on kinni!»

Tavaliselt seisis lühike Anka leti taga kasti otsas, rinnad laua peal, tagumik urvi. Ta naeratas ainult meestele, lobises nendega tojakil üle leti ja lasi nimme pikas pirukate järjekorras ootavaid naisi vihast vahutada.

«Mis te lärmate! Näete ju, et ma käsi varrukas ei hoia, vaid tööd teen!» hüüdis ta, kui kisa juba õige suureks läks. Aga leidus ka pugejaid, kes soovisid Ankaga hästi läbi saada. Nad olid temaga alandlikud, leplikud ja nende imetlev naeratus ütles: Ankale sobib kõik, mis ta iganes teeb või ütleb. Ja nad ootasid kaua ning kannatlikult, kuni Anka lõpuks neid märgata suvatses. Kui tal aga järsku pirukate müümisest isu otsa sai, karjus ta üle söökla:

«Läbi! Pirukad on läbi!» Pettunud ja pahurate inimeste summ läks laiali, jäid ainult need, kes tahtsid Ankale nelja silma all ütelda:

«Sa oled ilus naine, eided on sulle kadedad ja sellepärast nad ajavadki sinu kohta tühja lori.»

Meelitajad on alati nagu liiakasuvõtjad, nad laenavad oma kiitust ainult kõrge protsendi eest. Anka pööritas silmi ja pani käed kurgu alla kokku. Seejärel

suskas ta oma töntsid sõrmed korvi ning viskas meelitajatele kamaluga pirukaid letile.

Köömnesaiakeste, meekookide ja magusa tee pärast leidus neid, kes olid valmis mokki muigutades Anka jämedusi taluma. Ei, niisuguseks ei teinud neid sugugi mitte puudus või alatoitlus. Sõjatingimused tõstsid ainult eredamalt esile need madalad omadused, mis muidu, muul ajal poleks võib-olla kunagi nii valusalt silma torganud.

Kui rajoonikeskusest inspektor sööklasse juhtus tulema, lõpetas Anka töö ja keeras ukse kas või päise päeva ajal lukku. Tema peale kaevati, saadeti anonüümkirju, ent need ei suutnud ometi rikkuda Anka vahekordi ülemusega, sest tol polnud oma kogemuste ja kontrollimiste põhjal tõesti midagi paha ütelda Anna Ivanovna Lipkina töö kohta.

«Lipkina, sinu peale kaevatakse,» teatas viimati kohale saadetud inspektor kurjalt.

«Mis mina sosijuttude vastu saan. Mu koht ei anna kadedatele südamerahu. Olen nõrk, kaitsetu naisterahvas.» Anka naeris ja nuttis, nii et õlad rappusid.

«Igaüks võib minuga teha, mis tahab! Igaüks võib mind solvata ja kiusata!» Inspektor pidi teda kaua rahustama, libistama käe kaelusesse ja üle kuuma selja, kuni Anka näol jälle leplik naeratus särama lõi, kuni ta hakkas oma väikeste lapserusikatega trummeldama vastu mehe rinda, kui see ta põlvele rabas.

«Mühakas!» turtsus Anka, rabeles üsatusest lahti, mõõtis leti taga kakssada grammi ja lükkas klaasi teeseldud pahurusega külalise ette.

«Säh!»

Ta toetas pea pihkudele ja põrnitses võõrast oma roheliste solvunud silmadega.

«Poe või nahast välja, aga ikka oled sa halb . . .»

«Kes seda on ütelnud?»

«Sina ise ütlesid.»

«Mina? Ma ütlesin, et on kaebusi. Mina isiklikult tooksin niisugusele naisele kuu ja tähed taevast alla ja paneksin need ilusasti tema jalakeste ette maha. Sa ei usu?»

Anka mõõtis mossitades teise klaasitäie viina ja tõi köögist guljašši.

«Ei usu?» haavus inspektor.
Anka pani käed puusa.
«Ei! Kuu ja tähekesed! Te olete kõik kõvad lubajad, aga tegelikkuses . . .» ja Anka keeras mehele selja.
«Toon, Anka, toon!» asis inspektor ta järele ja sai laksu vastu kätt.
«Mida sa siis tood?» õrgitas naine.
«Mida sa tahad?»
Anka pidas aru.
«Näiteks pesu.»
«Pesu?»
«Nojah. Mul ei ole pesu.»
«Valetad!»
«Sa ei usu?» imestas Anka süütult.
«Ei! Ei usu!» Inspektor raputas pead ning jõi kulinal, ühe hingetõmbega terve teeklaasitäie viina ära.
«Tule siia!» kutsus ta suud pühkides.

Anka poisid olid parajad jõmmid, Senka sai suvel viis ja Petka kuus aastat vanaks. Senka oli keerubi näoga, helesiniste pungis ja vagade silmadega, terava lõuakese, peene kongis nina ja pika kuklaga, punane juuksetutt kiirmikul püsti. Mustapäisel ja pilusilmsel Petkal polnud noorema vennaga kõige vähematki sarnasust.
Senka oli kohe hommikul ärgates täis ettevõtlikkust. Paremas jalas saabas, vasakus vilt, üks läkikõrv lontis, teine sarvena püsti, nina all rohelised purakad, käed hõõguv-punased, nii kelkas see rahutu hing hommikust õhtuni küla peal ringi. Ta kolas haigla õuel, sikutas kasse sabast, näitas möödujaile trääsa, käis hobusetallides ja piimafarmis. Igal hommikul tõttas ta vana härjumuse poolest lasteaeda, et sealt juba poole tunni pärast jalga lasta, sest Senkale meeldis iseseisev elu hoopis enam kui allumine igasugustele mõttetult igavatele korraldustele lasteaias ja tammumine ringmängus, lipukesega käes, et laulda:

«Me tublid lapsed oleme . . .»

Anka tõstis sageli kisa ja karjus hoidjatele süüdistusi näkku, et nad ta laste järele ei mõista valvata, et nad ei oska ta poistele individuaalselt läheneda ega neid köita.

«Mingisugused kirjaoskamatud juhmpead on pandud minu lapsi kasvatama!» kurtis ta.
Petka oli küll hulga vaiksem laps, aga isekeskis kaklesid vennakesed end verele nagu noored kikkad. Anka otse imetles neid, lõi käsi kokku ja kiitles:
«Niisugused just peavadki poisid olema. Pole mul nannipunne vaja!»
Kui kaebused ta ära tüütasid, kõik need tuttavad lood — Senka lõikas tüdruku patsikese ära ja suitsetas heinapepri, Petka pani kaaslasele jala taha ja rebis selle joonistuse puruks —, siis viskas Anka tülitaja pikemata toast välja.
«Kah mul asi! Ei soovi mina igasugust joba kuulata!» Vahel urahtas ta siiski süüdlase peale, tõstis löögivalmilt hutja või mis parajasti ette juhtus, sest Anka ei pidanud kätt.
«Senka, kutsikas sihukene, ma tapan su ära! Kasi välja!»
Senka lasi väledalt jalga ning Anka puhkes laginal naerma:
«Küll on röövel!»
Anna Ivanovna Lipkina saabus möödunud suvel põlevast Minskist pommirünnakute alt siia kantsukana, kahe poolpalja lapsega. Nüüd vahetas ta iga päev kleite, ta lühikesi valgeid sõrmi ehtisid kallid sõrmused ja käerannet soonis väikese sihverplaadiga belgia kell.
Ühel päeval tuli ta ootamatult Kristiina juurde ja Tilde pakkus külalisele istet. Anka uuris teraselt nende väheldast kambrit, kurtis sõjaraskusi, needis fašiste, vahtis atlasstekki voodil ja jutustas oma kallist mehest, keda seni ainult Anka suur ja puhas armastus on kuuli eest säästnud. Ning ta oli väga pahane neile naistele, kes ei osanud oma au puhta hoida sel ajal, kui nende mehed kodumaa eest verd valasid. Anka nägu väljendas siirast tuska ja ta rohelistesse silmadesse siginesid liigutuse ilupisarad.
Tilde püüdis külalist rahustada ja uskus, et kõik pahad jutud Anka ümber olid valed.
«Ilus atlasstekk,» lausus Anka läbi pisarate. «Just niisugust läheks mul hädasti vaja. On see päris uus?»
«Eks ta sai enne sõda ostetud,» lausus Tilde.
«Ära ei taha müüa?»

«Oh ei!»

Siis märkas külaline naela otsas rippuvat palitut.

«Läikiv vooder? Meil pannakse palitutele lillelised sitsvoodrid. Aga läikivad on palju etemad.» Anka tõusis, midagi huvitavat talle enam silma ei torganud.

«Kui müüa kavatsete, tulge kohe minu juurde.»

Kristiina raputas pead.

«Võin rahaga maksta, võin ka väga head valget saiajahu anda. Mõtelge järele.» Uksel pöördus ta ümber ja kuulutas lahkelt: «Meil on ülehomme riisipirukad.»

Aga Ankast ja tema pirukatest nagu oleksidki kõik Kristiina hädad oma alguse saanud...

Kristiina rõhutud olek pani Tilde tõsiselt muretsema, ent tüdruk vältis pärimisi ja kostmisi.

«Mul pole midagi viga!» Ja et ema ta rahule jätaks, pahvatas lõpuks nutma: «Lapsed ei kuula sõna. Ei õpi, ei tea midagi. Ma ei saa nendega hakkama.»

Miks näisid kõik asjad eemalt teisiti, kui nad tegelikkuses olid? Kunagi ammu kujutles Kristiina näitleja garderoobi ruumina, kus pannakse selga säravaid mundreid ja õhtukleite, kuhu tuuakse lillekorvid nimekaartidega ja kus on laest maani peeglid. Tegelikkuses osutus garderoob vaid armetuks külmaks ja tolmuseks pugerikuks ning uhked kleidid ainult illusiooniks. Miks tõi iga uus päev Kristiinale nõnda palju pettumusi? Ta oli senitundmatu innu ja ahinaga ettevalmistusi teinud, koostas konspekte, uuris põhjalikult õppekava, pressis oma pruuni villast kleiti ja õmbles sellele valge krae.

Kui palju kärsitut rõõmu tundis ta oma esimese tunni eel! Aga klassi astudes leidis Kristiina lapsed kobaras maas rähklemas ning ta pidi tükk aega ukse juures ootama, enne kui naeruturtsakad vaibusid, rübimine lõppes ja õpilased lõpuks pinkidesse istusid.

«Meil on külm, me tegime sooja,» seletasid nad rõõmsa vadinaga. Tüdrukutel olid vatipalitud, suurrätikud seljal sõlmes, poistel karvamütsid ninal, ja kirjutades ei võtnud külma pärast keegi kindaid käest.

Kristiina aga sai triikraua pärast perest peresse joosta. Valge krae! Nagu pilge. Sel varahommikul, kui nad viimati Vana-Takmakist oma koliga teele asusid, uskus Kristiina kogu südamega õnne. Kus see oli, see

õnn? Kui ta Hallikese kaldal seisis ja Eevat ning ema järele ootas, näis talle, et pruugib ainult ületada ees laiuv lumeväli ning selle taga ongi tema õnn. Kristiina tundis tiibu seljas, kui ta pampudega käe otsas üle lageda Uus-Takmaki poole tõttas. Ja nüüd?

Polnud sugugi mõnus päev läbi palitus haududa. Ja koolimaja! Mis koolimaja seesugune ka oli! Taolist ei leidunud kogu ümbruskonnas. Nagu viljaait. Kaks ilmatu pikka ühekordset palkmaja, akendega maantee poole, ustega õue. Ja kuna need uksed viisid igasuguse sissejuhatuseta otse õue, siis polnud ka miski ime, kui vahetundide ajal klassitubade põrandad olid lund täis tuisanud ja et see poriks sulas.

Kõige enam rabasid Kristiinat aga laste teadmised. Õppekava järgi nõuti kooliväliste lugemispalade iseseisvat läbitöötamist, kuid klassis leidus ainult mõni üksik õpilane, kes paari-kolme saksakeelset sõna purssis.

Kord vahetunni ajal küsis direktor Salimov reipalt:

«Kuidas läheb?»

Kristiinal oli hea meel sobiva võimaluse üle — kõnelda direktoriga madalast õppetasemest.

«Lapsed ei tunne kõige lihtsamaid, kõige igapäevasemaid sõnu,» kurtis ta.

Direktor Salimov tõmbas mustad kulmud kokku ja pani tütarlapse jahmatama:

«Teie asi on neile seda õpetada!»

Sellega oli mõttevahetusel lõpp, direktor ei sallinud vasturääkimist ega endaõigustust.

«Võib-olla ei saa lapsed minust aru?» halises Kristiina õpetajatetoas. Talle soovitati tasapisi tatari keelt õppida ja pidada lihtsamate lausete sõnastikku. Kristiina noogutas: ta teeb seda kindlasti. Viimase tunni ajal seitsmendas klassis tuli pingist välja pikk ülbeilmeline poisivolask. Kuna Kristiina ei suutnud veel kõiki õpilasi meeles pidada, küsis ta:

«Kuidas teie nimi on?»

«Kolhoosi-Karim.»

«Liignimi?»

«Ma ütlesin ju — Kolhoosi-Karim.» Nüüd tuli Kristiinale poiss tuttav ette. Kas ei olnud see toosama lambakarjus, keda ta suvel Pärja juures mäel nägi?

See oli samal õhtul, mil Liili laps suri... Kui ilusasti see päev algas: mesilased sumisesid ja Pärja jooksis väravasse nii rõõmsalt vastu. Aga nemad seisid nagu nõiutud ja vaatasid tagasi sirgelt alla tormavale maanteele. Kogu ümbrus oli näha — sinised kaugused nagu meri ja kuldne rukkiväli. Ning Kolhoosi-Karim ajas lambakarja külasse...

«Mis te soovite, Karim?»

Poiss seletas. Lapsed turtsusid.

«Ma ei mõista teid,» lausus Kristiina kannatlikult.

Poiss kehitas õlgu.

«Mina aga ei oska seda t e i e keeles öelda.»

«Pole viga, korrake!» Karim tegi seda liigagi püüdlikult. Klass hirnus. Kui Kristiina pärast tundide lõppu õpetajate käest sõna tähendust küsis, selgus, et tegemist oli nilbusega. Ning Kristiina ulgus kodus nagu väikene laps.

«Mis ma neile paha olen teinud?» Aga siis meenus Kristiinale, kuidas nad veel gümnaasiumi eelviimases klassis oma uue ajalooõpetaja kannatust proovisid. Kuivatatud liblikas pandi lühinägeliku õpetaja nina alla tiirlema. Ja kui viimane käe välja sirutas, et tüütut lendlejat krahmata, kerkis see lae alla, et hetk hiljem uuesti õpetaja nina kohal kiikuda. Äsja ülikooli lõpetanud, kuuest väljakasvanud noor mees aga seisis nende ees abitult ja püüdis kramplikult naeratades end vaos hoida.

Lapsed on toored, ägas Kristiina sellele mõteldes.

«Tule ära,» soovitas õnnetu Tilde. «Saame läbi ka ilma sinu mõnesaja rublata.»

«Mõtle ka, mis sa räägid!» vihastas Kristiina silmi pühkides. «Arvad, et see nii lihtne on? Kes mind nüüd, õppeaasta sees, minna laseb?»

«Mis siis teha?» kohkus Tilde. «Räägi direktoriga...»

«Temaga ei saa rääkida!»

«Aga ta oli ju nii kena su vastu?»

«Kõik nad on alguses kenad,» hüüdis Kristiina õelalt.

Tilde oli Varjakest kaevul kohates kord juba direktori karmusele vihjanud. Naine pani veeämbrid maha ja ütles pehmelt:

«Ei ole paremat, ausamat ega südamlikumat inimest kui Iskander. Teda peab lihtsalt tundma. Tal on hea

ja õrn süda. Aga ta kardab koledasti seda välja näidata, sest peab seda enda suureks nõrkuseks. Uskuge mind, tema väline karmus ei tähenda midagi. Ta arvab, et nõnda on kõige parem lapsi vaos hoida. Nad on praegu, kooli alguses, käest ära, isad on ju rindel ja emad tööl. Küll näete, et kõik hästi läheb! Seda olen ma ka Iskanderile öelnud. Ta ei maga öösiti, suitsetab palju ja muretseb liialt kooli asjade pärast.»

Tilde uskus Varjakest.

Järgmisel hommikul otsustas Kristiina klassi minna täiesti rahulikult, nagu poleks midagi juhtunud. Tilde saatis tütre ukseni, soovis edu ja kaisutas murelikult. Ent klassi astudes leidis Kristiina eest vaevalt kümme õpilast.

«Miks täna nõnda palju puudub?» imestas ta ja avas päevaraamatu.

«Ei puudu, apaa [1],» vastati pinkidest.

«Kus nad siis on?»

«Ei tea, apaa.»

Just siis, kui Kristiina hakkas puudujaid päevikusse märkima, lõi Karim ukse pärani, astus vabandamata sisse ja kõbis iseteadvalt pinki. Kohe algasid omavahelised pärimised, õiendamised, poiss avas vatijopi ja puistas põuest lauale kuhja pirukaid. Ta asus neid välja jagama, kasseeris raha sisse, vahetas peeneks, ja seda kõike nii, nagu poleks Kristiinat olemaski. Kristiina talitses suuri vaevu oma viha ja alustas tundi, aga nüüd hakkas lapsi karjakaupa ja üksikult klassituppa voorima.

Plika esimesest pingist astus Kristiina selja taha lahtist päevaraamatut uurima ja pistis kui meeletu üle kogu klassi kiljama.

«Miks mind puudujaks märgiti? Ma olen ju siin!»

Nüüd puhkes koletu lärm. Kõik hüppasid üle pinkide, pressisid kobarasse õpetajalaua ümber ja nõudsid puudujate kirjast oma nimede mahatõmbamist.

«Kuidas õpetaja-apaa tohib valet kirjutada!» karjusid nad.

Kristiina nägi enda ümber häbitult irvitavaid nägusid, ta silme ees lõi pimeroheliseks.

---

[1] Tädi.

«Kohtadele!» karjus Kristiina. «Silmapilk kohtadele!»

Lapsed tatsasid kahjurõõmsalt ihitades pinkidesse tagasi ja hakkasid ahnelt pirukaid hammustama.

«Kas te ei tea, et klassis ei sööda!» põrutas Kristiina päevikuga kogu jõust vastu lauda.

«Aga, apaa!» seletas Karim süütu ja kerkleva näoga ning lõi oma valged kihvad pirukasse. «Meil on kõhud tühjad.»

Kristiina teadis, et tundi pooleli jätta oli rangelt keelatud, õpetaja ei tohi ilmaski klassist välja joosta. Mida teha? Sel hetkel kõlistas kooliteenija kella. Pääsemine! Kristiina tormas klassist välja, otse üle maantee Anka sööklasse.

Ta lõgistas asjatult linki ning hakkas siis käte ja jalgadega ust taguma. See aitas. Militsionäär Ganejevi roosa nägu ilmus pilusse.

«Mis sa lõhud? Pirukad on juba ammu otsas.» Ganejev seisis lävel koduselt rihmata ja kraenööbid eest lahti, villaste sokkide väel, pooleldi näritud lambakont peos.

«Just nendest pirukatest tulingi rääkima!» kähvatas Kristiina pikema sissejuhatuseta, päevaraamat kaenlas.

«Vaata aga, vaata,» ühmas Ganejev jämedalt.

«Müüge oma pirukaid millal tahate, aga tundide ajal ei tohi!»

Ganejev taipas paugupealt.

«Sina, kas tead, ära lärma,» noomis ta. «Sina oled laste üle pandud, sina vastutad. Kas Anka on süüdi, et su klass laiali jookseb!» ja lõi poikvel ukse Kristiina nina ees paukudes kinni.

2

Tuiskas. Kadusid maa ja taevas, külatänavad ja needki kaks kõrget sangleppa, mis siin kasvasid. Kadusid tuisku varesed koos pesadega ja oli, nagu hukkuks kõik siin ilma peal.

Las hukkuda, mõtles Kristiina lavatsil lamades. Naabri poolel õhukese laudvaheseina taga haigutati. Kristiina teadis kuulmise järgi, et Maria tegi voodit üles, kloppis patju neljast nurgast puhki ning seadis siis paraadselt virna.

Kristiina tahtis liikumatult lamada ja mõtelda oma unenägudele. Igal ööl nägi ta midagi piinavat. Ka ilmusid ta ette õnnetu pirukaloo üksikasjad — see, kuidas ta tulikeevalisena klassipäevikuga virutab, nii et tindipotid laua-aukudest välja kargavad, või kuidas ta kisendab: kohtadele!

Täna öösel nägi Kristiina unes, et lamab avatud kaanega kirstus. Ma pole ju surnud, mõtleb ta ja püüab sealt välja rabelda.

«Sa oled täidis,» ütleb talle Anka, kes sõtkub tainast, igas sõrmes suur hiilgav briljant.

«Appi!» kagiseb Kristiina ja püüab uuesti tõusta, aga nüüd ilmub ta ette militsionäär Ganejev, päratu lambakont löögiks ülestõstetud käes. Kristiina karjatab ja suleb silmad. Kui ta need uuesti avab, siis polegi ta enam puusärgis, vaid lamab pooleks lõigatud piruka vahel, mida Ganejev püüab toppida oma välitaskusse. Välitaskule aga on kirjutatud suurte tähtedega: ДЕЛО.

Kristiina ärkas lämbumistundest ja ta esimene mõte oli siit pageda. Aga kus olid need paremad paigad?

«Kristiina,» ütles Tilde, «sa võtad seda lugu liiga südamesse.»

«Sina ei saa aru!» vastas tüdruk.

«Muidugi! Sa pead mind nii rumalaks!» nuuksatas Tilde ja kadus kööki.

Pöörane tuisumerul möllas ümber maja, peksis kord üht nurka, kord mattis teist. See pime, vihe hommik, mis sarnanes maailma lõpuga, oli seitsmes november ja mõne tunni pärast pidi Karl Marxi väljakul toimuma miiting.

Tilde liigutas raske südamega jahuleent. Väike kõhn kass nühkis end vastu ta sääri ning kargas ühe hooga palvevaibale, kus ta perenaine Fatima tegi alandlikke kummardusi Meka poole. Aga mis teadis üks rumal kass palvetest — tema ei palu, vaid võtab ise kust saab.

Tilde liigutas leemepada, Fatima palus jumalat, kass otsis süüa ja Kristiina kuulatas, kuidas vaheseina taga vene keele õpetaja Maria patju puhevile kloppis.

Maria oli lõbus isegi siis, kui ta nukrutses. See nukrus

sarnanes jürikuuga, mis toob läbisegi päikest, lumelobjakat ja vihma.

Hea tujuga haaras Maria seinalt helesinise lehviga kitarri, istus voodi servale ja näppis muiates pillikeeli:

«Meil on neiud-neiukesed
atsakad ja kobedad,
aga poisid-venimused
kohmakad ja tobedad.
Traa-lja-ljaa, traljaa-lja-ljaa-lja...

Ei neist ole õiget hõlpu
hullama või kosima —
nad on päevalilleseemneid
loodud üksnes nosima.
Traa-lja-ljaa, traljaa-lja-ljaa-lja...»

Ent ka kurblikel hetkil haaras Maria voodi kohalt sinilehvilise kitarri ja timmis hajakil mõtetega selle keeli.

«Magavad mustad kurgaanid,
halab steppides tuul,
pimedus laskunud maani,
uinud ohkega suul.»

Ta jäi sageli täiesti ootamatult, poole sõna pealt vait.

«Nukrus, nukrus. Nukrus närib hinge kallal,» kaebas ta sõrmi murdes ja andis oma viieaastasele tütrele käsu tantsida.

«Tantsi, Nelli!»

Nelli puges kuulekalt nurgast välja, kus ta hiirvaiksena mängis, pani nuku voodile ja mähkis hoolsasti tekki, asetas siis käed puusa ja jäi nõnda, keset põrandat seistes, emalt märku ootama. Juba kõlas lihtne viisike, Nelli lehvitas taskurätti, laskus kükki, ta jalad sibasid kiiresti, osavalt ja imekenasti. Ometi näis, et ta tantsis ja laulis pigem kuulekusest kui lõbu pärast.

Nelli tundis lugematul hulgal küla pilkelaule, mustlasromansse ja operetiviisikesi, õppis neid ema kõrvalt vaevata ja märkamatult, mõistmata nende sisu või tähendust. Aga just see tegigi inimestele palju nalja.

Nelli polnud ilus laps. Ta oli armas, lühikese ülahuule, püstaka nina, tarkade silmadega, ja meenutas perenaise Fatima kassi, kes igaühele pikemata sülle vopsas. Nellile meeldis hellutseda ja kui ta mõni aeg

oli võõra süles istunud, põimis laps käed sellele kaela ümber. Ainult ema tõrjus teda armastavalt:

«No-noh, sa oled suur tüdruk.»

Isa mäletas ta hästi. Maria hoidis laual mehe päevapilti ning kui Nelli üksi koju jäi, ajas ta isa pildiga pikka ja ladusat juttu. Nelli küsis ja isa vastas. Emal polnud ju kunagi aega ning pikemat kannatust tütre pärimisi ära kuulata ja neile kosta, aga isal oli. Ja Nelli pani küünarnukid lauale, vaatas käsipõsakil isale silma ning küsis:

«Kas sa varsti tuled?»

«Varsti, tütreke,» lubas isa.

«Kas siis viid meid koju?»

«Viin.»

«Kas mängult viid?»

«Ei, päriselt.»

«Aga mina tean üht aiakest!» suurustas Nelli.

«Mina tean ka!» vastas isa salapäratsedes.

«Ütle siis, kus?»

«Meil Smolenskis.»

Niisugused olid Nelli ja isa omavahelised jutud, kui nad kahekesi, päris üksi kodus olid.

Maria kõnelés lapsega rahulikult, häält tõstmata, nõudis korda ja kuulekust. Nelli pesi end ise, pani õhtul oma riided kenasti taburetile kokku ja läks magama määratud ajal, kauplemata ja sundimata. Jonn oli talle võõras ja ema korraldusi täitis ta jalamaid. Aga midagi eidelikku oli tas, iselaadi elutarkust ja kurbust. Ta võis kaua sügavais mõtteis akna all istuda, kulm kortsus. Ning kui Maria õpilaste vihikuid parandas, vangutas Nelli murelikult pead:

«Küll on lohakad! Mis neist niimoodi saab!»

Kord, kui Maria peegli ees oma heledat juust suges, jälgis Nelli teda õige teraselt.

«Ema, sa oled meil ilus,» ütles siis miskipärast raskelt ohates.

«Kes need «meie» on?»

«Mina ja isa,» teatas Nelli surmtõsiselt.

Maria oli, jah, ilus. Tumedate laiade kulmude all sinirohelised silmad, piklikud ja läbipaistvalt heledad kui kurgiseemned, väike suu, sirge, õhuke ja pikk nina. Veel olid kaunid ta sipelgapiht ja saledad sääred, kuid

ta hoidis end tikksirgena, käis kangel õõtsuval sammul, rind ees, pea seljas, ja see tegi ta liikumise kuidagi kramplikuks ning kangeks kui üleskeerataval nukul. Maria kogu olek oli täis vastuoksust, ta võis ootamatult müksata küünarnukiga, anda naljatades vastu kukalt või teise hoolimatult käega kõrvale tõrjuda. Ta võis olla tõsine ja vali, seltsimehelik ning mühakas, hea, lõbus, armas ja pisut labanegi.

Ent kui ta õhtuti, pill põlvel, laulis, sündis tema ja kõik ta ümber uueks. Ta oli siis nii ilus ja tuline nagu iha ning rauge nagu unelus.

Kristiinale meeldis ta väga.

Eelmisel õhtul, õige hilja, tuli Maria koju erutavate Moskva uudistega — Stalin olevat Moskva metroos kõnet pidanud. Inimesed olid seda üks ühelt, teine teiselt kuulnud, kuid midagi päris kindlat ei teatud. Siis jooksis Maria direktori juurde — vahest teadis tema sest rohkem, kuid Varjake raputas pead: Iskander sõitis pärastlõunal rajooni ja oli alles tulemata.

Direktori maja oli juba rahvast täis. Tallimees, brigadir Vana-Takmakist ja inimesi piimafarmist. Kõik olid sama mõttega siia tulnud.

«Istu!» sundis õhetav Varjake. Ent Maria ei läbenud, mingi rahutus ja rahulolematus sundisid teda edasi astuma, kusagile, kus oleks veel rohkem inimesi. Õues, tihedas sajus tuli Tatjana talle omasel tõtlikul sammul.

«Ära mine. Salimov on rajoonis,» ütles Maria. «Varja ka ei tea.»

Nad läksid koos külanõukogusse. Paar ätti tegid suitsu ja olid sama targad. Maria heitis läbematult käega.

«Mis sa siis küsid ahju peal istujalt,» solvus taat.

Homme on seitsmes november! Hitler aga praalis ja kelkis, et marsib sel päeval alistatud Moskvasse . . .

Missugused olid Moskva uudised?

See mõte surus end rahutuisse ja lühikestesse unenägudesse ja kõneles vaevavalt-äreval häälel. Selle mõttega ärkas Maria kohe hommikul, korraldas aset, valas Nellile kruusi piima ja kiirustas kärsitult Kristiinat:

«Oled sa valmis?»

«Küll on paha ilm!» muretses Tilde.

Maria tuli, kulm kipras, kööki ja kiskus pahaselt labakindaid kätte. Tilde aitas Kristiinal suurräti otsi seljal sõlme siduda.

«Oh teid väetikesi!» haletses Maria kurjalt. «Nii saamatud ja eluvõõrad! Sööte kaunilt noa ja kahvliga, aga raskustes vajute nässu.»

Tilde lahvatas pahameelest ja ta hääl värises:

«Arvad, et mina pole raskusi näinud?»

Perenaine Fatima tuli joostes õuelt, rituaalikannuke käes, külmast sinine, lõdisedes oma õhukese räti all.

«Lähme!» ütles ta kangete kahvatute huultega.

Nad läksid.

Karl Marxi väljaku poole hakkasid liikuma õpilaste kolonnid ja nendega kõrvuti külarahvas, üle hangede ja läbi hangede. Lumi sadas nad valgeks, nende ripsmed ja rinna, ning kuiv põletav tuisk mattis hingamist, peksis näkku ja tõusis suitseva sambana ähvardavalt nende ette püsti.

Kõrgel üle inimeste peade lehvisid punased lipud, mida tuul ümber varda kokku rullis, et siis jälle plaksuga lahti lüüa. Nad mustendasid valges tormis nagu hüübinud veri, ja rätikuisse mähitud nägudest vaatasid ootavad silmad nende poole üles.

Miks me taganeme?

Vaenlane on vallutanud osa Ukrainast, Valgevene, Moldaavia, Leedu, Läti ja Eesti, sama ähvardab Leningradi ja Moskvat. Fašistid röövivad ja purustavad maad, hävitavad rahvaid. Kaua see nõnda veel kestab?

«Seltsimehed!» alustas Iskander Salimov kõrgest kõnetoolist Karl Marxi väljakul. «Vaenlase «välksõda» kukkus läbi! Kõik mäletavad ju, kuidas saksa fašistlikud röövvallutajad lubasid Nõukogude Liiduga toime tulla paari kuu jooksul ja jõuda Uraalideni välja.»

Kõik mäletasid.

Vaenlane pidas nõukogude süsteemi ja tagalat liiga ebakindlaks. Ta ootas tülisid rahvaste vahel, kolhoosnikute ja tööliste ülestõusu ning riigi haledat kokkuvarisemist.

«Mitte kunagi pole Nõukogude tagala olnud nii kindel kui nüüd!» hüüdis Iskander Salimov. «Vaenlase edu on ajutine. Varsti on meil rohkem tanke ja kahureid, granaate ja miine, suurem ja võimsam lennuvägi. Oku-

pandid kardavad tagalat, näevad igas üksikus nõukogude inimeses ohtu ja pelgavad kättemaksu. Meie armee tugi aga on just nimelt tema ühtne ja võimas tagala!»

Need olidki Moskva uudised.

Aga mida nõuti takmaklastelt, nendelt, kes siin seisid? Kaks Takmakki, kaks kauget tagalaküla, kuidas nemad pidid ses võitluses olema?

«Meie peame andma veel rohkem vilja, veel rohkem leiba. Peame käsi rüppe panemata töötama oma põldudel.

Me suudame seda. Me peame seda suutma iga hinna eest!»

Oraator pühkis lume näolt, ta seisis tribüünil paljapäi, kohutav ja ilus, punaste lippude plaginas. Kes talle päris ligidale said, nägid ta vihaseid silmi ja seda, kuidas ta ninasõõrmed õhku ahmisid. Kogu valge torm oli täis tema hüüdeid ja üleskutseid.

Veel pingutusi, veel vastupidamist — ja hitlerlik Saksamaa peab oma roimade raskuse all lõhkema!

See polnud praegu see Iskander Salimov, keda Kristiina mäletas oma esimesest kohtumisest. Talle meenus miskipärast direktor Salimovi naine Varja, kui see hoidis näpu vahel heeringatükki ja lasi lapsel seda lutsida.

«Vaata, Iskander, ta tahab soolast!» hüüdis direktori naine ja Salimov naeratas talle õnnelikult.

Nad armastavad teineteist, mõtles Kristiina ja vaatas enda ümber. Karl Marxi väljakul olid ainult naised, kahe küla naised ja lapsed.

Ma olen tühine inimene, tundis Kristiina ja hakkas nutma. Ta nuttis nagu laps, valusalt krimpsus näoga. Isegi oma ema vastu oli ta hoolimatu ning ülbe, polnud tal haletsust ega õrnust, ja ema headus pole teda kunagi liigutanud, vaid Kristiina oli seda vastu võtnud endastmõistetavalt ja tänu tundmata. Ainult kord möödunud suvel hakkas Kristiinal temast kahju — see oli sel hommikul, kui ta arsti juures käis. Ema silmis paistis nii piiritu armastus ja mure, ta välimus näis nõnda vilets, nägu rukkitolmune ja väsinud, ning siis surus Kristiina ema käe vastu oma põske. Ema vaatas maha, aga Kristiina nägi ta rõõmu, ja see oli nii suur, et Kristiinal häbi hakkas.

Ümberringi laulis rahvas «Internatsionaali» ja Kristiina nuttis nüüd veelgi ägedamalt, ehkki ta süda oli täis imelist rahu ja valgust. Ta karjus sissepoole: Ma tahan olla hea! Ma tahan olla hea! Uskuge mind!

Keegi rajas endale teed läbi rahvasumma, ja alles päris ligidalt tundis tütarlaps ära Roman Sitska. Inseneril oli peas naise villane rätt, ta naeratas ja krimpsutas nina.

«See olete teie?» ütles mees.

«Jah.»

«Minge koju. Te olete sinine.»

«Küll ma lähen.»

«Kuidas elate?»

«Hästi.» Kristiina häbenes tõsta oma nutetud silmi.

«Kiiev . . . Orjol . . . Taganrog . . . Harkov on vaenlaste käes. Krimmis ja Kalinini rindelõigus käivad rasked lahingud.»

Kristiina vahtis maha.

«Mis siis. Me saame nad jälle tagasi,» ütles ta.

Roman Sitska uuris teda nagu alati naeratavate silmadega ja jäi siis tõsiseks.

«Jah. Aga see on siiski masendav. Ka Moskva on ümber piiratud.»

«Moskvat ei saa nad iialgi!» lausus Kristiina ägedalt. «Mitte iialgi!»

«Kui see nii oleks,» soovis insener mureliku meelega.

«Mis Liili teeb?»

«Õmbleb.»

«Ma pean minema,» ütles Kristiina.

«Olete uhked,» nurises insener. «Meie Takmakki te ei tule kunagi.»

«Pole aega. Teie käite ju ka turupäevadel siin, aga meile sisse ei astu.»

«Ma ei käi enam siin turul. On üks teine, odavam turg,» rõõmustas insener.

Inimesed nende ümber tõttasid kodudesse, nemad üksi seisid veel Karl Marxi väljakul.

«Ma pean minema,» kordas Kristiina lõdisedes.

«Jah, külm on,» nõustus insener.

Kooliõuel seisid lapsed juba pikas järjekorras, katlake käes ja lusikas vöö vahel. Kõige suuremas klassiruumis jagati oktoobripühade puhul lambalihaleent ja leiba.

Kristiina tõi toast kausi ja asus vaikides sappa.

«Eidestub see teie insener,» lausus Maria tast möödudes.

Kristiina noogutas. Kui ilus oli Sitska veel suvel ja kui kiiresti on ta muutunud. Aga Kristiinale ei meeldinud sugugi, et Maria nii jämedalt inseneri kohta ütles.

Maria tõi Nellile rasvast, piprast hõõguvat leent ja suure kääru leiba, ise aga viskus sängi, näoga patja.

Nõnda polnud Maria veel kunagi oma elus oktoobripäevi pühitsenud, need olid alati olnud helged ja rõõmsad. See armas pühade-eelne askeldus ja ärevus, kraamimine ja pesemine, mööda poode jooksmine, pea laiali, keetmine ja küpsetamine. Ja see astumine lõpmatus rongkäigus, ümber sõbrad ja head tuttavad. Nelli istumas isa õlal, õhupall ja lipuke käes . . .

Neetud okupandid! Võtta inimestelt nende ilus, võtta lastelt isa süli, õhupallid, lipukesed ja rõõm!

Nelli hoidis kaua kausikest kahe peo vahel, istus ja mõtles. Siis tuli ta voodi juurde, pani käe aralt ema juustele ja tänas:

«Aitäh.»

Maria lamas endiselt, nägu patja surutud, ja sundis:

«Söö, Nelli.»

«Enam ei taha.»

Laps puges nurka, laua alla ja kattis pea põllekesega. Nelli kannatas. Siis ütles Maria:

«Laulame, Nelli.»

«Laulame,» noogutas laps, ronis laua alt välja ja ulatas emale kitarri.

Õhtul läks Kristiina külanõukogusse öisesse telefonivalvesse. Poolpimedas eesruumis seisid taadid, mütsid kaenla all, ning tõmbasid lõõskava raudahju ümber oma talumatult haisvat pinutagust. Keegi brigadir kasutas telefoni.

«Aljoo! Aljoo! Bairak! Kolhoos Bairak! Kas Bairak kuuleb? Aljoo, Bairak! Aljoo, aljoo! Kuulge, teie, aljoo!» Ta raputas telefonitoru ühtepidi ja teistpidi nagu laps kurinat, puhus sellesse visa meeleheitega, tagus vastu peopesa, lõgistas hargil ja seadis siis juba lootusrikkamalt kõrva juurde. Miski hakkas tõepoolest ragisema ja praksuma.

«Kust räägitakse? Mis? Bairak! Kas Bairak? Ei ole? Aga kes siis? Aljoo! Kuradi tõbras!» Brigadir pühkis higi ja alustas kõike otsast peale.

«Aljoo! . . .»

«Puhu kõvemini!» soovitas keegi. See keegi lamas pingil kasukatüki all ja irvitas.

«Karim?» imestas Kristiina.

«Mina,» nõustus poiss, tõusis ja kohendas pükse.

«Mis sa siin teed?»

«Magan.»

«Siin?»

«Kus siis?»

Õnnetu näoga brigadir riputas telefoni hargile, sülitas ja läks ära. Sedamööda kuidas ahi jahtus, kadusid ka ätid oma kodudesse, mahorkast vinetav ja petrooleumihaisune ruum jäi korraga suureks ning lagedaks.

Kristiina parandas õpilaste vihikuid ja valmistus järgmise päeva tundideks ette. Kell tagus aega tugeva rinnabassiga. See oli vana tubli ja aus kell, kuigi kuulus kunagi ammu Takmaki rikkamale külakulakule Salihhile. Salihh oli maksnud ta eest peaaegu hobuse hinna, ja ehkki ta kella ei tundnud, oskas ta ajanäitajat üles keerata, ning tegi seda alati kogu oma perekonna ja ümmardajate imetleval juuresolekul.

Lambiklaasist kuurdus must suitsujutt ja Kristiina keeras tahi allapoole. Tuisust polnud enam jälgegi, aknast paistis sügav taevas suurte kuumade tähtedega, ja tared seisid kummaliselt valgetena kuu paistuses.

Kristiina võttis palitu õlgadele ja hakkas igavusest rombikesi ning lilli kuivatuspaberile kritseldama. Vihikud olid parandatud, keegi ei helistanud, telefon seisis tumm.

«On teil külm?»

«Sa ei maga, Karim?»

Poiss ei vastanud, läks veepange juurde, jõi kopsikust nii, et vesi mööda lõuga ja rinda nirises, ning tõi seejärel väljast sületäie puid.

Miks Karim tüdrukutele meeldis? Nii ürgne, hoolimatu ja jäme poiss, kes mitu aastat ühes klassis istus? Ka Kristiina tahtis talle meeldida . . .

«On sul homseks õpitud?»

«Mis siis?»

«Karim!»
«Noh, on.»
«Kõik?»
«Umbes nii.»
«Tähendab, mitte kõik?»
«Olgu.»
«Kas saksa keel on õpitud?»
Karim ei vastanud. Siin polnud ta Kristiina vastu siiski nii väljakutsuv kui klassis.
«Kas on?» nõudis Kristiina.
«Ei ole.»
«Miks? Keeli peab oskama.»
«Mina vaenlase keelt ei õpi! Ma pole fašist.»
«Kuidas!» hüüdis Kristiina. «Kas mina olen?»
Karim kehitas õlgu.
«Ütle!»
«Mina ei tea, kes te olete, õpetaja-apaa. Külas tean ma igaüht, kes ta on, aga teie olete siin võõras.»
Kristiina vahtis poissi jahmunult ja hammustas huulde.
Karim ei vaadanud ta poolegi. See polnud lihtsalt ülbe poiss, kes Kristiinat klassis kiusas, vaid ta kõneles veendunult kui mees ja ta rõugearmiline nägu oli ilus.
«Teie võib-olla ei tunne vaenlase vastu säärast viha nagu meie. Teie ei saa sellest aru . . .» ütles poiss.
«Mina ei saa aru? Miks sa nii arvad?» kogeles Kristiina vaevukuuldavalt. See kodutu poisike vaatas talle ülalt alla nagu saastale, rämpsule, mille sõjalaine oli siia uhtunud.
Kristiina pea vajus kätele. Mingi ilus ning hea, mis teda hommikul Karl Marxi väljakul õilistas ja idanevat näis, oli nii järsku toorelt maha trambitud.
Karim haigutas teeseldult, pärani suuga, ja heitis pingile. Ta oli sellele tüdrukutirtsule küll oma üleolekut näidanud, ent rõõmu sellest ei tundnud.
Vastu hommikut helises telefon. Kristiina magas laua ääres, pea kätel, lokid laiali. Karim kargas kasukatüki alt välja, jooksis aparaadi juurde, haaras toru hargilt ja suskas selle endale põue.
«Aljoo! Uus-Takmak? Kas Takmak kuuleb? Aljoo!» karjus meeleheitlik hääl Karimi vattide alt. Poiss vaatas abitult magava Kristiina poole ja sisistas vihaselt torusse.

«Mis sa, kurat, lõugad! Ole tasa!»
Siis aga jäi ta jahmunult kuulama ja ta suu venis kõrvuni.
Ent Kristiina magas ja naeratas unes. Ta nägi enda ümber palju lapsi ja nad seisid valge kuivanud kase juures. Suvi oli. Kõik ümberringi õitses. Nagu kodus, mõtles Kristiina. Siin oli leekpunast kukelokutit, karikakraid ja muid lilli, niisuguseid fantastilisi nagu tatari neidude pearättidel ja põlledel. Kristiina murdis kannikese ja ütles lastele:
«Das ist ein Veilchen.» Ja lapsed kordasid kuulekalt:
«Das ist ein Veilchen.»
Ainult paljaste mustade jalgadega Karim, kes oli väike, umbes viieaastane nagu Nelli, raputas pead ja vaidles vastu:
«Apaa, see on ju tühipaljas malts.»
Kristiina nägi nüüd isegi, et see malts oli, kuid ta ei tahtnud seda sugugi tunnistada. Karim aga seisis jonnakalt, harkisjalu ja naeratas:
«Võib-olla teil, kapitalistlikul maal, kutsutakse neid kannikesteks, meil aga on nad maltsad.»
Ja kõik lapsed puhkesid tema järel naerma.
Kristiina virgus. Ruum tundus külm, lamp hõõgus mustunud klaasi all vaevalt ja ukse taga kopsis koristaja lumiseid jalgu.
«Apaa,» teatas Karim õrnalt, «Moskvas, Punasel väljakul peeti eile oktoobriparaadi. See tähendab seda, et . . . Te teate isegi, mis see tähendab!»
Suur võidupüha Moskva Punasel väljakul — nagu alati, nagu igal aastal! Nagu see igavesti saab edasi kestma!
Kristiina silmist purskasid pisarad. Ta naeris.

3

Päike lahkus õhtul nagu lahingutandrilt, jättes taeva kisendav-lillades ja punastes värvides lõõskama, kuni pimedus saabus ja kattis kogu verevälja musta ööga. Rahvas mõistis niisuguseid loojanguid omamoodi. Mõni

ennustas valju pakast, mõni nägi selles pika ja raske sõja märki.

Külmad saabusid järsku. Oli ju alles talve algus, aga pakane tegi juba inimestele ja loomadele liiga. Kassid kõngesid õuedel ja linnud kukkusid otse lennult alla hangedesse. Hannes haaras korraks märja käega ukselingist kinni ja kohe oli peonahk maas. Tervelt nädal kulus enne, kui jälle sepahaamrit võis hoida. Ega seal sepikojas suurt teha olnudki, ja seni kui Hannes peopesale uut nahka kasvatas, puhkas Habibullin närvesest ta oli viimasel ajal hädas selle suure heleda koljatiga, kes tööd nõudis. Aga mis tööd praegu anda võis, kevad alles kaugel! Sepp Habibullin tundis tavaliselt lõhnast kevadet, teede lagunemisest ja jääminekust, ta haistis seda nagu hobune lumetormi. Kevad oli alles kaugel... Ei sõida veel nii pea sepikoja ette tarantasse ega too rajoonist käskjalgu töö asjus siia Habibullini juurde. Nüüd lendavad hommikuti üle õue ainult hallid kraaksuvad varesed ja lõuna paiku tipib lumme oma väikesi jälgi Pärja, kes harjumusest Hannesele ikka veel toitu toob, ehkki mehel oleks küllalt vaba aega ise koju sööma tulla. Öösiti aga luusivad soekarjad endisel moonipõllul, uluvad seal valgeni ning kaovad jälle. Nad hoiavad hirmul tervet Takmakki. Aga kui palju on kriimsilmad juba lambaid maha murdnud! Hommikuti nutsid naised kaevul oma voonakesi taga. Mõni nädal tagasi tungisid hundid koolist koju tulevale lapsele kallale, see vaakus juba hulk aega Fatõhhovi haiglas elu ja surma vahel.

Ka Liili ei julgenud enam kalmuaeda minna, ehkki ta valules ja tundis süüd umbetuisanud haua pärast. Ta oli paaril korral üritanud hangedest läbi sumada, kuid vajus kohe vööni lumme, pöördus nukrana koju tagasi ja võttis jälle õmblustöö käsile. Ammu juba polnud ta Tatjanat näinud, suve ja sügisega olid kadunud kõik heledamad hetked.

Nüüd oli talv. Ja Liili tundis end karuna. Et nad kõik — vana Sitska, Vanda ja Gunnar ja lõpuks ta ise on karud. Et väljas on pakane, ümber kõrged valged lumed, aga nemad on unised ja magavad soojas koopas. Rääkida nad ei viitsi, midagi ette võtta ega liigutada, ainult vahetevahel mõmisevad.

Eeva ja Populuse maja aknad olid laudadega kinni löödud ja korstnast ei tõusnud enam suitsuniidikest. Jeemel kolis Abdulla juurde elama, Populuse viis Eeva haiglasse. Ta ise aga kadus järsku ja jäljetult, ilma et oleks sõna või jumalaga jätnud.

Aga mida oligi Eeval siit karude juurest otsimist? Suvel meeldis talle Roman Sitska. Lõpetamata romaan... Niisugune nagu paljud teisedki Sitska armulood, mida Liili teadis. Õieti polnud neil armumistel kunagi algust ega otsa, oli ainult sügavat silmavaatamist, elevust ja ebeldamist küllastumiseni ning jahenemiseni. Kunagi ammu meeldis Roman Sitska ka Liilile... Nüüd aga on pakane, nende koobas täis sulatatud võid, hanerasva ja mett. Nad on kõik unised, ei jõua kätt liigutada ega pead sugeda. Isegi ohata on raske...

Jah, metsahallid tegid kolhoosile palju paha. Aga kaevul ei kurtnud naised sellepärast üksi: puuda kartulite eest küsiti möödunud turupäeval juba kakssada viiskümmend rubla!

Viimasel ajal ilmus kodukülasse jalutuid karkudega mehi, käsi sidemega kaelas või hoopis tühja varrukaga. Neid võeti vastu avasüli, kurva rõõmuga. Kuid nad olid rahutud ja raskemeelsed ning öösiti kisendasid unes käsklusi. Ja jutumehi neist polnud. Langenutest rääkisid nad lihtsalt, vahvuse ja ilu lisandusteta: Sai haavata. Läks, hea sõber. Kuul niitis maha. Jäi sissevarisenud blindaaži. Suri haiglas või naissanitari kätel. Miin kiskus lõhki, jäi järele üksik näpp, sinelinööp, veidike aju. Läks, hea sõber...

Õhtuti kostis küla ääremail piinavalt kurba pillilugu, venivat ja ühetoonilist ja haavukäristavat.

Mitte niivõrd need pillilood, naiste kuivaks nutetud silmad ega verised loojangud ei häirinud Sitskade rahulikku ja unist karutalve, vaid uus sõjaväekomisjoni kutse, mis ühel detsembri hilisõhtul Gunnarile toodi.

«Tähendab, jälle sõda?»

«Näib nii,» vastas poeg isale. Küllap vastavad tõele kõik need viimase aja ärevaks tegevad jutud eesti rahvuslike väeosade loomisest. Küllap on õige, et Nõukogude Eesti valitsus mobiliseerib oma töökaadreid ja abistab evakueerituid. Midagi sünnib, midagi liigub, kuid kõik ei jõua veel Takmakini.

Järgmise päeva hommikul sadas hõredat lund, lõunaks selgis ilm ja õhtul ilmusid jäisesse taevasse suured selged tähed. Hannes hoidis ühes käes puust kohvrit, teises aga kõrval tippiva Pärja kätt. Kuidas küll tema õrn, väike naine üksipäini seda pikka maad tagasi läheb?

Mis sest tühjast tagasiteest! Aga kuidas Pärja üksi nüüd elama hakkab? Tuleb tagasi mäele, kuid aknad on pimedad ja maja tumm. Ta süütab lambi, kui jõudu jätkub, võtab palitu seljast, heidab narile, kuulab öö läbi huntide ja tuisu ulgu, kuulatab iga krabinat, iga sahinat. Tuleb hommik. Tuleb palju hommikuid . . . Aga ta ei lähe enam sepikotta, palitu all põuesoojas potike putru või kartuleid oma Hannesele. Ei nad istu enam kaelakuti koos ahjutule paistel. Hannese raskest astumisest ei kriuksu enam põrand ega krabise ta tubakalehed. Pärja jääb nüüd üksi, täiesti üksi võõrasse paika, võhivõõraste inimeste hulka. Kunagi varem ei tulnud Pärjale säärased mõsendavad mõtted pähe. Ta polnud iialgi varem vajanud teisi inimesi, nende sõprust või nende tuge, sest temal oli Hannes.

Nagu aimates naise muret, soovis Hannes:

«Koli alla külasse.»

«Ei,» ütles Pärja kindlalt. Sealt on nad imetlenud koitu ja lõõskavaid loojanguid, istunud koos majalävel ja vaadanud järele lahkuvatele rändlinnuparvedele, kuulanud teki all, külg külje kõrval, sügise maru, veeretanud maja ette lumememme ja kaevanud hommikuti oma hütti sügava lume alt välja. Pärja ei saanud ära minna majast, kus iga asi meenutas Hannest ja ta osavaid käsi.

Mees ise aga kõndis nii kergel ja tõtlikul sammul ja vaatas taevasse. Ta pigistas aeg-ajalt nukra naise kätt ja küsis siis:

«Mäletad sa seda veel?

Tähekene, miks sa vilgud?
Miks sa nõnda virvendad?
Sinu püsimata pilgud
hingesse mul tungivad.»

«Pole vaja!» keelas Pärja.

«See on ju ilus!»

«Just sellepärast ma ei tahagi,» lausus Pärja pisaraid neelates. Ta ei tahtnud nutta, ei tahtnud, et Hannes läheks ära raske südamega. Aga sel laulul oli kurb lõpp:

Oma viimsel eluõhtul
sinu poole vaatan ma.

Miks just see laul Hannesele meelde tuli?

«Rumaluke,» laitis mees ja puhus oma hingeõhuga soojaks Pärja külmetavad käed.

Kuupaistel sinetasid lagedad, kurkunöörivalt nukrad stepid, nagu oleks nendesse külitud suur, tumm valu.

«Ole tubli. Ära jää, käsi rüpes, mind taga nutma. Tee tööd, siis on alati kergem olla. Hoia sepa sõprust, Habibullin on tõeline inimene. Räägi temaga, kui sul raskeks läheb või nõu vaja küsida. Pane kevadel kartulid maha. Ole nii, et ma ei muretseks sinu pärast.»

Nõnda õpetas Hannes. Pärja ei kuulanudki teda. Alles hiljem, palju hiljem mäletas ta kohutava selgusega iga Hannese öeldud sõna.

Kui nad Uus-Takmakki jõudsid, kihas külanõukogu esine kui välilaager. Lumes põlesid lõkked ja nende punastest harjadest tõusid külma õhku kuumad tuleribemed. Regede ja hobuste vahel tantsis mitme küla noorus, mängis kortspill, tõusis inimeste ja loomade hingeauru. Hüüti ja vilistati, käis ringi puskaripudeleid, oli lärmi ja kära ja taaruvaid, pehmeid saatjaid.

«Jääge terveks ja head teed!» ütles Kristiina kätt andes ja sülitas ebausklikult kolm korda, ise naerdes. Kui armas ta on, mõtles Hannes heldinult.

Ka Jeemel tuli Hannese kätt suruma ja isegi Abdulla tikkus oma märja habemega teda musutama.

«Pea püsti, vennas! Ära noruta!» lohutas Jeemel Hannest.

«Kes sulle ütles, et ma norutan,» sähmas sepp ja pöördus järsult ära.

«Miks sa talle nõnda vihaselt pidid ütlema,» imestas Pärja etteheitvalt.

«Ta pole sedagi vastust väärt,» nohises Hannes.

«Sa justkui ise kipud sinna sõtta.»

«Peab ju. Muidu ei tule võitu.»

Pärja oli hulk aega vait, enne kui üsna tasa, läbi nutu ütles:

«Sina oled siis see Suur-Tõll, kes vaenlase ära võidab?»

«Kas või! Kui mees naistekarja keskel kodus kükitab — on see sinu meelest siis rohkem Suur-Tõllu moodi?» naljatas Hannes ja lisas tõsiseks jäädes: «Ei taha mina meesteta küla kaunistuseks olla.»

Pärja ohkas. Ta soovis, et Hannes oleks pigem väike ja nigel — kui selline suur, tugev ja rahutu.

Inimesed ümberringi ei mõtelnud surmale. Nad ei tahtnud millegagi südant vaevata. Ainult Liili nuttis, seisis mehe kõrval, nägu ülestõstetud karvakraes, käed muhvis, ja nuuksus. Vanda vaatas teda halvustavalt. Ta ei mõistnud oma kummalist miniat, kes muidu elas Gunnari kõrval nagu puupakk, nüüd aga lasi pisarail voolata. Ei suuda pojanaine üheski asjas mõõtu pidada, pole tal häbi ega väärikusetunnet.

Gunnar aga püüdis Liilit oma rahulikult loiul naeratusel lohutada, surus enda ligi ja embas õlgadest. Ta naine nuttis, ju see tähendas armastust. Gunnar ei taibanud kunagi, mida Liili õieti temalt tahtis või ootas. Gunnaril polnud teisi naisi, isegi mõttes polnud ta kordagi Liilit petnud või kedagi temast armsamaks pidanud. Ja ometi oli neil kahekesi koos raske olla. Liili heitis veel eile talle ette egoismi ja tuimust.

«Sa teed mulle ülekohut. Minevikule üksi elada ei saa. Ei saa kogu aeg, lakkamatult ennast piinata surnud lapse pärast,» veenis Gunnar.

Nii raevusena polnud ta Liilit veel näinud.

«Mida tead sina piinadest? Sul pole minevikku ega tulevikku!» hüüdis naine ja oli kole oma kollases kahvatuses.

«Sa liialdad valuga. Kas peame nüüd eluaeg ainult leinama ja nutma! Kas minu ema ei kannata? Aga millal oled sa näinud t e m a tujusid?»

«Vaiki!» karjus Liili, põtkas jalgu nagu arutu ja toppis sõrmed kõrvadesse.

«Ma sõidan homme ära. Võib-olla ei näe me enam kunagi,» lausus Gunnar nukralt. Liili ei liigatanud.

«Kuulsid?»

«Jah,» ütles ta. «Anna mulle andeks.» Gunnar püüdis

teda emmata. Liili ei pööranud ära, kuid ta suu oli suudlustühi.

Ent nüüd Liili nuttis, ja see tähendas ainult head.

Roman Sitska tammus pakase käes jalalt jalale ja silmini pähesurutud läkiläki ei suutnud kaitsta külmetavat nägu. Ta näis vanana ja väetina.

«Hoia end,» palus Vanda poega. «Hoia oma kohvrit. Vaata, et sult midagi ära ei varastata,» õpetas ta. «Meie küla koolmeistril lõigati linna rahvasummas põuetasku koos dokumentide ja rahaga välja.»

Gunnar noogutas kuulekalt. Jah, teekond tuleb raske, pakane on armutu ja meeleheite eest pole kusagile pageda. Ema! Ema kallid, head silmad!

Vanda tõmbas labaku käest ja kobas kohmetanud sõrmedega poja nägu. Suured pisarad veeresid üle ta külmast kalgete põskede.

«Olgu mu armastus sulle toeks. Kui sul raske on, siis tea, et ma sinuga olen. Minu palved hoiavad sind... kui sa sellesse usud...»

«Usun,» vastas Gunnar liigutusega ja tõstis ema kange käe oma suule.

Vanda soovis, et nüüd minia näeks, kuidas tuleb talitseda valu. Ta peitis käe tagasi kindasse ja ohkas.

«Nõnda.»

Siis vaatas ta pambud üle ja küsis hoopis asjalikult: «Kus võipudelid on?»

Keegi ei vastanud.

«Rom, kui me tulema hakkasime, andsin ma selle paki ju sinu kätte?»

«Kas tõesti? Ma ei tea. Mul pole sellest aimugi.»

«Tuleta meelde. Ise sa veel vastasid mulle, et pakk on sinu käes.»

Insener Sitska naeratas ebalevalt.

«Kallis naine, sa ajad midagi segi. Ma ei usu, et mu mälu mind petaks. Aga võib ju kontrollida! Kui ma kõik seitse maailma imet suudan kohe meelde tuletada, siis igatahes...» Ja Roman Sitska hakkas vahtima taevasse, nagu oleksid sinna kirjutatud seitse maailma imet.

«Egiptuse püramiidid — üks, Semiramise rippuvad aiad Babülonis — kaks, Zeusi skulptuur Olümpias — kolm, Artemise tempel Efesoses — neli, Halikarnassose mausoleum — viis, majakas Aleksandrias — kuus...

kuus... kuus. Tont võtaks! Vanda, mis oli seitsmendaks?»

Imelik! Liili nägi ju ise oma silmaga, kuidas äi võipambu rutakalt ja vargsi ümber vaadates nari alla toppis... Gunnar ja Vanda olid juba õues, Liili aga seisis pimedas vööruses äia oodates, et siis viimasena ust lukustada.

«Ärge tembutage!» pahvatas ta nüüd valjusti.

«Kallis, sa unustasid Rhodose kolossi,» lausus Vanda rahulikult ja naeratades.

«Õigus!» hüüdis insener rõõmsalt. «Seitsmendaks on Rhodose koloss. Annan alla!» Ja ta tõstis kolme paari käpikutesse pakitud käed üles.

«Liili, sul pole huumorimeelt,» naeris Gunnar.

«Milleks talle või?» lohutas Sitska naist. «Poiss läheb ju kroonutoidule!»

Aga nüüd vaatas ka Vanda mehele pikalt ja uurivalt otsa, ning selle pilgu ees lõi Sitska silmad maha.

Saabus käsk regedele istuda. Viskuti üksteise kaela, pill mängis, kärises laul.

Läksid!

Aga veel kaua paistis sinisel lagedal pikk saaniderida ja tuul kandis hakitult tagasi ahastav-ulja pilliloo. Inimesed seisid hulk aega ülestõstetud käega, siis kustutati lõkked ning tuul surus musta suitsu vastu maad.

Tagasiteel Takmakki muutis tuul suunda. Liilile tundus jälle, et ta on karu, et nad kõik kolmekesi on karud, kes tammuvad ja sammuvad oma koopa poole, kus jätkub mett ja sulatatud rasva kuni kevadise ärkamisajani.

Aga tuul aina paisus ja lumi tolmas. Need olid suure tormi märgid.

4

Tunnid olid lõppenud, uksed paukusid. Õpetajad tulid klassidest üle õue, päevaraamatud kaenlas, ning kohe jooksid lapsed troppis välja ja naersid pakases auravate suudega. Klassitoa uksel rääkis Tatjana Leskova pilkavlõbusalt noorukiga, kes kahvatas ja punastas ta ees, pilgud täis arglikku jumaldamist. Tatjana tuli õpetajatetuppa äreva tundega — ta oli teadlikuks saanud,

et tahtis meeldida, meeldida kõigile inimestele. Ning ühtlasi oli tal sellest häbi.

Õpetajatetoas valitses rõhuv meeleolu. Kristiina lükkas nimetissõrmega gloobuse pöörlema ja Maria püüdis teadetetahvlilt mahakukkunud tunnigraafikut uuesti üles panna. See ei õnnestunud, sest leivatükikesed, mis asendasid rõhknaelu, olid ära kuivanud ning ta niisutas neid süljega.

«Tatt ka ei hoia seda kinni,» lausus ta jämedalt, tüdinud asjatust jändamisest.

Igavene kolgas, mõtles Kristiina. Muidugi ei ütle ta seda välja, see pahandaks inimesi, ent mõtelda nii ju võib.

Kõik olid kohal, koosolek võis alata, oodati direktorit. Ta käis sel päeval, pea maas, ja ta valju, nuhtlevat häält olid kõik kohad täis. Pruukis Salimovil ainult klassiakendest mööduda, kui lapsed araks ja vakka jäid. Nad kartsid teda, ainukest meest terves koolimajas.

Taevas põles. Aga see lõõskamine ei kesta kaua ja kooliteenija riputas juba aegsasti lakke konksu otsa õlilambi. Siis tuli direktor, tervitas lühidalt ega vaadanud kellelegi otsa. Ta heitis kerge liigutusega õlgadelt mustast kalevist palitu ja seisis nüüd punase riidega laua taga, kohendades rudisevat rihma oma sõduripluusil. See oli nagu väljakutse külmakartlikele, rättides ja palitutes kössitavaile naistele. Kõik nägid ja tundsid, kui vihane ta oli.

Ja gloobus jäi seisma.

Direktor Salimov oli vihane madala õppetaseme ja distsipliini pärast koolis, eriti Kristiina Laeva tundides.

«Oleme kõige mahajäänumad terves rajoonis!» müristas ta ülestõstetud kätega.

Direktor pidas pika ja raevuse kõne. Ta rääkis pimedas, ja kui Maria tõusis, et lampi süüdata, siis hüüdis ta:

«Veel mitte!» ning jätkas, süüdistas õpetajaid abituses, küündimatuses ja vastutustunde puudumises.

«See on kuritegu riigi ja rahva vastu, kes on usaldanud meile noorsoo õpetamise.» Kristiina hoidis nägu mantlikraes, nagu varjates seda direktori sõnahoopide eest. Hea, et oli nõnda pime.

«Laev, kuidas ma seda rajoonis seletan? Miks on teil nii palju nõrku hindeid?»

«Nad ei tea ju midagi,» vastas Kristiina vaikse häälega, aga ta süda tagus nii valjusti, et kõik pidid seda kuulma.

«Ei tea midagi! — Seisavad pirukasabas, sellepärast ei tea midagi!»

Kristiina nuttis hääletult, labakinnas näo ees.

«Kuidas Maria Tsvetotškinal pole üheski klassis ainustki kahte? Kuidas siis tema tundides kõik teavad?... Veerandi lõpuni on jäänud küll väga vähe aega, kuid...» ja direktor lõi peoga vastu lauda. «...Ma nõuan, ma kohustan teid õppetaset tõstma. Ma võtan teid nõrkade hinnete pärast vastutusele!»

Kristiina nuuksus, ta oli iga hetk üles kargamas, et kõigile näkku karjuda: Lähen ära! Siia ma enam ei jää!

Kuid ta jäi.

Oli tapvalt rusuv.

«Palun sõna,» tõstis Tatjana käe.

«Rääkige!» lubas direktor.

«Laske süüdata lamp. Ma tahan kõneldes inimestele otsa vaadata.»

Direktor tõmbas tikuga tuld ja kobas lambiklaasi järele.

«Õliga tuleb kokku hoida,» pomises ta vabanduseks.

Süttis värisev tuluke, väike arg leek, ja direktor surus ta otsekohe klaasi alla.

Seintele tõusid inimeste moonutatud siluetid. Tatjana seisis püsti, ta näis oma sooblinahkses kasukas suur ja kohmakas ja meheliku näoga.

Direktor võttis palitu õlgadele.

«Rääkige siis!» nõudis ta tusaselt.

«Õppetasemega on kurb lugu, distsipliiniga samuti. Koosseis pole veel komplekteeritud. Õpetajakutset omavad meie seas üksikud. Metoodikast pole meil aimugi ja tatari keele mittetundmine teeb kõik veel palju keerulisemaks. Mehi ei ole. Naised käivad tööl. Lapsed kasvavad omapead.»

«See kõik on meile teada!...» lausus direktor pahuralt. «Kas te saite aru mu mõttest — me peame suutma rohkem, kui me suudame!»

«Jah. Ma sain aru. Ma pean töötama palju paremini. Aga kunstlikult hindeid tõstma ei hakka. See on vaht. Võtke vastutusele kui tahate.»

Direktor ei märganud, et lamp suitses. Tatjana näis tusasena ja tundis end üksinda. Õpetajad hoidsid pilke maas, teda ei toetanud keegi. Mõlemal oli õigus, temal ja direktoril. Üks seletas, kuidas asjad on, teine nõudis rohkemat kui suudeti.

«Me oleme kuulnud ja teame, et möödunud aastal õpetas siin koolis saksa keelt inimene, kes ise väga puudulikult tundis oma ainet. Laev on noor ja tal pole kogemusi. Nii järsku, ühel hoobil ei saagi pika aja jooksul tekkinud lünki kõrvaldada. See nõuab kannatlikkust ja suurt püsivust. Kristiinal aga jätkub mõlemat — kannatust ja head tahet.» Tatjana vaatas selja taha.

«Maria, sinu õpilastel on samuti puudulikud teadmised, miks sa vaikid?»

«Mul ei ole!» hüüdis Maria ägedalt.

«Hästi. Võib-olla ma eksin. Teen ettepaneku edaspidi üksteise tunde kuulata.»

«Lõpetasite?» küsis direktor kuivalt.

«Ei.»

«Mis siis veel?»

«Distsipliinist.» Ja Tatjana hakkas lõbusalt naerma. «Eile, kui ma tundi läksin, olid kõik lapsed ahju otsas ja piilusid mind sealt.

«Tulge kohe alla!» kutsun ma.

«Ei saa, õpetaja-apaa.»

«Miks siis?»

«Külm on ju, apaa!» seletavad lapsed. Ma teadsin, et nad nagunii, hea ega kurjaga alla ei tule, ja küsisin:

«Kas minu jaoks ka ruumi on?»

Nad hõiskasid ja võtsid end koomale. Kogu klass sirutas mulle käed vastu. Ja nii me pidasime seal lae all kõik koos peastarvutamise tundi.»

«Mis klassis see oli?» küsis direktor asjalikult.

«Viiendas A-s.»

«Oleksite pidanud kohe mind välja kutsuma.»

Tatjana viivitas ja valis sõnu.

«Teie olete väga hea inimene, Salimov, kõik teavad seda. Teie pälvite austust ka ilma selle välise valjuseta, millega te püüate juhtida kogu kooli. Ka meid. Kuid ega teie üksi kooli asjade pärast ei muretse. Meie muretseme samuti.»

«Tatjana!» hoiatas keegi sosinal ja sikutas käisest.

«Teie, naiste pärast, ongi lapsed käest ära! Keegi peab ometi ohje kõvasti peos hoidma!» hüüdis direktor vahele.

Tatjana ei lasknud end häirida.

«Kas ainult karmusega?» küsis ta.

«Neil pole isa!»

«Oma lapsi te nii ei kasvata.»

«Poistega teisiti ei saa!»

«Olen eri arvamisel.»

«Olge!»

«See on halb,» lausus Tatjana järeleandmatult. Kuuldus üminat, vangutati pead. Ei kiidetud kummagi tooni õigeks.

«On see nüüd kõik?» küsis direktor.

«Ei. Koolimaja on vaja korralikult kütta. Kõik klassid olgu soojad!»

«Kas teie kuulete esimest korda, et puid on vähe, transporti ei ole, töökäsi pole, ja talv alles elamata? Kas teie ei teagi, et sõda on? Just teie peaksite kõige vähem külma kartma ja värisema. Kellelgi pole ju nii toredat ja kallist kasukat.»

Tatjana ütles pehmelt ja kahetsevalt:

«Andestage, Salimov. Ma ei mõistnud vist oma nõudmist esitada nii, et teie poleks sunnitud olnud mulle ebasündsalt vastama. Aga ma jään oma nõudmise juurde. Üleriietes tunde anda ja õppida ei tohi! Sõjaga kõike õigustada ei maksa, eriti veel nii kaugel tagalas. Rindel ei muutu sellest soojemaks, et võitlejate lapsed ei saa külma pärast sulepead käes hoida ja et klassides muutub tint siniseks jääks. Nad põlgaksid meid, kui seda teaksid.»

«Oi, Tatjana, milleks see duell direktoriga?» ohkas koosolekult koju minnes Maria. «Mis sa sellega saavutasid? Salimov hakkab sind vihkama.»

«Ei hakka,» naeris Tatjana tasa ja endamisi, pimeduses astudes. «Ta pole niisugune inimenegi. Ta mõistab kõike ise. Kujuta ette, kui raske temal on. Igaüks meist mõtleb endale, kogu vastutus aga on tema õlgadel. Ja kui vähe me teda aitame!» Ehkki Tatjana nägu polnud näha, tundus see Mariale miskipärast vana ning väsinud.

«Iskander, mis sul on?» küsis kannatav Varjake keset ööd.

«Maga.»

«Ma ei saa, Iskander, kui sa ei ütle.»

«Ma olen üks suur mühakas.»

«Oh ei, Iskander, sa oled hea.»

«Mul läks kõik viltu.»

«Aga sa tee kõik jälle heaks, Iskander.»

Järgnevatel päevadel ei teinud direktor Tatjanast välja, nagu poleks teda olemaski, ja läks tast, pea maas, mööda. Üldse oli ta sõnakehv ja kõigi vastu silmatorkavalt asjalik. Hommikuti koolimaja poole tõtates mõtlesid õpetajad ühte ja sama: kas on köetud? Oli. Iga kord pisut rohkem kui eelmisel päeval. Varsti võis end vattidest lahti koorida.

Suure pakasega saabus ühel õhtupoolikul rajoonist uusi õpetajaid. Koolimaja väravasse sõitis kaks saanitäit rahvast, nad tõstsid oma pambud lumme maha, küüdimees aga pööras otsad Anka söökla poole.

Joosti direktorit otsima.

Kristiina uuris saabunuid oma toa aknast ja mõtles meelehärmiga, et direktor ja ta naine Varja võtavad neid nüüd kindlasti niisama armsalt vastu kui teda, Kristiinat, võeti . . . Ometi ei tundnud tüdruk Salimovi vastu mingit viha. Pärast seda ägedat koosolekut püüdis direktor teda häbelikult lohutada:

«Pole viga, Kristiina.»

Ta oli seejuures ise nii õnnetu ja vabandav, ning Kristiinale meeldis ta jälle nagu ennegi.

Ka Tatjanale mõtles ta palju. Sellele, mis too temast koosolekul ütles: Kristiinal jätkub mõlemat — kannatust ja head tahet. Kas veel keegi uskus Kristiinasse, kas veel keegi mõtles temast nii hästi? Ja millest see küll tuleb, et üks inimene aina vintskleb ja vaevleb, teine aga kõnnib ka kõige süngemates olukordades kergelt, naeratus suul? Raskused polegi talle raskused ja tõkked polegi tõkked. Tema ise on ilus ja ta ümber muutub kõik paremaks, ning talle on lubatud palju rohkem kui mõnele teisele. Kristiina oleks tahtnud olla just niisugune. Niisugune nagu Tatjana Leskova. Ta tahtis alati olla keegi teine.

Kristiina, Kristiina, see on vaene lind, kes oma sulge ei kanna! . . .

Järgmisel hommikul tutvustas direktor rajoonist lähetatud õppejõude. Kõik seisid ruumis püsti ja tunnistasid üksteist. Särav ja õnnelik direktor hõõrus käsi.

«Amina Abajeva. Tatari keele ja kirjanduse õpetaja. Luuletaja,» esitles ta õrna, tagasihoidlikku naist, kes naeratas pehmelt ning armsalt, tubaselt kahvatu nägu täis peeni kortse, ja tundus, et need ongi just tekkinud inimestele naeratamisest.

Järgmisena tutvustas direktor Betti Barbat, joonistus- ja joonestusõpetajat, Moskva kunstnikku. See oli imeline kogu. Turjakas ja suur, sini-punase nina ja pikkade säbrus kulmukarvadega vana naine. Tal oli seljas suureruuduline poolpalitu ja lühikeseks põetud juustega peas meeste kaabu. Kalossid ta jalas olid suured ja katki ning taldu hoidsid koos marlist sidemed. Ta rääkis jämeda bassihäälega, naristas r-tähte ja hakkas kõiki kohe sinatama.

Veel oli kaks naist ja mees. Agata Ivanova ja ta tütar Julia. Selgus, et ka nemad on Smolenskist pärit, ja Maria tundis neid. Ivanova oli väike, äärmiselt kurnatud ning kuivetanud, siniste kottidega silme all, iga paari sõna järel pühkis ta põidla ja esimese sõrmega suunurki. Nähtavasti olid sellest harjumusest aastate jooksul tekkinud sügavad vaod ja ilme, nagu oleks ta alati millegi üle kurb. Aga ta tütar Julia säras nagu päikesepaiste ta kõrval. Sügavale pähesurutud kõrviku alt kilasid teravad hallid silmad ja tedretäpid hüplesid ta liikuval näol. Selles ilmatu suures mütsis ja ilmatu suures jopis nägi ta välja kui lustlik, kohmakas mänguka-ru.

Viimasena tutvustas direktor meest. Too polnud enam väga noor, pikk ega sale, vaid keskmist kasvu ja õlakas. Tal oli otse rabavalt ilus nägu, eriti paelusid aga ta tumedad mõtlikud ja pisut nagu kurvad silmad.

«Leitnant Sven Lutsar, kehalise kasvatuse õpetaja,» teatas direktor aupaklikult ja pöördus Kristiina poole: «Teie kaasmaalane.»

Kristiina tarretas Sven Lutsarile kätt ulatades ja mõtles: ma armastan teda.

Veel samal päeval algasid suured majutamisraskused,

mis lahendati nõnda, et Maria asus äsjasaabunud smolenskilastega koos elama küla lõppu, üksiku vana naise ruumikasse ja sooja majja. Seega kolis Sven Lutsar Fatima juurde, Maria endisesse tuppa. Ja Fatima ütles tatarlastele omase lahkusega, nagu oli öelnud omal ajal ka Kristiinale ja Tildele:

«Olge nagu kodus. Tarvitage kõike, mis mul on.»

Betti Barba kui üksik inimene määrati kolhoosniku perekonda ning direktor läks isiklikult maja kätte juhatama. Nad läksid keset maanteed ja naised poe ees naersid neid nähes. Mustas palitus Salimov käis pool sammu ees ja suur ruuduline koloss tatsas raskelt hingates ta järel.

Maja, kuhu nad läksid, oli soe ja lõhnas hapult. Pikkades kirjudes pükstes valgesilmne naine istus naril, jõi piaalist teed ja toitis suurt last rinnaga. Ta naeratas sõbralikult ja väitis, et kange tee aitab migreeni vastu. Laps ronis ta sülest ning jooksis läikiv-niiskete silmadega vasika juurde, keda külmade tõttu hoiti toanurgas heintel.

«Ei, mu armas,» lausus Barba direktorile. «See ei sobi mulle.»

Salimov lahutas käsi.

«Losse mul pakkuda pole.»

Barba puhkes naerma jämeda kähiseva häälega, mis direktorit lausa kohutas.

Uustulnukas nõustus elama üksi, peremeheta vanas majas jõe kaldal, kui ta kütet, petrooleumi ja kõige hädavajalikumad majatarbed saaks.

Ja nad läksid osmikut vaatama. Barba tundis huvi, kas jõekallas on suviti liivane või savine, kas vesi sügav või madal ja missuguseid linde siin pesitseb. Ta seisis keset kriiksuvat põrandat, nuusutas palkidest hoovavat suitsulõhna, kiitis suurt tugevat ahju ja ütles, et on oma korteriga täiesti rahul. Ta astus akna juurde ja sikutas katkisest ruudust kaltsutropi.

«Kas klaasi annad?»

«Sellejagu saab,» noogutas direktor.

Kristiina aga oli pisut solvunud, et Maria nii kahjutundeta ja rõõmsalt Fatima majast lahkus. Talle näisid Mariaga kooselatud päevad tagantjärele ilusatena ning väike Nelli armas; pealegi tundis ta seletamatut hirmu

nüüdsest peale koos võõra mehega olla, kui neid lahutab ainult õhuke laudvahesein.

Mitte tema üksi, nii mõnedki naised olid elevil, sest külasse oli saabunud mees. Terve ja ilus mees!

Anka juba arutas oma söökla leti taga: «Kes ta saab?»

Ning naeratas.

Ta läks ühel õhtul Kristiina poole, lõhnastatud ja kriitvalgeks puuderdatud, ning küsis sosinal: «On ta kodus?»

«Kes?»

«Mees. Eestlane.»

«Ei.»

Anka pressis end küljega sisse.

«Ma tahtsin midagi rääkida,» ütles ta.

Kristiina ei kutsunud teda tahapoole. Nad seisid eestoas raudahju juures püstijalu, Anka näis täiesti unustanud olevat nende omavahelise tüli pirukate pärast.

«On ta abielus?»

«Ei tea.»

«Mis ta räägib? Eile sõi ta minu sööklas, aga täna millegipärast ei tulnud. Sööb ta nüüd teie juures?»

«Ei.»

«Kas ta minust on midagi rääkinud?»

«Ei ole.»

«Ahah.»

Anka mõtles pilgu.

«Ütelge talle, et ta võib iga päev minu juures lõunat saada. Ütelge, et mul on vaja temaga rääkida. Et ta juba homme tuleks.»

Õhtul, kui Lutsar istus halli kampsuni väel oma voodil ja sikutas saapaid jalast, koputas Kristiina aralt ta uksele.

«Ja-jaa!»

Kristiina seisis liikumatult, ta süda märatses.

Oli kuulda, kuidas säärik nurka lendas, ja seejärel seisis mees uksel.

«Oo,» ütles ta suuri silmi.

Kristiina kahvatas ja taganes, ta peopesad olid niisked.

«Olge nii kena!» palus Lutsar tütarlast tuppa.

Kristiina raputas pead.

«Siin käis söökla juhataja. Ta palus . . . ta ütles, ta tahab teiega rääkida.»

«Nii?» imestas Lutsar ja palus Kristiinat uuesti tuppa astuda. Ja Kristiina vangutas jälle pead.

Lutsar tänas teate eest.

«Head ööd,» lausus Kristiina.

«Missugune on söökla juhataja?» päris Lutsar veel.

«Väike . . . ja . . .» Kristiina pidi ütlema — missugune, kuid lausus kiiresti: «Paks.»

Lutsar noogutas äratundvalt ja mõlemad puhkesid naerma.

5

Päevad olid nüüd väga lühikesed. Ja Sitskad heitsid pimeduse tulekul kohe magama. Ainult siis, kui Liilile toodi vahel õmblustöö tasuks pudelitäis lambiõli, istuti kauem ülal ja Vanda luges valjusti raamatut ette. Roman Sitska, kel oli saanud viimasel ajal harjumuseks iga päev Anka sööklas tolgendada, tuli koju alles hämara eel, Vanda ettelugemiste ajaks.

Roman Sitska oli jälle armunud. Ta istus pooled päevad Anka juures, tellis klaas teed ülessulanud roosade kompvekkidega, kibrutas kulme, kirtsutas nina ja ootas Ankalt vastuimetlust.

Jutud Ankaga olid neil igapäevastest asjadest.

«Millal jälle pirukaid saab?»

«Laupäeval.»

«Millega?»

«Povidloga.»

«See on hea. Hobuseliha ma ei söö.»

Anka naeris üleni võppudes.

«Küll sööd, kui muud pole! Lintsid isegi sõrmed üle.»

«Räägiti, et eile õhtul müüsite magusat kohupiima?»

«Lora! Kohupiima anti ainult lastesõimele.»

Vanda oli mehe uue tutvuse pärast pisut rahutu.

«Ma armastan lihtsaid inimesi,» vastas Rom ja lisas: «Ta tahtis midagi hästi ilusat osta. Käevõru tahtis.»

Vanda vastas nukra etteheitega:

«Rom, sa tead ju küll, et mul on ainult sinu kingitud ehted.»

«Ehk on Liilil midagi?»

Liili muigas:

«On. Gunnari kingitud.»

Nii ei saanudki Anka midagi hästi ilusat. Sitska tõi talle järgmisel päeval Vanda triibulise kampsuni, mille ta oli naiselt välja nurunud Anka krimpsutas pettunult huuli ja ilma et jakki lähemalt oleks vaadanud või selga proovinud, viskas selle leti alla.

«Kolmsada rubla!»

«Kuidas?»

«Kolmsada rubla.»

«Kartulipuudast küsitakse kakssada viiskümmend rubla!» jahmus Sitska.

«Ei taha? Mul ükskõik!» ja Anka viskas kampsuni insenerile tagasi.

«Ei-noh . . .»

Anka keeras söökla ukse lukku, tõmbas sahtli lahti ja luges laua peale kolmsada rubla. Siis tuli ta leti tagant välja, tõi köögist teed roosade kompvekkidega ja magusat kohupiima, istus Sitskale väga lähedale ning pani pea ta õlale.

«Tahaks midagi ilusat. Käevõru tahaks,» ütles ta unistavalt, pööritades oma pungis rohelisi silmi.

Sellest ajast peale, kui leitnant Sven Lutsar õhtuti Sitskade pool hakkas käima, jäi Roman sagedamini koju. Vanda kostitas külalist heldelt ja tegi Lutsari tuleku iga kord lausa pidupäevaks.

Vandat võlus Lutsari aupaklikkus, et ta rääkis daamidega püsti seistes, oli nii vaikne ja igati tagasihoidlik.

Nad rääkisid peaasjalikult möödunud aegadest, milles kõik oli ainult ilus ja ainult hea. Jõukad talud, palju võid, palju sigu, palju ilusaid asju oli siis!

Tallinn muutus neis tagasivaateis väikeseks Pariisiks, Tartu Oxfordiks ja Narva-Jõesuu Nizzaks. Ning oma kõrge elustandardi poolest määrati siin, Sitskade tares, Eesti kohe Rootsi ja Taani järele.

«Küll tahaks, kas või pilgukski, kodus ära käia. Mis on tast nüüd saanud?» ohkas Vanda.

«Ja jäädagi sinna?» naeratas Lutsar.

«Ei. See pole võimalik.»

«Miks mitte?»

«No ei!» lausus Vanda enesestmõistetavalt, Lutsari tagamõte jäi talle ähmaseks.

Kui Vanda vahel jutu kirjandusele viis, siis Lutsar enamasti vaikis. Elu läks tollal kuidagi liiga kiires tempos ja lugemiseks jäi vähe aega. Romaane, kui nad just pikad ei olnud, võttis ta hea meelega kätte, aga luule oli talle igav. Ometi just sellele võlgneski ta tänu oma ametikõrgenduse eest sõjaväeteenistuses.

Ta leidis kord ühe noorsõduri klades salmiku ja kandis sellest viivitamatult oma ülemustele ette. Kes võis arvata, et see keskkoolipingilt tulnud ülbe tatikas luuletas. Lutsar pidi kladetäie mittemidagiütlevaid laule läbi lugema, enne kui leidis selle:

Kui pärast surma põrgu läks
ja katlas kõrbes vanapäts,
ta kärtsahaisus pröökas nii:
mu järel, rahvas, edasi!

Liili rääkis noil koosviibimistel nagu alati väga vähe, vastas ainult siis, kui otse tema poole pöörduti. Lutsar uuris naist varjatud huviga, aga kordagi ei sattunud nende pilgud ühte. Mängides Roman Sitskaga marjast, piidles ohvitser aeg-ajalt vaikijat, kes jonnakalt ja keskendunult heegeldas.

«Proua, te istute liiga palju toas,» laitis Sven Lutsar.

«Ka meie räägime talle seda ühtelugu,» nõustus Vanda. «Ei ole Gunnarit, kes teda noomiks.»

Liili heitis ämmale põlgliku pilgu ja tõusis.

«Kuhu te lähete?» küsis Vanda.

«Välja.»

Lutsar tõusis samuti ja pakkus end Liilile saatjaks. Liili noogutas.

«Miks olete alati nii kurb?» küsis Lutsar osavõtlikult, kui nad kõrvuti astudes olid juba küllalt kaua vaikinud. Liili pöördus ta poole ja vaatas Lutsarile otse silma. Pikalt ja põhjani.

«Kuidas koolis läheb?»

Lutsar kehitas õlgu. Naise tõrksus pahandas teda. Liili astus kõrval, rutates, tõsine pilk ette suunatud. Lutsar toetas teda küünarnukist ja otsustas mitte midagi enam pärida. Neist sõitis tuhisedes mööda haigla juhataja Fatõhhov, kes heitis korraks uuriva pilgu Lutsarile ja lehvitas Liilile kätt. Liili naeratas, taandus sammu ja oleks tagurpidi hange kukkunud, kui Lutsar

poleks teda õigel ajal õlgadest haaranud. Siis kummardus ta paljakäsi naise lumist mantlisiilu puhastama. Liili vaatas alla ta peale ja punastas.

«Kus teie kindad on?» küsis ta hellalt.

«Kas lähme tagasi?» ütles Lutsar just niisama jahedalt, nagu naine oli ennist tema lähenemist tõrjunud.

Liili noogutas.

«Lähme.»

Lutsar ei üritanud enam mingit juttu ega hoidnud naise küünarnukki. Ta käis, käed seljal, näis järsku täiesti ükskõikne ja isegi hoolimatu, ning Liili tundis mingit kurba rahuldamatust ja kahetsust olematu tüli pärast nende vahel.

Vanda sattus sellest õhtust peale iga kord ärevusse, kui Liili juhtus välja minema. Ta ei lausunud küll ühtegi sõna, kuid nüüd jälgis ta miniat palju terasema pilguga ja püüdis selle näost nagu miskit peidetut välja uurida. Kord, kui Lutsar jälle õhtu nende pool veetis ja Sitskaga pärast einet kaarte mängis, küsis Vanda õliselt:

«Kuidas Kristiina elab?»

Lutsar vaatas põiklevalt üle oma kaardilehviku, ta ei leidnud kohe sõnu. Siis lausus Liili ämmale rõhuga:

«Te tahtsite öelda, et see on väga ilus tütarlaps, eks ole?»

Vanda vastas samaga:

«Aga ta on ju seda.»

Lutsar lõi kaardi plaksuga lauale. Sitska torutas huuli ja vandus alla.

«Tahaks midagi magusat,» pöördus ta Vanda poole.

«Anka müüs ju täna magusaid pirukaid,» kergitas Liili teeseldud imestusega kulme. Lutsar muigas ja Vanda hammustas huulde.

Laupäevasel päeval, kui Sitskad olid just parajasti saunast tulnud, naised kammisid alles märgi juukseid, tuli neile täiesti ootamatu külaline — arst Fatõhhov. Nad ei tundnud pikas ja suures karusnahkses kasukas meest esmapilgul äragi.

Liili läks esimesena talle vastu ja sirutas mõlemad käed. Fatõhhov oli käinud nende naabruses haiget vaatamas ja tuli nüüd Sitskasid kaema. Viimati oli ta siin sel suveõhtul, kui Triinuke suri.

«Kuidas elate?» küsis arst, ikka veel Liili käsi surudes. Ta istus napilt veerand tundi, päris ebaolulistest asjadest, aga Liili tundis ta kirurgipilgu taga kogu aeg ainsat küsimust:

«Oled sa kõigest juba üle saanud?»

Arst sõitis kohe jälle edasi, mustendava, ajamata lõuaga ja magamatusest punaste silmadega, soojas ja liiga suures kasukas. Liili seisis Vandaga kõrvuti akna all ning vaatas, kuidas ta saani istus.

Liili ei saanud öö otsa und ja piinas ennast: Kas nii ruttu ununebki valu? Kas lein võib surra? Kas armastus on igavene ja kordumatu? Kas ta tahaks jälle last?

Gunnarilt mitte.

Ta tundis sellele otsusele jõudes suurt väsimust ja rahu ning uinus vastu hommikut.

Esimest korda talve jooksul ilmus värvitusse taevasse päike, jäine, pimestavalt särav ja silmale valus. Valge kõrb lõi üleni sirendama, lumi kriiksus ja rudises viltide all. Ja niisugusel rõõmsal talvisel hommikul, kui naised täitsid kaevul veeämbreid, kihutas lund tuisates ja kuljustê kõrinal külasse väike nägus korvsaan. Naised tundsid ära arstiemanda Sufie. Külas armastati teda ja tunti talle kaasa.

Sufie ptruutas Sitskade väravas hobuse paigale, ronis loomanahkadest välja, heitis piitsa käest ja tuli ara naeratusega Liilit saanisõidule paluma.

«Täna on võrratu ilm.»

Liili nõustus otsekohe ja õhinal, riietus kärsitult ja kiirustades, unustas muhvi maha ja jooksis tuppa tagasi. Vanda pakkus talle oma suurrätti ja soovitas nägu külma kaitseks rasvaga määrida.

Sufie istus juba saanis ja ootas teda. Siis kohendas üle Liili jalgade soojad nahad, tõmbas ohjadest ja saan libises paigalt.

«Kuhu me sõidame?» küsis Sufie.

Liili kehitas õlgu.

«Ükskõik kuhu!»

Sufie keerutas õhus ohjaharusid ja hobune kappas otse edasi. Liili arvas, et see habras naine ta kõrval ei söandaks hobustki piitsata, ta näis nii abitu, ebamaine ja sealjuures hellitatud. Ta käed olid haruldaselt kit-

sad ja läbipaistvad, iga sooneke naha all näha, silmad kahvatult veretus näos kurvad ja kuivad, justkui äranutetud.

«Kuidas see juhtus?» küsis Liili.

«Mis nimelt?»

«Et te meile sõitsite?»

Sufie puudutas ta kätt.

«Teie olete üksi ja mina ka.»

«Teil on lapsed ja mees.»

«Seda küll,» soostus Sufie alistunult.

Nad sõitsid ülesmäge. Kalmistut mattis paks lumi, sepapaja pikk plekk-korsten pubises ühetooniliselt ja valged väljad kahel pool teed olid tihedalt huntide jälgi täis sõtkutud.

«Meeldib teile siin?» küsis Sufie.

«Triinu on siin. Ma ei raatsiks ta juurest ära sõita.»

«Ei usu. Kui sõda lõpeb, sõidate kohe,» naeratas Sufie nukralt.

«Vist küll.»

Ainult hetkeks vilksatas metsa vahelt Pärja ja Hannese maja. Pärja on nüüd ka üksi, mõtles Liili ja vaatas tagasi: orus suitsesid üksmeeles kõigi tillukeste majade savikorstnad. Ainukesed elukolded keset külma, surnud sära.

«Siit on kõige ilusam vaade,» kiitis ta ja Sufie arvas sedasama.

«Suvel ma näitan teile nii kauneid kohti, et hing jääb kinni. Ilus on meie maa!»

«Igale rahvale näib tema maa kõige ilusamana,» lausus Liili.

«Kas tõesti?»

«Ma igatsen merd.»

«Ma armastan steppe.»

«Mind nad ängistavad.»

«Oh, kuidas!» hüüdis Sufie. «Stepid on ju nii vabad ja uhked! Kui nad teevadki vahel nukraks, siis on see ülev ja puhas nukrus.»

«Võib ju olla.»

Nad sõitsid suures kaares ümber kahe küla ning kui haigla madalad kivist hooned paistma hakkasid, kutsus Sufie Liili lõunale. Ta silmad olid nii paluvad ja äraütlemist kartvad, et Liili nõustus.

Juba ammu enne, kui saan pärale jõudis, avati väravad. Habemes ja hädine rauk seisis ootel.

«Populus!» hüüdis Liili kohkunult. «Kas see oli Populus?»

«Ma ei tea ta nime,» vastas Sufie.

Trepil seisis arst Fatõhhov ja lehvitas tervituseks kätt.

Ta kandis karusnahad majja, hoolitses kombekalt Liili eest, ja imetles samal ajal oma õrnalt roosatavat naist, tõmbas ta kätelt karvakindad ja vabastas seejärel ülerriietest. Sufie seisis nagu post ja lasi seda kõike harjumusliku ükskõiksusega sündida. Siis istus ta toolile ja mees, laskunud ühele põlvele, hakkas tal jalast sikutama väikesi valgeid vilte.

Sufie näis kleidiväel veel palju hapram, kitsas ja vormitu.

«Mis te vaatate?» küsis ta naeratades.

«Ei midagi,» kohmetas Liili.

Arsti maja koosnes koppelsuurtest ruumidest, kõrgete valgete akende, uste ja lagedega. Vahatatud põrandad lõhnasid meeldivalt tärpentinist. Majas oli vesi ja vann, kõik nagu heades linnakorterites. Liili astus Sufie järel toast tuppa. Teda valdas järsku valus igatsus omada tõelist, mugavat kodu ja et ta ümber oleksid jälle kõik kaunid asiad, mida ta vajas. Nagu varem, enne sõda. Kui möödunut võiks tagasi tuua, kas ta tahaks kõike jälle korrata, nii nagu oli?

Ei, seda ta ei tahtnud. Ta ei teadnud küll kuidas, aga kindlasti oleks ta oma elu teisiti alustanud ja seda teisiti elanud.

«Kas ka Eestis on talved nii külmad?»

«Oh ei!»

«Täna on ju kõigest 35 kraadi!» naeris Sufie.

«Igatsete koju?» päris Fatõhhov osavõtlikult ja tähelepanuga. Nii, nagu tal oli kombeks haigeid küsitleda.

«See päev saabub rutemini, kui me teame arvata. Kas tunnete, kuidas meie armee iga päevaga tugevamaks muutub? Ma armastan vahel oma mõttes rahuaega rännata. Ma näen Nõukogudemaad kõige eesrindlikumana, kõige humaansemana, kõigi maailma maade eeskujuna!» Ning sisemine valgus ja tugeva inimese tahe kaunistasid arsti nägu. Siis päris ta asjalikult:

«Kas olete juba kusagil tööl?»
«Pole vaba kohta.»
«Te tahate apteegis töötada?»
«Jah.»
Fatõhhov ümahtas ebamääraselt.
«Ruttu sööma!» sundis ta sõbralikult. Laud oli juba kaetud.
«Aga lapsed? Kus teie lapsed on?» küsis Liili juhatatud kohale istudes.
«Lapsed söövad eraldi,» selgitas Fatõhhov. «Nad kurnavad Sufie muidu ära. Ta ei saa söögi ajal muud kui nendega sekeldada ja maid jagada,» ning Fatõhhov tõstis naisele ette tüki pardi rinda ploomidega.
Roosa õhetus oli Sufie palgeilt juba kadunud, ta istus vaiksena ja kalbena lauas ning jõi veini.
«Sööl» sundis Fatõhhov.
«Ma ei taha.»
«Söö natukenegi,» mangus ja meelitas arst.
«Pole isu.»
«Sufie, nii ei saa!» lausus Fatõhhov nüüd isandlikult, hoopis karmilt ja kannatamatult, ning Sufie tõmbas taldrikusse vahtides roa endale ligemale.
Oli kuidagi piinlik ja Liili ütles:
«Kui hea vein.»
«See on seisnud juba kümme aastat,» kiitis Fatõhhov.
Kümme aastat? Liili küsis uskmatult:
«Kümme aastat?»
«Jah.» Fatõhhov sirutas käe ja tahtis Liili klaasi uuesti täita, kuid naine tõmbas selle järsult eest ära ja raputas tõrjuvalt pead.
«Ei!»
Möödunud suvel soovitas Fatõhhov Triinule veini anda.
«See kosutab kurnatud last,» ütles ta. «Katsuge hankida.» Ja Jeemel käis asjatult kolmkümmend kilomeetrit jalgsi külapoodides veini otsimas.
Kui paljudel unetütel öödel oli Liili pärast lapse surma endale sisendanud: vein ehk oleks ta päästnud!
Ja puhas rõõm, mida Liili täna hommikul Sufie kõrval saanis oli tundnud, hajus. Tuttav tusk ängistas ja ainult mingi rambus hoidis teda veel oma võõrustaja laua taga. Vahest ehk polnudki Fatõhhovil tol korral

mingit veini! Ta ei öelnud ju, et see pudel t e m a keldris kümneaastaseks on saanud. Seda ta ei öelnud. Kuid mis tähtsust sel kõigel nüüd enam oli?...
Arst plaksutas käsi, tüdruk tuli käratult ja koristas tumma ilmetusega laua.
Pärast kanget teed ja konserveeritud puuvilja läks Fatõhhov haiglasse. Ta suudles Sufie klaari laupa ja palus Liilit oma naisele seltsiks jääda.
«Tal, vaesekesel, on ju igav.»
Liili soovis ära minna. Aga jälle ilmus Sufie silmadesse tuttavalt anuv pilk. Ta näis nii habras suures toas, suure laua taga. Ta võttis peast kirju siidrätiku ja heitis vabale toolile.
«Mu mees ei luba võõraste ees rätikuta olla,» selgitas Sufie. Tal olid ilusad läikivad juuksed. Nad ei teadnud midagi elektrilokkidest, soengust ega tundnud fööni kuivatavat tuult.
«Mis te kodus teete?» küsis Liili.
«Midagi. Niisama...»
«Olete ju arst?»
Sufie ei vastanud. Ta libistas laualt rüppe oma kitsa läbipaistva käe.
«Ta ei taha, et ma töötan.»
«Miks?»
«Ta keelaks mulle kõik ära — päikese, kuu ja inimesed, ta ei taha, kui ma lapsi hellitan. Ja õhtul, kui te juba läinud olete, siis on ta armukade isegi teile.»
«Miks nii?»
Sufie kehitas õlgu.
«Ta armastab mind.»
«Mina läheksin tööle,» lausus Liili otsustavalt.
«Siis ütleb ta must lahti. Meil on ju lapsed.»
«Mu jumal...» lausus Liili korraks nägu pihkudesse peites. «Kas see kestab juba kaua?»
«Ligi kümme aastat. Me tulime siia külasse Kaasanist. Ta soovis võimalikult kauget rajooni, teda häirisid minu lahutatud mees ja mu ülikoolikaaslased. Siin ei ole mul mitte kedagi...»
Rõugearmiline tüdruk koristas teeklaasid. Sufie viis Liili magamistuppa.
«Ma tahtsin teilt nõu küsida,» ütles ta ja hakkas riidekirstu sorima. Liilit pani imestama suur hulk marlit,

marlist kardinad akna ja voodi ees, marlist linakesed ja padjakatted.

Sufie ladus terve hulga riidekangaid Liili ette, mõned kauasest seismisest juba nahanäkist rikutud. Ta näitas neid igaühte eraldi ja küsis, mis neist teha võiks.

«Lastele oleks paljugi vaja, aga pole, kes õmbleb,» lausus Sufie.

«Kas te selleks mind kutsusitegi?» küsis Liili.

«Oh ei,» ütles Sufie ruttu ja ilmselt piinlikkust tundes. «Ärge solvuge.» Ta korjas kiiresti kõik jälle kokku ja tahtis kirstu tagasi heita. Liilil hakkas temast kahju.

«Näidake siia!» haaras ta pihku musta siidriide siilu. «On see kleidiks mõeldud?»

Sufie noogutas.

«Pidulik kleit?»

«Mu mees tahtis, et eest oleks vööni nööbitud ja pikkade laiade käistega. Ta tahab . . .»

«Aga teie?»

«Ma ei tea,» vastas Sufie kõheldes. «Mul on ükskõik.»

Liilile hakkas silma midagi tuttavlikku triibulist. Ta tõusis üles ja läks kirstu juurde.

«Kust te saite selle kampsuni?» küsis ta.

«Meeldib teile?»

«Kust te saite selle?» kordas Liili.

«Anka müüs ära. Natuke kallilt, poolteist tuhat maksis, aga see on väga pehme ja soe. Läbi villane.»

Liili noogutas.

«Anka tõi selle kusagilt välismaalt,» lisas Sufie.

Liili tahtis koju, ta oli väsinud. Liiga palju muljeid hakkas teda vaevama ja pimedani jäi vähe aega. Juba paistis heledas rohelises taevas kuuaimuke. Sufie kahetses, et ei saanud Liilit hobusega koju sõidutada.

«Oodake, mu mees tuleb varsti.» Sufie kõhkles pisut ja vabandas: «Ma ei tahaks teda töö juures segada, et sõna saata.»

Liili heitis tõrjuvalt käega.

«Ja mind ta ka ei luba haiglasse minna.»

«Teie ei käi seal kunagi?»

«Ei. Praegu on ravil palju haavatud sõjamehi. Ta ei luba.»

Liilile tundus, et Sufie tahtis kurta, kuid ei julgenud. Ta paistis hämarduvas, marliga drapeeritud magamistoas, mis meenutas palatit õhtutunnil, nii närtsinud, väga kõhn ja ebamaiselt ilus. Arstiemand äratas Liilis üheaegselt kaastunnet ja põlgust: Miks on ta nii alistuv, nii mannetu oma kuldpuuris! Ta ei ela, ta haletseb iseennast ja laseb teistel end haletseda. Pole alandavamat, kui et teised sind haletsevad.

Haigla väravate juures tuli Liilile uuesti meelde hädine, lipendavates narudes rauk. Enam polnud teda siin. Liili tõukas raskelt käiva jalgvärava paokile. Selja taha jäi kollase- ja punasekihiline taevaserv, ees helendas kahvatu kasvukuu.

Söökla juurde jõudes kohtas ta Lutsarit, too tuli just parajasti sealt välja, kleepuv rahulolu näos. Ta tervitas sõjaväelikult, magus ilme tõsines, muutus kinniseks ja isegi tõrjuvaks. Liili sirutas talle muhvist käe ja tõstis oma rõõmsa pilgu otse Lutsari silmadesse, aga need olid põiklevad ning rahutud.

«Vabandage, proua,» teatas Sven, «mul on praegu väga kiire.»

Liili tahtis midagi öelda, kuid siis märkas ta käsipuusakil Ankat, kes jälgis neid aknast.

«Ma tulen õhtul hiljem teie poole,» lubas Lutsar ja lõi käe mütsi äärde. Liili ei vastanud talle, vaid hakkas rutakalt Takmaki poole minema. Mingi uus tärkav tunne, mida ta endas oli kandnud, suri peaaegu valutult.

Juba oli õhtu käes. Liilile meenus alles nüüd, et Sufie tahtis lasta õmmelda siidist pidukleidi.

Milleks talle pidukleit? mõtles Liili väsinult.

6

Noored käisid nädala lõpul külanõukogu suures toas tantsimas. Puujalaga noor soldat pidi sissejuhatuseks õige tükk aega mängima, enne kui poisid vedu võtsid. Seina ääres pinkidel istusid naised ja tüdrukud, poetasid ühest suunurgast päevalilleseemneid sisse, teisest sülgasid välja ning ootasid poisse, kes mükslesid alles uksel, võtsid hoogu ja julgust. Lõpuks visati vatid maha, müts otsa ja tants algas.

Hapukas soojuses, üleskeerutatud tolmus trampisid

lapsenägudega poisikesed, suured prisked neiud käte vahel. Karimi järel oli siin kõige vanem poiss lesk Fatima poeg Ahmed, kes saabus Kaasani linnast mõni päev tagasi. Ta käis alles kaheksateistkümnendat aastat. Seisis uksel, suitsetas ega lasknud end segada tüdrukute huvitatud pilkudest ja väljakutsuvast naerust. See-eest tantsis Kolhoosi-Karim nagu higine kurat, üks õlg särgi alt paljas, pea uhkelt kuklas. Ta oli toores, osav ja enesekindel ning tüdrukud lausa põlesid ta läheduses. Karim lõi jalga vastu maad ning karjus laulda:

«Hitler ihkas Moskvat võtta,
tuli, kihvad irevil.
Nüüd ta polgud Moskva all on
igaveseks sirevil.»

«Kes see on? Too, lontkõrv?» küsis Ahmed poistelt.
«Julia. Kooliõpetaja.»
Julia seisis seljaga vastu leiget ahju, kõrvik peas ja lõi peopesi kokku:

«Lõpetame hitlerlaste
vallutuse-isu me —
rästikul ta mürgihambad
suust kõik välja kisume.

Oma vapraid vägilasi
austame ja kiidame,
oma võitmatu parteiga
raudselt endid liidame.»

Ahmed vahtis Juliat ja imestas:
«Mis õpetaja niisugune ka on? Nii väike?»
Pidu lõppes tavaliselt siis, kui õli lambist otsa sai. Noored läksid laiali ja Ahmed trügis nagu päris juhuslikult Julia ligidusse, et mõõta ja näha, kui väike ta siis on?
Ainult kord sattus peole külast läbisõitev geodeetide rühm, muidu aga tuli noorte hulka istuma militsionäär Ganejev. Ta tõmbas sinelihõlma üles, see jäigi avali, lastes paista harmoonikana kortsus säärikuid. Aeg-ajalt vaatas ta oma õrnal randmel kella ja kuulas ta tiksumist.
«Ärge maja maha põletage!» manitses Ganejev isalikult, silus peoga juuksetukka ja läks varsti ära.

«Kuidas oli?» küsis Fatima hommikul peo kohta.
«Oli kah.» Ahmed pani mütsi pähe ja haaras vatikuue naelast. Fatima vaatas teda ahnelt — poeg oli suur ja ilus. Eelmisel õhtul ütles ta sedasama Tildele.
«Ahmed on suur ja ilus nagu ta isa.»
Aga Tilde mõistis, et maailmas pole niisugust ema, kellele ta laps ilusana ja heana ei näiks. Ahmed oli ju tavalist kasvu, ümara laia näoga.
«Kuhu sa lähed?» küsis Fatima ja kiskus poisi käest veeämbri. «Ma ise!»
Ta pidas visalt kinni vanast eelarvamusest: mehel ei sobi majatöid teha.
«Sa sead end ilma naeruks,» kortsutas Fatima kulmu. «Mis inimesed meist mõtlevad!»
«Missugused inimesed?» küsis poiss süütult, võttis otse väevõimuga ema tõrkuvatest kätest veeämbri ja läks vilistades koolimaja akende alt mööda kaevule. Fatima pomises pahaselt enda ette, ronis põlvili narile, alustas kaeblikku tunnipalvust ning tõmbas sõnu sosistades peopesadega üle näo.
Tilde küsis kord, kui Ahmed alles Kaasanis oli:
«Kas su poeg usub jumalat?»
Fatima sulges eitavalt silmad. Vana jumalakartlik naine ei suutnud oma poega mõjutada. Ahmed armastas teda liigutava hellusega, aga oli sealsamas kange kui pulk ja vaidles emale igas asjas ägedalt vastu.
«Ahmed, mis te ometi riidlete kogu aeg?» imestas Kristiina.
Poiss naeris tasa ja vidutas vandeseltslaslikult silma.
«On vaja. Vaja on.»
Turupäeval ostis Tilde sealiha. Et sigadega täideti vene naaberkülades elusloomade normi, siis võis seda osta ainult harukordadel. Ja Tilde saabus turult otse lennates. See on vast üllatus! Küll Kristiina rõõmustab!
Tükk särises alles pannil, kui Fatima töölt lõunale tuli. See nende alati hea Fatima tormas kisendades ahju juurde, haaras tulise pannisaba pihku ja virutas täie sisuga õuele lumme. Aga ust hoidis ta veel kaua pärani, nuuseldes valjult õhku.
«Minu majas roojust teha ei tohi!»
«Ma ei teadnud ju . . .» õigustas end Tilde. Ta oli juhtunust ehmunud ja lihast oli ka kahju.

«Ja uue panni pead mulle ostma!»

Nähtavasti kaebas Fatima sellest pojale, sest öö läbi vaidlesid nad tasakesi, kuid ägedalt. Järgmisel hommikul tuli Ahmed vabandama:

«Ema on hea. Aga ta on vana ja usklik ning teda on raske veenda või ümber kasvatada. Ta ei soovi kellelegi kurja, iga päev palub ta jumalat, et see kõigile inimestele head teeks ja et ta Punaarmeed võita laseks. Ärge olge talle kuri, ja pole vaja mingit uut panni.»

Lõunaks tõi Ahmed Tildele hane. Tilde tõrkus seda vastu võtmast, pealegi kõõritas Fatima poega varjamatu pahameelega.

«Keetke sellest tervele perele suppi,» palus poiss ja nõnda Tilde tegigi. Sven Lutsar jahutas piprast põlevat suud ühtelugu külma veega. See lõbustas kõiki, eriti Kristiinat. Aga öösel sosistasid ema ja poeg jälle puhtevalgeni. Fatima oli leppimatu.

«Miks sa linnast ära tulid?» päris Kristiina. Ta sai Ahmediga kohe esimesest päevast hästi läbi.

Onu mobiliseeriti ja tädi läks sovhoosi tööle. Nii oli lugu.

«Miks sina ei läinud?» küsis Kristiina.

«Tahtsin ema näha, ma tal ainuke poeg. Nagunii võetakse varsti sõjaväkke.»

«Mina poleks küll linnast ära tulnud,» lausus Kristiina. Ta istus vaevalt ergava tule paistel, jahenevas eestoas ja kuulatas iga krabinat — ta ootas Lutsarit.

«Linnas on raske,» ütles Ahmed.

«Mis sellest. Ikkagi huvitavam.» Aga siis tuli Kristiinale meelde see, kellest ta mõtles igal õhtul: Homme ma näen teda jälle. Kas ta kippuski enam siit ära, nüüd, kus ta Lutsari lähedusest end nii õnnelikuna tundis, kuulates sukis samme laudseina taga, mehe riiete kahinat ja hingamist. Ning hommikupimedusse vahtides küsis Kristiina ikka ja alati: On ta juba ärganud?

«Sa ei maga?» sosistas Tilde ta kõrval voodis. Kristiina põimis sõnatult käed ema kaela ümber ja kallistas teda. Nii nad lamasid, kumbki oma õnnest sõnatud. Tilde nägi küll Kristiinas muutusi, kuid ei mõistnud tüdruku hellusehooge ja põhjendamatuid rõõmusööste seletada.

Aga Kristiina ootas õhtuti Lutsarit koju nagu armukade naine ja ta silmad küsisid nukralt: Kus sa olid? Miks ei ole sa minuga?

Ja ehkki Lutsar läks otsekohe oma tuppa, ei peatunud, ei öelnud rohkem kui: «Tere õhtut!», ometi heitis Kristiina õnnetundega magama ja mõtles: Homme näen ma teda jälle.

Oli kombeks saanud, et pühapäevahommikutel viis perenaine Fatima Lutsari tuppa klaasi kuuma teed. Ta hoidis teepakki väikeses plekktoosis riidekirstu põhjas ning jõi ise seda harukordadel, võttis sealt näputäie ainult pühade ja ägeda peavalu puhul. Aga Lutsarit pidas Fatima imetlusväärseks meheks, kraamis tööst vabal ajal tema tuba ning pesi ta pesu, ilma et oleks midagi vastutasuks tahtnud. Lutsar tänas kõige eest sügava kummardusega ja sellest näis Fatimale täiesti küllalt olevat. Eriskummaline Betti Barba oli vist ainuke naine, kes Lutsarit lugupidamatult kanakapraliks nimetas.

Iga kord, kui keegi rajoonist asja pärast juhtus Uus-Takmakki sõitma, toodi Lutsarile sealt toidupakk. Mees ei nimetanud kunagi saatjat ja kui Fatima oli kilgendava teeklaasi ta lauale asetanud, riivitas Lutsar ukse ning siis kostis tükk aega ainult kärsitut paberikrabinat.

Kui maja vaikseks jäi, kõik juba magasid, kuulis Kristiina, kuidas Lutsar laudvaheseina taga tükksuhkrut hammaste vahel ragistas.

«Seda ei ole, et ta Fatimale pakuks,» sosistas Tilde unetult lamades ja Lutsari krõmpsutamist kuulatades.

Kõige rohkem oli leitnant Fatima kassiga hädas. Lutsar vihkas teda ja loom tasus talle selle eest eht kassi kombel. Ta varitses väsimatult silmapilke, et Lutsari toidupaki kallal käia, Lutsar jälle võimalust talle jalaga virutada. Fatima ees aga olid nad suured ja silmakirjalikud sõbrad, mees silitas kassi ja kutsus:

«Kss-kss. Kiti-kiti.»

Kui leitnant eesruumis juhtus olema ja perenaisega juttu rääkis, lükkas kass käpaga Lutsari toa ukse poikvele, hüppas lauale, sõi ära, kui seal midagi söödavat leidis, püherdas voodis ja patjadel. Lutsar vahtis teda tapva pilguga, lõualuud kõvasti koos, nii et hambad rigisesid. Kass aga hüppas voodilt alla ja hakkas üksijäri,

nagu kättemaksuks ning kiuste, Lutsari ja ta toa vahet saalima, lasi Fatimal end silitada ja narris meest oma roheliste jultunud silmadega: Mis sa mulle ikka teha saad!

Kord, kui Kristiina koju tuli, nägi ta, kuidas vihast arutu Lutsar surus kräunuvat ja rabelevat kassi vastu kuuma raudahju ning lõi oma teise, vaba käega looma vastu nägu.

Kristiinat silmates viskas ta kassi ühe hooga mütsudes nurka, kargas kahe sammuga oma tuppa ja virutas ukse kinni. Kass sööstis kui viirastus külma leivaahju ega tulnud sealt. välja enne, kui Fatima häält kuulis. Kristiina ootas, et Lutsar seda võigast lugu seletaks, ent mees näis liiga kindel olevat ta vaikimisele. Kui Fatima kõrbenud loomakest haletses, siis ütles ka Lutsar õrnalt:

«Vaeseke. Kss-kss.»

Pärast seda juhtumit seisis Kristiina ja ta armastuse vahel mälestus kassist, kes iga hoobi juures, mis ta sai, silmaavasid kokku tõmbas. Aga sellele vaatamata tundis Kristiina, et varsti ei suuda ta oma armastust Lutsari ees varjata.

Öeldakse ju, et inimese süda on kui klaas, mis puruneb kohe esimesel õrnal vääratusel. Juhtub aga, et ta isegi kukkudes terveks jääb . . .

Fatima poeg ootas leitnanti just nagu Kristiinagi õhtutundidel koju, kuid mees oli sõnakehv, hoidus Ahmedist eemale ja läks alati viisakalt kõigile head ööd soovides kiiresti oma toa poole.

Tema tundides valitses eeskujulik distsipliin ja direktor Salimov tõstis seda korduvalt naisõpetajatele eeskujuks. Lutsaril ei juhtunud üheski klassis arusaamatusi ega korrarikkumist. Ta valitses sõjaväeliselt oma tunde, ei teadnud ühtegi õpilast nimepidi, teietas kõiki ja isegi rividrilli tehes jäi ta alati ühteviisi viisakaks, aga lapsed kartsid teda miskipärast palju rohkem kui direktorit.

Lutsar tõusis iga kord krapsakalt püsti, kui õpilane tema poole juhtus pöörduma, aga see tegi lapsed nõutuks ja veel aremaks kui Salimovi ees.

Ühel päeval viidi külades sõjaväeõppusi läbi. Saabusid mitmesugused näitlikud tabelid ja skeemid, puupüssid, labidad ja granaadid. Seda rahvast sai õige palju,

kes tuli õhtuti püssilukku osadeks lahti võtma ja kokku panema. Kolhoosi esimees ähvardas naljatades igaühe peajao lühemaks teha, kui mõni osake peaks kaotsi minema, kohmakate käte vahelt põrandale veerema.

Aga siia kogunes ka kahe küla lapsi ja vanu taate, kes koju ei tahtnud jääda.

Lutsar seisis nende ees paljapäi, sinel õlgadel, ning seletas rivi- ja lahingumäärustikku. Kõik kuulasid püüdlikult, pilku ta huulilt pööramata, ka need, kes sõnagi ta jutust ei mõistnud. Õhk oli kuum ja paks ning Lutsar pühkis laupa valge taskurätiga. Kristiina vahtis üksisilmi tema kuklajoont, tugevat valget kaela ja õlgu. Varem unistas ta ainult ilusatest ja kuulsatest näitlejatest, kunagi ei võinud ta arvata, et hakkab armastama sõjameest, kelle säärikud lõhnavad tõkatist, kes käib kangelt ning lööb ühtesoodu kandu kokku.

Laupäeval, pärast koolitöö lõppu, toimus taktikaline õppus. Pealetungi juhtis rajooni sõjakomissariaadist saabunud instruktor, kaitset Sven Lutsar. Neljakaupa rivis astuti jõe poole, puupüssid õlal ja puulabidad vöö vahel.

«Näe, eided ka marsivad!» karjusid poisikesed maantee veeres. Kolhoosi-Karim hüppas esile ja kupatas irvitaja peadpidi hange. Tatjana astus sooblinahkses kasukas, rõõmus väike Julia oma venna suures jopis, mütsikõrvad laiali. Ta vildikannast tükkis välja jalamähis — vana sinine pullover. Ta kummardus ühtelugu, et seda vildiauku tagasi toppida, ja jäi teistele ette.

«Ära koperda!» hõikas Maria jalga vahetades.

Tuul rebis tüütult Kristiina juuksetutti, mis nii edevalt sallist õmmeldud kapuutsi alt lehvis. Nelli hüüdis seda harjakeseks, ta küsis sageli:

«Ütle ometi, miks on sul pea peal see harjake?»

«Mis siis?» See oli ennesõjaaegne suurmood. «Nii on ilus. Eks?» Aga Nelli väänas end ebalevalt kogu kehaga ja rabeles lõpuks ta käte vahelt välja.

Suurel lagedal, kus lasteaia lapsed panid suviti oma kleidikesed ja püksid nii kenasti kokku, enne kui nad vette jooksid, kaevati nüüd lühikeste puukühvlitega sügavas lumes kaitsekraave. Lutsar liikus ühe rühma juurest teise juurde, saatis luurajad välja, andis energilisi, nappe ja kõlavaid käsklusi.

«Kaevake sügavamalt,» ütles ta Kristiinale, kes lamas süvendi põhjas ja vaatas ta poole üles kummalise pilguga. Lutsar võttis ta käest labida ja heitis tüdruku kõrvale. Ta sirutas oma käe ja Kristiina hele juuksesalk jäi ta tugeva lühikese peo alla. Kristiina ohkas, siis heitis ta mõlemad käed Lutsari kaela ümber. Üksainus viiv võis see olla, siis tõusis Lutsar ja pani kindad kätte, need olid sinisevalgekirjud.

«Kristiina,» lausus ta tusaselt. Kristiina tundis etteheidet ja surus käed silmadele.

Mees seisis püsti ja uuris asjalikult kella. Pealetung algas . . .

Samal ajal, kui leitnant käe pealetungiks tõstis, lahkus Liili kodunt. Fatõhhovi vahendusel sai ta juhataja koha naaberrajooni apteeki.

«Kas me tõesti nii halvad oleme, et meiega enam ühe katuse all elada ei või?» küsis Vanda nõutult.

«Proua,» vastas Liili, «kas ma olen siin või kuskil mujal, see on teile tegelikult ükskõik. Mitte mina pole tähtis, vaid teie poeg. Uskuge — tema suhtub mu äraminekusse rahulikult. Te küsite, kas olete nõnda halvad inimesed? Ei. Kui me elus veel kunagi kohtume, siis olete mulle jälle üks neist paljudest võõrastest inimestest, kellesse ma hästi suhtun.»

Sitska käis ees ja kandis Liili kohvrit. Naised jäid tast maha.

«On teil seal omaette tuba?»

«Ma ei tea,» vastas Liili. «Ma ei küsinud.»

«Kui teil midagi vaja läheb, siis kirjutage. Ja tulge meid vaatama.»

«Ma tulen tütre hauale.»

Vanda nuttis taskurätti vaikselt ja haledalt, Liili käis osavõtmatult ta kõrval ega öelnud ühtainust lohutavat sõna.

Nad saatsid teda küla lõppu, sest Uus-Takmakis ootas Liilit juba saan. Sitska pani kohvri maha ja kimardas erutusest nägu, Vanda suudles miniat põsele. Liilit läbis värin.

Nad seisid veel hulk aega küla viimase maja taga ja vaatasid järele pisut vimmas, nii omasele ja ühtlasi

täiesti võõrale kogule, kelle üks õlg kohvri kandmisest madalamale vajus.

Liili pöördus ümber.

Vanda lehvitas talle käega ja surus rätiku silmile. Nad sammusid nukratena ja sõnatuina tagasi, kaks üksikut vanainimest. See oli vaevaline kojuminek.

«Ma arvan, et saatsime ta hästi teele,» lausus Vanda mõtlikult. «Ei tea, miks ta mind ei sallinud?»

Roman Sitska vaikis. Vanda tahtis nüüd, et mees suruks teda tugevasti enda ligi. Ta ihkas seda, nagu ihatakse järsku ja meeletult. Kuid Roman läks ta kõrval kühmus ja väsinuna, ainult korraks märkas ta naist viisakalt küünarnukist toetada. Vanda teadis, et nii toetanuks Rom ka iga teist — Eevat, Tildet, ükskõik keda, isegi Ankat. Vanda tundis jalgades nõrkust ja ta pea käis ringi. Liiga halastamatult, liiga alasti ründasid teda mõtted. Täna lõpuks pidi ta tunnistama, et oli kõik need kolmkümmend viis aastat endale kramplikult ette kujutanud, et Rom teda armastab . . . Mitte Rom ei kosinud teda, vaid temale kositi pruudist hulga noorem poisu . . .

Vanda vankus ja karjatas tasa:

«Rom!»

«Jah, kallis?» küsis mees kurvalt. Vanda toppis kinda suhu. Milleks! Nüüd polnud enam mõtet rääkida, nad olid vanad inimesed, varsti ainult põrm ja siis . . . ainult veel mälestus . . .

Rom pole iial talle halb olnud, iial jäme, vaid järeleandlik ja imetlev, kuid armastanud — armastanud, nagu armastatakse naisi — ei iial.

Tumenevast taevast pihutas lund.

Liili andis laulvatele kolonnidele teed. Nende komandör Lutsar lõi Liilit nähes kannad kokku ja andis au. Aga ta silmis polnud vähematki imestust ega huvi.

Õhtu vajus külale.

7

Oli üks niisugune naine — Eeva.

Mitte esimene Eeva ega viimane, vaid see, kes Takmakist ära läks, ilma et kellelegi oma minekust sõnagi oleks lausunud. Pärast seda, kui ta oma viletsaks jää-

nud kaaslase, põdeva Ruudi Populuse oli haiglasse saatnud, hakkas ta otse sealtsamast mööda maanteed üha edasi astuma. Ja kui rajooni täitevkomitee esimees Gafur Gafurov poleks sedasama teed sõites teda oma saani võtnud, oleks Eeva teel surnuks külmunud. Ta ei tundnud meest, kes ta lumisel lagendikul üles korjas, ei teadnud, kellele jutustas oma loo lastest ja enesest, surmaaimusest ja sellest, kui väga ta tahtis nüüd elada ja tööd teha.

Esimese poole teed nuttis Eeva tasakesi ta kõrval, teise poole tukkus näljast ja väsimusest. Kui hilisõhtul hakkasid vastu pilkuma rajooniasula tuled, püüdis Gafurov teda äratada. Oli nagu veider ja ühtaegu ka piinlik kodutreppi sõita võõra, tema najal magava naisega.

Gafurov pidas tusaselt juba küla hakul hobuse kinni.

«Oleme kohal,» teatas mees. Eeva liigatas rahutult.

«Ma ei tunne siin kedagi,» lausus ta kartlikult, vaikse palvega silmis.

Gafurov vandus tasakesi ning viskas saaniteki põlvedelt. Ta jättis Eeva maanteele ja koputas järjepannu mitme maja aknale. Inimesed ütlesid: Ruumi ei ole. Ta teadis seda isegi, kuid pahandas ometi.

Lõpuks istus ta saani, üks jalg maas, kulm kortsus, ja sähvas hobusele piitsaga. Nad sõitsid edasi. Eeva hambad plagisesid.

«Kuhu ma teid panen?»

«Ei tea.» Eeva püüdis naeratada, kuid ei suutnud.

Jõuti küla teise otsa, sinna, kus algasid viljaaidad, ning mees kamandas Eeva saanist välja. Naine seisis külmast ja sõiduasendist kangete jalgadega õuel, kuna Gafurov põristas kaua kõigile pimedaile aknaile, enne kui nad sisse pääsesid.

Pikka kasvu, haruldaselt ilus tüdruk haigutas ja ringutas magusalt.

«Magasid?» küsis Gafurov.

Tüdruk noogutas. «Ema on koosolekul,» ütles ta. «Kes see on?»

«Otsi süüa!»

Tütarlaps heitis võõrale uuriva pilgu ja lipsas tagatuppa. Too seisis ikka alles punasel põrandariidel, Gafurov ei öelnud midagi ning siis hakkas naine kohmetanud, sõnakuulmatute sõrmedega viisu nööre lahti päästma.

Eeva sõi üksi. Gafurovi tütar kallas teed, teenis lauas ja piidles teda tihedate mustade ripsmete alt.

«Kaugelt tulete?»

«Takmakist.»

«Ärge nutke . . .» lohutas tüdruk kaastundlikult. Võõral naisel näis olevat suur mure südamel.

Eeva toetas pea kätele: ta oli koduta, perekonnata, tööta, leivata.

Tüdruk tassis sulgpadjad kohale.

«Ma teen tüli,» vabandas Eeva. Ta heitis asemele ja pani rusika suu ette. Ta nuttis kogu kehaga.

«Halasta mu peale, oh issand!»

Eeva vaatles oma väljasirutatud lahjasid käsivarsi. Näe, missugune ma nüüd olen, mõtles ta ja puhus tule ära. Keegi käis ja keegi tuli, keegi avas pikkamööda ja ettevaatlikult ust. Aga ta võis ka eksida. Võib-olla oli see une algus. Eeva tegi abitu liigutuse ja hakkas langema sügavasse põhjatusse.

Ta nägi hirmsat nägu aknas ja tahtis karjuda, aga häält ei tulnud, sakkus juustega lõust litsus end talle üha lähemale.

«Vaata, mu käed ja jalad on täiesti terved.»

«Populus! See oled sina!» hüüdis Eeva kergendustundega. «Kuidas sa mind ehmatasid!»

Populus lükkas Eeva ette viljakoti ja ütles: «Sööl»

Eeva pistis käe kotti. Seal oli kaer.

«Sööl» sundis Populus ja tuli talle üha ligemale.

«Ruudi!» hüüdis Eeva nuttes, aga Populus käskis: «Sööl»

Kesköösst peale kadus uni ja Eeva jäi hommikut ootama.

Nii tuli Eeva rajooni, sai töö ja alustas uut elu. Gafurov määras ta lastekodu juhatajaks, andis tema käsutusse suure, juba väga ammu mahajäetud maja, mis vajas uut katust, klaasimist ning krohvimist.

«Muud tööd mul teile pakkuda pole,» ütles Gafurov. Eeva seisis kabinetis, ta laua ees püsti.

«Ma olen nõus,» lausus ta tänulikult.

Majale ei pääsenud ligi ja esimees lasi teeraja sisse kaevata.

«See maja kuulus vanasti mullale,» ütles ta ja kui Eeva ei mõistnud, selgitas:

«See oli papi maja.»

Eeva noogutas.

«Nii korrast ära?»

«Nõuab suuri kulusid. Alati on raha millekski hädavajalikumaks läinud. Ja nii ta seisab . . .»

«Ilus maja,» ütles Eeva kahetsusega.

Polsterdatud välisuks oli räbaldunud ja risti lauatükkidega kinni löödud. Gafurov kangutas need lahti ja nad astusid kõledaisse kõrgete lagedega ruumidesse.

Gafurov katsus aknaraame. Tugevad, nagu uued!

«Ma jään veel siia,» teatas Eeva esimehele pärast seda, kui nad olid maja koos üle vaadanud. Ta kõndis ringi mööda prahis tube ja otsis esialgset kohta laste magamisruumiks, uuris pliiti ja avas praeahju ukse. Köök oli suur, kahhelkivist seinte ning kivipõrandaga, ja Eeva süütas paberitüki, et tõmmet proovida. Siis hakkas ta kõikidest tubadest risu kööki kokku kandma.

Eeva sai palga arvel avanssi ja riidekraami. Ta sõi ebaloomulikult palju, kuid kannatas ikka veel lakkamatut nälga. Päevad läbi jooksis ta ülemuste vahet, nõudis resolutsioone, pitsatit, korraldust, taotles voodipesu, tekke, kütet, seepi, abilisi, ning rassimisest surmani väsinud, läks ta magama tühja, hooletusse jäänud maja kööki. Naabrid võisid näha ta rahutut varju, lamp käes, veel ööselgi mööda tube käimas. Ta arvutas, mõtles, kombineeris.

Eeva süda värises enneolematust rõõmust, ennetundmata ärevusest, ta oli täis tegutsemisiha, klammerdus selle papimaja külge nagu isiklikku omandisse. Riidles asutustes, kes teda asjatult ringi jooksutasid, ning nuttis õhtuti, kui tal miski saavutamata jäi. Raskusi tuli iga tühisema asja pärast. Kord jõudsid nõutud esemetest kohale ainult supilusikad, ja neidki vähem, kui vaja läks. Eeva istus hilisõhtul köögi põrandal, seadis lusikaid alumiiniumist kaussidesse — ta imetles seda vara nagu laps oma pühapäevariideid. Aga siis, kui küttepuid hakati jaokaupa kohale vedama, käis Eeva iga kord saani kõrval lumes, käsi koormal, et ühtegi kallist halgu teele ei variseks.

Ta tegi oma abilise Lusjaga sisemisi maalritöid, kraapis kartulikõplaga põrandailt kõntsa, kuni avastas ilusa tumepunase linoleumi. Üha lähemale jõudis päev, mil pidid saabuma lapsed. Eeval olid nüüd lõpuks eelarve ja koosseis: kojamees, pesunaine, keetja, kaks kasvatajat. Suures saalis seisis nelikümmend voodit, oli söögituba pika laua ja pinkidega, pesemisruum plekkvannide ja kaussidega ning mängunurk. Kõik see oli alles armetu ja vähene, kuid Eeva käis siin rõõmsalt, õnnest segasena ringi.

Hommikust peale olid kõik ootel, kokk Dusja punetas pliidi ees, Eeva aga käis rahutult mööda ruume, leidis ikka midagi korraldada ja kohendada ning tõreles noorema kasvatajaga, kes lapse voodil istus.

«Kas te ei tea, et voodil ei istuta ega losutata, olgu see võõras või oma.»

«Kae, kui peenike!» kaebas solvunud kasvataja kokale.

Lapsed saabusid alles videvikus. Eeva seisis oma koosseisuga lävel, külmas õhtus, petrooleumilamp käes, ja kari räbalapuntraid astus tast mööda, süngelt maha vahtides. Need olid üsna pisikesed pambud ja Eeva aimas, et kõige raskem seisab alles ees.

Nüüd jäid tema hoolitseda need väntsutatud lapsed, kes toodi siia kaugesse tagalasse õhkulastud linnadest, kraavitulistatud ešelonidest, pommirünnakute alt. Nad nutsid õhtuti teki all ema taga ja karjatasid läbilõikavalt oma unedes.

«Neetud fašistid, mis nad on meie lastega teinud!» ahastas Eeva.

Lapsed ei lasknud end pesta ega kammida, nad olid loomadest söödud, sügelistest korbatanud ja kraapisid õhtuti oma haigeid käsi verele. Eeva oli täiesti nõutu, kurb ja kannatlik nendega. Vahel jooksis ta kööki sirmi taha voodisse ja nuuksus seal südame kergemaks. Kokk nohises, punetas pliidi ees ja pühkis samuti ühtelugu silmi. Öösiti tulid kasvatajad vapustatult teatama: lapsed on sügelistest hullumas.

Iga päev juhtus midagi. Vanemate grupis ei nõustunud üks tüdruk oma kleiti pesusse andma.

«Vaata, kui ilusa sa vastu saad,» meelitas kasvataja, aga tüdruk seisis nagu külm kivi. Ent kui kasvataja hakkas kleiti vägisi võtma, langes tüdruk põrandale

kummuli, tagus rusikate ning jalgadega maad. Lapsed kogunesid ringi ta ümber.

«Las see kleit jääb!» ütles kisa peale kohalerutanud Eeva.

Kõik ootasid. Tüdruk jättis märatsemise, tõstis pea, vaatas näole langenud juuste vahelt Eevale otsa ning tõusis siis üles.

Eeva sundis lapsed lahkuma.

«Ehk on see kleit sulle kallis?» päris ta ettevaatlikult.

Tüdruk raputas pead.

«Siis peseme ta puhtaks ja kui sa tahad, võid seda jälle kanda.»

Tüdruk ei vastanud, vaid käristas kärmelt õmbluse lahti ja Eeva nägi ühe viivu jooksul ta peos kuldset sõrmkübarat.

Eeva võttis nüüd kleidi enda kätte ja ulatas teise vastu.

«Aga selle, mis sul seal peos on, selle peidame jälle ära. Tule, ma annan sulle niiti ja nõela, sa võid ta uuesti kleidipalistusse õmmelda.»

Kuulekalt ja ujedalt astus laps ta kannul sirmi taha. Eeva otsis plekktoosist niidirulli ning laps seisis teda teraselt jälgides. Kui Eeva tema poole pöördus, avas tüdruk ise oma peo ja sellel lebas kullavärvi sõrmkübar.

«Ema oma,» ütles ta ja sulges kadedalt käe.

«Jaa. Seda tuleb meil hoida,» nõustus Eeva.

Suure kannatusega ravitseti lapsi, võideldi sügeliste ja täide vastu ning saadi neist lõpuks jagu. Aga hoopis raskem oli lastele lähedale pääseda. Mõne suust polnud Eeva selle aja sees veel ainustki sõna kuulnud. Neid ei saanud kuidagi rääkima panna, nad ei vastanud küsimustele, pagesid voodi alla, jooksid minema või puhkesid nutma.

Kuueaastane Lia paistis silma äärmise korraarmastuse poolest, ta nautis oma uusi riideid, puhast voodit ja hakkas sedamaid kisendama, kui keegi juhtus käsi tema käterätikusse puhkima.

«See on kena, Lia, et sa korda armastad. Kas sa ei tahaks mulle abiks tulla?» palus Eeva. Kuid laps keeras selja ja jooksis minema. Eevat tegi nukraks, et ta ei mõistnud nendega olla, ehkki nii väga püüdis.

«Aeg! Andke neile aega!» lohutas kokk Dusja.

Lastega oli raske. Iga päev ähvardasid kasvatajad ära minna.

«Parem sõelaga vett kanda...» Ja noorema grupi kasvataja lahkuski.

«Ma ei luba,» keelas Eeva. Kuidas siis nii tohib — lihtsalt ära minna! «Mis inimene teie olete!»

See oli üleüldse masendav päev. Nelja-aastane Miša neelas mingisuguse nikkelkuuli alla ja Eeva lasi ta haiglasse viia, söögitoas varises laest alla suur kamakas krohvi, riivas üht last ning teda tuli kaua suhkruveega toibutada. Kui Eeva pärast lõunauinakut lapsi äratama läks, leidis ta nad krubalas vooditel istumas ja sosinal oma isadest-emadest jutustamas.

«Meie käisime taadiga loomaaias.»

«Mu emal olid mustad juuksed.»

«Minu ema oli ka väga ilus.»

«Ma olin nurga peal leivapoes. Aga kui tagasi tulin, siis polnud maja olemaski. Terve päev kaevati inimesi rusude alt välja. Mõned saadi kätte, mõned jäidki kadunuks. Ema rätik leiti...»

«Kord käisime isaga maiparaadil. Ma ei näinud midagi ja isa tõstis mu kukile. Teate, see oli hiiglama kõrgel!»

Kõigest sellest vapustatuna hakkas Eeva õhtusöögi ajal järsku ohjeldamatult nutma. Lapsed vaatasid altkulmu oma kaussidelt üles, lusikate klõbin katkes. Keegi ei öelnud talle midagi ja hetke pärast jätkus söömine endiselt.

Aga kui Eeva hiljem akna alla seisma jäi, tundis ta enda kõrval väikest olevust. See oli Kotik, hukkunud lenduri poeg, kes peitis oma tumeda lakaga pea Eeva põlle alla. Kokk Dusja aga kiitis Eevat:

«Teil on talenti!»

Kui hästi mõistis Dusja inimesi ergutada! Kuidas küll üksainus kiitev sõna võib anda kogu su tööle uue hoo! Vahel sai algav päev oma õnneliku näo Dusja heasoovlikust peanoogutusest või vana Rahmedi tunnustavast kõhatusest. Une eel tegi selle meenutamine Eeva järsku pööraselt õnnelikuks. Või kui kedagi nägemas polnud, ei suutnud Eeva enam naeratust pidada.

Aga igal päeval on omad parmud, sellepärast tundus

Eevale vähemgi rõõm suure kingitusena. Iga lisa-tangukott, iga puud kartuleid, iga liiter piima oli sündmuseks omaette. Lapsed näisid ikka alles kurnatud ja alatoidetud ning Eeva arutas õhtuti kokaga järgmise päeva toidu üle.

«Kartulikoogid?» tegi Dusja ettepaneku.

«Need olid eile ja üleeile.»

«Kartulikotletid? Porgandikotletid?»

«Kartulipuder?»

«Jälle?»

«Oh, juhataja,» lausus selle peale kokk. «Küll näete, me veame sellest raskest ajast läbi. Ja võib-olla kunagi rahuajal tuletab mõni meie suureks kasvanud laps hellalt meelde neid porgandikäkke. Minule piisaks sellest tänust täielikult.»

Oli nõrgemaid lapsi, kahvatuid ja verevaeseid, kes kannatasid isupuuduse all, ja neile pistis Eeva pihku tooreid kapsalehti, porgandi- või kaalilõigu. Viieaastane Katja nägi välja kui vana eideke, luitunud ja krimpsus silmaalustega. Kuid lauda istudes algas Katja jonn. Ta surus huuled kõvasti kokku ning keeldus söömast. Kasvataja kaotas iga kord kannatuse ja tuli Eevale kurtma.

«Ära söö, kui sa ei taha,» ütles Eeva lapsele.

Kogu lõunasöögi aja istus Katja nagu nukk ja vahtis niisama. Õhtul kordus sama lugu. Katja väänles ja käänles:

«Ma ei taha.»

«Ära siis söö,» lubas kasvataja lahkelt ja viis toidu eest ära.

Oli juba üsna hilja ja lapsed voodis, kui Eeva kuulis köögiukse kriiksumist. Lävel seisis ebalev Katjake. Eeva ei omistanud sellele tähelepanu, läks pliidi juurde, võttis leige pudrukausi põlvele ning asus sööma. Katja vaatas üksisilmi ja aeg-ajalt sülge neelates pealt.

«Miks te praegu sööte?»

«Varem polnud aega, Katjake.»

«On see hea?»

«Mis asi?»

«See puder?»

«Kuidas sulle öelda? See on sama, mis lapsed õhtul sõid.»

Katja tammus rahutult oma pikas öösärgis.

«On see hea?»

«Minule küll meeldib. Maitse ka, kui tahad,» lubas Eeva. «Too kapist lusikas ja tule istu mu kõrvale.» Katja tõi lusika ja istus Eeva kõrvale pingile.

«Kuidas on?» küsis Eeva.

«On küll.»

«Siis võta see kauss oma sülle.» Näljane laps aplas ja kugistas putru. Lusikashaaval jootis Eeva talle tulist teed, ning kui ta unise tüdruku süles voodisse kandis, haaras Katja ta käe, suudles seda ja vupsas, pea ees, teki alla.

Sest päevast alates andis Eeva Katjale igal õhtul mingit toidulisa — kalamaksaõli, kuklikese või klaasi piima, ning Katja vanainimese-kortsud hakkasid kaduma.

Näis ka, et kasvandikud harjusid oma uue koduga. Vahepeal remonditi veel lisa-magamisruum kõige väiksematele ja juhataja sai lõpuks omaette toa. Eeva tegemised ja tööd aina kasvasid, majapidamismured võtsid peamise aja ning lastega tegeles Lusja, noor ja pisut uimane tüdruk. Kord, kui Eeva pangas palkade järel käis, tegid lapsed põrandale tule.

«Kus siis sina olid!» karjus Eeva Lusja peale.

«Kus! Kus!» nihvas tüdruk häbematult. «Aitasin väljas lund rookida.»

Jaa. Vana Rahmed ei tulnud lumega üksi toime...

«Ma ei julge teid üldse enam üksi jätta. Pruugib mul korraks välja minna, kui teil siin juba midagi juhtub,» kurtis Eeva õhtul kokale, kes pesi enne kojuminekut köögirätikuid.

«Juhataja,» ütles kokk, «lastel on igav. Kõik me vaatame selle järele, et nad pestud ja söönud oleksid, ravime kõhuusse ja valvame, et keegi nööpi alla ei neelaks. Meil on palju tegemist. Aga neil? Lastele on vaja tööd anda, mänge ja õppimist. Siin papimajas on ju kitsas ja igav!»

Eeva istus kaua ülal ning tegi plaane: paneks poisid vanale Rahmedile appi lund rookima, aga pole vilte ega talveriideid. Kõik need kaltsud, milles lapsed siia toodi, põletati ahjudes ära. Tuleks kiiremas korras leida kasvataja, kes oskaks lastega tegelda, mõni noor, lõbus ja energiline pedagoog.

Vildid, soojad riided ning noor, lõbus, energiline kas-

vataja! Kust seda kõike nii püstiäkki võtta? Eeva ohkas väsinult, istus peegli ette ja imestas: Oli see tema? Oli see tõesti tema?

Ma olen ilus! hüüatas ta mõttes. Mu jumal, ma pole veel kunagi nii ilus olnud! Mis on minuga? On see kõigi naistega nii enne lõplikku närbumist? Ta võttis end peegli ees riidest lahti, aeglaselt ja tähelepanelikult, pani uskumatult käed oma rindadele.

Mis temaga toimus?

Ja Eevale meenus mees, kes talle eile sõjakomissariaadi ees vastu tuli. See oli ainult üks, üksainus hetk. Ta kohtas tema silmi. Nägi korraks ja unustas, aga nüüd meenusid need talle järsku ja põletasid tagantjärele. Eeva mõtles rahutult: Kes ta on? ja tundis, et tahtis teda veel kord näha.

Ma tahan teda näha, ütles ta peegli ees istudes, käed süles, juuksed üle paljaste õlgade.

8

Ei olnud Eeval kunagi varem kokkupuuteid mundrikandjatega. Ei võinud Eeva iial ette aimata, et hakkab armastama leitnanti, piltilusat leitnanti, nagu ta polnud veel kedagi, kordagi ega kunagi armastanud. See leitnant oli nii ootamatult saabunud siia vaiksesse rajooniasulasse ja elas nüüd leivapoe vastas.

«Miks sa just siia pärasse pidid tulema?» imestas Eeva.

«Polnud minu tulla. Määrati,» vastas mees. Ta ei teadnud isegi, miks taganemislahingute ajal väeosa rindelt välja vahetati, üks osa mehi sõjaväelaagrisse ja teine osa tagala rajoonikülade sõjakomissariaatide käsutusse saadeti.

«Ei usaldatud?» küsis Eeva.

Mees kehitas õlgu.

Eeva armastus ei idanenud pikkamööda unistustest, lootustest ja väikestest salarõõmudest, vaid lahvatas kohe suurelt leekima, millest tal eneselgi õudne hakkas. Ning Eeva küsis sageli kohkunult: Mis sellest kord saab?

Ta seisis õhtuti oma jäätunud akna juures ja ootas

koputust. Ta süda valutas lõhkemiseni. Talvine maru halas inimhääli, ent majas oli öörahu, poonimisvaha, väikelaste ja une lõhna. Nad magasid, need tema lapsed, käed üle pea heidetud või nii pailt põse all koos.

Ja siis tuli leitnant, ütles, et on kole näljane, ja Eeva tõi ta ette, mis tal oli, kõik need maiused, mida ta päeva jooksul aega varastades õhtuseks kohtumiseks valmistas. Kõik, mis ta enda suu kõrvalt kokku hoidis ja palga eest turult ostis. Ta pidas oma ja ühise vara vahel ranget vahet.

Eeva võttis salli armsama kaelast ja pakkus:

«Jäta see siia, ma pesen puhtaks.» Tänulik leitnant tõstis Eeva tuhaleelisest karedad käed oma huultele ja küsis siis, kas ta võib ka oma pesu siia tuua.

«Too.»

Eeva pidas enesestmõistetavaks, kui Anton, ta pärismees, lapsi mähkis, väänas pesu välja, talveks kapsaid sisse tegi ja põrandariideid kloppis. Nüüd aga pakkus Eevale ülimat rõõmu üllatada leitnanti oma väikeste armuavaldustega — uue taskuräti, muretaignast küpsiste, sooja sokipaariga, mida ta oli öösiti tattnina valgel kudunud.

Kokk, vana ja tark nagu kilpkonn, suhtus Eeva kiindumusse murelikult.

«Ma ei saa teisiti, ma lähen hulluks, kui ta õhtul ei tule!» kaebas Eeva. Tõepoolest ootas ta õhtuti oma leitnanti nii, nagu oleks see elu ja surma küsimus.

Kui nad voodis lamasid, mehe käsi ta õlgade all, siis oli see kõige suurem õnne- ja rambusetunne, mida ta eales oli maitsnud.

«Ütle mulle midagi, Sven,» palus Eeva.

«Mida?»

«Ma ei tea. Midagi ilusat.»

«Et sõda varsti lõpeks,» lausus mees kainelt.

Eeva liibus ta ligi ja surus näo ta õlga.

«Midagi veel,» palus ta alandlikult.

«Mida siis veel?»

«Ütle, et sa mind armastad.»

«Ah seda? Ma olen ju seda sulle ütelnud.»

Eeva eemaldus mehest ja küünitas käe paberossi järele. Leitnant võttis talt tikutoosi ja pakkus viisakalt tuld.

«Kõige tähtsam on, et sõda lõpeks,» lisas ta, Eeva aga vaikis jonnakalt edasi.

«Või sa tahaksid, et ma rindele lähen?» jätkas mees norivalt.

«Mis sellest! Kõik lähevad.»

«Nüüd ajad sa küll kiusujuttu.» Jah, Eeva ajas kiusujuttu. Enda kõrval ja endale tahtis ta kõigi vahenditega hoida seda meest, keda ta nõnda ihales. Ta ihales teda nii, et vahel oli iseenda ees häbi. Kuid teda piinas samal ajal ka meeleheitlik süütunne. Narr! Sa tahaksid oma seeliku külge köita meest, kelle koht on rindel! Ning et sinu poeg, see laps, sõdib sinu ja tema eest!

«Ma järgneksin sulle igale poole,» tunnistas Eeva mahalöödud pilguga. Ohvitser tõmbas uusi villaseid sokke jalga ja naeris.

«Seda pole sugugi vaja.»

Eeva saatis leitnandi välja igal varahommikul, astus ta ees pikas pimedas koridoris ja näitas lambiga valgust. Kord märkas ta ripakil kuldnööpi, tõi niiti ja nõela ning põlvitas ta ette.

«Sul veel vanad nööbid?» imestas ta. «Kolme kutsikaga.»

«Jah. Eesti omad.»

«Aga sinel on siit? Nõukogude oma?»

«Jah.»

«Miks siis nii? Poes nööpe küll.»

Mees tänas Eevat.

«Sinu käsi ei jõua ära kiita.»

«Sven, ma ootan!...» meenutas Eeva. Veel polnud armsam lahkunud, kuid teda valdas juba uue kohtumise piinav ootus.

«Ma teen täna sülti, tahad?» meelitas ta õrnalt. Lutsar tahtis.

Eeva läks nüüd tuppa voodit kohendama ning pani kiiresti riidesse. Ta süda hõikas taevani: Sven! Sven Lutsar! Sven Lutsar!

Laupäeval, laste vannitamise ajal, tuli kokk Eevat esikusse kutsuma.

«Ta on siin,» teatas Dusja.

«Kes?» Eeva ei osanud nii vara Lutsarit oodata.

«Sa sõidad ära?» aimas ta ja otsis seinast tuge.

Lutsar noogutas.

«Juba homme.»

Eeva läks tagasi vannituppa, Lutsar aga viskas voodisse pikali ja jäi Eeva tulekut ootama. Eeva tuli väga hilja, väga lööduna ja viskus Lutsari kõrvale sängi.

«Nii et lõpp?»

«Miks siis kohe lõpp?»

Eeva küsis inetuks nutetud näoga:

«Sa ära pane tähele, et nutan. See on hea, et lähed rindele. Ometi kord!»

«Ma ei lähe rindele.»

«Kuidas?»

Lutsar puhkes naerma.

«Ma sõidan ära. Sõjakomissariaat määras mind Uus-Takmakki tööle.»

Eeva vaatas teda läbi pisarate ja läks siis kööki einet valmistama.

Kogu järgmine päev möödus askeldustes: Eeva küpsetas ja praadis, pakkis kuivikuid ja pannkooke mehele kaasa, ehkki teekond polnud pikem kui kolmkümmend kilomeetrit.

«Vana tobu,» torises kokk, altkulmu juhataja askeldusi seirates. Nuumab seda kalgardit, raiskab oma viimased vaevaga teenitud rahad!

Öösel, kui Eeva tühjana tunduvas voodis lebas, palged ja kael silmaveest märjad, kõrval padi, millel ta oli harjunud nägema ja imetlema kaunist mehepead, meenus talle järsku Kristiina.

See on ju ilus tüdruk! Noor, nahk kui siid. Sven! Seda ei pea iial juhtuma!... Ja Eeva murdus oma palveks ristatud käte üle. Ta ei teadnud enam isegi, mis ta meeltesegaduses tegi.

Magamistoast kostis lapse äge köha. Ma ei lähe, las köhib, ehk läheb iseenesest mööda, mõtles oimetu Eeva. Tuleks Vitja jalapäkki hanerasva ja tärpentiniga sisse hõõruda, mõtles ta. Või anda talle sooja piima meega? Siis aga tuleks pliidi alla tuli teha. Eeva ohkas, astus viltidesse, mähkis end salli ja ruttas kööki. Pliidi ääres piima valvates soovis ta, et Lutsar oleks mobiliseeritud — parem see kui mõni teine naine.

Eeva võttis unise, köhast vaevatud poisi põlvele, puhus piimale peale ja tõstis siis kruusi lapse huultele.

«Joo, minu väike armas...»

Laps jõi, surus pea usaldavalt Eeva rinnale ja uinus. Eeva suudles ta laupa ning kandis poisikese sängi tagasi.

Minu poeg, kus sa oled? küsis Eeva. Mul on niisugune tunne, et kõike head, mis ma iganes teen neile õnnetuile orbudele, teen ma sinule, mu poeg. Ja ma usun ka, et kõik halb, mis nendega juhtuks, tabaks sind, langeks sinu üle. Ma tahan olla nende vastu nii hea, et sina kauge vahemaa tagant sellest osa saaksid, seda tajuksid ja ema armust sooja tunneksid.

«Vahest on teie poeg samuti tagalas?» küsis kord kokk Dusja, kes teadis Eeva perekonnalugu.

«Ma olen kõikidest evakupunktidest järele pärinud.»

«Ei ole?»

Eeva pööras näo kõrvale.

«Ei ole.»

«See ei tähenda midagi. Ema peab alati lootma,» ütles vana tark naine. «Emad suudavad kõike.»

Kas ei peaks teda otsima eesti diviisist? Võib-olla leian ta sealt? mõtles Eeva.

Ei möödunud nädalatki, kui Eevale leitnandilt kiri tuli. Ta luges seda uskmatult, rõõmust hull, ja suudles kalleid lauseid: «Olen nii üksi. Igatsen su järele.»

Alles mõni päev tagasi müüdi evakueerituile nimekirja alusel sitsi. Eeva vahetas oma kleidiriide toiduainete vastu ning saatis Lutsarile toreda paki.

Just samal päeval, kui Lutsar selle kätte sai, pidas Söökla-Anka oma sünnipäeva. ja leitnant imestas väga, et see vohavalt vormitu naine oli noor, kõigest kahekümne kuue aastane!

Lutsar ajas hoolikalt habet, võidis juukseid ja õmbles frentšile puhta krae. Aga ikka veel kippus aega üle jääma. Ta avas kohvri, hakkas Eeva saadetud maiustusi pakist lahti lappima, näksis isutult üht kui teist ning vahtis alalugu kärsitult kella.

Lutsar oli Anka suurest seltskonnast äärmiselt pettunud. Väga ebameeldiv oli kohata siin Roman Sitskat. militsionäär Ganejevit, oma kolleegi õpetaja Maria Tsvetotškinat, veel üht eestlast Jeemelit, kellest tal seni aimugi polnud, läti kingseppa Klausi ja valge habemega vanameest, keda kõik Abdullaks hüüdsid.

Roman Sitska oli tumedas piduülikonnas, eeskujulikult seotud lipsuga ning ta kuue rinnataskust paistis valge taskuräti nurk. Insener krimpsutas nina, oli kuidagi hämmeldunud ja naeratas häbelikult nagu leerilaps. Militsionäär Ganejev istus nii, et käekell pidevalt pluusivarrukast välja paistaks, kuna ta jalgade juures lamas ustav pruun välitasku. Maria, nii värske ja kaunis, timmis kitarri ning naeris otse kingsepp Klausile silma. Kas oligi päris õige Klausi kingsepaks pidada? Ta ilmatu suured käed tulid hästi toime kellade parandamisega, tegid piimafarmile võitünne, paikasid kingi, lappisid vilte ja vanu kalosse, tinutasid teemasinaid ja keedupotte. Klaus parandas kõike, mis iganes ta kätte toodi, ei ütelnud ära ühelegi ega kunagi.

«Eks jätke siia,» lubas ta malbe naeratusega. Ja kui maksmisest juttu tuli, lõi ta käega.

«Ei midagi! Mis sa selle tühja eest ikka mõistad võtta.»

Ta elas omaette tares, magas põhul, palitu üle, ümberringi peatsis ja jalutsis inimeste vanad saapad, pajad, vildid ja muu kili-koli. Ta oli siia külasse saabunud naaberrajoonist alles hiljaaegu. Räägiti, et tema elamise tuli rüüstas, kaks last majja sisse põlesid ja naine kuu aja pärast südamevalusse suri. Ülekohtused on saatuse teod: lasta põgeneda sõja eest Lätimaalt kaugesse tagalasse, et siin luulagedaks põleda!

Sellest ei rääkinud Klaus ise kunagi. Ta oli leebe, vaikne, naeratav, midagi ta kelleltki ei tahtnud ja õhtuti mängis üksinda, iseendale bajaani. See oli ainuke asi, mis tal oma üksikus leseelus tarvis läks, ja seda ta oli ostmas käinud neljakümne kilomeetri tagant.

«On teine perekonna eest,» kiitis Klaus mänguriista silitades. Iial polnud ta sünge, pahur, raskemeelne, aga ometi oli inimestel ebamugav taluda ta lapselikku helget silmavaadet, mille heleduses võis iseenda peegeldust näha. Teda kutsuti peredesse lõunale, üks ja teine naine tõi talle töötasuks jahukörti, kartulikooke või hirsiputru, sundides teda kohe sealsamas, enda silma all, lusikat kätte võtma. Tooja aga seisis senikaua püsti ja vaatas murelikult pealt, kuidas suur kohmetu mees sõi.

Teda hüüti siin läti Klausiks. Ta oli kopsuhaige, väga pikka kasvu, kondine, liikuva kõrisõlme, rukki-

kollase pea, väikeste hammaste, pika lõuaka näo, heledate kulmude ja ripsmetega. Üksikult võttes polnud tas midagi ilusat, ent ta mõjus äärmiselt meeldivana.

Anka juures vahtis Klaus enda ette maha, näol vagur naeratus, ei rääkinud kellegagi ega seganud kedagi oma sealolemisega. Ei Sitska, Jeemel ega Abdulla suutnud mõista, kelle jaoks või mistarvis seda pigikäppa siin vaja oli.

Anka liikus ehete säras.

«Bruljandid,» selgitas ta ja laksutas keelt. «Sööge! Sööge ja jooge, nii et teil Anka sünnipäev eluks ajaks meelde jääb!»

Ganejev istus lauas Sitska kõrval, altkulmu ta mansetinööpe uurides. Lõpuks ei suutnud ta vastu pidada.

«Mis need on?»

«Palun?» küsis Sitska, kes ei mõistnud küsimust.

«Milleks sul need on?»

«Need on... kuidas nüüd öelda? Need on mansetinööbid,» seletas Sitska kohmetult.

«A-aa,» venitas Ganejev ebamääraselt ja sõi edasi. Laual oli kõike — lambaliha, sülti, praetud kanu, pannkooke, suhkruvaabaga saiu, mesiviina, riigi-valget, soolakurke ja heeringat ning taldrikutel lebasid paksud saiakäntsakad ja üleleivakäärude virnad.

Anka hirnus rõõmsalt ja heledalt, lühike paks käsivars Sven Lutsari kaela ümber ja pea ta õlal, kuna kõik muud külalised talle korda ei läinud. Ganejev sihkas Ankat armukadedalt ja insener Sitska niheles toolil. Ainult läti Klaus muheles enda ette ja Maria tonkas talle ribidesse:

«Sõö! Mis sa magad.»

Jeemel ning Abdulla tundsid end ülihästi. Abdulla näpistas vahetevahel Anka reit ja sai tunda väikesi roosasid rusikaid. See tegi koletult palju nalja Anka poistele, kes võtsid pidusöömingust samuti elavalt osa ja jõid magusat viina väikestest nukutassidest. Senka, noorem poeg, paistis laua tagant välja nagu rahutu punane tuluke, punase juuksetutiga ning tedretähtedest tumeroosa. Ta oli kidur laps, jalad kui vändakesed, kõhnad, sõlmjad põlved püsti, aga eluvaimult — ataman!

«Sinusse, Anka!» kiitis Abdulla.

«Aksioom,» nõustus Anka. See oli nüüd juba mõnda aega tema uus lemmiksõna.

«Pane lapsed magama,» andis Maria nõu.

«Poisid, magama!» käsutas Anka, kuid need pugesid laua alla ja näitasid keelt.

«Küll on röövlid!» hirnus Anka. «Olete te kunagi varem sihukesi näinud?»

Läti Klaus naeratas, vangutas pead ja tõusis.

«Kuhu sa lähed?» küsis Maria ärevalt.

«Sinna,» näitas Klaus ebamääraselt.

«Kuhu sinna?»

«Koju, noh.»

«Istu,» sikutas Maria teda kuuesabast ning Klaus vajus pehmelt ja naeratades tagasi toolile. Maria võttis kitarri, timmis seda pisut ja hakkas laulma:

«Ei armu keelda saa meil seadus,
armul alati on vaba lend...»

Ankale see ei meeldinud, ta armastas lärmakaid laule. «Muusikat!» hüüdis ta. «Kuule, läti Klaus, kas tulid siia ainult sööma? Mängi!» Ent kõigile oli selge, et sellest pillimehest täna enam mängijat ei saa. Maria raputas meest õlast ja ergutas teda asjata.

«Klaus, kuule, Klaus!» Siis pöördus ta ära.

«Uitan Vanja akna taga,
ei mu Vanjakene maga —
istub tares, putru sööb,
minu peale käega lööb!»

Refrääniga ühinesid kõik.

Abdulla avastas laua all magava Senka. Poiss oli näost laipvalge ning Anka viis ta süles tagatuppa venna kõrvale voodisse. Oli kuulda, kuidas laps oksendas.

«See on hea,» ütles Anka. «Tal hakkab nüüd kergem. Aksioom.»

Õhtu jooksul käis ta mitu korda oma magavaid atamane tekiga katmas ja iga kord vaarusid ta kannul tagatuppa ka Abdulla või Lutsar. Militsionäär Ganejev raevutses ja näppis oma juuksetukka.

«Mis sa õiendad selle tatise habemikuga!» sosistas ta Ankale. See hirnatas lühidalt, jäi järsku kurvaks,

toetas purjus väikese näo rusikas käele ja hakkas oma meest meenutama:

«Vassili, mu Vasjake! Vaat sina oled mu tõeline, õilis armastus! Sina kaitsed kodumaad, aga teie, vooslemid! Tema valab kodumaa eest verd, aga teie! Mida teie teete? Sööte ainult ja magate!»

«Ole vait, Anka!» keelas Maria kahvatades. «Pea suu kodumaast ja õilsast armastusest!»

Ent Ganejev võttis toolileenilt oma rihma ja pani vööle, siis tõusis, suskas käe rihma vahele ja parastas.

«Mis Anka ütles, on tõsi! Ühesugused tõprad olete kõik! Kas ma ei tea, millega need kelmid, Abdulla ja see eesti spekulant Jeemel, mehkeldavad. Ganejev teab kõik!»

See rabas. Abdulla hakkas kisendama ja katkus ärritushoos oma pikka habet.

«Kas ma ei tea, kes Sitska on?» jätkas purjus ja armukade Ganejev insenerile näpuga osutades. «Pursui! Marodöör! Töörahva kurnaja!»

«Mina?» kogeles Sitska. «Hämmastav! See on kuulmatu! Kust te, seltsimees miilits, selle ometi võtsite!» hüüdis ta nagu suur vapustatud laps, kelle peale on valetatud ja kes ei oska end kaitsta. Kuid Ganejev ei pööranud talle mingit tähelepanu ja suunas nüüd oma näpu leitnant Lutsarile, kelle tumedais juustes mängis Anka paks käsi.

«Spioon! Diversant!»

Lutsar tõstis ämused, raskelt purjus silmad väikesele Ganejevile ja raputas mõistmatult pead nagu tumm loom. Anka võttis kinga jalast, astus, käed puusas, Ganejevi juurde ja lõi kingaga talle vastu põske.

«Välja!» karjus ta. «Välja!»

«Sa kahetsed seda veel!» taganes kohkunud Ganejev. «Pea meeles, et mina tean kõik!»

«Välja!» kisendas Anka, haaras Maria kitarri ja virutas selle vastu ust. «Kõik välja, kõik!» Ta astus üle maas magava läti Klausi ja keerutas ähvardavalt, vihast tõmbleva suuga oma pea kohal kinga.

Kuu paistis tuppa, suur hele kuu. Tema kaame paiste langes üle kasimata laua, põrandal magava naeratava läti Klausi ja üle Anka, kes istus üksi ning nukralt, kätte unustatud king ikka veel peos.

VIIES PEATÜKK

1

Hommikupuhtel sõitis Vana-Takmakist suure Kaasani linna poole regi, kaks meest peal — rajooni õmblusartelli raamatupidaja, kel oli siinkandis asja, ja Johannes Jeemel. Abdulla tõmbas puldani üle müümakraami, mis ta oma õele Kaasanisse saatis, ning jäi paljapäi maanteele seisma, hõre habe tuule kiskuda, kuni sõitjad teisele poole Hallikest, kõrgete pajude taha kadusid.

Nende kolme suure puu taha kadusid kord tagasi vaatamata Abdulla pojad, kellega ta oma vaadete pärast kokku ei sobinud. Nende pajude tagant tuli mööda suvel Vana-Takmakki Tatjana, pikad neiupatsid rinnal, ilus nagu vene bõliinades . . . Kihutas arst Fatõhhov sureva lapsukese manu . . . Läks Eeva rajooni tööd otsima, läks Sitska kurb minia Liili, et elada oma elu, läks Kristiina nii rõõmsalt lennujalu ning kujutas ette, kuidas ta klassi läheb, avab päeviku ja hakkab lapsi tahvli juurde välja kutsuma. Ta ei kärgi, ei kaota kannatust ja lapsed kuulavad teda imetlusest suurte silmadega. Vahetunni ajal jooksevad nad kobarasse ta ümber ja jalutavad tema käevangus kooliõuel . . .

Ja nende kolme paju all seisis kaua ka heitunud Roman Sitska, kui ta Anka sünnipäevapeolt väljakihutatuna kuupaisteliselt hääletus öös koju kõmpis.

Aga kodus surus surmani kurb Vanda ta pea oma rinnale.

«Rom, see tuleb sellest, et sa hea oled ja teistest parem. Sul on ilus hing, ja mitte kõik ei mõista seda, Rom. Vaata mulle otsa!»

Sitska istus murtult, käed põlvede vahel rippu.

«Rom, ära kurvasta.»

«Sa ei küsigi midagi,» kaebles insener ja pühkis silmi.

«Rom, armas Rom,» silitas Vanda ta teravalt luisi õlgu ega küsinud midagi. Ta vajus põlvili, pani pea mehe sülle ning siis tõstis Sitska oma käe tema juustele.

«Anna mulle andeks,» ütles Sitska ja nad nutsid

mõlemad. Siis, kui nad juba asemel lamasid, tuli kustutatud, tuba sinist imelist öövalgust täis, ütles mees oma naisele:

«Midagi on valesti. Ma ei tea, mis. Kas me ei peaks leppima oma eluga?»

«See on paratamatu, Rom.»

«Kas meie süda ei pea olema kõige selle küljes, mille eest t e m a võib iga tund oma elu anda? Mõtlesid sa nii?»

«Jah, Rom. Ma mõtlesin seda. Head inimesed elavad kõik kuidagi hoopis teisiti kui meie.»

Kolm paju olid ammu ja kümneid kilomeetreid Jeemeli seljataha jäänud. Ei ühtegi pilveribet senisel teel, tasane, nürilt nukker, hallvalge maa ja taevas ühinesid lõputuks kauguseks, mis uinutas ja rõhus meeli. Õhtuti puhus madalalt vastu maad kile, luust läbilõikav tuul, koidu ajal aga ulgusid soekarjad, enamasti kusagil lagedal kõrgendikul liikumatus salgas, koonud kaeblikult taeva poole. Terve pika päeva lõputuid tühimaid sõites igatses Jeemel, see vana hulkur, koldesooja ja head sõna inimeste suust. Ta vahtis küla oodates üksijäri silmitusse kaugusse. Küla, harvade puudega, kirikuga mägedikul, määramatut värvi kangeks kirmetanud pesuga aialippidel, akendega, mida kaunistaks niitipidi allarippuv nääripuuehe, säravalt roheline, säravalt sinine või säravalt punane.

Ta igatses sissesõiduhoovide kõrgeid väravaid, korstnate helesinist suitsu, jalarättide ja märgade viltide lehka soojas tares. Ja mida pimedamaks läks, mida tugevamalt hammustas tuul, seda mugavamad tundusid tared — kõrgete lävepakkudega, kohmakate soojade ahjudega, vasikate ja kitsetalledega toas.

Õmblusartelli raamatupidaja Ibragim Rahmanov hoolitses eeskätt hobuse eest, jootis teda külakaevudel, kattis öösiti puldani ja tulupiga ning muretses heinu.

Mäkke sõites hüppas ta iga kord reelt maha ja lükkas koormat takka, et kergendada veovaeva, käis tuulest lagedaks ning libedaks puhutud maanteel tema kõrval, käsi loogal.

«Kolhoosi loom. Kui kõngeb, seda muret siis,» ohkis mees.

Nagu hoiatuseks kohtasid nad mitmel korral otse

teeveertel hangedes lõpnud hobusekorjuseid, külmunud karv turris, suured hambad paljad, mõnel pea, mõnel ribid, mõnel ainult kabjad lumest väljas.

«Tuleb raske kevad,» lausus Rahmanov kurjalt.

«Kas teil siin ainult sõja ajal kõik nii raske on?» küsis Jeemel.

«Jah, nii raske on ainult nüüd.»

«Räägitakse, et Takmakis on ennegi vireldud.»

«Takmakis on viljakandvat põllumaad palju, töökäsi vähe. Riiginormid täidetakse küll aastast aastasse, kolhoosnikule endale jääb aga väheks.»

«Miks see siis nii on?» küsis Jeemel pealetungivalt.

Luitunud vene kirik seisis mahajäetuna lagedal. Nad libisesid tast kiirel sõidul mööda, taha jäid kohkunud hakkide lärm, jõesäng ja punakas varvik sügavas lumes.

«Praegu pole arutamise aeg,» ütles Rahmanov tõredalt. «Eks pärast sõda ole aega küll kõike lahendada, kuis õigem ja kuis parem. Kõik saab heaks, aga enne tuleb vaenlane purustada.»

«Vene kirik musulmaanide külas?» imestas Jeemel selja taha vahtides. Jaamade ja plankude värvi sinised sibulakuplid olid nüüd hakkide uudishimulikust parvest pilves.

«Muist külasid läksid tsaari ajal õigeusku. Mis asja sul Kaasanisse on?»

«Abdulla saadab õele moona. Vanamehest pole ju sõitjat. Palus mind, et ole hea mees, vii kohale. Kuidas sa talle ära ütled, ma elan ju tema juures.»

Rahmanov noogutas arusaavalt. Ta oli väikest kasvu, tugevate põsesarnade ja laia laubaga. Helepruunid silmad vaatasid murelik-sõbralikult kõike, mis teel ette puutus — külasid, loomi, naisi ja paukuva kõhaga lapsi. Põnnid tükkisid igal pool neile ligi, külades, kus nad peatuse tegid, seisid lapsed laua ääres ja vahtisid tummalt igale palale järele, mis sööja suhu kadus.

«Noorik, kas saaks midagi sooja hinge alla?»

Naine raputas eitavalt pead.

«Tohohh. Teed ikka?»

Naine kraapis söekrubalaid pange põhjast ja suskas siis teemasina toru ahjusuhu.

«Kuidas teie saak oli?» küsis Rahmanov jäätunud leivapätsi rätikust lahti harutades ja viis ahjusimsile sooja.

Naine noogutas.

«Kas lume alla ka vilja jäi?»

«Jäi,» vastas naine lühidalt, ta tumedad aukus silmad vaatasid leiba.

«Peremeest polegi?»

Naine raputas pead.

«Kõigil on raske,» lohutas Rahmanov.

Naine noogutas.

«Peab vastu pidama.»

Naine noogutas.

«Loomi sul polegi, nagu näha.»

«Pole sööta.»

«Kuidas sa siis elad?»

Naine kehitas õlgu.

«Normipäevadest.»

«Siis ikka saab!» tundis Rahmanov kergendust.

«Ikka saab. Herneid ja läätsi anti. Hirssi ja kartuleid. Nüüd lubas esimees lume alla jäänud vilja võtta . . .»

«Mees on sul elus?»

Naine naeratas. Sedasi näis ta veelgi kõhnem.

«Sai ordeni.» Ta rõõm oli ta hääles ja vanamees pilgutas naisele lõbusalt helepruuni silma, lõikas rutukalt lambajuustu küljest viile, sest juba seisid lapsed sõõris ta ümber ja naine tõstis kohiseva teemasina lauale. Jeemel pani ka oma kaku vanamehe leivapätsi kõrvale ja nüsis väitsega külmunud liha kallal. Sest sai lastele rõõmus söömaaeg ja Rahmanov vaatas kurva muheluseega, kuidas nad leiba lutsisid. Nagu kompvekki. Oh, leib, leib! Meie tunneme, mis sa väärt oled. Sa oled väärt, et sulle suud antaks. Aegadest aegadesse peaks iga ema oma lapsi õpetama leivast lugu pidama ja põlgama neid, kes lasevad leival hallitama minna, ja neid, kes koorukesed ära viskavad.

Rahmanov lohutas naist:

«Ajame läbi. Kõik hea on veel ees.»

Naine noogutas.

«Selle usuga elamegi ja peame vastu,» ütles ta. «Küll võit ja rahu ükskord jälle meid kosutavad.»

Nad tulid maanteele küla piirini neid saatma, naine

ja neli last. Lihtsalt seisid ja vaatasid üksisilmi reele järele.

Rahmanov ohkas, lastest oli hale.

«Jõuad sa kõiki oma leivakannikast sööta,» nuras Jeemel endamisi, pühkis käeseljaga suud ja ulatas vanamehele puskaripudeli.

«Mis head saabki sõja ajal olla, ega ta soola-leiba too,» lausus Rahmanov. «Viletsust ja õnnetust ainult. Kuid meie inimesi ta ei muuda. Õige inimene läheb raske katsumise läbi paremaks ja tugevamaks ja küpsemaks. See on nagu kullapuhastamine. Afinatsioon.»

Tark mees, mõtles Jeemel, ta tundis võõrsõnade vastu suurt aukartust. Need olid ta nõrkuseks just nagu Söökla-Ankalgi, ja ta kordas mõttes: Afinatsioon!

Üle hingetute, koolnud lagendikkude säras päike. See klaasise välja hiilgus pimestas ja pimestavad olid varjude sinisooned lumel. Hobune lasi sõrki, kõhualune härmas, silm kõõritamas vastusõitvaid palgikoormaid. Metsa hakul pupsus saeveski ja peenike plekk-korsten puhus välja sirget valget suitsu. Mets! Kui soojaks kõik muutus. Igas harakil oksas värin, kohin ja müha, värvide ja häälte rõõm. Elav hing. Jälgede lippav või luusiv kiri ümber põõsaste, hallkrobelistes tüvedes rähnide toks ja haraka must-valge rahutus. Metsapõu oli täis headuse sooja, tuuled ja lõhnad ja päike olid siin hoopis teised kui lageda peal. Aga varsti lõppes metsakoridor ja kaskede valevusest, marjadest verevil kibuvitsadest, lõhmustest ja peenikestest haabadest sai kokku sinipruun üha kaugenev tagapõhi. Ja jälle tuli asemele avarus, millel polnud videvikuni lõppu.

Teekonna teise päeva õhtul jõuti väga hilja öömajale. Mehed olid külmast kanged ja näljased. Rahmanov ei tahtnud pererahvast tülitada ja nosis kuivalt süüa.

«Leib on kõva kui jääkamakas, lõhu või kirvega.»

«Pane ahjule sooja,» soovitas Jeemel.

«Käib küll!» vastas väsinud ja tülpinud Rahmanov. Kahel korral käis ta veel hobust vaatamas ja siis heitsid nad kõrvuti põrandale magama, külje all imala lehaga pulstunud lambanahka tulup. Vanamehe kõht kolises ja korises.

«Mis sul on?» küsis Jeemel.

«Ei tea.»

Õige varsti pressis ta vaevaliselt:

«Hirmsad valud,» ja poole tunni pärast oli Ibragim juba surnud. Valjult nuttev perenaine uuris laipa, küünal vabisevas käes. Laial valgel laubal vaevahigi, huulenurkades vaht, silmades suur ehmatus — nii lamas põrandal vana mees, tunnusteta sõduripluusis, valged villased sokid jalas.

«Sooltekeerdu suri,» ohkas aluspükstes perenaine, patsisabad vööni.

«Ta oli õhtul täiesti terve!» kogeles Jeemel ja läskus rasketesse mõtetesse. Seal ta on, see inimese elu, täna helmes, homme mullas! Päeval pilgutas mees sõdurinaisele lohutuseks oma pruuni lõbusat silma, vahtis teel kõike murelikult, nagu oleks see tema isiklik jagu, avas lastele moonakoti, värises hobuse elu pärast, tahtis võita sõja, ja nüüd on ta surnud.

Hommikul kinnitas arst sedasama: suri külmunud leiva söömisest.

Terve päev kadus Jeemelil asjaõiendamisteks — ta viis laiba hobusega lahkamisele, võttis õmblusartelliga telefoniühenduse ja lubas neile, et viib ise kõik dokumendid, mis Rahmanovil ligi, pärale ning annab need, kus vaja, üle. Kohalikus külanõukogus kirjutati talle omalt poolt sündmuste kohta vastav seletus, mis oli sama hea kui volitus, ning järgmise hommiku aovalges müüs Jeemel majarahvale maha surnud Rahmanovi moonakoti, talle saatuslikuks saanud leiva, juustu ja nisukakud, ning asus siis teele Kaasani poole. See jäi nüüd veel ainult päevatee kaugusele. Uskumatu, kui kaugele võib ulatada mõne inimese alatus, keda juhib tühiseimgi kasusaamine!

Päike ei paistnud, taevas oli nii katsutavalt lähedal vastu maad, ilm hommikust saati õhtuselt ämune, kuid liikumist oli märksa rohkem, regesid tühjalt ja koormaga liuskas mööda ja tuli vastu, külasid aga järgnes üksteise otsa.

Hämaruses põikas Jeemel korra kõrvalisele rajale, toppis kartlikult ümber vaadates puldani alla hea sasu võõrast heinakuhjast, sapsas märale piitsaga ja viskas end liikuvasse rekke küliti.

Maantee läks laiemaks ja libedamaks, Kaasan seisis põiki ees, suur, oma alguses igav ja agullik. Polnud

see enam küla, aga linn ta ka ei olnud: palkmajad, kõrgetest laudtaradest ja okastraadist piiratud laoplatsid, tehaste hiigelalad ning viljahoidlad. Suurtesse linnadesse sissesõit toob miskipärast alati haledat pettumust ja kõditavat ootust.

Jeemel peatas ühtelugu möödujaid ja küsis teed. Lumised tänavad muutusid õhtuselt kahvatuvalevaks. Trammikärast ja inimsummast heitunud hobune hakkas lõhkuma, Jeemel oli tema vaoshoidmisest väsinud ja kuum ning lõpuks nii õnnelik, kui ta õige hoovivärava üles leidis. Selle väikese kivimaja keldrikorral elaski Abdulla õde Roza. Kui Jeemel teda nägi, oli hilja taganeda — jahukotid, või- ja meepurgid olid siis juba tuppa toodud ning hobune katuse all rahus heinu krõmpsutamas. Jeemel rõõmustas, et võis nüüd reesistumisest kanged liikmed koduselt koti peale sirutada, kuid naine, kes talle ukse avas, kõik kätte juhatas ja laternaga tuld näitas, polnudki Abdulla õde, vaid kõigest ümmardaja. Ja tema läks ööseks ära oma koju.

Jeemel jäi vanamooriga üksi. Kui too imeelukas tagatoast kööki tuli, kus Jeemel jõi teed ja mõnust matsutades nisuleiba hammustas, jäi mehel sedamaid suutäis kurku kinni. Ta ees seisis väike inimigerik, kortsukuivanud nägu pulstunud juuksetakkudes. See oli ämblik, pugu ees ja küür seljas, luised raugakäed, podagrast muhklikud ning väljaväänatud sõrmed ja niisama vigased jalad. Ta tuli laua juurde ja küsis:

«On see kõik mulle?»

«Ei,» kogeles Jeemel. «Ainult pool.»

«Valetad!»

«Ainult pool! Jahud käskis Abdulla maha müüa.»

«Homme müüd. Ma ostan ise ära,» kagises vanaeit. «Kas sul viina on?»

Jeemel tõi kotist pudeli. Vanaeit krahmas selle oma väljaväänatud sõrmedega ja läks jalga liibates ning kehast õõtsudes tagatuppa.

See oligi kogu tutvus Abdulla õe Rozaga. Mõne aja pärast ilmus Ämblik uuesti uksele ja kutsus Jeemelit sõrmega tahapoole.

«Käi magama!» kamandas Ämblik ja näitas nurka, vana koitanud plüüšvaibaga kaetud asemele Ise heitis

ta kõrgele puust veimevakale, võttis külje alla sulekoti ja peale rätiku.

Seinavaibale maalitud järvel ujusid luiged ja ukse kõrval naela otsas hõõgus haleda leegiga petrooleumilamp. Jeemel tundis, et ta uinuda ei saa. Ta ei peljanud koolnud Rahmanoviga öö otsa üksi olla, aga Ämblikku ta kartis. Vanaeit lamas kirstul ja pidas Jeemelit silmas. Mis ta must põrnitseb, mõtles ärevusest higine Jeemel. Ootab, millal ma magama jään, ja tuleb mu rahakoti kallale? Võib-olla on ta hull?

Jeemel sügas end raevunult ja lutikad lömastusid ta sõrmede all. Vanaeit käskis tule ära puhuda, tänavavalgustusest pidi jätkuma. See langes helesiniselt üle kirstul lebava kogu ja pani valendama seinal ujuvad luiged. Ämblik tõusis istuli ja hakkas pead sugema, krönksus sõrmede vahel suur ja harv puukamm. Pärast seda heitis ta uuesti pikali ning jäi Jeemelit hommikuni luurama, silmad pärani, nagu polekski neil laugusid. Nad sihkasid mõlemad teineteist, umbusklikud, valvel ja pingul, igast krabinast võppudes.

Ämblik ei meenutanud ühegi sõnaga oma venda Abdullat, ei tundnud huvi ta elu ega tervise vastu. Abdulla oli küll seitsmekümneaastane, aga kõbus ja ehalkäija mees. Veel aasta tagasi tõi naaberküla nooruke lesk Abdullale terve ja priske tütre. Aga raugalikult vahastunud näoga Ämblik, kes vennast kõigest natuke vanem oli, näis Jeemelile vähemalt poolteisesaja-aastane.

Öö läbi sõi Ämblik suhkrutükke ning valvas ainiti võõra mehe iga liigutust, keda lutikad ründasid ja isegi laest tema peale alla langesid. Öö näis otsatuna ja kartused ning kahtlused venitasid seda veelgi pikemaks. Siia ma enam ei tule, otsustas Jeemel.

Lõpuks ometi saabus hommik. Tänav ärkas, palju jalgu ruttas aknast mööda. Vabrikuviled kutsusid ja inimesed tõttasid tööle. Ämblik süütas lambi, roidunud Jeemel tõmbas vildid jalga ja läks hobust talitama. Kui ta tuppa tagasi tuli, oli ümmardaja teemasina üles pannud, naeratas Jeemelile sõbralikult ja valas külalisele pesuvett kaussi.

Ämblik lamas kirstul edasi, ta oli kurnavast valvamisest tukkuma jäänud. Tema ei usaldanud inimesi, need

olid tema meelest ühed sulid kõik. Oma venda ja selle abilisi uskus ta aga kõige vähem. Teab, keda too nüüdki siia saatis, mis röövlind see on?

Seks ajaks, kui teemasin vilistama hakkas, kogunes eestuppa võõraid. Ämblik ärkas poolunest, tuli limbates kööki ja müüs võõrastega teed juues neile mitmesuguseid kaupu — jahu, võid, mett, villast lõnga, kimbu karakullnahku, ise aga ostis konserve, seepi, suhkrut, viina ja teed. Üks mees pakkus vatti, marlit, arstiriistu ja tallanahka. Nende asjade puhul kaubeldi kaua, ent nähtavasti ei lepitud hinna suhtes kokku ja kaup jäi katki.

Võõrad istusid, vatid seljas, ja jõid sügavatest alustassidest teed. Nende tigulibedad silmad naeratasid leplikult või keelduvalt, kuidas just tingimisel ja kauplemisel sobis ning kasulik oli.

Jeemeli asjad said siin-majas joonde, maalt toodud kraami eest olid rahapakid juba põues. Ta võttis oma toidukompsu, ajas palitu selga, seisatas köögis ja ootas jumalagajätmiseks juhust. Tast ei tehtud väljagi, kõik rüüpasid mõnuga teed. Ämblik ei küsinud, kas Jeemel sõidab maale tagasi või tuleb veel järgmiselgi ööl siia magama.

Alles õues, hobune juba rakkes ja ukse all ootamas, meenus Jeemelile Rahmanovi aruannetega portfell. Ta kõhkles pisut, pidas enesega väikese sisetüli ja otsustas siis portfellile järele minna. Köögis joodi ikka alles teed. Jeemel astus tagatuppa just sel hetkel, kui Ämblik kirstu rahapakke puistas. Ah sellepärast too nõid magabki kirstul, valvas ja varitses teda öö läbi? Oli Jeemel kõiksuguste täikapättidega asju ajanud, aga Ämblik tegi ta araks, halvas nagu kobra jänese. Kirstukaas kolksatas kinni. Ämblik kiunatas ja hakkas siis valjusti itkema. Ehmunud Jeemel põgenes toast.

Külm hommikuõhk oli hea. Jeemel sõitis hobusega väravast välja. Siia ei tule ta enam kunagi, isegi siis, kui ta mujal peavarju ei leia, isegi siis, kui peaks tänaval ööbima. Talle meenus nüüd nii imeselgesti Abdulla käsitsi maalitud kast ääreni rahapakke täis, sajalised, kümnelised, kolmekümnelised, igasugused. Jeemel nägi neid isegi unes, vähkres, oigas, inises ja kisendas aeg-

ajalt: Raha! raha!, kuni Populuse põlvemüksud näkkidesse ta üles äratasid.

Raha! Jeemelil peavad kord samuti kirstud raha täis saama!

Ta sõitis kesklinna poole, läbi korrapäraste ning kõrgete tänavate, vahtis klassitsistlikke suurhooneid ja moodsaid maju. Vähe oli siin orienti, vahest ainult kaugele paistev Kaasani kreml andis linnale eksootilise võlu.

Jeemel toimetas õmblusartelli aruanded kohale. Inimesed olid vapustatud Rahmanovi ootamatust surmast ning meenutasid teda heade sõnadega.

«Helge inimene. Viimse hingetõmbeni ustav.»

«Ma olen hobusega,» ütles Jeemel. «Ma võin õmblusartellile sineliriide ära viia, kui te tahate.»

Ei tahetud miskipärast. Jeemel jättis lühidalt jumalaga ega suutnud oma pettumust varjata. Mõttetult ja tulutult oli ta võõraste asjade pärast oma aega raisanud.

2

Kaasani linn oli keskpäeval rahvarohke. Inimesi jätkus kõikjale — poesabadesse, tööle, trammi, sõidu- ja kõnniteedele. Maal otsi tulega, enne kui mõne täisväärt mehe leiad, siin aga tuli turskeid noori mehi igal sammul vastu. Oli siin karusnahkades kaunitare nagu nukke, kõhukaid portfellikandjaid, haavatuid, hulkuvaid maamehi ja Moskva kõrgemate õppeasutuste evakueeritud intelligentsi. — Külmakartlikud ja alatoidetud näpitsprillidega õpetlased, närvilised ning hajameelsed vanad daamid, murelik-hapud näod kõrge palitukrae varjul, võrgus poslamaslapudel ja normileib, ruttasid instituutidesse ja haiglatesse tööle. Kinode ümber saalis noorus seanssi oodates, teatri vitriinides reklaamiti «Madame Butterfly'd».

Linn! õhkas Jeemel kadedalt. Suur ja ilus linn. Vaat siin maksaks elada! Ta tahtis ringi käia, uidata tundmatutel tänavatel ja ostusid teha, aga nüüd oli Rahmanovi hobune tal ristiks kaelas ja Jeemel pidi kaua

ulualust otsima, enne kui leidis komandeeritute sissesõiduhoovi.

Nüüd oli Jeemel vaba mees. Ta otsis üles südalinna turuplatsi, et pärida hindu ja teada saada, kas Ämblik oli teda väga nöörinud. No ikka oli.

Rahvast voogas hall-mustalt ja esimese pilguga osutus raskeks vahet teha, kes müüs, kes ostis, kes oli muiduvahtija, kes ülesostja. Seisis naisi, üksikud riideesemed käsivarrel, mõnel šokolaaditahvel peos, mõnel alustass paari-kolme kompvekiga. Jeemelit kutsuti mesikooke ostma, vanu saapaid, kalleid konjakeid, leiba, kaaviari, sojakooke. Pakuti piima, jahu, tubakat, mett ja võid ja linde. Maalitud pilte, hõbelusikaid ning vahariidest kaantega kaustikuid.

Jeemel kahetses sügavalt, et oli Ämblikule Abdulla kraami nii odavalt ära andnud, ta teenis vahelt kõigest mõni tuhat rubla! Jeemel uuris tähelepanelikult kõike ja pidas plaani, mida maaleviimiseks kaasa osta. Tee, seep ja sitsriie olid seal kõige minevamad. Aga selle kaubaga oli aega küll, päev seisis alles ees. Ta ostis endale pudeli konjakit, praetud kana, kalamarja ja lihakonservi, et kusagile teemajja einele minna.

Aga enne veel astus ta paviljoni, et lasta end pildistada. Fotograaf hammustas püstijalu vorsti ja rüüpas kuuma teed, paksult riides ja niudeni kõrged mahakeeratud säärtega vildid jalas.

Jeemelil oli valida kaks panoraami. Ühele tagapõhjale oli maalitud saba peal seisev toredate muksudega näkk, tumepunaste põskedega, nina ühele poole viltu. Teise, kasemetsa kujutava tagapõhja ees seisis karutopis, hambad irevil ja käpad pigistuseks avali.

«Kui olete naisemees, siis soovitan karu,» ütles fotograaf ja laitis näki maha. Lusikas teeklaasis segas teda rüüpamast. Jeemel kõhkles.

«Millal pildid saab?»

«Võib saada kohe.» Hind tõusis kahekordseks.

Jeemel tahtis end jäädvustada saba peal seisva toredate muksudega näki kaisus, kuid mõtles viimasel minutil ringi. Kena on pärast sõda näidata sõpradele pilti, kuidas ta kauge Venemaa karuga rinnad kokku pani!

Otse turu kaelas seisis nägus neiu, tammus jalalt jalale ja pakkus möödujaile roosa siidvoodriga manikküürtarvete karpi. Jeemel astus ligi.

«Kuulge, teie olete küll eestlane. Eks ole?»

«Oi jesse!» hüüatas neiu rõõmsa kohkumisega. «Eestlane jah! Kuidas te teate?» ja hakkas suure häälega naerma. See keel, jah, see nii eestipäraselt kange keel annab ära. — Kupite karossi maniküür. Otsen lutse! Zagranitsni maniküür!

Nad lõkerdasid naerda. Neiu kopsis jalgu vastamisi, nägu külmast sinine, ja tõmbas ninaga ühtelugu sissepoole.

«Äri ei lähe?» küsis Jeemel.

«Ei lähe jah.»

«Külmetate ära.»

«Pidingi koju minema. Kas teie elate Kaasanis?»

Oma uuelt tuttavalt kuulis Jeemel nüüd esimest korda eesti volinikust siin linnas.

«Kus ta on?»

«Ma võin näidata, kui tahate,» lubas innukas neiu.

«Kuidas te nimi on?» küsis Jeemel.

«Loori.»

«Tallinnast?»

«Ei. Tapalt.»

Südarajooni kesksel tänaval asus väike kontor. Siin seisis kolm Balti vabariikide esindajate kirjutuslauda, ruum oli laest maani pakke täis, paberisasust paistsid vildininad, vatikuubede käised, roosatas aluspesu. Läti ja Leedu esindajad mängisid malet ega austanud Jeemelit ja neiu Loorit ühegi pilguga. Karusnahkses mütsis eestlaste volinik pakkus istet ning hakkas pärima kaasmaalaste elust-olust Takmakis.

«Just selle rajooniga ei ole mul seni õnnestunud ühendust saada,» kahetses ta.

Nüüd sai Jeemel imeasju kuulda. Tuli välja, et tagalas töötasid eesti koolid, ilmusid Informbüroo bülletäänid ja raadio andis eestikeelseid saateid!

Takmakis aga ei teatud sellest midagi!

Haritud mees, hindas Jeemel volinikku ja püüdis kramplikult meelde tuletada seda ilusat Rahmanovi võõrsõna. Jeemel kahetses koledasti, et oli selle unustanud.

«Ega neid eestlasi seal palju olegi,» ütles ta ja hakkas kõiki sõrmedel üles lugema. Sitskasid oli kolm: Roman Sitska, ta kirjanikust naine ja minia Liili.

«Ah Vanda Sitska on kirjanik?»

«Ega mina ei tea, teised räägivad,» kehitas Jeemel õlgu. Siis oli seal veel Populus, tema viidi haiglasse. Ja Eeva, aga see läks Takmakist ära. Kuhu, seda Jeemel ei teadnud. Pärja töötas kolhoosis lüpsjana ja Kristiina Laev hakkas õpetajaks.

«Mis ainet ta annab?» küsis volinik.

«Seda ma ei tea.»

«On tubli tüdruk?»

«Tubli jah,» kiitis Jeemel. «Nad elavad üle jõe, naaberkülas.»

Volinik küsis, millega Jeemel ise tegeleb.

«Kolhoosis olen,» vastas Jeemel. «Mind saadeti Kaasani aruannetega.»

Volinik asus eesti takmaklaste nimekirja koostama.

«Kuidas nad elavad?»

«Mis nad elavad,» heitis Jeemel käega. «Eks te ise tea. Mis head saabki sõja ajal olla. Sõda toob üksnes viletsust ja õnnetust. Aga eks õige inimene läheb raskel tunnil ainult paremaks ja kõvemaks. See on nagu kulla puhastamine.» Jeemel köhatas ja ütles hea õnne peale: «Afitsioon.»

«Õige jutt,» noogutas volinik naeratades. «Ei tea, kuidas ma saaksin neile toetuseks kraami saata? Teised rajoonid Tataris on kõik juba oma jao kätte saanud.»

«Ma olen hobusega,» teatas Jeemel tagasihoidlikult. «Ja homme varahommikul asun koduteele.»

«See klapib hästi.» Ja volinik palus Jeemelit mõne tunni pärast ette sõita — selleks ajaks on kaup pakitud ning volitused ja nimekirjad vormistatud.

Nüüd tõusis Loori püsti.

«Kõik saavad, ainult minule ei anta midagi,» ütles ta ärritusest väriseva häälega. «Kas mina pean nälga surema?»

«Teie saite alles möödunud kuul vildid ja neli meetrit sitsi.»

«Need ma müüsin ära. Peab ju millestki elama!» hüüdis Loori nutuselt.

«Minge tööle,» vastas volinik kõigutamata rahuga. Baltimaade maletajad mängisid pead tõstmata edasi, neid ei häirinud isegi Loori kõrgendatud toon.

«Te teate väga hästi, et mind tööle ei võeta, kui ma pole linna sisse kirjutatud. Ja sisse kirjutada ei saa jällegi, kui töökoht puudub. Kas te aru ei saa!»

«Mis te siis linnas tiirutate?»

«Kolhoosi ma ei sõida. Ütlesin juba!»

«Siis ei saa ma midagi teie heaks teha,» teatas esindaja jahedalt ja pööras talle selja.

«Kuidas teil söögiga on?» küsis volinik Jeemelilt ning andis kummalegi lõunasöögi-talongid.

«Koi,» sajatas Loori volinikku, kui nad Jeemeliga restorani «Tatarstan» poole sammusid, et koos lõunat süüa.

«See võis enne sõda soliid koht olla,» imetles Jeemel «Tatarstani» maheroheliseks tupitud suuri saale lillemaalidega seintel. Nad istusid ainsa vabanenud laua äärde ja jäid ettekandjat ootama.

«Siin saab muidu alati kiiresti,» tähendas Loori. Jeemel silmitses teda nüüd tähelepanelikult. Ilus ja arukas tüdruk. Lausa lõbu oleks sihukest värskust käte vahele haarata. Rahvatarkus ei valeta: Naine noorelt, makk soojalt!

«Kui vana te olete, Loori?»

Loori naeratas ebeldavalt.

«Noh, arvake?»

«Kakskümmend?»

«Oh, kas tõesti nii vähe?»

«Rohkem küll ei annaks,» tunnistas Jeemel.

«Kakskümmend üks,» lisas Loori ohates. «Aastad muudkui lähevad, aga midagi ilusat ei tule.»

Ettekandjad jooksid neist ühtelugu mööda, määratu suurtel kandikutel ülestikku paarkümmend või enam supikaussi. Ümberringi söödi keskendunult ja isukalt. Jeemel muutus kannatamatuks, tal polnud ju hommikust saadik ivagi hamba all ja kapsasupi magus lõhn pani suu vett jooksma.

«Kuulge, preili!» hüüdis Jeemel võimsalt pronnakale ettekandjale, keda oleks võinud vabalt mõne maja alussambaks panna. «Miks te meie lauda ei tule?»

Ettekandja ei teinud väljagi.

Jeemel läks ta juurde ja tõstis kisa.

«Korralagedus! Me ootame juba ei tea mis ajast peale!»

«Kust lauast sa oled?»

«Sealt,» näitas Jeemel.

«See pole minu laud,» teatas ettekandja.

«Kelle siis?»

«Mis te jooksete ringi! Istuge ja oodake oma ettekandjat!»

Jeemel tuli vihasena ja turris lauda tagasi.

«Kuradi kord see on!» ja prantsatas toolile.

«Küll tahaks süüa,» halises Loori ja tundis näljast iiveldust. Aga nad said veel hulk aega istuda, otsekui kiuste jooksid kõik ettekandjad nende lauast mööda. Viimaks ometi tuli üks.

«Kaua te lasete end oodata!» torises Jeemel leplikumalt.

«Minge ära, kui ei meeldi,» nähvas ettekandja ninakalt. «Kus teie talongid on?»

Jeemel ulatas kahed lõunatalongid.

Ettekandja viskas need hooletult tagasi lauale. «Nendega täna ei saa.»

«Kuidas ei saa?»

«Ei saa, ja kõik. Täna antakse ainult eritalongidega. Neile, kes nõupidamisele on komandeeritud.»

«Kurrat!» sülitas Jeemel ja tõusis.

«Ma tean üht kohta, kus ka hästi süüa saab,» lohutas Loori. «See on siit natuke maad, ülikooli vastas.»

Loori võttis tõrksa Jeemeli käevangu.

«Ärge mossitage.»

Mees tundis tüdruku pigistust ja muutus kohe lambaheaks.

«Istuge nüüd teie, ma ise õiendan,» ütles Loori teise söögimajja astudes. Jeemel võttis kuulekalt istet ja pani mütsi põlvele. Siin käis kõik iseteenindamise korras — esmalt tuli raha kassasse ära maksta, luugist suppi tuua ja lusika eest pass pandiks anda.

Rahvast oli palju. Jeemel suskas passi luugist sisse.

«Vabu lusikaid praegu pole,» öeldi.

«Mis nüüd teha?» küsis Jeemel nõutult.

«Midagi. Tuleb natuke oodata. Sööge seniks leiba,» pakkus toimekas Loori.

«Mul kott leiba täis,» ütles Jeemel hooletult.

Loori imestas.

«Peale selle on mul veel üks praetud kana, konservi ja konjakit.»

«Inimene! Miks te siis neid ei söö?»

«Pole ju kohta.»

«Öelnud siis kohe!» hüüdis Loori. «Lähme minu poole. Mul on tuba. Suur asi ei ole, aga eraldi.»

Nüüd oli aeg juba voliniku juurde sõita. Jeemel vaatas kella.

«Teate,» ütles Loori mõtliku näoga. «Saatuse teed on imelikud. Veel hommikul ei teadnud ma teist mitte midagi . . .»

Nad leppisid kokku, et kohtuvad uuesti kell kuus Baumani tänava nurgal, ja Jeemel läks sissesõiduhoovi Rahmanovi hobusele järele. Loom seisis näljas ja jootmata ning Jeemel oli sunnitud võõralt külamehelt kaeru ostma, enne kui ta voliniku juurde sörkis.

«Ütelge inimestele kõik edasi. Ärgu nad arvaku end omapäi ja üksinda jäetuina. Ütelge, et Eesti valitsus ja partei paluvad kõiki inimesi jõudu säästmata kolhoosidele abiks olla. Pidagu meiega kirjavahetust ja saatku igas kvartalis mõni küüdimees kraami järele. Aitame niipalju kui võimalik.»

Pakid reel, allkirjad ja käepigistused antud, sõitis Jeemel voliniku juurest väikese hilinemisega Loorit kohtama. Tüdruk käis juba tänaval pettunud näoga edasi-tagasi. Ilus tüdruk, mõtles Jeemel, kahekümne ühe aastane! Oleksid tal veel ilusad riided seljas! . . .

«Loori, kas teie pool hobusele ulualust saab?»

Neiu raputas pead ja Jeemel otsustas kiiresti.

«Siis pean ma küll ühte kohta veel sõitma,» kahetses ta. Loori tõmbus tusaseks, aga Jeemel püüdis teda kenasti lohutada ja tõotas:

«Ega seal enam kaua aega lähe. Hobune tuleb ära viia,» ning võttis kursi linna teise äärde.

Ämblik ei imestanud Jeemelit uuesti nähes sugugi ega pärinud midagi. Jeemel tassis terve koorma asju kööki: vildid, pesupakid, seebitükid, sukad, vatijopid, kõik, mis ta esindusest äsja sai. Ainult ühed väikesed valged vildid pistis ta endale kotti.

Ämblik nimetas hinna. See oli väga madal. Jeemel püüdis tingida.

«Turul on teised hinnad.»

«Mine siis turule,» vastas Ämblik. Jeemel lõi käega. Kaup oli koos.

«Mul on veel hobune ja regi.»

Ämblik nimetas hinna.

«Ma pean püstihull olema!» hüüdis Jeemel. Ta ei kartnud enam seda vana nõida ja nii inetu ei paistnud ta ka enam olevat. «Selle vähese eest ma ei müü!»

«Ära siis müü,» ütles Ämblik. Kuradi vanamoor, sellelt ei tingi ühtegi rubla juurde! Ta teab, et Jeemel hobust mujal maha müüa ei saa.

«Peale selle on mul veel tulup.» Jeemelile meenus ka veeämber, millega Rahmanov teel hobust jootis.

«Ämber läbi ei jookse?» küsis Ämblik.

«Eks minge vaadake!» Kuid vanaeit ei läinud hobust ega veenõu uurima, ta komberdas tagatuppa raha tooma.

«Noh, mu kallis,» ütles Jeemel hobusele jumalagajätuks, «võib-olla saab sust korralik kanaarivorst. Tead sa seda vana anekdooti kanaarilinnuvorstist? — Ikka võrdselt pooleks: üks kanaarilind ja üks hobune.»

Loori oli pika tänaval ootamise pärast pisut nukker ja hoidis nina palitukraes.

«Noh nii, Loori. Nüüd olen ma täitsa vaba poiss,» ütles Jeemel kergendustundega ja võttis neiul käealt kinni.

Nad istusid trammile.

«Hoidke hoolega rahakotti,» hoiatas Loori. «Mõni suller vehib veel sisse.»

Jeemel tundis end mõnusalt, rõõm täitis ta südant ning laul kippus tulema. Kuidas see oli, see tema laul, see tema igivana sõber, mis igal rännakul on teda truult saatnud? — Pudelikorgid, hambaorgid, viiulivindid, ukselingid, lapselutid, siiditutid, kell' läheb ära-aa! Astuge ligi! Siin pole pigi, tõmbab ainult rahvast ligi!

Insener Sitska oli sellest ükskord nii vaimustatud, et nurus nagu väike laps: «Ütle veel!»

«Mis te ümisete,» sakutas Loori Jeemelit, nii punase suuga naerdes ja kõvasti oma maniküürkarpi kaenla all hoides.

«Niisama. Üks vana laul tuli hulga aja takka jälle meelde.»

Loori tuba oli väike, ainult laud, voodi ja kaks taburetti mahtusid siia.

«Näete nüüd! Elan sisse kirjutamata,» kurtis Loori. «Teie ei tunne seda volinikku, ta on viimane siga.»

Jeemel nööris oma koti lahti.

«Need on teile,» meelitas ta ja sirutas Loori poole paari väikesi valgeid vilte.

«Minule? Aitähh!» rõõmustas neiu ja tõmbas need kohe jalga. «Parajad.»

Aga siis muutus ta kurvaks.

«Kenad küll, aga tuleb turul maha müüa. Millestki peab ju elama. Leivakaardid tuleb ju osta. Öelge, kas sõda veel kaua kestab?»

«Kurat seda teab,» kahtles Jeemel. «Ega ta vist nii ruttu küll ei lõpe.

Nad sõid isukalt ja konjak tegi nad lõbusaks, pani silmad virama ja suud vahetpidamata naerma.

«Mis amet teil on?» uuris Loori.

«Kaubandusalal töötan,» vastas Jeemel hooletult.

«Kui ma ka saaksin kusagile leivapoodi müüjaks. Kahe kuuga oleks kasukas käes.»

«Varastada?»

«Oh ei! Kaaluvahest. Müüks ainult sooja leiba, see on nätske ja hästi raske.» Loori vaatas paluval pilgul üle laua Jeemeli poole.

«Teate, ma tulen teiega maale.»

«Ma ei sõida enam tagasi,» ühmas Jeemel mõtlikult. «Jäängi linna.»

Loori ohkas pettunult. Ta tegi Jeemelile aseme põrandale ja kustutas tule. Veidi aja pärast tuli Jeemel aluspesu väel voodi juurde ja heitis sõnalausumata Loori kõrvale. Ta tõmbas tugevasti tüdruku enda vastu. Loori ei tõrkunud.

Nad lamasid voodis ja tegid plaane.

«Loori, kas tuled minuga Taškenti?»

«Kus see on?»

«On. Soojal maal. Puha viinamarjad ja fruktid.»

«Tulen. Mul ükskõik,» vastas Loori õnnelikuna ja väsinult ning põimis oma valged käsivarred ümber Jeemeli vana parkunud kaela.

Lõpuks ometi saabus ka Loorile õnn!

3

Vahepeal oli nõnda palju lund sadanud, et valge vägi otse aknaisse rõhus. Tubades näis heledamalgi päeval hämar ja hubaselt talvevaikne. Lumi kattis salakavalalt kõik teede libedused, ja seal, lagedatel väljadel, muutusid sügisest jäänud viljahakid valgeteks hauaküngasteks.

Tilde nägi kord külavahel õhtuvidus Ruudi Populust. Räbaldunud vanamees ruttas väikeste jooksusammudega, inimpelglik pilk maas, kuna lapsekalkarid kihutasid suurt lõbu tundes ja kisades ta kannul.

Tilde oli nii masendatud, et pidi kogu öö otsa sellele mõtlema.

«Ma lähen Ruudit vaatama,» ütles ta hommikul Kristiinale. «Tal pole ühtegi lähedast hinge.»

«Mine. See on tõesti kurb,» vastas Kristiina. «Ja vii talle midagi.»

Nii läks Tilde, kompsuke käe otsas, haigla poole. Populus elas pesuköögi tagaruumis, istus isepäinis ja mõmisedes, ning Tilde ei märganud, et ta tulek oleks vanameest vähemalgi määral rõõmustanud.

«Kuidas sa siis elad?» küsis Tilde.

«Elan.»

«Sa oled nagu pahuksis.»

«Ei ole.» Ja Populuse näkku tuli endine tuttav muhelus. «Ükskord olin õega pahuksis. See oli, kui ma veel Sikupillis elasin,» ütles vanamees. «Kolm päeva ei rääkinud teineteisega sõnagi. Kui midagi vaja oli, siis kirjutasime paberilehe peale. Üks õhtu kirjutasin, et äratagu mind kell kuus. Kui hommikul üles tõusin, näen, suur valge väljas, kell juba kümme, tuba tühi, ainult sellesama minu paberi peale on kirjutatud: «Kell on kolmveerand kuus. Tõuse üles. Kell on juba seitse, tõuse juba! Kell on pool kaheksa, tõuse nüüd ometi üles, unekott, mina pean tööle minema!»»

Tilde ohkas suurest kergendustundest.

Muldpõrandaga ruum oli poolpime, naril vaid õled, ei patja ega vaipa.

«Mis tööd sa siin teed?» küsis Tilde rusutud häälel.

Tööd jätkus. Populus küttis arstimaja, hoidis pesu-

köögis tuld katla all. Tema hooleks olid veepumpamine, puudelõhkumine ja tallitööd.

«Kas pole seda sinu jaoks palju?» usutles Tilde.

«Tark tohter on ta küll,» kostis Populus nürilt ja Tildele näisid nii kummalised ta ilmetud, üksindust täis silmad.

«Palju sulle makstakse?» päris Tilde.

«Korter ja söök. Ravitakse kah.»

«Nii et raha ei saagi?»

«Väheke ikka saab.»

«On sul tervis nüüd korras?»

Populus raputas pead.

«Ega tõbi nii ruttu lähe, kui tuleb.»

«Aga parem ikka?»

«Hea tohter on. Tark mees,» kiitis Populus. «Temata oleksin juba ammugi sihvid sirgu ajanud.»

«Ja habeme lasid suhu kasvada . . .»

Tilde vaatas vargsi vanamehe hülgekirjuks lapitud vammust.

«Riided sul ka nii narukil . . .»

«Olen neid ikka kohendanud,» vabandas Populus. «Üks hea ingel aitab mind vahel.»

«Mis ingel see on?»

«Ksenia. Haigla õde. Ta on ka Eestist. Üks vene tüdruk. Igal õhtul käib siin. Teeb mulle parafiinikompresse. Kinkis kindad. Hea süda on tal.»

«Vaata kui kena,» ütles Tilde. See polnud küll enam too Ruudi Populus. Haledaks oli ta jäänud, käis vimmas, just nagu alandusrangidega rõhutud.

«Sa peaksid ikka palka juurde küsima,» ärgitas Tilde, aga Populus raputas pead.

Kui Eeva omal ajal haige Populuse siia tõi, ravis Fatõhhov teda kolm nädalat ja kirjutas siis välja.

«Pole ruumi. Kõik palatid on haavatuid täis. Ma ei saa teid enam kauem hoida.» See oli nii. Ta ei saanud tõesti mitte.

Populus andis sanitarile murelikult tagasi halli haiglakuue, andis ära pesu ning sai vastu oma vanad riided.

«Kuhu ma lähen?» halas ta. Arst pidas tusaselt aru, ja kuna Populus ise tahtis ja arstile peale käis, siis jäigi ta elama pesuköögi-tagusesse muldpõrandaga kunt-

rikusse, kuni midagi kohasemat saab, ja tõi siia kolm korda päevas haigla köögist suppi või hirsiputru.

«Ainult tubakaga on pahasti,» kurtis Populus Tildele. «Õde Ksenia vahel ikka toob ja mõnikord annavad haiged.»

Tilde sidus oma kompsukese lahti ja Populus naeris heast meelest lalisedes nagu laps. Haigus oli küll tagasi kohkunud, aga mis hinnaga! mõtles Tilde masendatult. Mees oli alles natukene üle viiekümne, kuid nägi välja rauk. Tildele meenus üks kahvatu talvehommik. Lumi rudises jalge all. See oli kolimise päev. Tilde vedas kelku, Eeva saatis teda ja käis kõrval. Tilde jäi seisma, et kätt puhata, ja vaatas tagasi. Väravad olid pärani jäänud. Karvadesse kasvanud lõust paistis litsutuna aknaruudus. See oli haige Populus, kes neile järele vaatas. Oli julm teda ja Eevat niimoodi maha jätta, aga Tilde tegi seda ju Kristiina pärast . . .

Too mälestus oli raske ja rõhus Tildet süüna.

Aga veel meenus Tildele, kui nad möödunud suvel läksid kõik koos, Eeva, Jeemel, Populus ja nemad Kristiinaga, sepa juurde külla. Siis nagu ei saanudki aru, kui ilus see tegelikult kõik oli.

Või seegi, kuidas Populus nende kingi tallutas. Uuris ja uuris saabast ning teatas lõpuks:

«Paneme rupskid, siis on jälle nagu uued.»

Seda ta ütles ka sel puhul, kui enam kusagile rupskit polnud panna, kui jalavarjud seisidki veel ainult rupskitest koos.

Populus tuli Tildet õuele saatma.

«Ruudi . . .» otsis Tilde lohutussõnu.

«Mida?»

«Ära sa muretse kedagi. Kõik inimesed ütlevad: Küll tuleb pidu ka meie tänavas. Ega nad asjata räägi.»

«Kust suitsu tõuseb, seal on tuluke all,» nõustus Populus oma endisel muhedal viisil.

«Noh näed!» rõõmustas Tilde. «Tule, kui saad, meile, ma teen su riided korda.» Aga Populus vahtis hoopis teisale, mingi kiindunud, truu pilguga.

«Seal mu ingel lähebki,» ütles ta.

«See?»

Kitsal lumme sõtkutud rajal ruttas väike tõmmu

naine, palitu lahtiselt üle õlgade, valge tanu mustal juuksepõõsal.

«See jah.»

«Mis ta nimi on? Ksenia?»

«Nii jah.»

«Beloborodova?» küsis Tilde ärevalt ja pani käe südamele.

«On küll.»

«Ma tunnen teda!» hüüdis Tilde rõõmsalt. «Ma tunnen teda väga hästi!»

Vanamees läks oma kuntrikusse tagasi ja Tilde rutas mööda kitsast rada Populuse inglile järele.

«Kiska!» hõikas Tilde. Õde jäi seisma.

«See oled sina, Kiska! Kas sa mind siis ei tunne?»

«Vabandage,» vastas õde, «ma ei tunne teid.»

«Kas ma tõesti nii muutunud olen? Vaata hoolega!»

«Ma ei tunne teid.»

«Ma olen ju Tilde. Tilde Laev.»

Õde raputas pead. Tilde keeras pilgu ära ja ütles kibeda solvumisega:

«Sina ei mäleta mind?!»

«Te eksite,» ütles õde jahedalt. «Ajate mind kellegagi segi.»

«Ei, Kiska, ei aja,» raputas Tilde pead, pöördus ringi ja läks raske sammuga haigla väravate poole.

Kristiina imestas, kui sügavalt see vahejuhtum Tildet solvas.

«Kas sa siiski ei eksinud, ema?»

Ei. Ei. Ksenia Beloborodova, keda Tilde juba lapsena tundis, polnud aastatega peaaegu sugugi muutunud ega kasvanud, ehkki ta võis nüüd olla juba ligi kolmekümnene. Ikka sama koltunud jume on tal, tõrksad juuksed, põselohud, kitsas suu, madal laup, tumedad kurjad kulmud ja ojaheledad silmad. Ta oli niisama väike nagu neljateistkümne-aastasena, masajas, pika ülakeha ja lühikeste jalgadega.

Tildel oli elavalt meeles, kuidas Ksenia mahalöödud pilgul seisis nende köögi lävel ja ootas, et Tilde ta sööma kutsuks. Vahel tuli ta kaheliitrise mannerguga suppi paluma ja kord seisis ta kaua köögiuksel, urgitses varbaga kõdunenud põrandalauda ning mangus:

«Tilde-tädi, palun kaks suitsu.»

«Suitsu? Mis sina, laps, suitsuga teed?» hurjutas Tilde.

«Emale ja isale viin,» ütles tüdruk vaevaltkuuldavalt. Kui tal ei õnnestunud majarahvalt suitsu hankida, siis läks ta mujale, tänavale, küsis möödujailt.

Kiskale meeldis Tilde pool käia. Ta võis kaua üksijäri jälgida tema toimetusi ja õppis kõike erilise õhinaga. Kord tegi ta riidelapist ninarätiku ja selle, elu esimese ninarätiku nurka tikkis oma nimetähed — KB, Kiska Beloborodova. Kõik oma lapsemured ja südamevalu tõi kerjuslaps siis Tilde ette, kõik vanaks kantud riided sai ta endale, aga nüüd ei tahtnud Kiska teda enam tunda.

Kristiina ei söandanud emale öelda, mis ta sellest arvas, aga ta mõtles: Miks inimene alati ihkab, et tema heategu elu lõpuni meenutataks? Mis heategu see enam on, kui selle kohta arvet peetakse? Möödunud suvel saadeti Liili haigele lapsele kuivatatud puuvilja, kuid Liili ei tea vist seniajani saatjat. Kui ta Tatjana käest küsis, vastas too:

«Inimesed. Kas pole see ükskõik, kes.»

Mingi ähmane mälestus kaevus kusagilt üles, üks viiv möödunud suvest. Viljakoristamise aeg oli see, Kristiina seisis haigla ooteruumi akna all ja vaatas õue. Üle muru läks valges kitlis väikest kasvu õde ja see oli nii väga Kiska Beloborodova moodi. Kristiina mõtles tookord: Mis on sellest tüdrukust saanud? Vahest kerjab tänini almust?

Tähendab, see oli siiski Kiska, ei keegi muu?

Kristiina parandas vihikuid, nad olid emaga üksi. Perenaine Fatima läks külla, läks tervelt kolmeks päevaks, ehkki sõbranna elas otse sealsamas, poe kõrval majas.

«Miks nii kauaks?» küsis Tilde.

«Lähen palvetama.»

Ta poeg Ahmed oli armunud õpetaja Juliasse, sellesse, kes koos Lutsari, Betti Barba ja Amina Abajevaga saabus. Keegi ei mõistnud, mis õpetaja ja Fatima poja kiindumusest arvata, pealegi oli Julia abielus ja Ahmed temast kolm aastat noorem. Alles laps. Alles seitseteist.

Aga Lutsar oli veel vähem kodus kui Ahmed — ta ütles, et käib Sitskade pool . . . Polnud raske aimata,

kus ta tegelikult käis — sellest praalis Anka leti taga söögimajas. Ent kui Tilde Kristiinale rääkis, mis ta Lutsarist oli kuulnud, toppis tüdruk sõrmed kõrvadesse.

«Jäta, jäta! Ma ei taha!» Ta ei tahtnud Lutsarist midagi halba kuulda, isegi kui see tõele nii lähedal seisis. Üldse püüdis ta Lutsarile mitte mõelda, kuid mõtles ometi, mõtles tuhat korda päevas. Ja iga kord tundis ta kuuma häbi, kui meenutas toda süvendit valges lumes, kust Lutsar nii asjalikult tõusis ta kõrvalt ja kindad kätte tõmbas.

«Kristiina . . .» ütles ta tusaselt, aga see kõlas nagu: Kristiina, sa hull tüdruk, ise sa viskusid mulle kaela . . .

Kristiina ei tahtnud Lutsarit sestsaadik enam näha, ta vältis tema pilku õpetajatetoas ja hoidus temaga kohtumast kodus. Kuid ta ootas meest nagu ennegi igal õhtul, kuulas ta sukis samme laudseina taga, ta riiete kahinat, köhatusi, visklemist kõval koil.

Kristiina tüdis vihikute parandamisest ja heitis lavatsile. Akna taga sadas vargsi-vaikselt lund. Niisuguses sajus ihales Kristiina Sven Lutsari kõrval minna ja kaduda temaga valgete väljade vahele.

Kilk tiksus. Kass näugus ja vahtis hiilgavate silmadega ust. Tilde lasi ta välja: juba ammugi istus trepil liikumatult paks, otsekui koidest söödud sabaga kõuts ja kisendas kaeblikult. Fatima kassi ei pidanud ükski vägi, kui kõuts nõnda trepil kisendas, — ta vupsas leivaahju ja põgenes kohtamisele korstna kaudu, kui muidu ei lastud. Oh mis! Armastuse nimel on suuremaidki toladusi tehtud! Sest armastuseasjad ei tunne korda, nagu ütles Hieronymus.

Lumesadu oli lakanud ja Tilde, kes saatis pilguga helbeid, ei märganudki seda, tundis vaid, et oli millestki ilma. Ja nagu ennegi tühjadena näivatel hetkedel, hakkas ta lambi poolviduse leegi kohal sukki nõeluma.

Kristiina aga ootas . . . Ootas. Ta tundis end kerjusena Pärjaga võrreldes, kes Hannese kiria luges nagu õhtupalvet ja uinus, kolmnurkne ümbrik padja all. Mis oli Kristiina väikese õnneliku Julia kõrval, kes armastas Fatima poega Ahmedit?

«Kes elab küll praegu meie korteris? Või seisab see lukus, nagu me ta jätsime?» ohkas Tilde.

Ammu enam polnud Kristiina oma kodule mõelnud.

Ta mõtles Kolhoosi-Karimile, bassihäälega Betti Barbale, kelle ümber tungles alati igasuguses vanuses lapsi. Ta mõtles kaunile Tanjale, kelle moodi Kristiina olla tahtis, Sitskade miniale Liilile, kes ära läks, ja Sven Lutsarile. Kodu oli kusagil tagaplaanil, see oli jäänud nii unenäo-kaugeks.

«Aga minule näib, et iga elatud päev viib meid temale lähemale,» lausus Tilde. Kristiina tõusis, tuli juurde ja pani pea ema sülle. Nagu väiksena.

«Mis seal nüüd toimub? Inimeste hävitamine. Koonduslaagrid, mahalaskmised, tapmised, nälg.» Miks hitlerlased piinavad inimesi säärasel fantastiliselt jõhkral viisil? Torkavad välja silmad, lõikavad keele suust ja kõrvad peast, mõnitavad naisi ja lapsi. Mis nad neile teinud on? Ja üleüldse — kuidas võib i n i m e n e midagi niisugust jäledat korda saata?

«Ma ei saa aru, ma ei suuda seda mõista,» kordas Tilde, vabisev käsi Kristiina kuklal.

Õhtul hiljem tuli Kiska Beloborodova. Tilde keeras sukapaarid kokku ja pani käest ära.

«See oled siiski sina,» ütles ta kõlatult.

«Mina.» Lumepahkrad hakkasid ta viltide all sulama. Kiska viskus Tilde kaela ja nuttis krimpsus näo ning suure häälega nagu laps, kel seepi silma on sattunud.

«Ütle siis! Ütle, miks?» Tilde hoidis tugevasti oma kahe peo vahel Kiska väikest kollast nägu ja tahtis teada, miks too hommikul tema maha oli salanud.

«Miks?»

«Kartsin,» vastas Kiska.

«Mind?»

«Kõiki.»

«Ma ei saa aru.»

«Tahan elada nagu kõik. Ka mina! Nagu kõik inimesed!» hüüdis Kiska vabisevi huuli.

«Ma ei saa midagi aru!» kurtis Tilde. «Seleta ometi.»

«Te teate, kes ma olen?»

«Kes?»

«Te teate mu vanemaid?»

«Mis siis?»

«Ma olen seda kõikide eest varjanud!»

See oli tavaline nelja korteriga puumaja. Õuel, üksiku kõrge paju all seisis vändaga kaev ja väravasse viis kõrge hekk, mille õitelt lapsed suviti suitsukarpidesse põuapõrnikaid korjasid. Ainsaks toreduseks peeti värviliste klaasakendega verandat alumisel korral tänava poole. See toredus maksis, ja Tilde ei unustanud ükski kuu peremehega üüri pärast tingida. Kuid peremees naeratas suureliselt ja kiitis:

«Aga kui hea on nende värviliste klaaside tagant päikesevarjutust jälgida!»

Alumisel majakorral Laevade kõrval elas turukaupmees Otto Maim naise ja lastega, aga oma eesli sidus ta korteri välisukse kõrvale konksu külge ning hoidis tal akna kaudu pilku peal. Mansardil elas rätsep Ants Taube naisega ja neid hüüti Tuvikesteks. Rätsep oli juba teist aastat tööta, teenis tühistest juhuslikest otstest ja Minna näägutas teda päevast päeva, ajas kodunt minema, viskas välja trepikotta ta palitu ja kübara. Õhtuti aga istus Minna nagu kivikuju akna all ning kui väravasse ilmus väike kõhetu kogu, jooksis naine talle rõõmsalt vastu.

«Tuvikene, kus sa olid nõnda kaua?» haletses ta, aitas väsinud mehel palitu seljast, tõi kartulikausi lauale ja sundis teda kui last sööma.

Ühel päeval poos rätsep enda lähimas metsatukas üles ja kõik naised nende majast lõikasid jupi Ants Tuvikese poomisnöörist, mis õnne pidi tooma.

Neljandat üürnikku hüüti Kanamammaks. Võib-olla sellepärast, et ta oma kahte tütart just nõnda sööma kutsus:

«Tibu-tibud, tulge tuppa! Mamma tegi kissel-lii!»

Kanamamma käis väljas ainult õhtuti, ehitult ja mingitult, ning naised heitsid tülli minnes talle seda alati ette.

«Olen jah! Olen jah!» karjus Kanamamma. «Aga minu lastel on kõht täis ja riided on neil kah seljas!» Ta tibud ilmusid pühapäeva-hommikutel õue valgetes kleitides, suured siidlehvid juustes, ja ootasid ema kaevu juures kõigi akende all, et siis kolmekesi koos ilusasti kõndima minna.

Tagahoovis peitis kõrgete sirelipõõsaste sõõr armetut lobudikku. Seegi polnud elanikest ilma. Aga ühel päeval sõitis üürnik, kes unistas teenida palju raha, võõrasteleegioni Marokosse. Kena noormees oli ta, tõi mõnikord Tildele kaevust vett, ajas köögis juttu ning Tilde kurvastas väga kaua ta surmateate puhul.

Aga lobudik sai uued inimesed. Ühel vihmasel õhtutunnil kolis sinna Aleksander Beloborodov oma suure perega — naise Daisy ning laste Ksenia, Nikolai, Anatoli ja Mihhailiga.

Esialgu haletsesid kõik seda armetut perekonda. Kanamamma kinkis oma tüdrukute vanad rõivad, rätsepa lesk viis leiba, kuna kaupmees Maimu lapsed tassisid sinna kõik, mis vähegi süüa kõlbas, kuni nad isalt selle pärast kere peale said.

Aadlik ja endine tsaariarmee ohvitser Aleksander Beloborodov ei põgenenud revolutsiooni eest tühjade kätega, ta avas Tallinnas koloniaalkaupluse ning jätkas tormilist ja suurejoonelist elu. Vürsti lapsi kasvatas *mademoiselle* ja vürstinna Daisyt kammis ja riietas nagu ennegi ta toatüdruk Maša... kuni viietoalisest korterist said kahe-, siis ühetoalised ja lõpuks urkad. Vürstinna Daisyl jäi mälestuseks toatüdrukust ainult harv kamm, *mademoiselle* oli laste juurest ammugi lahkunud ning Kseniast sai Kiska, Nikolaist Kolka, Anatolist Tolka, kuna kõige väiksemat, kaheaastast, kes seda muutust läbi ei elanudki, sündimisest peale Moskaks hüüti.

Daisy lamas päevad läbi laudadest kokkulöödud asemel, lahtistes juustelainetes kui näkk, kurb-imelised silmad unistusi täis. Kui ta suitsetada soovis, palus ta armsalt:

«Anatoli, *mon cher,* too üks pabeross.»

Poisike jooksis kuulekalt käsku täitma. Aga kui põdur väike Moska varahommikul näljast virises, viskas unine vürstinna teda ükspuha millega. Siis tõusis Kiska, upitas vähema venna kukile ja läks õue, et mitte häirida vanemate und.

«Kuldsed lapsed,» kiitsid inimesed. — Kogu kerjatud raha ja viimse kui toiduraasu tõid nad ema ja isa kätte.

Daisyl oli harjumuseks üles tõusta alles õhtu eel, teha munamaski, kammida juukseid ja panna aegamisi

ning mõtlikult riidesse. Moele vastupidi kandis ta inglise kostüümi, laia musta, valge roosiga kübarat, musti siidsukki ja heledaid kingi. Nende pikkadel teravatel ninadel hiilgas tikitud ämblikuvõrgus valge pärl. Tõmmanud kindad kätte, toetus Daisy mehe käsivarrele. Vürst avas daami ees varmalt värava, aga kui ta nägi oma poolalasti põnne neile järele jooksmas, ajas ta kurjalt läbi hammaste sisistades nad tuppa tagasi. Ja Kiska kadestas Kanamamma, tolle uulitsanaise tütreid, keda nende ema nii uhkena ja väärikana enda kõrval kõnnitas.

Beloborodov oli pool pead naisest lühem, lihastes, maamehelikult lühijalgne, ruskete lokkis juuste ja põskhabemega. Säärsaapais ja kalifeedes sarnanes ta pigem kaupmehele kui vürstile. Muidu kõnelesid nad omavahel prantsuse keelt, ainult riidlesid vene keeles.

Ao aegu tulid nad koju tagasi, olid väga vihased, väga purjus ning läksid teineteisele käsitsi kallale. Valgega võttis Kiska vennakese turjale ja hiilis tipivarbail õue, et lasta oma vanemaid välja magada.

Mõnikord oli vürst koju saabudes helde, leplik ja hea — siis, kui ta piljardiga midagi teenis. Neil puhkudel suudles ta ühtelugu Daisy kätt ja tõotas talle paremate aegade saabumist. Nad kõnelesid kaua, innukalt ja põledes.

«Ma ise oma käega tapaks nad, kägistaks, kisuks lõhki. Kannata, mu tüdruk, asjad edenevad, Pariisis astus troonile...» Vürst sosistas hommikupimeduses selle nime, kes võidab tagasi Venemaa.

Õled sahisesid nende all.

Kui kodumaaigatsus liiga piinavaks muutus, armastas vürst laulda.

«Valged akaatsiad...»

Ja ehkki tema laulud olid enamasti ikka armsast avarast Venemaast, laulis Aleksander neid nii nagu surmale määratud inimene, kes veel sööb.

Daisy ei laulnud, tema tundis vajadust kõnelda ja meenutada. Ning talle oli täiesti ükskõik, kes teda kuulas; ta ei märganud kunagi, oli see Kiska, Anatoli või Nikolai. Ta mäletas täpselt, millist kleiti ja ehteid oli ta ühel või teisel peol ja vastuvõtul kandnud. Mäletas

üksikasjaliselt suvesid Krimmis, Terijoel, hooaegu välismaal, kõiki komplimente, mis ta saanud oli, ja kuidas Rasputin talle, Daisyle, oli ühe tõlketeose kohta öelnud:

«La traduction est comme la femme: quand elle est belle, elle n'est pas fidéle et quand elle est fidéle, elle n'est pas belle.» [1]

«Aga, emake, kas Rasputin oskas siis prantsuse keelt? Sa ütlesid ju, et ta oli mats,» küsis Kiska.

«Jaa, jaa,» vastas vürstinna mõtlikult, küsimust kuulmata. Aga Kiskat ei paelunudki niivõrd ema jutud hiilgavast lõbusast Petrogradist, talle meeldis ema uinutava kurinaga igatsev hääl. Ja ta püüdis olla nii vagur ja vait, et miski ei häiriks neid emaga kahekesiolemise hetki — ema rääkis ju temale, Kiskale! Ema armastab teda!

Keskmine poeg Anatoli oli ilus, lõbus kaheksa-aastane poisike, alati laulude ja vilega suul, viisakas, leebe, osav ja kelm. Ta kerjas tagajärjekalt ja iial ei tulnud ta koju tühjade kätega ega lauluta:

Купите бублички,
Горячи бублички,
Гоните рублички
Сюда скорей.
Торговку частную,
Судьбу ненастную,
Меня несчастную,
Ты пожалей.

Anatoliga oli kõigil kerge ja hea, ning vürstinna naeratas ilusa poisikese nägu vaadates. Vanem poeg Nikolai oli vennale täielik vastand, sünge ja toores poiss. Kui ta kaheteistkümne aastaseks sai, ei julgenud ema enam teda käsutada. Poisi tigeda näo ja metsiku pilgu ees ütles ta alistunult:

«No, no! Mis sa näitad hambaid,» ning jättis Kolka rahule. Poiss elas nagu võõras, vihkav ja vaikiv, ta tuli koju nii hilja, kui tahtis, heitis põrandale, tõukas jalaga magajaid kõrvale, et ruumi teha.

«Jessauul!» ütles vürst tema kohta.

---

[1] Tõlge on nagu naine: kui ta on ilus, siis pole ta truu, ja kui ta truu on, siis pole ta ilus.

Kõige järeleandlikum ja leebem oli Ksenia. Ta armastas istuda Tilde jalapingil ning unistada.

«Kui ma suureks saan, lähen tööle. Kerjama küll ei hakka!» Ta silitas Kristiina voodit nagu elavat inimest.

«Tilde-tädi, ma... ostan endale ka voodi. Linad. Padja. Lähen sauna!»

Tüdruk püüdis end kasida ja korras hoida, suges nutuga pooleks oma tihedaid pankas juukseid ja hoidis kammi Tilde juures veranda aknal, et ema seda ära ei võtaks. Daisy oli niigi juba pahane ning tegi kurje etteheiteid:

«Jälle sa klanid end! Sellepärast ei antagi sulle midagi!»

Koolis käisid nad sügisel kuni külmadeni ja kevadel. Kooliseadus ei läinud neile korda ja nemad kooliseadusele. Ema hoolitses vaid selle eest, et nad kõik prantsuse keelt oskaksid.

Neljateistkümneaastaselt lahkus Kiska kodunt. Tal oli ainult oma kõige väiksemast vennast kahju — suure kõhu ja peaga, kõverate jalgadega rahhiidihaigest lapsest, kes kolmeaastasena veel sõnagi ei rääkinud.

See juhtus vürsti äraolekul. Juba teist päeva polnud ta koju tulnud ning lapsed said ema raevu ja meelekibedust valjusti tunda. Daisy lõi virisevat, haiglast Moskat vihahoos jalaga ja laps kukkus näoli. Daisy viskus õlgedesse, sajatas saatust ja needis oma lapsi. Kiska jooksis kisendavat venda süles kandes Tilde juurde, pesi vere lapse näolt, suisutas ja rahustas teda. Tilde aga söötis talle lusikashaaval magusat mannaputru.

Kiska ei rääkinud emaga ühtegi sõna, kui ta lahkus. Tildet ei raatsinud ta aga kurvastada, ainult Anatolile, kes väravas vastu tuli, teatas ta:

«Ma lähen ära. Päriselt.»

Kiska hulkus ja kerjas, magas pööninguil ning majakodades, kuni ta lõpuks erahaiglasse nõudepesijaks sai ja loa väikese tasu eest trepialuses panipaigas ööbida. Daisy leidiski ta sealt. Vürstinna oli kahvatu, väsinud, kortsunud kostüümis, aga ikka veel ilus ja suursugune. Ta nuttis ja pühkis silmi taskurätiga, mille nurka Kiska oli kunagi Tilde abiga tikkinud oma nimetähed KB, Ksenia Beloborodova.

Daisy kutsus tütart koju, aga kui heldinud Kiska väljasirutatud käsi ema rinnale viskus, taganes too ja tõrjus teda jäigalt — Daisy ei kannatanud laste kallistusi. Kuum häbi valgus üle tüdruku näo.

«Ei. Ma ei tule kunagi enam tagasi.»

«Ja mina? Mis teen mina selle lastekarjaga!» Daisy peksis nahkkinnast vihaselt vastu peopesa, ent kui tüdruk järele ei andnud, muutus ta alandlikuks ja mangus:

«Võta siis vähemalt Moska enda juurde.»

Ksenia armastas väikest ebardit, haiget, tarkade ja kõikemõistvate silmadega last, kuid teda siin trepialuses pidada ja üksi pikaks päevaks ootama jätta — seda Kiska ei võinud.

Daisy puuderdas nägu ja tõrjus juukseid, mis kippusid varjama pikki kiirgavaid kõrvaripatseid.

«Millal sa talle järele tuled?» küsis ta, otsekui oleks see asi juba otsustatud.

«Homme.»

«Vaata, et sa ei peta. Et ikka kindlasti tuled!» Ta uuris ruumi silmi kissitades ja naeratas mõrult:

«Niisugune see laste tänu ongi. Ise said jalad alla, aga su vanemad?» Näis, et ta kavatses lahkuda heaga, patsutas kinnastatud käega armulikult Kiska põske ja ütles:

«Bonsoir, mon enfant.» [1]

Oli selge, et väikese haige lapsega sesse trepialusesse talvekülmadeks jääda ei tohi, ja Kiska otsis uut ulualust.

Üksik töölisnaine Erna Golding, kes nad haledusest enda juurde võttis, kleepis kodus «Laferme'i» tubakavabrikule paberossikarpe ja tema väike kööktuba lõhnas alati liimist. Näis, et elu pöördus nüüd heale: Ksenia käis tööl ja naine vaatas lapse järele. Seda polnud raske teha, sest Moska oli väike tumm olevus, kes istus Buddhana põrandal või seal, kuhu ta asetati, ei võõrastanud ega muutunud ka koduseks. Ainult siis, kui kuulis töölt tuleva Kiska samme, värises ta rõõmust ning tätsas talle vastu.

See oli ainult vaese lese tuba, kuid Kiskale näis elu õnneliku unenäona, millest ta kartis ärgata. Ainult

[1] Head õhtut, mu laps.

voodi — Kiska suur unistus — jäigi kättesaamatuks ihaks; nad magasid vennaga põrandal õlgkotil, aga kahe valge lina vahel. Ja Kiska ärkas mõnikord öösel üles ja hingas ahnelt puhta pesu lõhna.

Kiskal vedas järjest — ta ülendati nõudepesija ametist koristajaks, ja ta tundis õnnepööritust, justnagu oleks ta peaarstiks määratud. Vanem õde neiu Falk, kellele ükski meeltmööda polnud, hakkas väikest töökat tüdrukut soosima.

Neiu Falk oli haigla hirm, asendamatu tööjõud. Iialgi ei eksinud ta, ei unustanud, ei jäänud öövalves tukkuma, ei eemaldunud haige juurest enne, kui oli näinud, et see rohu alla neelas. Ta kontrollis, nuuskis, varitses, kahtlustas kõiki ja hiilis ootamatult ligi. Kiska oli justnagu halvatud, kui vanemõde teda töö juures silmitsema jäi, kontrollis iga küüritud nurka ja kapialust. Ja Kiska toibus alles siis, kui peened pilpajalad mustades nöörsaabastes koridori sügavusse kadusid.

Ühel päeval kutsus vanemõde Kiska valvetuppa ja uuris teda kaua väsinud pungsilmadega.

Ajab minema! mõtles Kiska tardudes. Aga juba järgmisest hommikust hakkas ta töötama sisehaiguste osakonnas vanemõe Falgi käealusena. Palk oli suurem, töö orjalikum. Ksenia keerles päev läbi kui vurr, keetis pritse, jooksis palatite ja laboratooriumi vahet, küüris, pesi ja koristas. Ning vanemõde kontrollis, käsutas teda, noomis, ei kiitnud kordagi, kuid ära ei ajanud, — näis, et ta oli rahul.

Ent Kiska süda valutas ja oli ärevil iga uue päeva pärast. Viimasel ajal hakkas ema ta juures käima. Vürstinna oli märgatavalt muutunud, mitte niivõrd vananenud kui närtsinud. Ta nuttis, kurtis oma elu ja oli õrn, kuid kordagi ei heitnud ta pilku Moskale, kes teda kartlikult põrnitses.

Kiska haletses ema, kahetsusväärset, värisevate kätega naist.

«Sa jood?» laitis ta.

Daisy kergitas õlgu ja kurtis, et vürst pillab oma piljardivõidud sõbratarile.

«Ta on kuueteistkümneaastane,» ohkas Daisy alistunud naise nukrusega.

Tal oli raha vaja. Kiska andis. Üks ja teine kord. Aga

siis, kui tal anda polnud, tõstis ema kära ja ähvardas kaevata ajalehte.

«Las maailm loeb, kui halastamatu sa oled!» Ta kisendas, aga lüüa ei söandanud.

Erna Golding, kes ei seganud end võõrastesse asjadesse, tõusis nüüd oma töö juurest üles, lükkas karbid eest ja astus laua tagant välja. Ta haaras vürstinna kraest kinni ja avas ukse. Siis istus tagasi oma karpide juurde ning jätkas raskelt hingates tööd.

Kiska tuli koju enamasti nukrana.

«Mine kõnni, mine kinno, lahuta meelt,» sundis Erna Golding. Aga tütarlaps raputas pead:

«Kodus, oma perega on kõige parem.» See liigutas leske, ning kui Kiska järgmisel õhtul tuli, ootasid teda magusasti lõhnav kohv ja rosinasai.

«Mis pidu te peate?» imestas Kiska. «On midagi juhtunud?»

Nad istusid kolmekesi lauda, nad olid pere. Perekond! Nad ei tahtnud sellest midagi teada, et rõõm ja mure on kaksikvennad.

Mure algas hommikul... Daisy tuli haiglasse ja lasi tütre välja kutsuda. Alandlik Kiska andis ema kätte kogu ligioleva raha ja värises paljast mõttest, et ema võiks vanemõele kaebama minna. Kiska austas ja imetles vanemõde, ehkki neiu Falk suhtus oma kolleegidesse põlglikult ja vihkas kõiki nende inimlikke nõrkusi — lõbusust, tagarääkimist, intriige, õdede lühiajalisi romaane arstidega. Ainult haiged jäid neiu Falgile pühaks, sest nad vajasid t e m a armastust ja hoolt, ning just sellepärast ta meeldis Kiskale.

«Millega te tegelete vabal ajal?» küsis neiu Falk ootamatult. Kiska jäi nõutuks — tal polnud vaba aega. Öösel pesi ta pesu, nõelus, triikis, kleepis ema Goldingi karpe, õmbles Mišale riideid. Laps kosus silmanähtavalt ja oli järsku muutunud ilusaks, sagrispäiseks poisikeseks kaunitelt maalidelt.

Kiskal polnud vaba aega ja ta vaikis nõutult. Ta ei osanud neiu Falgi mõtteid lugeda, muidu oleks ta leidnud mõne paraja ettekäände. Nüüd aga käis Ksenia õhtuti vanemõe juures kodus, ja kuna ta polnud varem jumalasõna kuulnud, mõjus see temasse äärmiselt masendavalt. Sel ajal, kui neiu Falk palveid luges, viisa-

sid Kiska silmad pimedaid toanurki: ta kartis, et miski kole kargab kapi varjust ta kallale, hakkab kägistama ja pimedusse kiskuma.

Neiu Falk oli kuuleka, tööka ja ausa tütarlapsega rahul, ta armastas Kiskat. Ja sellepärast, et ta Kiskat armastas, tuli tüdrukul paljudel õhtutel tema väga suures, kõrgete, seestpoolt luugistatavate akendega toas istuda. Selles askeetlikus ruumis olid ainult voodi, laud, kapp ja paar tooli. Sängi kohal ovaalsel pildil palvetas Jeesus Ketsemane aias, teised tahvlid kujutasid pühapäeva õhtusöömaaega ja õnnistegijat ristil, kuna mustale kartongile oli tikitud hõbedaste tähtedega piiblisalm: «Ja kõik, mis teie iial palves palute, kui teie usute, peate teie saama.»

«Kas see on tõsi?» küsis Kiska. Neiu Falk noogutas.

«Jah. Kui Tema nii tahab, ainult siis.»

Neiu Falk valmistas Kiskat usulahku astuma.

Ema Golding aga, kes ise oli soovitanud Kiskal noore inimese kombel end vahetevahel tuulutada, sai ta sagedaste väljaskäimiste peale pahaseks. Kiska pidi rääkima tõtt.

Ema Golding kleepis karpe ja kuulas.

«Jaa, jaa...» ütles ta paljukogenud inimese häirimatu rahuga. «Kas tead, sa ära mine!»

«Ta teeb mulle tuule alla!»

Kiska silmitses läbi pisarate udu ema Goldingi väledalt töötavaid sõrmi.

«Mis nüüd teha?»

«Ütle talle, et sa ei tule enam.»

«Aga siis?»

«Ajame läbi.»

Kiska ei saanudki vanemõele öelda, et ta tema palvetundidesse enam ei tule ja end ta usku ristida ei lase. Vanemõde Falk lamas teises majatiivas kolmanda klassi osakonnas, kus raviti vähem auväärseid inimesi ja kus oli odavam. Ta lamas liikumatult, kõvasti suletud suuga, ei võtnud toitu ja valmistus surema. Ta ei lubanud ennast opereerida, ei soovinud, et tema keha külge puutuksid mehe käed.

Neiu lamas pikalt siruli nagu laip, käed ristis rinnal. Kiska nägi teda esmakordselt tanuta, sinitriibulise kleidita, põlleta, kõrvuni kõrge tärgeldatud kraeta. Kiska

nägi esmakordselt ta tumehalle hõredaid juukseid ja väikest nudipead. Oli kadunud kogu väärikus ja tähtsus, mida andis valge pidulik tanu.

Ja Kseniale meenus ääremärkus neiu Falgi palveraamatus: «Kõik peavad mind inetuks pardipoiaks, aga tegelikkuses olen ma luik, valge uhke luik Anderseni muinasjutus.»

Praegu näis vanemõde nii armetuna ja haledana ning Kiska tahtis talle öelda midagi eriti hella. Ta on ju samuti õnnetu inimene, mõtles Kiska vanemõest.

Neiu Falk opereeriti siiski. Ta paranes. Kuid hingeline seisund piinas teda ja selle asemel, et tööle ilmuda, võttis vanemõde puhkust, esimest korda kahekümneaastase haiglas töötamise kestel... Ta sõitis kaheks nädalaks kuhugi, et ennast koguda ja kõnelda Temaga, nagu ta Kiskale tähendas.

5

See oli pöörane päev. Hommikune ringkäik palateisse jäi ära, peakaotanud arstid jooksid sihitult ringi ja küsisid tervituse asemel:

«Kas teate juba?...»

Teati.

Kiska mõtles: Kas elu saabki enam halvemaks minna. Mida nad küll nõnda kardavad? Ainult mõni üksik hõõrus rõõmsalt käsi. Neiu Falk ütles rangelt:

«See on issanda katsumus.» Ta ei kurtnud ajaloo pärast, teda lõi tasakaalust välja korralagedus, see, et keegi ei täitnud tema korraldusi ja käske. Temaga ei arvestatud täna, esimest korda kahekümne teenistusaasta jooksul selles majas!

«Mäss!» osatas ta vihaselt ja puhkes siis abitult nutma.

«Mis mäss see on?» päris Kiska aralt.

«Ükspuha missugune. Haiged ei oota,» lausus neiu Falk järsult.

Õhtul jutustas Ksenia sellest ebatavaliselt ärevast päevast ema Goldingile. Ema naeris.

«Kardavad töölist? Oma oria?» Ta hindas pilguga tuba. Kiska mõistis: siin oli kõik, mis see vana naine

oli oma eluajal kogunud. Ja seda ei olnud just palju. Aga Kiskal polnud sedagi, ei midagi peale Miša, ning seegi ei kuulunud temale.

Ema Golding seisis akna all ja vaatas õhtusse.

«Sa nutad?» hüüatas Kiska.

«Mina? Ma ei nuta.»

«Nutad!»

«Rõõmust.»

«Rõõmust?»

«Kogu töörahvas laulis «Internatsionaali»,» ütles ema Golding. «Aga minu vanamees seda ei kuule . . . Kahju.»

Sellel päeval nägi Ksenia kahte naist nutmas. Daisy nuttis alati vihast, raevust või endahaletsusest, Kiska ise nuttis kurbusest. Neiu Falk aga autoriteedi pärast. Esmakordselt elus nägi Ksenia ilusaid, sügava õnne pisaraid.

«Kas su mees oli kommunist?» küsis ta.

«Ei. Aga see on seesama . . . me oleme ju töölised.»

Täna ei soovinud ema Golding karpe kleepida, oli need hoopis nurka tõrjunud.

«Sa oled pillaja,» imestas Ksenia pidulike roogade üle laual: teevorst, küpsised, kommid!

«Niisugune päev on täna,» lausus ema Golding.

«Kas sa teadsid, et see tuleb?»

«Jah.»

«Ootasid?»

«Jah.»

«Aga mis see päev toob?»

«Uue elu.»

«Kas kõigile?»

«Kõigile, kes seda väärivad.»

«Aga kes ei vääri?»

«Nende üle mõistetakse kohut.»

«Tapetakse ära?» küsis Kiska.

«Ei. Nad peavad tööle hakkama.»

«See pole ju karistus!»

«Neile on see kõige suurem karistus.»

Ema Golding kustutas tule ja hakkas riidest lahti võtma.

«Vanemõe voodi kohal,» ütles Ksenia mõtlikult, «on kiri: «Ja kõik, mis teie iial palves palute, kui teie usute, peate teie saama.» Näed, sa uskusid, eks ole?»

«See päev ei tekkinud palvetest, see tuli võitluse ja ohvrite hinnaga.»

Linnud laulsid alles täiel rinnal valges juuniöös. Ksenia nägi, kuidas ema tõstis oma mehe pildi seinalt. Tüdruk keeras selja — oli sündsusetu pealt vaadata, kui ema Golding tahtis olla ja rääkida oma mehega.

Kas ka minu isa üle mõistetakse kohut? mõtles Ksenia. Isa armastas sageli praalida oma kunagise tentsikuga: «Oli meil üks tolvan, Fedot!» jutustas ta. Terijoel suvitades lasi vürst karistuseks oma teenri päevaks otsaks puu külge siduda. Inimesi vapustasid soldati ebainimlikud piinad, tentsik oli verine klimp, üleni sääskedest puretud, aga ta karjus neile ometi sõjaväelikust alluvustundest:

«Mitte ligi tulla! Kannan karistust!»

«Tolvan,» naeris vürst seda meenutades

Veel kunagi polnud see vana sünge haigemaja kuulnud noorte naeru, kõrgendatud hääli, näinud edevaid lokke, värvitud suid. Saabus uusi arste, uusi õdesid, uut arstiriistade täiendust, algasid poliitõppused ja tööalased loengud. Möbleeritud palatist, mida ülirikaste haigete perekonnaliikmed kasutasid kui võõrastetuba, sai nüüd punanurk.

Neiu Falk oli nagu ennegi asendamatu tööjõud, niisama nõudlik ja täpne enda ja teiste vastu, ning noored õed nutsid nagu eelmisedki ta käes. Pärast seda, kui nad katsusid vanemõde oma komnoorte koosolekul kritiseerida, muutus neiu Falk veelgi nõudlikumaks, avastas vähemadki lohakused ja eksimused. Ning tal juhtus alati õigus olema.

Ksenia õppis nüüd üldhariduslikel ja erialakursustel. Temast, sandiplikast, pidi saama õde.

«Õde Ksenia!» ütlevad arstid. «Öelge õde Kseniale . . . Küsige õde Kseniait!» Kiska Beloborodova, kas pole see kaunis unistus! Sa võid peagi oma juuksepõõsa valge karge õetanu alla peita! Sa polnud miski, ja nüüd oled sa suur inimene!

Neiu Falk ei kutsunud tütarlast enam kordagi oma palvetundidesse.

«Hakkad nüüd ka huuli värvima?» küsis ta õelalt.

«Ei,» vastas Ksenia alandlikult.

Neiu Falk oli kõrk, aga Ksenia mõistis selles kalgis kõrkuses üksijäänu suurt valu ja ebakindlust. Kuid tütarlaps ei osanud midagi muuta ega heaks teha inimese ees, kes oli oma arust soovinud talle ainult head.

«Õpi. Ära raiska päevagi,» õhutas ema Golding ja lõikas ajalehest artikli välja, kus teiste eesrindlaste kõrval oli mainitud ka Ksenia Beloborodovat.

Ühel pühapäeva hommikul tuli neile Kiska vanem vend Nikolai. Pärast kodunt lahkumist nägi tüdruk teda esimest korda. Poiss oli masajas, laia seljaga, ruuge ja tugev nagu isa. Nikolai ei teretanud. Ta tõmbas laua tagant istme, hüppas sellele kaksiratsi ja toetas lõua kumerale tooliseljale.

«Kuidas elu läheb? Kommunistiks oled hakanud? Ostsid su ära?» Ta virutas tooli kõrvale, ligines õele metsikusest ja tigedusest põlevate silmadega ning lõi Kiskat raske käega vastu nägu.

«Ära unusta, et sa vürstitar oled!»

Miša hakkas kisendama ning jooksis õde kaitsma.

«See värdjas elab veel?» imestas Nikolai ja lükkas poisikese kergelt eemale. Laps kukkus ometi ja ta vali kisa ehmus kurku kinni.

Nikolai peksis õde pimesi ja toorelt, kuni see verre lamama jäi.

«Kaebad — tapan ära!» ähvardas Nikolai lahkudes.

Ksenia kompas oma nägu, see võis hirmus olla! Nagu tentsik Fedotil, mõtles ta, tõusis ja hakkas kohkumisest keeletut last rahustama. Siis pesi ta põrandalt vere.

«Heldus, mis siin juhtunud on?» hüüdis ema Golding koju saabudes — ta käis mehe haual lilli kastmas.

Ksenia heitis Mišale hoiatava pilgu.

«Üks joodik tuli mulle kallale.»

«Hüüdnud siis inimesed appi!»

«Tänav oli tühi. Ma hüüdsin.»

Ksenia teadis Daisy kaudu, et ta keskmine vend Anatoli laulis juunipöörde eel kabareedes prantsuse šansonette ja vene romansse, aga millega Nikolai tegeles, seda ei teadnud isegi Daisy.

«Nikolai on isaga,» arvas ta.

Pärast seda vahejuhtumit kartis Ksenia üksi koju jääda. Kuid Nikolai ei tulnud enam.

Ta tuli aasta hiljem.

Ksenia pakkis asju, haigla evakueerus. Oli alanud sõda. Ema Golding käis oma tehasega kindlustustöödel ja Miša lõi õuel poistega lahinguid.

«Surm saksa okupantidele!»

Kass lamas rambelt trepil ja janused linnud tiirlesid vett otsides lõhkikuivanud pali ümber. Ei ühtki pilve, ainult kõrbelik õhupuudus ja tolm.

Ema Golding süleles Kseniat ja poisikest.

«Mu lapsed!»

Ta oli kurb.

«Ma sõidan ka. Aga veel mitte.» Veel oli teda siin vaja.

«Ema!» ütles Ksenia ta nägu ja käsi mingi erilise valutundega suudeldes. Sõnad ei tulnud. Ei tulnud sõnu: Sina! Sa oled kõigist parem! Ma jään sind igavesti armastama. Ma ei unusta!

Tõelised emad ei vaja sõnu. Ksenia seisis majatrepil, käsi viipeks püsti, kui ema Golding varahommikul kindlustustöödele läks. Tänavanurgale jõudes sundis vana naine saatma tulnud Miša koju tagasi, pöördus ümber, naeratas kistud suuga ja manitses:

«Pange võti mati alla.»

Ksenia noogutas läbi pisarate ja ruttas pakkima, toppis kohvritesse pesu, suvekleidid, lapse riided ning jättis varna talvepalitud, kappi soojad villased esemed. Milleks neid palava päikesega kaasa vedada!

Kui Nikolai tuppa astus, mõtles Kiska: nüüd tapab ära! ning viskus pöörases vihas venna poole. Kuid Nikolai ei tulnud kurja kavatsusega.

«Sõidad ära?»

Ksenia ei vastanud.

«Sa oled ikka alles pahane. Omad peksavad, omad lepivad.»

Ksenia ootas valvsalt.

«Sõidad ära?»

«Sõidan.»

«Õige! Sõda pole naiste jaoks. Kas sul raha on? Ma annan.»

Ksenia luuras venda altkulmu, uskumata ühtegi tema sõna, aga Nikolai pani kõrge rahapaki lauale.

«Pole vaja!» keeldus Kiska lühidalt.

«Ära eputa.»

«Sa oled nii heldeks läinud,» pilkas neiu, keeras talle selja ning jätkas pakkimist.

«Ma aitan,» lubas Nikolai ja vaagis rasket kohvrit.

«Jäta. Mulle tuleb auto järele.»

«Hea küll. Ma lähen,» lubas Nikolai, aga seisis edasi. «Arvasin, et sõda . . . et ehk on see meie viimane nägemine . . .» Ta viivitas ikka veel. «Ära mind kurjasti meenuta.»

Ksenia astus ta juurde ja sirutas leppivalt käe.

«Võta oma raha!»

Kuid Nikolai ei võtnud ega läinud ka ära.

«Sa pead tervitused üle andma.»

«Kust tean mina kedagi laias maailmas otsida,» keeldus Ksenia.

«Pole vajagi. Nad ise leiavad su üles.»

«Ja minul? Mis osa minul on?» küsis Ksenia.

«Vii tervisi vürst Aleksander Beloborodovilt ja ütle: «Ta pole maganud. Kirurgid tegutsevad edukalt. Peaarst sõidab Leningradi.» Kõik.»

Auto oli saabunud ja Nikolai vajutas ukselingi alla.

«Pea meeles!» lausus ta ähvardavalt ja läks. Kiskat läbis vastikusevärin. Aga siis jooksis Miša tuppa.

«Auto tuli! Auto tuli!»

Ksenia tõstis kohvrid koridori ja peatus uksel.

«Miša, ütle oma kodule hüvasti. Ütle: hüvasti, kallis kodu.»

«Hüvasti!» lehvitas Miša käekest ning teatas kärsitult: «Auto tegi jälle: «Tuut!»»

Ksenia sulges ukse, viimane pilk langes rahapakile lauanurgal. Siis kummardus ta ja pani võtme mati alla.

Tilde hoidis vapustatud neiu käsi.

«Kus Miša on?» küsis Kristiina.

«Ta sai nakkuse. Meid võeti ešelonist maha. Ta suri teel haiglasse mu kätel.»

«Rahune,» anus Kristiina.

«Olen kaotanud ema ja lapse.»

«Ema? Sa mõtled . . .?»

«Inimesel on kõigest üks õige ema,» vastas Ksenia.

Kristiina varjas näo kätega.

«Ma olen nõrk,» ütles Ksenia. «Ma kardan inimeste umbusku ja põlgust.»

«Ära karda. Meie käest ei kuule keegi midagi,» tõotas Tilde, kuid Ksenia raputas ägedalt pead.

«Ma tahan elada nagu kõik inimesed! Aga kas saab valele midagi ehitada?»

«Ja sa varjasid seda kõike inimeste eest?» küsis Tilde.

Neiu noogutas.

«Ma tahtsin oma minevikust lõplikult lahti ütelda. Ma mõtlesin: Keegi ei tunne mind siin. Ma võin olla orb või kes tahes.»

«Aga sa oledki ju orb.»

«Kes seda usuks, kui nad mu päritolu teaksid!»

«Vahest see pole nii?» kõhkles Tilde. «Inimene on loodud mõistma.»

Ksenia tõusis.

«Ära mine veel,» palus Tilde.

«Pean Populusele parafiinikompressi tegema. Päeval pole meil kummalgi aega.»

«Ta on väga muutunud,» ohkas Tilde.

«Ta on haige.»

Kristiina embas Kseniat.

«Sa näed,» ütles Tilde. «Me ei oska sulle nõu anda. Ma soovin sulle ainult head. Oled seda rohkem ära teeninud kui keegi teine.»

Tilde ja Kristiina lamasid kaua unetult.

«Ema, ma olen nii kurb . . .» lausus Kristiina.

«Jah,» vastas Tilde. «Aga mina usun alati heasse.»

Kristiina kuulas koju saabunud Lutsari sukis samme ja voodi riginat. Ta kuulas midagi kuulmata, tühjaks nuuksutud südamega. Ma olen halb, ma pole miski! Aga ma tahan saada heaks, mõtles Kristiina piinatult.

6

«Kas teie külas elabki see ruuduline kunstnik?» küsisid turgu tulnud kolhoosnikud. Betti Barba maja ees peatusid kaugete külade reed, kopsisid lumiseid vilte ta läve ees jalakäijad. Astusid ara palvega tuppa, köitsid pearätikust lahti poja või mehe pildi ja palusid teha sellest suurema ning täpsema. Need olid enamasti perekonnapildid rahuajast, aastate ja kärbse jälgedega, ning

Betti Barba elustas ja täpsustas ammutuhmunud fotodelt hindamatult kallid näod.

Tuli kord kaugemast külast keegi. eideke tühjalt, sest tal polnud pojast ühtegi pilti. Betti Barba raputas pead, jäme pläru hambus nagu pruun sigar. Eideke istus visalt edasi ega mõelnudki ära minna, ta liikumatult näolt kukkusid kätele vaiksed pisarad. Barba kartis pisaraid nagu mees, ta ei osanud olla, kui keegi nuttis, ja tundis end alati süüdlasena. Kunstnik istus vanakese kõrvale, püüdes talle selgeks teha, miks seda soovi täita ei saa.

«Aga ma võin ju rääkida, missugune ta oli,» vaidles too.

«Räägi siis!» ohkas Barba, võttis paberi ja pliiatsi.

Selle portree kallal nägi kunstnik palju vaeva. Ta tegi seda armastusega, tegi rohkem enesele. Alles järgmisel turupäeval andis ta joonistuse emale üle.

«On see tema?»

Naine pühkis rätinurgaga silmi ja noogutas.

«Tema!»

See oli kaunis leitnant, ulja hoiakuga, juuksekahl kulmul, medal rinnas.

«Tema!» kinnitas vanake. «Ainult . . .»

«Mis ainult?» küsis Barba.

«Tal oli orden . . .»

Ühel tuulisel pühapäevahommikul kukkus Barbal korsten alla, tuli hirmsa räntsatusega ja tõi lasu lund kaasa. Samal ajal, kui ta jäameda häälega tulist kurja vandus ja nohisedes saviplönni katuse harjal paika sobitas, tuli Tatjana. Too puhkes heledalt naerma: alt vaadatuna paistsid ainult Barba roosad püksid ja peened jalad.

«Miks te ei taotle Moskvast väljakutset? Te saaksite selle igal ajal,» ütles Tatjana, kui nad tuppa tulid.

«Mulle meeldib siin,» vastas Barba käsi pestes. «Ma olen vähenõudlik. Mul ükskõik, mis ma söön.»

«Mitte seda. Ma mõtlesin vaimset õhkkonda.»

Barba naeris.

«Ma pole õuedaam. Olen kujur.»

«Tõin teile joonistuspaberit,» ütles Tatjana ja pani rulli lauale. Barba katsus ja sõrmitses seda ning jäi rahule, see hüvitas pahanduse allakukkunud korstnaga täielikult.

«Kust sa said?»

Tatjana ei tahtnud öelda, et oli selle Barbale mõeldes turul võimüüjalt ostnud.

Muide, kõik püüdsid kunstnikku paberihädast välja aidata, isegi lapsed. Nad tulid ühtelugu mõne lehekesega näpus ja küsisid:

«Kas see kõlbab?»

Barba küttis koirohuga ahju, seda tõi ta seljas mitme kilomeetri tagustelt väljadelt oma napile küttele lisaks. Ahi neelas aplalt kuivi tuuste ta kätest ning Barba kissitas kartulipaja juures kirbest suitsust pundunud silmi. See polnud ainult silmadele kibe, vaid tegi mõrkjaks suu, käed, leiva ja langes voodilinadele nagu mürk.

«Missugune te olite oma nooruses?» küsis Tatjana teda jälgides.

«Ära vigurda! Sa tahad teada, kas ma alati säärane olen olnud, nagu joomarininaga kellamees? — Alati. Aga sellegipoolest armastasid mind kõik minu kolm meest. Ja veel kuidas!»

Barba pühkis põranda üle, käis korra õues korstnat vaatamas ja käskis siis Tanjal leiva ja kõik muu lauale tuua. Muud ei olnudki. Ainult lapsekäega tehtud paberist soolatoos.

«Sööl» sundis Barba külalist. «Haruldased kartulid!»

Tanja ei keeldunud, Barbaga oli hea olla. Kunstnik tõusis järsku midagi meenutades püsti, poolik kartul peos, ja võttis siis varnast kangelt pargitud rebasenaha.

«Üks veidrik tõi. Nad tahavad kõik midagi tuua. Hakka või nende pärast tulumaksu maksma.» Ta keerutas etteheitvalt ruuget nahka ja pani siis turtsudes endale ümber kaela.

«Häh. Krae!»

«Kes selle soolatoosi tegi? On see ka toodud?»

Barba istus lauda tagasi, karuskrae kaelas ja ammu unustatud, ning jätkas hajameelselt söömist.

«Senjake kinkis,» ütles ta soolatoosi imetledes.

«Te mõtlete Söökla-Anka poissi?»

«Keda siis? Väike ruuge peltsebul.»

Poiss oli Betti suur armastus, see erakordselt andekas laps, kelle habraste peenikeste sõrmede puudutusel savi sai elavaks. Kõigil aknalaudadel siin majas seisid ta linnud ja loomad. Nad olid nii saamatult valed, kuid

ilmekad ja täis rõõmu. Tema koerad naersid ja linnud said tülitsevate naiste näod. Vahel hakkas Barbat nende ilme otse vaevama ja ta võis öösel uuesti tule üles võtta, et vaadata, kuidas Senka koer naerab.

See rahutu hing, see väsimatu hulgus, kes näitas möödujaile trääsa, kes elas iseseisvat, mammast rippumatut elu, läbes tundide kaupa niperdada savitükki, tüdimuseta istuda vana kunstniku kõrval, kui see voolis või joonistas. Ta ei jätnud päevagi vahele, hilpas siia, särgisaba pükstest väljas, paljad punased põlved viltidest välkumas.

«Mine tee ennast korda ja tule siis,» sundis Barba. «Täiuslikkus pole pisiasi. Aga ta koosneb ja sõltub pisiasjadest.»

Poiss tõusis vastumeelselt ja löntsis koju. Ta tuli õige varsti tagasi, sukad jalas, kampsunil valge krae, särgisaba pükstest väljas.

«Sedasi,» ütles Barba. «Asume siis asja juurde.»

Poisi fantaasia kiskus kaasa. Ta andis oma loomadele nimed, mõtles eluloo, sõbrad ja vaenlased.

«Tallimeest see hunt ei puutu. Hobuseid ka ei puutu.»

«Keda siis?» küsis Barba.

«Ta viib Ganejevi välitasku ära. Vaat.»

Kord patsutas poiss kunstnikku puusale.

«Hm,» imestas Barba jämeda häälega ja istus. «Tule ütle, miks sa mind patsutasid?»

Senka kohmetas. Miks? Ta oli sellega lihtsalt oma poolehoidu avaldanud, järele aimanud suurte inimeste tegusid kodusest ringist.

Tal polnud sageli püsi hommikuti kõhtu täis süüa ning kui Barba kartulipoti lauale tõstis, sirutas poiss kohe käe.

«Ma arvasin, et sa ainult pirukaist lugu pead,» naljatas Barba. Kõhnad linnusõrmed tõmbusid kähku tagasi.

«Söö, lollike! Ma ütlesin seda sellepärast, et ma ise süüa teha ei oska. Pagana keeruline värk.» Ja kui Barba nõnda karuselt naeris, hakkas Senkal lõbus, ta hoidis peopesal kõrvetavat kartulit ja kõõksus kaasa naerda.

«Kas sellepärast ongi teil iga kord ainult kartulid?» küsis ta.

«Just. Ikka nii: suvel mundris, talvel mantlis. Ja iga

päev ise toit: esmaspäeval — tuhlid. Teisipäeval maamunad. Kolmapäeval muldõunad. Neljapäeval maaubinad. Reedel kupakartulid. Laupäeval mustad tuhlid. Pühapäeval nahkklimbid. Selge?»

Palju lapsi käis Betti juures, ehkki kunstnik neist suurt välja ei teinud. Nad istusid vagusi nari äärel ja tundsid lõbu, kuidas tühjale paberile ilmusid mittemidagiütlevad jooned ja neist lõpuks inimene sai.

Nad istusid kannatlikult, vahtisid paberile ja kuulasid kunstniku lõputut filosofeerimist maast ning ilmast, inimestest ja kunstist. Kui tema naeris, siis naersid nemad ka ja plaksutasid rõõmsalt käsi.

«On teada, et keiser Aleksander Suur lubas ainult üksikutel tõelistel meistritel ennast kunstis jäädvustada ning keelas kõigil juhuslikel soperdajatel karmi seadusega enda isikut värvides, pronksis ning reljeefidel kujutada. Mõistate?»

Lapsed noogutasid.

«Seadusest üleastujaid aga karistati kui kuninga pühaduse sümboli rüvetajat ja mõnitajat.

Selle kohta arvas Apuleius, et niisugust karmi seadust tuleks rakendada nende ebakompetentsete inimeste osas, kelle kätes on probleemide otsustamine ja lahendamine. Neid tuleks seadusega nuhelda selle eest, et nad ei räägiks, mida nad ei mõista, ega õpetaks, millest neil endil õrna aimugi pole. Vaat nii arvas Apuleius.»

Ja lapsed noogutasid.

Tema tundides ei rikutud kunagi korda, isegi direktor Iskander Salimov imestas laste kiindumust. Ta ei pidanud uudishimule vastu ja tuli ise Betti juurde koju. Ta jäi keeletuks ning häbenes oma abitust keset savikaste, savi-inimesi ja joonistusi. Ta vangutas pead ja muljus mütsi käes nagu koolipoiss.

«Istu, kui tulid,» käsutas Betti. «Ütle, mis sa arvad ilust?»

Betti Barba oli suur ilukummardaja. Kristiina, kes samuti kunstniku pool armastas käia, küsis kord:

«Öelge, kus te näete nõnda palju ilu? Kas mõtlete välja?»

«Ei mõtle. Igal pool on ilu.»

«Kas siin Takmakis ka on teie meelest ilus?»

«Muidugi.»

«Aga mis nimelt?»

«Looduse pillav ilu üksi ei tee veel ühtegi paika armsaks ja koduseks. Inimesed teevad. Ainult inimesed,» vastas Barba. «Näiteks sinu ema.»

«Minu ema? Kuidas nii?»

«Ta on ilus. Kas või tema käed.»

«See on ülekantud mõttes, eks ole?» küsis Kristiina.

«Ei sugugi.»

«Miks te siis minu ema käsi ei modelleeri?»

«Kes teab, ehk on mingi osa ka nende heast ilust mu töödes. Ilu võib tunnetada laulust, murest, tööst, vaevadest, vihast, sünnist ja surmast, kõigest, mis on inimlik.»

«Kas siis kannatustes saab olla ilu?» kahtles Kristiina.

«Saab. Selle sõja kannatustes on meie rahvas ilus.»

«Siis tuleb välja, et ilu on rohkem kui inetust?» kahtles Kristiina.

«Aga nii ta ju on,» ütles vana kunstnik.

Kristiinale meenus oktoobripühade öövalve telefoni juures koos Kolhoosi-Karimiga.

«Teie võib-olla ei tunne vaenlase vastu säärast viha nagu meie . . .» hüüdis Karim ja vaatas Kristiinale ülalt alla nagu rämpsule, kelle sõjalaine oli ausate inimeste randa uhtunud. Kristiinal tekkis tahtmine teda lüüa, aga Karim vahtis jonnakalt ettepoole, ta rõugearmidest rubelik nägu oli vihane ja kaunis.

Kas vana kunstnik mõtleb seda ilu?

«Võib-olla,» nõustus Kristiina, «kuid argipäevad on inetud. Ja neid on rohkem.»

«Kristiina,» noomis naine, «ära pea end teistest paremaks. Ära hoia nina püsti!»

Kristiina solvus ja mõtles veel kaua Barba süüdistusele ega mõistnud seda siduda antud kõnelusega ilust, argipäevast ja enda isikust.

Kas Vanda Sitska ei armastanud samuti ilu? Ta kirjutas sellest isegi romaani. Kui nad sügisel, esimese lume ajal kahekesi metsa vahel kõndisid, siis ütles ta:

«Millest kirjutada nüüd? Ma näen enda ümber ainult kurba tõtt.» Tema pidas argipäeva inetuks.

Oli veel teisigi inimesi, kellele Betti Barba lähtepunktid ilust polnud arusaadavad. Näiteks miilits Ganejev. Ta tõi vanale ruudulisele terve kotitäie püülijahu, et see temast pildi teeks.

«Sa pole ilus,» keeldus kunstnik. «Mul pole isu sind joonistada.»

Tanjale tegi see lugu nalja.

«Kui keegi kirjanik kujutaks taolist Ganejevit, öeldaks kindlasti: Laim! Õõnestab miilitsatöötajate autoriteeti. Aga elus tuleb ka sääraseid tölbakaid ette,» ütles Tanja.

«Miks ei tule. Suures peres juhtub mõndagi. Las kirjanik kirjutab pealegi Takmaki Ganejevist, sest ka temasugune väike kivi võib mõnikord suure koorma ümber ajada.»

«Jah, aga siis öeldakse kohe: liiga negatiivne,» lausus Tanja.

Barba naeris.

«Tead sa seda luuletust?» küsis ta.

«Портрет готов. Карандаши бросая,
Прошу за грубость мне не делать сцен:
Когда свинью рисуешь у сарая —
На полотне не выйдет *belle Hélène*.»

Rohkem oli neid, kes Betti juures käisid, kui neid, kes ei käinud. Alati naeratava läti Klausi joonistas kunstnik kurbade silmadega, mis oli täielikus vastuolus tema tõelise igapäevase ja kõigile tuttava ilmega. Ning kooliõpetaja Maria Tsvetotškina tütre Nelli portrees oli kääbuslikku, vanainimese tõsidust ja sisemise valu jooni. Maria vaidles algul tuliselt vastu, aga nõustus lõpuks.

«See tuleb vindumisest,» arvas ta. «Üksluisus tapab. Suure osa päevast me mõtleme söömisele. Sõda on. Aga meie? Mis kasu meie toome? Kus on meie kangelasteod! Kas teie joonistused võidavad sõja?»

«Mühakas! Mina õpetan inimestele ilu.»

«Sel pole praegu mingit tähtsust,» hüüdis Maria ägedalt ja veendunult.

«Mis sa neist mokkadest siis määrid, kui sel tähtsust pole?» küsis kõigutamatu Barba põriseva bassihäälega.

Kogu küla oli täis Betti Barbat ja keegi ei naernud, kui ta raske, rühkiva sammuga mööda läks, kaap silmil, ruudulises poolpalitus. Või kui ta turult tuli, sibulaist

pärg kaelas. Ei imestatud ka, kui ta asja ees, teist taga kolhoosi kontorisse ilmus ja taatidega küdeva ahju ees pläru tõmbas. Ta kogus Punaarmeele villaseid esemeid, käis viljakuivatis, haiglas haavatuid vaatamas ning organiseeris võitlust huntide vastu.

Kõige rohkem oodati teda lasteaeda. Igast paberiraasust sai siis miski, laevuke või pardinokk, vatitükist ja suleudemest lind, herneläätsedest ornament, õlgedest korvike. Ta joonistas magavaid lapsi ja riidles kasvatajaga.

«Miks pole sa lapsi õpetanud kahvlit õigesti käes hoidma? Vaata, kuidas nad toitu songivad!»

«Asi kah, mida õpetada,» sähmas haavunud naine. «Kas pole ükskõik, kuidas seda hoida.»

«Kahvel nagu hang püsti peos. Kasvavad suureks ja hakkavad süüdistama: keegi pole õpetanud!»

«Ega meie ole peenutsevad väikekodanlased!» salvas lasteaednik.

«Just sellepärast ma räägingi.»

Tunni aja pärast tuli Betti Barba tagasi lasteaeda, et öelda veel:

«Milleks on plastika? Milleks ballett? Milleks nõutakse lastelt koolis ilusat käekirja? Söömisega on sama lugu.»

«Naeruväärne on sellest rääkida, kui su laual on ainult leib ja kartul,» pilkas kasvataja.

«Leib ja kartul on hea asi, väga tähtis. See aitab meil sõja võita!» jäi Barba endale truuks. Ja ta tuli järjest, iga päev lõuna ajaks sinna, et lapsed kahvlit kombekalt käes hoiaksid.

7

Tuiskas just täpselt samuti nagu Lutsari ärasõidu päeval, siis, kui ta tuli Eevaga hüvasti jätma. Siis oli samuti vannipäev; Eeva mähkis unised ja roosad lapsed linadesse, kandis oma süles nad sängidesse, ja ta ei saanud teisiti, kui pidi neist mõnda suudlema, mõnda patsutama või hüpatama.

Nüüd nad magasid juba. Eeva asetas söögilaua oma väikese kambri valge ahju ette. Ja nagu tookord, seisis

Eeva ka nüüd akna all ja ootas. Läbi lumehelvenduse pilkusid uniselt asula tuled ja hommikul rajatud teed olid õhtuks kõik salalikult umbes, valgelt pimedad.

Asjatult oli Eeva kartnud, et kaugused lahutavad. Ta raputas lume Lutsari mütsilt ja puudutas väriseva käega mehe külmast kanget palet.

«Sa polegi rõõmus?» küsis Lutsar. Eeva tõstis mehe käe oma südamele. See oli ta vastus.

Oo! Siin ootasid külma liha lõigud, kurgid, soolaseened ja kapsapirukas.

«Sinu juures on hea,» tunnistas Sven Lutsar ja valas paljutähendava kulmukehitusega vulksuvat viina klaasidesse.

«Kõigile anti. Mina hoidsin sulle,» tähendas Eeva viina kohta. «Kas said mu viimase paki kätte?»

«Olin liigutatud,» kummardas Sven. Ta truud silmad olid niisked ja väärisid Eeva suudlust.

«Räägi oma elust.»

«Pole mul midagi rääkida, Eeva.»

«Mitte midagi?»

«Sa tead kõik. Olen koolis.»

Eeva ei vaadanud taldrikult üles, vaid ajas jonnakalt libedat riisikat kahvliga taga.

«Aga õhtuti?» päris ta.

«Õhtuti olid sõjaväeõppused . . . ja vahel on mul loengud.»

«Aga vahel?»

Lutsar hakkas naerma. Tal olid tugevad suured hambad.

«Eeva, kas sa tõesti mind nii vähe usud?»

«Sulle meeldib seal?»

«Ma ei läinud ju ise, mind määrati.» Lutsar andis klaasile suud ja viskas, silmad pahupidi, viina otse kurku. Midagi võõrast oli tulnud tema kõnesse ja liigutustesse. Või see tundus ainult nii?

«Kuidas nad elavad?»

«Kes?»

«Sitskad ja teised. Näed sa neid vahel?»

«Liili läks ära.»

«Seda sa kirjutasid. Ma olin väga kurb. Võib-olla tuleb ta tagasi, kui kõik üksiolemise raskused ära näeb.»

Lutsar kehitas õlgu. Liili tüüpi naine teda ei huvita-

nud. Liiga tark, liiga tundeline, liiga nõudlik. Ärapuutu-mind! Niisugusele juba kätt põlvele ei pane ja rinnust ei kahma nagu Ankat.

«Jeemel tegi sääred koos Abdulla rahade ja kolhoosi hobusega,» ütles Lutsar.

«Ma olen kuulnud.» Kes tollal uskuda võis, et sellest vorlontsikust ja nahahoidjast kord suure kaliibriga suli saab! Aga näib, et inimest tunned alles siis, kui külimit soola üheskoos ära on söödud . . .

Lutsar sõi keskendunult, ta lõuad liikusid energiliselt. Aga Eeva istus sügavais mõtteis. Temale oli nüüd see käputäis kaasmaalasi muutunud lähedaselt kalliks ja kõik, mis nendega seotud, heaks. Kas polnud see aeg Takmakis ilus — pidu Sitskade juures, Populuse lugu rootsi maalrist, kes tegi Joosepile arukama näo pähe, lakeeris kolm korda Potivari naist ja parandas täiesti rikutud Magdaleenat?

Eeva meenutas Ruudi Populust Takmaki-päevist, nokkmütsis ja vihmamantlis. Tal olid musklis sääred nagu talutüdrukul ja ümarad lõkendavad põsed. Eevale näisid nüüd tagantjärele väga kaunitena ühised suveõhtud, kui Eeva pannkooke küpsetas ja Tilde rullis pudeliga kohviube peeneks. Siis tuli Roman Sitska, nii ilus, lõbus, ja teda vaadeldes tundis Eeva alati kurba pitsitust kurgus, õrnust ja kojuigatsust. Nad laulsid ja rääkisid.

Eeva jutustas sellest koguni oma kokale, kui nad pärast üht rasket päeva istusid koos hilja õhtul kööki sööma.

«Hea on nüüd sellele tagasi mõtelda,» lausus Eeva.

«Jah,» nõustus kokk. «Aastate pärast me ütleme: see oli ilus aeg. Ja kõik selles ajas muutub meile pühaks ja kalliks. Iga mälestus. Aga kõige vääritu pärast ei saa me iial rahu.»

Eevale läksid koka viimased sõnad südamesse ja ta pöördus hiljem korduvalt möödunud päevade poole ja küsis eneselt: Mis ma olen?

«Aga Populus? On ta nüüd terve?»

«Teda ma ei tunne.»

«Kas Sitska on ikka veel ilus?»

Lutsar kehitas õlgu. Kes sellest aru saab, mida naised mehes ilusaks peavad. Neil rügemendis oli kunagi üks

allohvitser, karvane kui paavian, kõverate jalgadega, aga naised käisid kui hullud ta järel.

«Ja Kristiina?» Lutsar taipas. Aga Eeva ei mõistnud, et Lutsar oli mees, kes ei kannatanud armastuse eelmängu. Milleks talle see noor laps, see oht, see pahandus? Vahel, kui oligi raske kiusatusele vastu panna, kui Kristiina nii valmilt teda ootas, läks Lutsar pigem Anka juurde. Ahne Anka juurde, kes nõudis oma külluslikku laua ja armastuse eest söökla tagatoas ohtraid kingitusi. See polnud naine, kes hoolis tühjast reebutamisest. Tema silmis oli seitsmekümneaastane rikas Abdulla palju enam väärt kui õitsvas eas Lutsar, kelle pigistustest Anka lausa ulgus.

Oh ei! Lutsar polnud pime. Ta ei idealiseerinud oma Dulcinead, nagu Roman Sitska seda tegi. Ta nägi Ankat just nii, nagu too oli. Teda häirisid väga naise jõhkrus, algelisus, metsinimese asjade omamise kirg ja imetlus kõigi läikivate esemete vastu — isegi oma laste pluuside ette ajas ta kuldsed sinelinööbid. Lutsari silma haavas paljugi: ta õrritavalt puhikil rinnad, totrad rõivad, mida Anka kokku ostis, kuid mida ta kanda ei osanud, ta sissepoole ninanuuskamise komme, ta hirnuv naer. Ent kõigele vaatamata ihaldas ta teda ja oli valmis kas või tapma, kui leidis tagatoa voodist vana Abdulla. Anka aga seisis lühikeses särgis ja kehitas põlglikult õlgu. Talle meeldis, kui mehed tema pärast kähmlesid, aga ta oskas hästi kunsti, kuidas neid vaos hoida ja lepitada.

«Sven,» küsis Eeva tasa, «mida sa mõtled?»

«Ma ei mõtle. Olen jälle sinu juures!» Kuid Lutsar ei tõmmanud Eevat enda ligi, nagu too ootas, nad istusid ikka alles teineteisest eemal.

«Müüsin maha oma normileiva, ostsin lõnga ja kudusin kindad. Ühe paari saatsin rindele, aga need sinisevalgekirjud käpikud sinule Takmakki. Kas sa kannad neid?»

«Muidugi.»

Lutsar pani pea Eeva põlvedele.

«Sa oled muutunud,» lausus Eeva.

«Kuidas nii?»

Eeva ei teadnud. Ta tundis seda oma rahutu naisesüdamega. Kas polnud nad kaua lahus! Eeva oli kuu-

malt igatsenud seda jällenägemist ja kujutlenud kõike hoopis teisiti, hoopis meeletumalt.

«Kas Kristiina saab koolis hakkama?» küsis ta.

«Enam-vähem,» vastas Lutsar hooletult.

Teeskleb, mõtles Eeva.

«Ma mäletan, kui õnnelik oli Tilde, et tüdruk pääses paremale järjele. Nad kolisid Vana-Takmakist otse lauldes ja lennates.»

Eeva aga ihkas mõnikord sinna tagasi. Ta ütles seda Lutsarile.

«Hoidku taevas! Sul on siin hea koht!»

«Aga sina oled seal . . .»

«Eeva, ära ole laps. Elu on raske.»

«Koos on kergem.»

Lutsar neelatas.

«Nad võivad mind iga tund rindele saata.»

«Mis sest. Ma jään ju sind ootama.» See on paratamatus. «Ütle, miks sa rindel pole?»

«See pole minu teha. Soovid sa seda nii kangesti?» küsis Lutsar etteheitvalt. «Oled must tüdinud? Tahad lahti saada?»

«Sven! Kodumaa eest võidelda on iga mehe kohus. Minu poeg oli alles laps, kui sõda puhkes, aga temalgi oli relv peos,» lausus Eeva lembelt.

Alles hiljuti, kui nende majahoidja, vana Rahmed, tõi väljast teate: vaenlasele anti Moskva all korralik keretäis, tantsisid Eeva ja kokk isekeskis köögis nagu kaks hullu, ja Dusjal olid hiljem sest pisted südames.

Kalinini linna vabastamise puhul küpsetasid nad saiu ja lapsed ehtisid toad lipukestega. Oli nagu suur püha. Kõik inimesed tänavatel naeratasid üksteisele:

«Kas teate juba häid uudiseid?»

Ja kuigi teati, taheti neid teiste suust ikka ja jälle uuesti kuulda.

«Või veel! Mis hea pärast peaksin ma mingisuguse, mulle võõra küla eest oma nahka turule viima?» hüüdis Lutsar.

«Olen vahel mõelnud, et mina võitleksin nüüd Takmaki ja kõigi meie külade eest, mida ma ise ei tunne ja mida ma ise näinud pole. Kõik inimesed tahavad olla koos ja väärivad õnne.» Eeva koristas laua ja kandis nõud kööki. Kui ta tuppa tagasi tuli, lamas Lutsar voodis.

«Olen väsinud,» teatas mees tujutult. Ka ei kutsunud ta Eevat nagu varem. Too võttis vaikselt riidest lahti ja heitis ise ta kõrvale. Nad olid kumbki omaette ja alles siis, kui Lutsar hakkas tundma Eeva kehasoojust, pani ta käsivarre naise õlgade alla.

«Sul on mingi mure?» ütles Eeva.

«Jah,» tunnistas Lutsar. «On.»

«Sa ei taha öelda?»

«Pole mõtet.»

«Kas sellepärast sa oledki täna nii imelik?»

«Võib-olla.»

«Juhtus midagi?»

«Eeva, mul on raha vaja.» Lutsar vabastas oma käe ja süütas suitsu. «See on väga tähtis. Kuuled!» Ja Lutsar rääkis loo oma õest, kes palub abi. Ta seisukord on haletsusväärne — kolm väikest last kustuvad näljast ja õde ise on juba pikemat aega kopsupalavikuga voodis. Lutsar küünitas toolil rippuva frentši poole ja kobas taskuid.

«Siin on ta kiri.»

Eeva pani selle avamata käest. Svenil oli õde?

«Jah. Ta otsis mind kõikjalt.»

«Mul pole raha,» ütles Eeva. «Sa tead seda.»

Kuid Lutsar ei näinud teda kuulvat, vaid ragistas vihaselt hambaid.

«Mõne näruse kopika pärast peab inimene hukkuma!»

«Mul pole raha,» kordas Eeva.

«Hangi!» Lutsar suudles rajusalt ta käsi ja nägu. «Päästa, Eeva! Ma anun sind!»

«Ma ei tea midagi . . . vaatame,» lubas Eeva. Ta oli väsinud ja vaevatud kahtlustest, rahutusest, meeletust tagaigatsusest. Nüüd tahtis ta tunda ainult Lutsari tugevaid mehekäsi, ta suud oma suul.

Aga unes nägi ta Kristiinat. Eeva kammis tema pead ja takerdus pikkadesse kuldjuustesse. Tüdruk naeris võikalt, kuid Eeva ei saanud enam hingata, ta lämbus juustesse ning süda ähvardas lõhkeda.

Eeva lõi silmad lahti. Täiesti võõra, kaamelt sinise näoga tundmatu lamas ta kõrval selili. Eeva silmitses oma käsi. Ka need olid sinised.

Kuu paistis tuppa.

Siis jäi ta uuesti magama ning nägi uuesti und. Popu-

lus, tal oli hirmus nägu, lükkas Eeva ette viljakoti ja ütles: «Sööl»

«Sööl» sundis ta.

Mu jumal, seda unenägu olen ma juba kord ennem näinud, mõtles Eeva unes ja ärkas.

Ta süda valutas raskelt: kust ta võtab raha? Ainult siit, ainult nende vaeslaste toidu kõrvalt! Ta võis vähendada nende leiva- ja pudrunormi, lahjendada piima veega. Võis jätta andmata suhkrutükikesed, mida nad põlletaskusse poetasid, et õhtul voodis une eel õndsalikult maiustada. Ta võis voodipesu aktiga maha kanda. Kuid kas ta võis?

Kui rahulikult magas tundmatu sinise näoga mees ta kõrval. Hommikul sõidab ta minema, Eeva aga läheb ja lisab piimakannu vett, lõikab õhukesed, murduvad leivaviilud. Kellele siis? — Lapsele, kes hoiab öösiti padja all oma ema sõrmkübarat. Lastele, kes haiglase kirega üksteisele jutustavad: Mu emal olid mustad juuksed . . . Ma käisin nurga peal leivapoes. Kui tagasi tulin, siis polnud meie maja olemaski. Ema rätik leiti . . . Isa tõstis mind kukile . . . Aga kui hukkunud lenduri poeg Kotik tuleb Eeva juurde, peidab usaldavalt oma tumeda lakaga pea Eeva põue ja kurdab: Mu kõht jäi tühjaks!? Mis siis, kui Katjal tulevad tagasi vanainimese kortsud?

Ei!

«Ei!» nuuksatas Eeva. Sest häbi ja au on just nagu rõivadki — mida peetumad nad on, seda hoolimatumalt sa neid kannad . . .

Kuu aga liikus edasi. Sinine mees magas.

Lutsar ärkas hommikul väga reipana. Ukse taga algas laste tümpsav jooks, siutsumine ja lärm. Eeva oli seal, nende juures. Lutsar ringutas end punaseks, sirutas naksuvaid liikmeid ja tõusis. Pesukausis oli valmis pandud tubane vesi ja nagis rippus valge, triikimisest kalge rätik. Lutsar puristas kaua, kuivatas end ähkides ja mõmisedes. — Eeva oli eeskujulik naine.

Sven napsas kaetud laualt lihalõigu, see maitses suurepäraselt, ja siis hakkas ta lauldes riidesse panema. Eeva vaatas paaril korral üle ukse ja Lutsar kahmas ta järele.

«Hakka sööma,» sundis Eeva teekannuga tulles.

«Aga sina?»

«Mul pole praegu aega.»

«Lähen varsti ära,» hoiatas Lutsar lauda istudes. «Pean sõjakomissariaati minema. Ja veel enne lõunat sõidab hobune tagasi Takmakki. Ma ei tea, kas me täna enam näeme!» Ta mälus hoolikalt ning mõnuga, määris leivale paksult võid ja rüüpis ettevaatlikult tulist teed.

«Mis sa askeldad, ole see natuke aegagi minuga,» kurjustas ta.

«Ei saa,» puikles Eeva. «Ootame arstlikku komisjoni.»

Lutsar pühkis huuled taskurätti, andis Eeva põsele nii äbielulikult suud ja hakkas frentši kinni nööpima.

«Eeva, on sul meeles, mis ma sulle õhtul rääkisin?»

Eeva noogutas ja Lutsar pigistas ta käsivart.

«Noh? Millal sa saadad? Sellega on ju kiire.»

«Mul ei ole raha,» lausus Eeva tast mööda vaadates.

Lutsar pöördus rabatult.

«Hangi!»

«Ei või.»

«Kui sa tahad, siis võid.»

Eeva vahtis jonnakalt aknast välja.

«Ma ei taha.»

«Sa ei taha?» küsis Lutsar tumedalt. Ta mõistis.

«Hea küll!» ütles ta inetu irvega. «Olgu siis nii,» ja ajas sineli selga. Ta kobas taskuid, leidis, lõi portsigari lahti ja pani muretust teeseldes paberossi ette.

Ukselingile vajutades jäi ta viivitama, kuid naine seisis näoga akna poole ega liigatanud.

«Ma läksin,» teatas Lutsar.

«Jah,» vastas Eeva tasa.

Uks visati kinni. Eeva astus akna alla. Seal ta läks, energilisel sammul, külmetavat kõrva sini-valgetkirja käpikuga nõeluva tuule eest kaitstes. Eeva suur armastus . . . Ja Eeva hõõrus aknajäässe augu, et paremini näha, et kauemini näha.

Siis kuivatas ta silmad, kallas pesukausist tarvitatud vee, kohendas sängi ja koristas hommikusöögi laualt.

Komisjon oli saabunud.

Lapsi kaaluti, nad rübisid järjekorda oodates, püksikeste väel, ülakehad paljad, lasid end kuulata ja koputada, naersid kõdikartusest ja keelenäitamisel. Kontrol-

liti puhtust, päid, laste rõivaid, voodipesu, põrandaid, kööki.

Kokk Dusja tammus pahural ilmel pliidi ees, näost punane. Tema, kelle ümber kõik hiilgas ja säras, oli solvunud, et pidi näitama oma ihupesu, pajapõhjasid ja köögirätikuid.

Eeva nõudis lastele vitamiine, kalamaksaõli, muutus ägedaks ja kurjaks. Ning rajooniarst läks samuti ägedaks ja kurjaks, seletades, et Eeva lastekodu pole rajoonis ainuke. Kuid ära minnes vaatas ta õrnalt Eevale silma:

«Mitte ühtegi kärna. Ühtegi täid. Ühtegi vistrikku. Skorbuuti. Alatoidetut. Ma mäletan hästi, millistena nad siia toodi.»

Jah. Rähmas silmadega, ihud verele kratsitud, paisetega.

«Ma tänan, seltsimees,» lausus rajooniarst ja kummardas halli pea sügavalt Eeva käe kohale.

Kui külalised ära sõitsid, tuli Eeva väsinult oma tuppa tagasi. Sõõr, mille ta aknajäässe alles mõni aeg tagasi hõõrus, oli kinni kirmetunud. Juba? mõtles Eeva kibestunult, kui kiiresti . . .

Eeva istus peegli ette ja sõrmitses juukseid — hallid. Ta vaatas ennast karmi huviga. Uuris kortse kõrgel kumeral laubal, suu ümber, ninajuurel, sügavaid vagusid kaelal.

See on hea, mõtles Eeva. Hea, et ma olen nüüd . . . vana. Ta tundis suurt kergendust ning naeratas nukralt ja alistunult.

8

Esimene raske sõja-aasta hakkas lõppema. Olid detsembrikuu viimased päevad. Näis, et sest ajast, kui inimesed veel rahus elasid, oli möödunud terve igavik. Lastest said varaküpsed noorukid ja noorte inimeste näost vaatas kõikemõistev vanadus.

Musta taeva all, vastutuult läksid Tilde ja Kristiina küla taha väljadele koirohtu tooma. Nad sumpasid sügavas lumes, et murda kütteks kõrgeid hapraid kõrsi. Jõeäärseid nõgusid kattis ääretasa salalik valendus, sügavad lumehauad varitsesid ja ootasid. Tilde süda

muretses tütre pärast, kes nii äraolevalt ta kõrval astus ja astus, pimedate, tühjade väljade üksinduses.

«Oled sa väsinud?» küsis ta.

«Ei,» vastas Kristiina.

Nad kummardusid iga kõrkme kohale ja iga üksiku murdumise pragin oli kõrvaga kuulda. Need murdusid lihtsalt ja kergelt ja vastupanuta . . .

Suurte kubude all lookas, pöördusid naised tagasi. Väljade üle jäi öiste pilvede kuhjatus, ees, taeva ja maa piiril, koitis uue päeva algus.

Kristiina seisatas.

«Oled sa väsinud?» küsis Tilde.

«Ei,» vastas Kristiina ja astus edasi. Nende hääled kandusid kaugele. Valgus rajas pilvedest teed. Taevas õitses.

«Vaata,» ütles tüdruk, «kuidas koidab!» Kõrrekubu nööriga seljas, seisis Kristiina taeva kulla ja purpuri plahvatuses, tõusva päeva võimuka palge ees.

Nad pidid ruttama, kui Kristiina tahtis hilinemata esimesse koolitundi jõuda. Ta tõrjus juuksed silmilt ja tundis jalge all lõpuks ometi tasaseks sõidetud maanteed. Küla, nii omane küla, mille poole kõik meeled tunglesid, hakkas paistma.

«Olemegi kodus,» ütles Tilde.

«Jah,» rõõmustas Kristiina.

Tuul oli tõusnud ja tõukas selga. Korstnad suitsesid üksmeeles. Oli midagi rõõmsat ja paljulubavat selles kaunilt alanud hommikus.

Väravas sattusid nad direktor Salimoviga vastamisi. Ammust ajast polnud ta nõnda rõõmsalt kellelegi naeratanud. Mis hommik see küll säärane oli, säärane helisev!

«Kas küte juba otsas?» imestas direktor.

«Veel mitte,» raputas Tilde pead. «Aga peab siis ootama, kuni näpud põhja ulatuvad.»

Direktor oli sellega päri.

«Kannatage,» lohutas Salimov, aga silmad olid tal säravad, vastuolus sellega, mis ta oli ütelnud. «Kõik lõpeb kord. Ka sõda.»

Tilde kehitas koormat õlal ja vahtis jalge ette mahapudenenud kõrsi.

«See saab olema õnnelikum päev minu elus,» õhkas ta.

Kristiina ei sekkunud nende juttu. Ta ei teadnud, kas jätta nad ja minna tuppa. või oodata siinsamas. Salimov polnud alati nii aval ja jutukas, võib-olla teadis ta rohkemat öelda, kui ütles. Nii see oligi. Salimov tuli külanõukogust Informbüroo viimase teatega.

«Meie väed on Krimmis. Vabastasid Kertši kindluse.»

Tilde ei teadnud midagi Kertši kindlusest. Küllap on see Eestist veel väga kaugel... Aga Salimov lisas, et viimase kümne päeva jooksul on üle kolmesaja asula fašistidest vabastatud. Kui nii edasi läheb...

Need olid head uudised. Need olid väga head uudised!

Jah, kui nii edasi läheb... Tildel oli pisar silmas. Ta ei teadnud midagi kaugest kindlusest ega tundnud asulaid, millest rääkis Salimov, kuid seda ta teadis, et võidud ei tule niisama, et õilsate nõukogude inimeste vere hinnaga on vabastatud iga jalatäis maad.

Piki külatänavat lähenes Tatjana rudiseval sammul, uhkes kasukas, kaks veeämbrit kandekookudega õlal, aga Salimov pöördus teda nähes kiiresti minekule. Ei tahtnud kohtuda vist.

«Pika vihaga,» imestas Kristiina. «Ikka veel on ta tolle koosoleku pärast Tanjale kuri.»

Tilde heitis oma koorma läve kõrvale maha ja rahmas käega üle prügise palituhõlma.

«Ei see ole viha,» arvas ta. «See küll ei ole viha.» Ja raputas pead.

Küla kaugemast otsast hakkas kogunema esimesi õpilasi. Nad suskasid raamatupambu klassituppa ja tulid siis õuele tagasi, ajasid kambas seistes ja valjult naerdes juttu, kähmlesid ja tegid rübeldes sooja. Koolimaja taga maanteel sõitsid sahinal reed ja üksikud omapäi uitavad lambad jooksid juhmilt eest ära hange. Vara oli alles, poe uksel rippus päratu taba. Räägiti, et oli saabunud näärikaupu: sitsi, karamelli ja teeklaase. Juba seisis pakase käes poe ukse taga salgake külmast tammuvaid naisi, pead sügaval kraedes, ehkki müüki pidi alustatama alles õhtupoolikul.

Ganejev ilmus maja tagant. Kust ta mujalt tuli kui poe tagauksest! Ja naised müksasid üksteist ning pilgutasid silma:

«Tema ees avaneb iga uks ja iga taba!»

Anka jõmmid jooksid lasteaeda, sallid seljal sõlmes. Kooliteenija helistas kellukest.

«Sitsi hakatakse müüma nimekirja alusel,» teatas Ganejev ja käskis naisi laiali minna.

«Aga kompvekke?»

«Söökla kaudu,» vastas miilits.

«Aga teeklaase?»

«Näo järgi,» turtsatas keegi.

Koolikell helises kaua ja pahaselt. Naised läksid laiali, lapsed jooksid klassidesse. Kristiina avas päevaraamatu ja märkis puudujad. Puudus üks poiss — Kolhoosi-Karim.

«Ta sõitis nääripuud tooma,» teatas poisi pinginaaber. Kristiina kehitas õlgu. Miks nimelt Karim pidi selle tooma? Miks mitte mõni kolhoosnik? Mõni mees?

«Kas ta sõitis kaugele?»

«Oi, väga kaugele, apaa!» hüüdsid lapsed. Kristiina seisatas akna all. Päikest ei olnud, aga läbi roosa õhu vuhises linnulend ja üle pimestavalt valge maa libises selle kiire, tabamatu vari.

Kristiina eelistas kohevatele ja habrastele kuuskedele pikki ning sihvakaid, jämeda okkaga, paksukäpalisi ja käbidega ladvas. Niikaua kui Kristiina mäletas, käisid nad emaga turult kuuske toomas ikka alati hommikupimedas. Ema valis ja soputas külmast kangeid puukesi, igaühel leidis ta mõne vea. Kas oli sel siis vähe oksi, kas hoidsid need liiaks kiitsakalt kokku või ülimalt laiali. Kristiinal tõusis ärevus kurku: valivad ja valivad, niikaua valivad, kuni kõige ilusamad nina alt ära napsatakse!

«Võtame selle,» palus Kristiina. Aga Tildele näis ikka, et kuskil mujal oli ta märganud ilusamat ja odavamat. Kristiina ärevus vaibus alles siis, kui kuusk oli kinni makstud ja kelgu peal. Aga Tilde kahtles veel koduõueski.

«Ega ta nüüd nii ilus küll ei ole kui möödunud-aastane.»

Kristiina vaidles ja kaitses ägedalt kuuske. Mis see ema räägib — toredamat puud ei saa enam ollagi! Tilde jäi sellega alles siis nõusse, kui kuusk seisis täies ehtes, küünlad küljes ja inglijuuksed, kuldtäht tipus.

Tõepoolest ilus puu! Ilusam veel kui möödunud aastal. Ja nüüd naeris Kristiina kogu südamest.

Õhtul sängis lebades hingas ta halja puu lõhna, tundis seda ka poolunes, tundis kuuse olemist toas. Magus tardumus oli Kristiina üle ja nii ta vajus lõpuks unne, kerge ja õhulise õnnetundega.

Karim sõitis kuuske tooma, mõtles Kristiina klassi akna all seistes. Ka tema oleks tahtnud sõita, ükskõik kui kaugele tühimaade taha.

Lapsed ei seganud õpetajat mõtlemast, nad olid temaga harjunud ja tema pausidega tunni ajal. Hale lüüasaamine Anka juures, too pirukalugu, oli ammugi unustatud ning kui keegi proovis ulakust teha või väljakutsuvalt käituda, andis Karim korrarikkujale sähkami vastu kukalt, et võõrsilt tulnud verinoort õpetajat abistada.

Tüdrukutega sõbrunes Kristiina täiesti märkamatult, nad käisid õhtuti oma lambiõliga tema pool kodus. Oli tekkinud midagi käsitööringi taolist. Paljudes peredes seisis tarvitamata villakottide lasu pööninguil. Ainult lihtlabaseid, värvimata lõngast sukki ja kindaid osati varrastel kududa, ülejäägi pärisid koid. Nüüd õpetas Kristiina neidudele kaunist kudumiskunsti, ja seda ta oskas.

Oo! Käsitöö — see oli hoopis midagi muud kui grammatika. Kristiina õpilane ajas keele suust välja ja kurtis:

«Apaa, see on kange, see ei saa ütelda saksa sõnu.»

Kõik naersid, ka Kristiina naeris.

«Su sõrmed olid alguses samuti kanged, aga vaata, kui osavalt sa juba heegeldad ja kood.» Kristiina ei võinud kurta, nad kõik püüdsid tema tundides. Ja kord, kui direktor ütles:

«Seitsmes on kõige raskem klass!», hüüdis Kristiina ägedalt:

«Pole õigus!»

Lapsed lasti sel päeval varem koju, koolimajas algas isetegevuse peaproov. Pillimees oli juba päral ja tõrtsutas katseks lõõtsa. Vanemate klasside õpilased läksid koos Betti Barbaga külanõukogusse loosungeid üles panema ja piduruumi ehtima, väiksemad poisid keerlesid jalus, mürasid klassides ja iga kord, kui neid koju ka-

mandati või kraedpidi välja tõsteti, hiilisid nad mõne aja pärast uuesti tagasi.

Pühade-eelne meeleolu oli haaranud kõiki — külas veristati lambaid, tapeti hanesid, rulliti tainalahmakaid ja küpsetati lodjapuumarja- või kanepipirukaid. Lumi kilgendas, kisendas talla all, kui naised käbedalt tare ja kaevu vahet saalisid. Kõlks-kolks! Kõlks-kolks! hõiskasid tühjad ämbrid, täis ämbrid seisid vait.

Vana aasta viimase päeva hommikul, suure valgega jõudis kuusk pärale. Kristiina nägi aknast, kui Karim haljusekuhjalt maha hüppas, kokkujooksnud lapsi kuuske majja viima kamandas ja kui poisikesed südilt okste järele kahmasid.

Oksad! Männi oksad! Aga kus on kuusk? Kristiina jooksis kohale, vahtis oksi sikutavaid poisikesi, ja ootas. Ootas kuuske.

«See ongi kuusk,» ütles Karim.

«See on mänd,» seletas Kristiina kohkunud silmi. «Need on ju männi oksad!»

Karim kergitas pükse ja nihutas mütsi kulmule: nagu tema ise ei teaks! Igal aastal on neile sääraseid toodud. Ta vaatas pahaselt Kristiinale järele, kui see kiiresti, pea norukil, läks, ja sülitas siis lumme: küll on nirtsakas eit!

Mõlemad Takmakid olid vana-aasta ööl mahajäetud ja kustunud akendega. Harvatähelise selge laotuse all, kuu heledas paistuses tulid inimesed oma majadest suurele peole. Nad asetasid jopid ja kasukad eesruumi pinkidele virna, ise sealjuures nii pühapäevaselt kohmetud. Tuli jõe teiselt kaldalt vängelt lõhnastatud sepp Habibullin, kummagi kämbla otsas mitu last ja põlvede ümber. Samasugused tõmmud, isa rasket astumist jäljendavad, kulipeadega, silmad kõigil kui rahutud kirbud. Tuli Hannese naine Pärja kolhoosi karjatalitajatega, tulid Sitskad kahekesi.

Külanõukogu suur palavaks köetud ruum võttis kõik tulijad vastu pillavalt heleda valgusega. Hulk kümneliiniseid lampe rippus laes ning nende kollases tules sätendasid näärikannid ja silmad.

Jah, kuusk see küll ei olnud. Aga ometi kirtsutas

Roman Sitska hardusest nina. Ning läks oma lapsemeelega üsna ta ligi ja püüdis okkaid käega katsuda.

Mänd oli. Mis siis!

Kooli direktor istus esimeses reas. Ta naine Varja, punases siidpluusis, äiutas süles nooremat last. Vanem tütar surus end isa vastu ja hoidis kõvasti ta käest kinni. Aga Vanda ja Pärja vaatasid lapsi. Vanda mõtles: Ka nende Triinu oleks võinud täna teiste väikeste hulgas joosta ja mängida. Ka tema oleks võinud istuda nüüd Vanda põlvel või hoida oma vanaisal kõvasti käest. Ta nutt kraapis Vanda kurgus.

Raske, raske on kaotada...

Pärja hoidis kätt üsal, hajakil pilk silmis. Kui suur Hannes neile kord järele tuleb, siis astub väike Hannes talle uksel vastu ja suur küsib:

«Kes sa sihuke oled?»

«Mina olen Hannes. Aga kes sina oled?»

«Mina olen ka Hannes!» vastab suur mees sinelit seljast võttes.

Sepp Habibullin kallutas end Pärja poole ja küsis:

«Mida sa naersid?»

«Kas ma naersin?» imestas Pärja. Ta silmas Ruudi Populust ning noogutas talle. Vanamees ei märganud, ja siis lehvitas Pärja talle kitsa krobelise käega. Aga Populus ei näinud ka seda mitte, sest lavale astus Tatjana Leskova. Ta teatas ärevusest katkeva häälega, et see, mida kogu hingest, päev päeva kõrval oodati, on täide läinud: vaenlane pekšti Moskva all puruks, löödi tagasi meie iidse pealinna väravailt. Sõjas on toimunud suur murrang, fašistid taganevad! Meie võidukad väed tõid uuesti vabaduse Klinile, meie Jasnaja Poljanale, Kalininile, Volokolamskile...

Kas pole see ilusaim näärikink kodumaale!

Kristiina jälgis üksisilmi kõneleja huuli. Kui kaunilt kõlas kõik, mis see naine ütles. Kristiina soovis, et just Tanja oleks see, kelle käest ta esimesena kord kuuleb: Tallinn on jälle vaba.

Kristiina tahtis tagasisaabumist kujutleda varemeteta ja purustusteta, ainult nii: on varahommik, suvi peab see olema. Sirelite aeg. Tänavad on täiesti tühjad. Kristiina tuleb emaga läbi magava linna. Harju värava mäekülg on rohtu kasvanud, asfalt nii puhas

ja munakatega sillutis vanalinna põikudes nii üliarmas. Kristiina hoiab hingamist tagasi, sest emal on peos hoovivärava võti. See on raske kolakas, suur, suurem kui teised võtmed. Värav avaneb. Kristiina tunneb selgesti krohvi ja laupäevaselt pestud puutreppide lõhna. Ta pole iial suutnud seda lõhna unustada.

Ah, ta teadis oma kujutluste lapsikust. Unistuste vikerkaar! Kuid nii oli hingematvalt hea iseennast lohutada, iseendale valetada ja kusagil südamesopis siiski uskuda, siiski uskuda...

Pärast rahvatantsu ning laulunumbreid esines luuletusega ahtake ja tagasihoidlik õpetaja Amina Abajeva. Ta tõmmus näos naeratas inimestele vastu iga kortsuke. Betti Barba vaatles neid kortsukesi ja küsis direktorilt:

«Millest ta räägib?»

Iskander Salimov nihutas end Barbale lähemale:

«Amina küsib, miks on süda pöördunud partei poole? — Sellepärast, et päikese poole pöördub õis.»

Barba noogutas.

«Kur-radi hästi!» ütles ta. «Tõlkige ometi! Et kõik mõistaksid.»

Tütre käsi peos, tõlkis Salimov kohapealt Amina Abajeva luuletuse.

Ja inimesed tõusid püsti.

Tolles tummas pidulikkuses oli nagu ülev sõnatu vanne, oli vankumatu usk rahva alistamatusse ja vaenlase vältimatusse hävitamisse.

See polnud kuusk, see oli haljas rõõmupuu. Kahvatut, suurte silmadega Kristiinat koormas muljete rohkus: Karim valges särgis, Anka, lai kui padakonn, Kiska Beloborodova kusagil teiste nägude taga, Barba mingi turris karusnaha-nässakaga kaela ümber. Väike Nelli istus jäigalt läti Klausi põlvel ja Sven Lutsar seisis Vanda tooli taga püsti. Kordagi õhtu jooksul ei kohanud Kristiina tema pilku. Nad tulid koos peole, kuid siin kadus Lutsar kohe ta kõrvalt. Mis võis Kristiina parata, et ühel mehel oli nii suur võim tema üle. Sven, sa oled kõikidega, ainult minuga mitte, kõnelesid Kristiina silmad. Ta tundis ema käe puudutust, see ütles: sa oled kõigiga, ainult minuga mitte. Kristiina pöördus ägedalt. Ta tahtis nii väga suruda näo ema soojale, pehmele rinnale. Nii oleks hea. Nagu lapsepõlves ema

süles uniseks jääda, jätta ta põue oma hädad ja nurinad.

«Ma tahaksin, et kõik inimesed maailmas võiksid olla nii õnnelikud kui meie,» lausus Tilde. Tema mõtles alati, ka kõige ilusamatel hetkedel teistele. «Kristiina, kas lähme koju või jääd tantsuks siia?»

«Koju,» noogutas Kristiina.

Ettekanded olid läbi, suitsunäljas mehed tõttasid rüsinal ukse poole, naised viisid unised lapsed magama, noorus tegi tantsuks ruumi, nihutades pinke seina äärde. Nüüd võis nääripuule päris ligidale pääseda, et näha, kuidas ta kohevad laiad oksad olid kõik ükshaaval tüvesse puuritud. Vanda Sitska otsis Kristiina inimeste hulgast üles ja tõmbas kõrvale. Ta näis nii pakil ja oli nii kummaliselt häbelik.

«Kuidas elu läheb, Kristiina?»

Tüdruk naeratas. Kas seda tahtis Vanda Sitska teada?

«Kristiina,» ütles Vanda kiiresti. «Ma sooviksin väga, et te meile tuleksite. Ma tahan väga, et te tulete.» Ta vaatas põiklevalt kõrvale. «Ma kirjutasin jutustuse . . .»

«See on ju tore!» hüüdis Kristiina.

«Jah,» nõustus Vanda. Nad tõrjuti eemale, läti Klaus algas bajaanil tantsulugu.

«On teil nüüd, millest kirjutada?» küsis Kristiina. Tal oli veel selgesti meeles nende kõnelus sügisõhtusel metsarajal. Kristiina ei aimanud, et oli nüüdsama head soovides teisele valu teinud. Vanda krimpsutas nina ja Kristiina imestas, kui väga oli see vana abielupaar läinud teineteise nägu.

«Ma tulen hea meelega,» lubas Kristiina, aga nüüd ei paistnudki Vanda Sitska sellest rõõmu tundvat. Siiski, ta raputas tugevasti tüdruku kätt ja liikus kohmakalt nagu suur kott ukse poole. Nad kohtusid uuesti väljas maja ees.

«Uus aasta pole veel saabunud, aga ma soovin teile palju head,» ja Vanda suudles Tildet ja Kristiinat.

Kõrge taevas säras pea kohal. Täht langes ja Kristiina küsis emalt:

«Mida sa soovisid?»

«Seda, mida kõik inimesed soovivad.»

Kristiina kohmetas — tema oli mõtelnud ainult ühele inimesele.

KUUES PEATÜKK

1

Suur talverahu oli mäel.

Pärjale tundus, et ääretus vaikuses kuuleb ja näeb just kõige selgemini. Ennast kuuleb ning looduse elavat südant — pakase paukumist ja tuule sügavat ohet, näeb päikeseloojangus õhetavat võsa, õhtuste varjude langemist sinisele lumele, pilvede roomamist kuu ümber ja öö saabumist.

Öid tuli mitmesuguseid — niisuguseid, millest oli kahju ärgata, ning ilmlõpmata pikki ja unetuid, mis ei andnud muredele vastust. Vahel näis Pärjale kõik traagiline, vahel jälle ilus. See oli nagu metsaga ta maja taga: päeval tuttav ja armas, öiti võõras ja must.

Nüüd kandis ta endas uut elu ja uute silmadega nägi ta inimesi ning loodust, suuri lumiseid avarusi, mis ei olnud sugugi nii külmad, kauged ja tummad. Ometi just nüüd tahtis ta elada inimeste ligiduses suure tee ääres. Käsipõsakil vahtis Pärja oma maja aknast alla külasse, kus tulukeste pilkuv rada pani ta nukralt igatsema.

Aga ta jäi siia. Kolimine oleks tema meelest võrdunud truudusemurdmisega Hannesele. Ja et mitte nii üksi olla, harjus Pärja valjusti rääkima. Ta pahandas metsas hagu korjates hallide raagus puiega, mille harevil oksad küünistasid kätena ta nägu. Ajas juttu hiirega, kitsega ja sellega, keda veel polnud . . . Kui ta õhtuti väikest tanu õmbles, vabandas ta:

«Muidugi peaks see helesinine olema, poissrahval olgu ikka helesinine. Aga riie ei riku ju meest! — Kui sinist ei ole, teeme kirju, ega nurise!»

Suurt seltsi tundis ta kitsest. Kõigest, mis Pärja talle ütles, näis loom aru saavat, mökitas vastu ja võngutas saba. Pärja kits elas iseseisvat elu, uitas ja kolas päevad läbi küla peal, küll viljahoidlate ümber, küll leivapoe ees. Alles õhtul tuli ta mäele, müksis sarvedega ust ja mökitas süüdlaslikult.

«Tulid koju, Sarvik!» pahandas Pärja. «Kus sa olid, mis? Hulkusid ringi, mis? Santisid küla peal? Häbi, häbi! Vaata, kui palju kell juba on!»

Sarvik mökitas haledalt ja nühkis pead Pärja põlve vastu.

«Mine! Ma ei taha sind! Kas sa minule mõtled, et ma väsinud olen, et ma magada tahan! Teinekord panen ukse kinni, ole siis terve öö läbi väljas!»

Kui Pärja sepp Habibullini peres käis või Sitskade poole kauemaks istuma jäi ning koju tulles Sarviku ukse taga ootamas leidis, siis püüdis jälle tema oma süüd heaks teha.

«Sa mu kullake!» hüüdis ta juba kaugelt. «Kas sa kaua ootasid? Tead ju isegi, kuidas see võõrsilkäimine on: lähed minutiks ega märkagi, kuidas tunnid veerevad.»

Nii see oli. Läks Vanda Sitskalt ainult arstirohtu küsima, rääkis haigustest ja muust, ning sinna see aeg kulus. Vanda tõi vöörusest laepalkide alt vängelt ja vürtsikalt lõhnavad ning värvituks kuivanud taimepusad. Nendesamade krabisevate kimpude vahele poetas Pärja ettevaatliku küsimuse:

«Kas pojalt kirja on tulnud?»

Veel mitte. Peab ootama.

Pärja noogutas. See on ainuke, mida nad teha saavad: oodata. Hanneselt tuli ühtelugu kirju — näis, et ta saatis neid teelt, lühikestel peatustel jaamades. Vandale ütles Pärja, et oli saabunud kõigest üksainuke. Milleks vanainimest kurvastada!

«Ma kuulen igalt poolt, kuidas teid kiidetakse,» ütles Vanda soojade, leebete silmadega. Pärja läks näost üleni punaseks ja keeras jutu mujale.

«Kuidas Liilil läheb?»

«Töötab. Lubab kevadel korraks siia sõita.»

«On rahul?»

Vanda sidus kimbud uuesti kokku. Pärja ei näinud ta kummargil nägu.

«Täpsemalt ei tea midagi,» lausus Vanda kuidagi napilt, nagu ei tahaks ta sellest üldse rääkida. Aga seda mõistis Pärja nõnda, et vanad Sitskad Liili järele igatsust tundsid. Inimesed on harutihti kummalised — ei oska koos ega lahus elada, kumbagi moodi ei mõista. Pärja oskaks küll, kui näiteks ülal mäel oleks Hannese ema. Oi, kuidas oskaks!

Ja Pärja lühendas oma koduteed kujutlusega, kuidas nad koos elaksid ja koos Hannest ootaksid.

Ta mõtles nüüd sageli tollele õhtule, kui ta meest ära saatis.

«Sa ise kipud nii kangesti sinna sõtta,» nurises Pärja.

«Peab ju!» vastas Hannes jonnakalt. «Muidu ei tule võitu.»

«Sina oled, jah, see Suur-Tõll, kes vaenuväe ära võidab?» tusatses Pärja.

Nüüd tundus talle, et iga vaenlaselt tagasivallutatud punkti taga seisab tema Hannes. Varem ei öelnud Pärjale lahingud võõrastes linnades, asulates ja raudteejaamades midagi, ta ei osanud nende susisevate tähtedega nimesidki hääldada. Nüüd oli Pärjal kodus sepp Habibullini käest toodud endisest suurem Nõukogude Liidu kaart ja Pärja võis kas või öö läbi selle taga istuda, et üles leida Možaisk, Holm, Toropets, et kõik jaanuarikuus vabastatud linnad ja asulad ära märkida.

«Kus see nüüd on? Näe, mitte ei leia!» hädaldas Pärja kaarti uurides. «No näh, peab olema, aga ei ole! Ahah! On. Siin ta on: Toropets. Paneme märgikese. Vaat nii. Meie oleme nüüd siin!» Ja sedasi liikus Pärja iga päev koos Punaarmeega, taganes temaga, kogus jõudu, tungis peale, piiras vaenlast ja ajas kotti.

«Kaputt!» võidutses ta ja sügas Sarviku sarvedetagust. «Nägid, mis me nendega tegime!»

Veel ei tundnud Pärja endas mingit erilist muutust, ta võis kiiresti käia nagu ennegi, tõsta raskevõitu piimanõusid karjafarmis, ainult mõningaid lõhnu ei kannatanud ta ja mitte iga söök ei maitsnud enam.

Kusagil ei tahtnud Pärja meelsamini olla kui lauda juures. Ta tuli igal päevahakul rõõmsalt tööle, ja kui oligi öösel nutnud, siis ei pidanud sest keegi teada saama. Ta leidis igale lehmale hellitava sõna, sügas neid kurgu alt, silitas kaela. Temale kinnistatud veiste piimaand oli märksa kõrgem kui teistel lüpsjatel, loomade karv siledam ja läikivam, lüpsikud säravamad.

«Oota nüüd!» keelitas ta rahutut piimaandjat. «Peseme udara ilusasti sooja veega puhtaks. Võiame natuke. Nii. Nüüd ei ole enam valus, eks?» Loom mõistis ja seisis vagusi.

Pärjat peeti ümbruskonna tublimaks karjatalitajaks,

rajooniajalehes ilmus temast artikkel ja kolhoosi koosolekul loeti see ette. Taolisest tähelepanust oli Pärja nii kohmetanud, et kogu see aeg kramplikult maha vahtis ega julgenud silmi tõsta. Hea oli küll, ent kole piinlik. Aga kui Pärjale pakuti sõna võtta ja rääkida oma tööst ning kogemustest, siis oli ta erutus niivõrd suur, et oleks ähmist äärepealt nutma puhkenud.

Ei, ei, mis tema nüüd! Mis targemat temagi teab? — töötab iga päev nagu kõik teisedki, teeb mis vaja ära ja muud ei midagi.

Alles koosoleku lõpul tundis ta pääsemisrõõmu ja ohkas sügavalt. Ent südamepõhjas liigatas magusalt õnnis mõistmine: Inimesed on nii head! Ja veel mõtles ta: Kes suudakski elada, kui olla kõigist halvem.

Kogu jaanuarikuu oli põletavalt külm. Joogiveest sai hommikuks jääsupp, seintele ja toanurkadesse korjus lumi, aknaid kattis pakase kõige kummalisemate õite fantaasia.

Soojasaamiseks jõi Pärja kuuma teevett ja puges riidest lahti võtmata teki alla. Ent hommikune tursunud jalgadega tõusmine oli kõige vaevarikkam osa päevast.

Sellegi poolest ei läinud Pärja ka nüüd külasse elama. Tema ei murra oma Hannesele truudust!

Veebruaris tehti Pärjale ettepanek astuda parteisse.

«Mina?» küsis noor naine käsi uskmatult südamele surudes. Ta raputas kohkunult ja nagu kahetsustundest pead:

«Mis mina, lihtne inimene, suurtest riigiasjadest ja poliitikast mõistan?»

Ütles küll nii, aga ise oli kogu päev elevil ning punastas iga kord sellele mõteldes. Lüpsis lehmi, aga järsku jäi hing korrapealt kinni ja süda hakkas rinnus rabelema. Tema poole pöörduti! Miks? Tal polnud haridust ega teadmisi, näe, koosolekul ei mõistnud kolme sõnagi inimese kombel ütelda. Ei temal kõlba seda suurt au vastu võtta! Neil on temast pettekujutlus, nad ei teagi ehk, et ta pole tegelikult miski. Mitte miskit erilist. Paras paar oma kitse Sarvikuga!

Sel õhtul tundis ta end haigena ja väsinuna ning oli halvas tujus. Selle asemel, et koju minna, läks ta sepa poole. Habibullin istus oma arvuka perega lauas ja sõi

õhtust, suured lusikad aina välkusid suude ja leemekausi vahet. Üheksa põnni helpisid suppi, nii et näod rasvast hiilgasid.

Pärja puhkes naerma. Habibullin vaatas oma punnpõski, oma suurt loomingut, ja muigas. Ning isa eeskuju järgides tegid seda ka üheksa punnpõske. Kümnes istus sepa naise süles, lasi ema närtsinud rinna lahti ja ajas samuti suu naerukile. Rozia, kes oli mehele kümme last sünnitanud, näis tütarlapselikult sale ja kerge nagu laast, tema häält kuulis harva, kuid tema meel oli alati ühteviisi rahul ja rõõmus. Kui poisid karjusid, nattisid või vallatust tegid, siis toppis ta sõrmed kõrva ja jooksis tarest välja. Nad olid tema meelest hirmsad röövlid ja sepa abita ei tulnud ta nendega üksi kunagi toime. Aga laste nuhtlemist ei võinud ta pealt näha ja minestas iga kord, kui asi tõsiseks läks. Seni, kui ehmunud sepp teda abitult ja pisarsilmil toibutas, oli süüdlane ammu plehku pistnud ning Rozia ärkas, naeratas ja ütles, et tal nüüd jälle päris hea on. Ja sepale ei tulnud kunagi pähe Rozia minestuste ehtsuses kahelda.

Pärja oli siin oma inimene: istus lauda, kui süüa tahtis, puhus teemasinas söed lõkkele, tõi klaasid ja lusikad lauale, aitas Roziat ja hoidis lapsi. Mida sepa naine iganes küpsetas või hautas — olgu või pajatäis peete —, üks osa sellest kuulus alati Hannese noorikule. Kui Pärjat polnud paar päeva näha, siis jättis Rozia oma tööd sinnapaika ja rühkis, külakost kasuka hõlma all, murelikult üles mäele. Kuna aga naiste jutud pikale kippusid venima, siis tuli ka Habibullin sinna, et oma küljeluule kodu meelde tuletada.

Täna istus Pärja sepa peres segaste tunnetega. Ta kavatses oma suurte uudiste üle mõtteid vahetada, kuid ei saanud, ja läkski koju, ilma et oleks asja südamelt ära rääkinud. Pärja oli sepale veidi pahanegi, et see ise temalt pärida või küsida ei märganud. Mida lähemale ta kodule jõudis, seda suuremaks kasvas mure — mine kas või otsejoones sepa juurde tagasi. Aga ehk arvas mees õigemaks, et Pärja ise oma võitlused lõpuni peab? Nii ta vist mõtles, sest kes saakski teise eest otsustada või öelda: Tee nii!

Kuu oli hele ja mets oli must. Tuul tuhises mööda sinist rada. All külas hõõgusid aknad.

Pärja pani ahju kütte ja vaatas voodis pikutades lõbusalt praksuvasse tulle. See oli nii ahne ja rahutu ja visklev. Kord sähvas ta kuuma punase keelega, kord tõmbus kollaselt tagasi ja muutus sinkjaks. Oleks nüüd Hannes siin, tema juba ütleks, kas Pärja kõlbab parteisse või mitte. Või ütleks temagi: otsusta ise! Peaasi, et ta tema üle ei naeraks, ei ütleks: Sina nüüd mõni parteilane!

Pärja vahtis tulle.

Laul ütleb: Miks on süda pöördunud partei poole? — Seepärast, et päikese poole pöördub õis.

Eks ole, päevalilled keeravad oma suure kollase pea päikese suunas, kõik rohud ja taimed ihkavad ta järele. Ka tubased lilled kasvavad valguse poole — sa võid neid nii palju seada ja ümber tõsta kui tahes, nad kasvavad valguse poole.

Kord ajalehte käest pannes ütles Habibullin Pärjale ja oma Roziale:

«Uraalides ehitatakse võimsaid sõjatehaseid. Inimesed töötavad paljal lagedal, pakases ja lumetormides.»

Pärja imestas, kuidas seda ometi suudetakse.

«Partei annab inimestele jõu,» ütles sepp. Ta oleks tahtnud nagu palju rohkem ja põhjalikumalt seletada, aga ei osanud oma konara vene keelega. Ja kas veelgi ahtama sõnavaraga Pärja olekski kõike mõistnud. Ning enda peale tusane Habibullin kordas uuesti:

«Partei annab inimestele jõu.» Sest see, mis ta ütles, pidi tema meelest isegi kana-aruga naisterahvast rahuldama.

Pärja magas halvasti, loopis end küljelt küljele, uneski oli süda raske ja äratas üles poolest ööst. Ning jälle kõik samad mõtted, kõik ühed ja samad, ärkasid koos temaga.

Parteis on ainult auväärsed inimesed, kes saadavad korda suuri tegusid. Partei juhib rinnet, võitlust fašismi vastu. Ütlesin neile, et ma lihtne inimene olen ja poliitikast midagi ei tea. Ütlesin ära! Või õigemini ma ei öelnud midagi. Aga kui nad ei pöördugi enam kunagi minu poole? Pärja uuris kuuvalgel äratuskella ja langes tagasi asemele.

Süda oli lõhkel.

Hommikul ega järgnevatel päevadel ei räägitud Pärjaga enam partei asjust. Aga kui lauda uks kriiksus, võpatas Pärja iga kord, ehkki teadis, et tähtsaid asju ei aeta sõimede juures.

Nüüd näisid päevad nii armutult pikkadena just nagu tema kiusteks venivat.

Õhtuti aga, enne kojuminekut, käis ta Uus-Takmaki sidekontoris kirja küsimas. Ikka seesama tuttav pilt mis alati: naised istusid tihedalt üksteise ligi pikal pingil, murelik-vaiksed ja kannatlikud. Vahel sai Pärja terve nädal ja rohkemgi tühja käia, siis jälle tuli mitu kirja korraga. Ta suutis suure vaevaga oma head meelt varjata ja hoidis huuli vaos, mis vägisi naerule kippusid. Mõnikord lõi silme ette pimedus, nii et ta pidi haarama seinast tuge ega teadnud isegi, tuli see suurest rõõmust või uuest elust tema põues.

Hannese kirjad olid sõjakad ja uljad, alati rõõmsad ja naljaga pooleks.

Ikka hea, et ta mul niisugune suur ja rahutu on. Niisugune Suur-Tõll, mõtles Pärja. Iial ei kuule sa tema suust kaebust.

Ent pärast esimest rõõmutuhinat, kui ta Hannese kirjade üle juurdlema hakkas, märkas Pärja, et mees enesest peaaegu ei rääkinud. Isegi seda, kas ta rindel oli või kus. Jutt keerles peamiselt Pärja ümber, muus osas meenutas ta seppa ja tema peret. Päris eestlastest, Takmaki uudiseid ja isegi Sarvik oli tal meeles.

No mis ta nüüd sellest . . . pahandas Pärja endamisi. Tõepoolest, nii palju muid ja tähtsamaid asju vajanuks Hannesega arutamist.

Siis tekkis kirjadega jälle pikem vahe, aga Pärja püüdis mõistlik olla ja lohutas ennast: Homme tuleb!

Ühel õhtul poegis Mustuke. Pärja kuivatas vastsündinut, rõõmsalt teda kiites.

«Sina, tipi-täpiline pulluke. Sina, väike rääpleja. Las nüüd ema ise libib sind.» Ja nagu mõistes inimese kõnet, hakkaski Mustuke poega lakkuma, ise nii tarkade ja õnnelike emasilmadega.

Hiline aeg oli, kui Pärja lauda juurest postile läks.

Mida kiiremini ta sammus, seda pikemana tundus tee, seda kaugemal siht. Ta peatus viivu lumme tuisanud maja ees. Värav seisis sügavas lumes ristseliti, õu kõrgetes hangedes.

Surnud maja.

Aga siin elasid kunagi koos Ruudi Populus ja Jeemel, Tilde, Kristiina ja Eeva... Õhtuti pilkus nende akendes tuluke... Aga Sitskade tare oli samuti pime, nad heitsid ju kanadega ühel ajal magama. Oli, nagu ei elaks sealgi kedagi.

Pärja süda muutus miskipärast raskeks ja poolel teel tundis ta nii suurt väsimust, et pidi hange istuma. Vana-Takmak jäi selja taha, Uus-Takmak seisis silme ees, aga jõud sai otsa. Aeg-ajalt kandus ta kõrvu pillilugu, mingi tuttav ja samal ajal võõras, üksluine ning kurb. Pärja sundis end tõusma.

Kuu paistis ja suured selged tähed. Lagedal keerutas tuul valget lumepuru. Pärja tundis lagedusest hirmu ja mõistmatut ärevust kahest suurest heledast tähest taevas. Eks vaadanud nad toona Hannesega just samuti üles, ja Hannes küsis: «Tähekene, miks sa vilgud...» Aga Pärja keelas seda kurba, surmaga lõppevat laulu edasi ütelda. Miks see just nüüd meenus, kõledal külmal lagedal?... Ning kõik oli just nagu siis: kuu paistis ja tähed sirasid ja tuul keerutas lund.

On järsku halbu teateid? Võib-olla läks Pärja surmasõnumit saama? Vait, süda! Alati sa värised, alati kardad halba. Kardad isegi seda, mida ise välja mõtled. Oled nagu kollatõbine, kellele kõik näib kollakana. Kas siis maailmas head polegi! Inimestele on antud ka õnnelik olla.

Sidejaoskond oli ammugi suletud. Aga aknast kumas tuluke ja korstnast tõusis valge ning sirge suits ploomisinisesse taevasse. Nagu püüaks ta jäist laotust soojendada. Rumal! Kas seda siis saab! Saab! Kui mugavaks ja koduseks teeb talveõhtu kas või üksainuke suitsev korsten!...

Pärja kõhkles veel, siis koputas ruudule.

«Kõvemini, apaa!» julgustas mööduja.

Pärja naeratas äratundvalt. Karim! Kolhoosi-Karim. Poiss hüppas pika sammuga trepile, tagus peoga ust ja lõgistas linki.

«Kes on?»

«Karim. Tee lahti! Kas eesti sõpalt on kirja?» Kuidas ta teadis küsida?

Juhataja kolistas riividega.

Pärja pidas hinge, hirmukil silmades küsimus, süda ei ütelnud talle ei-d ega jaa-d.

Juhataja ulatas kolmnurga.

«Noh näete, apaa!» hüüdis poiss rõõmsalt.

Pärja käristas selle lahti sealsamas kõrge leti ääres, ta pilgud käisid kui välgud üle ridade, ainult mingi pika luuletuse jättis ta vahele. Luuletust jõuab ta ka pärast lugeda. Pärast.

«Kas kõik on hästi?» päris Karim poolihääli ja juhataja tumm pilk küsis sedasama.

«Jah,» ohkas Pärja sügavalt ja õnnelikult. «Ta on elus.»

«Noh, näete, apaa.»

«Jah,» nõustus Pärja. Kui ta jälle ning otsekui humaldunud peaga õuepimeduses seisis, kiri kindas, oli poiss kadunud.

Pärja ihkas järsku kiiresti koju jõuda. Taevaruum ei hirmutanud enam ja kõle lagedus. Praegu ei mäletanud ta kirjast enam ridagi, ainult seda: Hannes oli elus!

Alles sängisoojas, teki ja tölpkasuka all, avas Pärja uuesti kolmnurgaks kokkumurtud, lilla tindiga tihedasti täiskirjutatud vihikulehe.

«Kas sa, Pärja, mäletad veel seda paika,» küsis Hannes, «kuhu need read on raiutud:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõua, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.»

Hannese luulearmastus pani Pärjat varemgi heldima. Mees ise nagu koljat ja ta käed näisid seda suuremad, kui ta õhukesi värsivihikuid lehitses. Ta armastas Koi-

dulat, Liivi ja Anna Haavat ning teadis nende laule peast. Ta ütles, et need on lihtsad ja selged ja nende sõna tungib hinge.

Kord lõi Hannes kirvega jalga, ja ei midagi, ainult kahvatas näost. Aga kui ta salme luges, siis läksid tal silmad iga kord märjaks.

«Kui mult enam kirja ei tule, siis ära oota ja ära muretse. Ma ei saa sulle selle kohta midagi, mitte midagi rohkemat öelda. Astusin eile parteisse.»

Hannes astus parteisse! Miks enam kirju ei tule? Miks ei saa Hannes midagi rohkem öelda?

«. . . võib-olla olen varsti ehk neissamades paikades, kust see laulusalm pärit on. Tuleta meelde . . .»

Pärja teadis niigi, tuletamata. Aga mis see kõik siia puutus?

Sest oli nüüd juba kolm aastat tagasi, kui Hannes Pärja Alatskivile viis, tahtis naisele oma kodukohta näidata. Oli kevade aeg. Nad vaatasid lossi ja uitasid pargis, käisid surnuaial Juhan Liivi haual. Hannes ütles veel, et mälestussamba olid püstitanud Tartu vabrikutöölised.

Nad seisid nägudega vastamisi — Pärja uuris kirjaniku reljeefi ja Hannes luges samba tagaküljelt neidsamu värsse valjusti ette: Kui tume veel kauaks ka sinu maa . . .

Pärja jälgis kollast liblikat.

«Sa ei kuulagi,» ütles Hannes.

«Kuulan küll,» vaidles Pärja.

Siis käisid nad veel Kallastes. Hallid ubrikud olid seal, võrguaiad ja paadid. Maaliline ja hästi vaene. Hannes viis Pärja kõrgele pankrannikule. Vaatasid Peipsile. Korjasid sületäie valgeid anemoone. Läksid käsikäes mööda Kodavere—Kavastu maanteed. Pärja muretses lillede pärast, et need ära ei närtsiks. Hannes jutustas oma ammu surnud vanematest ja küsis siis järsku hoopis muust:

«Kas need on anemoonid?»

Pärja hakkas naerma.

«Mis sa naerad?» küsis Hannes.

«Imelik, et sa ühtegi lille nime ei tea.»

«Miks ei tea. Mõnda ikka tean.»

«No missugust siis?»

Hannes teadis võililles, karikakart, varsakapju teadis.

«Seda pole sugugi nii palju,» lausus Pärja ja imelisest ilutundmusest hakkas kuidagi meeldivalt kurb.

See oli ilus päev.

Aga mis see kõik siia puutus? Peipsi ja Alatskivi? Kallaste võrguaiad ja valged anemoonid? Nüüd ju olid seal fašistid.

Fašistid!

Pärja rabas voodijalutsilt kleidi, tõmbas üle pea, astus viltidesse, kohmitses haakide ja trukkide kallal, väsis ning istus hingeldades voodi äärele puhkama. Kuis küll edaspidi kõige sellega hakkama saab?

Ta sidus peegli ees rätikut pähe: ninaselg õhuke, suu kahvatu, palged lohkus. Ei puna jälgegi, ainult tedretähnide kollane väli. Silmad suured ja selged, mõnikord täiesti läbipaistvad. Ilus ta polnud. Seda ütles ta kord ise Hannesele, aga mees ainult naeris.

«Mida keegi armastab, see on tema meelest ka ilus!» lausus ta.

Pärja käskis Sarvikul magada.

«Ära mind oota!» ja puhus tule surnuks. Kits kippus kaasa ja tungles lävel, kuid Pärja sulges krapsakalt enda järel ukse ning lükkas pööra ette. Siis võttis ta hammaste vahelt labakud, tõmbas kätte ja hakkas kuupaistest siravat lumerada alla külasse minema.

«On miskit paha juhtunud?» küsis kohkunud sepp.

Pärja kehitas õlgu.

Väga soojas ja leivalõhnalises tares tundis ta pöörast nõrkust. Sepp keeras hoolega pläru ja ootas. Rozia puhus süsi hõõgvele ja pani siis teemasina üles.

«Ma ei taha midagi,» keelas Pärja, ehkki ta polnud päeva jooksul muud söönud kui väikese kiistaka leiba.

Kui võõrastavalt tühi on, kui lapsed magavad, mõtles ta. See on hirmus, kui inimestel lapsi pole.

Rozia tõstis lauale alles soojad nisukakud ja määris hanetiivaga sulavõid peale. Pärja jälgis kõike kõrvalpilguga. Midagi kõneles temas, ta sees. See polnud ta ise. Juurdles, kartis ja lootis nagu keegi kolmas ning talle täiesti võõras.

«Hanneselt tuli kiri,» lausus ta viimaks.

Sepp suitsetas ja ootas. Inimesel peab olema kannatust oodata. See, kellel alati kiire on ja kunagi aega pole, saadab vähe korda.

«Hannes astus parteisse.»

Habibullin ei imestanud sugugi. Ometi tuli tal meeleliigutusest otsekui sõlm suhu.

«Mees on seda väärt,» lausus ta viimaks.

Kui võõrastavalt tühi on maja, kui lapsed magavad, mõtles Pärja ja tundis, et kordab üht ning sama ainult sellepärast, et muust mitte mõtelda. Ta teadis tõde, kuid kartis seda kuulda. Ta kartis valu, tahtis end säästa, ent ütles ometi:

«Võib-olla on see ta viimane kiri . . .»

«Kust sina seda teada võid?»

«Hannes ise ütleb.»

«Mis ta veel ütleb?»

Hommik lähenes. Kuu näis kurnatud ja kahvatu nagu öö otsa magamata. Hulk petrooleumi oli ära põlenud.

«Sa oled nüüd partisani naine,» lausus Habibullin. «Seda au ei anta igaühele.»

«Ta võib hukkuda!»

«Võib ka mitte hukkuda.»

Inimeselt elu võtta on kerge, kuid miski ega keegi ei või talt ära võtta surma, mõtles Pärja kergelt vabisedes.

«Niisugune tunne on, et ma olengi juba üksi jäänud ega mõista enam elada.» Ja ta vajus näoli vastu lauda.

Rozia noogutas — see on hea, kui nutta saab, see toob kergendust, pisarad on kui puhastustuli.

Aga tema mehel on oma arvamine: Naised ei nutaks iial, kui teaksid, et teistel on kole seda pealt vaadata. See nüsib sust nagu saega läbi. Ja veel palju raskem on näha ahastamas naist, kes end muidu alati valitseda suudab, kui seda, kel pisarad kohe käepärast. Habibullin puistas värisevi sõrmi näputäie tubakat paberiribasse.

«Ma ei oska enam olla . . .» nuuksus Pärja.

Habibullin võttis lambist suitsule tuld. Naiste pisarad teevad alati abituks ja ajavad isegi vihale. Nüüd oli aeg öelda seda mis vaja. Ja sepp ütles:

«Kui arvestus on vale või nurk viltu, siis variseb maja kokku. Nõnda on see ehituse juures. Inimesega võib

sama juhtuda, kui ta ellusuhtumine on vildak või tühine.»

Pärja kuulis, kuid mõtles samal ajal hoopis muust.

Kodavere—Kavastu maanteel, kus nad Hannesega käest kinni käisid, kõnnib nüüd saksa patrull. Sama mis surm. Nad olid Hannesega nii õnnelikud ja Peipsi kaldal õitsesid valged anemoonid. Nüüd kõnnib surm. Saaks Pärja praegu Hannese kõrval olla, siis ei kardaks ta midagi, siis oleks ta süda täiesti rahul.

«Seal on fašistid,» ütles ta.

«Jah. Ja partisanid on nende surm.»

See rahustas Pärjat. Miks peaks Hannes fritse kartma. Vastupidi peaks see olema. Ja see ongi nii. Nii nagu Habibullin ütles.

«Siiski on kõik hirmus. Kas Hannes suudab?»

«Partei annab talle jõudu.»

«Mis sa ütlesid?»

«Partei annab talle jõudu,» kordas sepp.

Roosakuuline öö lõppes, algas pime, unine hommik. Habibullin ja Rozia seisid akna all ning saatsid Pärjat pilkudega. Kuhu ta läks? Ta ei läinud sugugi koju? Hirmunud Rozia kavatses talle järele joosta, aga just siis keeras Pärja alla, karjalautade poole.

«Las ta läheb,» ütles sepp. «See on hea, et ta süda suudab ka muude asjade pärast muretseda.»

Mustuke tõi ju poja, tipitäpilise rääpleja. Ja teab mis kõik nii pika öö jooksul võis nendega juhtuda.

2

Pärast seda, kui Jeemel, see kelm ja võrukael, oli jäljetult sääred teinud, vandus Abdulla, et ta iial enam ühtegi kärnast, ristitud koera ei luba üle oma läve astuda. Ja kui õpetaja Tatjana tuli, kiunatas Abdulla, raputas rusikaid ning äigas talle vildiga.

«Ei tea mille eest?» küsis Tanja kõrvale põigates. Ta naeris heledalt, olles kindel, et vanamees eksis, et ta lapsik raev oli määratud kellelegi teisele.

Abdulla suu vajus lahti — ilusate naiste vastu ta ei saanud — ja vahtis Tatjanat nagu imet, kõõludes nari äärel, üks jalg paljas, teise otsas vilt. Tal jäi hing imet-

lusest kinni: ilus naine tuli tema juurde! Ise tuli. Abdulla ei suutnud ikka veel sõna lausuda, ta viipas tummalt käega, et Tatjana tuleks ja istuks tema kõrvale.

«Mul on kiire,» võngutas naine pead. «Pole aega istuda.»

«Mis sa siis tulid?»

«Ma kogun rinde jaoks kingitusi.»

«Ja tulid siia?»

Vanamees kongutas põlved lõua alla.

«Eks vaata ise mu tares ringi. Kui leiad, mis väärikas ära kinkida, siis võta julgesti, mu tütar.»

Tanja imestas just nagu Jeemelgi, kui too esimest korda Abdulla juurde läks. Üksnes nari ja palju väikesi aknaid oli siin. Ühtegi lauda, ühtegi tooli, ainult lambanahkne lapitud poolkasukas, samovar, rautatud puukast ning ukse kõrval maas rituaalikannuke.

«Viletsalt elad, Abdulla,» laitis Tatjana jahedalt.

«Muidugi,» nõustus vanamees, habet sõrmede vahel mängitades. «Kui sa oleksid mu juurde tulnud tsaari või nepi ajal, siis oleksin su oma uhkes kojas vastu võtnud, vaipadele ja patjadele istuma pannud, väärikalt kostitanud ning kallite kinkidega austanud.» Abdulla lahutas kahetsevalt käsi ja naeris ihitades.

«Nüüd pead leppima sellega, mis mul on. Mina pole süüdi. Aeg on sihuke.»

«Vaene Abdulla!» pilkas Tatjana. «Isegi surm ei saaks siit matti.»

«Ega saa. Kena, et sa ise seda taipad,» kiitis vanamees takka. «Tule, ilus naine, istu siia mu kõrvale.»

«Ei, kallis Abdulla. Ma jälestan nii vaest meest kui sina,» lausus Tatjana.

Polnud see esimene kord, kui elanikelt Punaarmee jaoks sooje asju koguti, kuid ka kõige suuremas kitsikuses leidsid inimesed alati, mida ära anda. Kristiina juhatas tervet roodu tüdrukuid, kes kudusid sõjameestele kindaid, sokke ja salle. Iga sooja eseme sisse pandi lisaks kirjake või luuletus, tubakat või meekakukesi. Betti Barba armastas noorte näputööd pealt vaadata. Istus hetke ja, niisugune püsimatu nagu ta oli, läks jälle edasi. Mõnikord aga joonistas ta neile sealsamas püstijalu uue kindakirja või postkaardi: vaenlase tanki ette

kerkib punaarmeelane granaadiga käes: Surm saksa okupantidele!

Üks tüdruk kaebas, et tal pole mingit lisa, ei meekakukesi ega tubakat. Ta avas kõheldes peo ja ütles:

«Ainult see.» — S e e oli sibul. Ilus kollane, ja otsustati käpikusse panna. Sibul ning Majakovski luuletus, mõlemad.

«Kur-radi peen,» lohutas Barba tütarlast, kes oma nigela kingi pärast tusatses.

Aga Vanda Sitska sai turul oma pluusi eest kuus klaasitäit pinutagust ja viis selle Tatjana kätte. Ta näis väga häbelik ning ebalev, ta poleks ilmaski uskuda võinud, et tuleb toime turul kauplemisega. Ta seisis ostjat oodates kohmetunult plangu ääres, silmad maas, pluus käsivarrel, ja andis selle ära esimesele tahtjale, esimese pakutud hinnaga.

Rom põdes kodus külmetust ja ootas läbematult, kibeleva huviga Vanda naasmist.

«Said vastu pükse,» ohkas insener.

Aga Vanda tundis end kangelasena, nagu oleks ta jälle sammuvõrra elule, kõige argipäevasemale lähemale astunud ja ümises heast meelest laulda. Ta jootis mehele piima alustassilt. Rom oli Vanda üminast häiritud ning nuratas pahuralt: «Liiga kuum on see piim.» Aga Vanda ei pannud Romi jorisemist tähelegi, vaid mõtles sellele, kuidas ta Tanjale tubaka ära viis.»

«Teie kogusite vist möödunud aastal ravimtaimi?» küsis Tanja.

«Kogusin küll.»

Järgmisel päeval viis Vanda talle kibuvitsamarju ja kummelit, mis Tatjana lubas väeossa saata.

«Kuidas Liilil läheb?» küsis ta, ehkki teadis seda palju paremini — neil oli Liiliga tihe kirjavahetus.

Vanda pilgutas närviliselt silmi ja ta kael tõmbus aegamisi punasemaks.

«Hästi,» ütles ta. «Aga ma ei tea, kas see päriselt nii on. Võib-olla ta ei tahtnud kirjutada tõtt.»

«Seda muidugi ei tea,» nõustus Tanja talle leebelt silma vaadates. «Aga inimene tahab vahel enesega üksi olla ja kõige üle järele mõtelda.»

Vanda kehitas õlgu, tal oli raske sellest rääkida. Kuid

siis pööras ta järsult oma kõhkleva näo Tanja poole ja lausus kiiresti, mõningase etteheitega:

«Arvate ehk, et meie ta minema ajasime? Ma õnnistaksin tema tagasituleku päeva.»

«Ja teie poeg oleks rõõmus, eks?» küsis Tanja natuke nukralt ja pisut pilkavalt, mida Vanda ei märganud.

«Muidugi,» noogutas ta. «Kindlasti.»

«Aga kas miski muutuks, kui Liili tagasi tuleks?»

Vanda hämmeldus, ta silmitses Tanjat arusaamatusest ümmarguste silmadega.

«Kuidas?» kogeles ta.

Veel nädal aega kestis kingituste kogumine, ja kui Tanja ühel päeval vatijopis kooli ilmus, patsid plikalikult selja taga, hüüdis kogu õpetajatetuba ühest suust:

«Kus su kasukas on?»

Tatjana oli selle maha müünud. Ta naeris teeseldult.

«Mis seal ikka!»

«Ära edvista!» hüüdis Barba põrinal. «Kas sa tahad, et ka mina peaksin sinu eeskujul oma kaelast selle boa, selle karvanärtsu, maha müüma ainult kellegi kiuste, ainult sellepärast, et keegi mu tundeid on riivanud.»

Tatjana ei vaielnud vastu, tal polnud midagi ütelda — Betti Barba, vana nõid, näeb inimest läbi. Ta võttis sõnalausumata kapist päevaraamatu ja kõik jälgisid, kuidas ta, pea maas, klassi tõttas.

Möödunud sügisel solvas direktor Iskander Salimov selle kasuka pärast teda kõikide ees valusasti ja häbematult. Direktor pilkas teda nagu hellitatud siidikäekest:

«Kas teie ei teagi, et sõda on? Teie ei tohiks üldsegi külma karta, kellelgi pole ju nii toredat ja kallist kasukat.»

Tol korral oli Tanja end suursuguselt talitsenud, kuid unustada ta seda ei suutnud.

Õues sattus Tanja Salimoviga vastamisi. Direktor vahtis teda varjamatu jahmatusega ja astus siis sammu teelt kõrvale. Ent Tanja ei tundnud sest nüüd enam mingit kahjurõõmu.

Pärast koolitunde keerles Tanja kaua peegli ees ja püüdis oma vatikuuega harjuda. Siis läks ta kunstniku poole. Barba pesi parajasti oma ainust paari halli värvi pesu, paljal ihul ruuduline palitu. Tanja istus ja vaa-

tas pealt. Talle näis, et kuldsete kätega kunstnik, kel oli naljaasi uus korsten teha, pesi seda pesunatukest äärmiselt saamatult.

«Anna, ma ise,» pakkus Tanja.

Barba eemaldus jalamaid sügava kergendusohkega.

«Nühkisin ja nühkisin, tegin kõik, nagu peab, aga ikka mustemaks läks,» kurtis ta, istus ning keeras selle raske ja keerulise töö peale pläru. Ta tõmbas mõnuga vastikult haisvat mahorkat ning arutas mõtlikult:

«Äh, Tanka, Tanka. Ideaalseid naisi pole. On ainult maised, tõelised, ehtsad ja võrratud naised. Kõik need antiiksed ja täiuslikud daamikesed kokku ei kaalu üles ühtainust lihast naist! Terentius ütleb: «Ärgu olgu talle miski inimlik võõras.» Ja Marx lohutab meid samuti, kui ta tunnistab, et inimlikud nõrkused pole talle tundmatud.»

Tanja muigas. Ta tundis head meelt nagu andeks saanud laps. Või vabandas Betti Barba hoopis enda saamatust? Kes teda teab? . . .

Kuu lõpus toimusid sündmused, mis vapustasid kõiki lähemaid ja kaugemaid külasid, isegi Kaasanit. Fatõhhovi haiglasse saadeti revisjonikomisjon. Arst võttis selle väärikalt vastu, näitas põhjalikult oma valdusi — palateid, laboratooriumi, vastuvõtu- ja operatsiooniruume, tutvustas mitmesuguste raskete haiguslugude sissekandeid. Siin olid kirjas kasvajad, keerukad ja peened silmaoperatsioonid, väärsünnitused. Luumurded, süda, kopsud, gangreen, haavad. Tema noa alla heitsid inimesed suure usaldusega. Nad vaatasid armunult ta lühinägelikesse silmadesse, otsekui imestades, et ta niisugune on: maamehelikult räsajas, prillide, ümara kõhukese ja lõtvade koltunud põskedega. Et ta natuke kannatamatu, vali ja tusane on.

Revisjon töötas agaralt mitu päeva, samal ajal kui arstimaja suures köögis käis lakkamatu keetmine, küpsetamine ja lindude kitkumine. Lumi puuriida taga vestumaal oli sulgi ja verd täis. Ruudi Populus lõhkus ja kandis lugematuid sületäisi halge trepist üles ning sai köögitüdruku käest võtta oma kilpkonna-aegluse pärast.

Oli nagu suur püha. Õed tormasid ringi särav-valgelt

ja nende kitlihõlmadel polnud ühtki plekki. Ilmusid uus voodipesu, uued alumiiniumlusikad ja palatite aknaile lillepotid, armetute, kurnatud pealsetega. Ent sedagi rohelust oli silmal rõõmus vaadata, nagu sibulatki klaasi sees ühe halvatud lapse öölaual, kes võis tundide kaupa imetleda selle jõudsat kasvu, vitaalseid tugevaid pealseid.

Doktor Fatõhhov sooritas nagu alati oma hommikusi ringkäike ja tegi korraldusi. Viimasel ajal hakkas ta vanemõele eelistama väikest tasast Beloborodovat, kes oli hoolas kui sipelgas ja täpne kui kell. Peale selle ta ei varastanud ega pressinud haigetelt kingitusi välja. Ta ei läinud haigla toidul rasva, ja see kõik tõstis teda doktor Fatõhhovi silmis. Oli ka niisuguseid üksikuid juhtumeid, kus surija sõrmest kadus hinnaline sõrmus juba enne, kui laip jahtuda jõudis, ja raskete haigete söömata jäänud leivaportsud haihtusid.

Fatõhhovil polnud kerge juhusliku ja vilumatu kaadriga töötada. Tal oli paar kuldaväärt õde ja velsker, kes asendas teda sel ajal, kui Fatõhhov ise külades haigete juures viibis. Velsker oskas kõike: hobuseid ja veiseid ravitseda, hambaid välja tõmmata, haavu siduda, sünnitusabi anda, luid paigaldada ja, kui vaja, läbi sõimata. Enamik haigetalitajaid, napi kirjaoskusega naised, oli arstile küladest abiks saadetud. Ta sattus marru, kui nägi neid kord valvetoas akna all üksteise päid otsimas. Kaks noort sanitari kihutas ta jalamaid minema, kui leidis nad haigetega koridoris riivatult amelemas. Ta oli liiga koormatud, tal oli liiga palju tööd, et tegelda järjekindlalt haigla sisekorraga, taotleda suuremat puhtust ja paremat korda. Kuid tal oli küllalt silma lennult tabada ja oskus hinnata kõike, mis tema ümber sündis, head ja halba, vaprust ja lohakust, vastutustundetust ja imelist eneseohverdust. Sellepärast soosis ta väikest hoolsat Beloborodovat ja palus teda õdede ühiselamust kolida omaette valgesse ilusasse tuppa.

«Oh milleks. Milleks seda!» ajas Beloborodova vastu, tal oli ju niigi hea. Palju siis seda aega jäi, et oma valges soojas toas istuda! Ta ei tahtnud mingeid eeliseid. Ei, ei!

Arstimaja puuriida taga aga lendasid lindude seljast suled ja ühe silmaga köögitüdruk tuli kuuma pliidi

juurest end ühtelugu trepiuksele jahutama. Ta oli vihane nii paljudele võõrastele suudele, kuhu kõik hea ja parem kadus kui kaevu.

Doktor ise ei liialdanud külalislahkusega, vaid käitus mõõdukalt, nagu see peremehele sobis. Sufie aga oli ebatavaliselt rõõmus inimeste üle pealinnast, ta alati jumetud põsed õhetasid kergelt ning Fatõhhov tundis end sellest riivatuna.

«Sa oled mures?» usutles Sufie õhtul magamistoas oma pikki juukseid ööks lahti kammides.

«Arvad, et see kõik kerge on? Iga päev operatsioon, ja võõrad inimesed ka veel kukil,» kurtis Fatõhhov end väsinult sängis sirutades ning naist oodates. «Homme nad lõpetavad töö.»

Sufie tõusis peegli eest. Särgis näis ta veel ahtamana, rinnatu ja kitsas.

«Juba homme?» ohkas ta kahetsusega.

Ta on õudselt kõhn ja väga eluvõõras, mõtles Fatõhhov naisest. Aga temata ei ole mu elu midagi.

Revisjon valmistus ärasõiduks. Oli leitud tühiseid finantsdistsipliinist kõrvalekaldumisi, mille puhul pigistati silm kinni. Aga siis tuli veel arusaamatus palgalehega. Nimelt maksis haigla raamatupidaja Fatõhhovi köögitüdrukule iga kuu fiktiivse õe palga. Et niisugune lugu päevavalgele tuli, siis pidasid revidendid vajalikuks haigla personaliga isklikult tutvuda.

«Beloborodova?»

«Jah.»

«Ksenia Aleksandrovna?»

«Jah.»

«Õde?»

«Jah.»

«Kui kaua töötate siin?»

«Möödunud aasta septembrist.»

«Te olete eestlane?»

«Ei. Venelane.»

«Aga Eestist?»

«Jah.»

Revident pani Beloborodova nime taha linnukese: sellega on klaar. Ta vaatas huviga neidu, kes oli sõjakeerises nii kaugele tagalapärasse sattunud.

«Olete juba kohanenud?»

Väike õde naeratas. «Pole sellele mõelnud. Haiged on igal pool ühesugused.»

«Teil on õigus. Nii et olete haigete ja haiglaga rahul?» Beloborodova jaatas.

«Suur õnn on töötada niisuguse erakordse arstiga nagu doktor Fatõhhov,» ütles ta peaaegu hardalt. «Haiged jumaldavad teda ja meie samuti.»

Revident noogutas.

«Ta tuleb üksi selle suure rajooniga toime.»

«Jah,» kiitis ka väike õde. «Aga see on väga raske. Ta teeb kõik, mis ühe inimese võimuses. Kõiges on süüdi sõda.»

«Miks sõda?»

«Noh,» vastas õde viivitades, «sõda annab end siingi tunda. Pole sidet. Marliga on raskusi. Mitu korda juhtus nii, et doktor ei saanud kolhoosnikuid muidu opeatsioonile võtta kui ainult nende endi palakate ja lambiõliga.»

«Siis on muidugi raske,» nõustus revident mõtlikult.

«On. Pesuga, toiduga, kõigega!»

Revidendid jäid. Haigla, mis oli vast nüüd rõõmsat õhinat täis, muutus süngeks. See mõjus isegi haigetele — nad olid rahutud ja püüdsid sanitaridelt uudiseid hankida. Paari tunni pärast teadsid kõik, kui palju toiduaineid ja missuguseid oli haiglale igas kvartalis eraldatud. Kui palju medikamente, pesuriiet, marlit, piiritust, petrooleumi, kütet.

Fatõhhov varises pärast revidentide lahkumist kokku. Sufie tahtis kutsuda õde Beloborodova, et lasta kamprisüsti teha, kuid Fatõhhov pidi tema nime kuuldes peaaegu rabanduse saama.

Kaks päeva ja ööd tammus arst kui loom puuris, siis andis ta Populusele korralduse hobune ette rakendada.

«Ma panen kõik rattad käima,» ütles ta nutvale Sufiele, mähkis end tulupisse, istus saani ja kihutas väravast välja oma asju parandama. Ta nägu oli vihane, otsustav ning energiline.

Kohe pärast tema ärasõitu palus õde Beloborodova Sufie jutule.

«Mis ta tahab?» küsis Sufie aknast välja vaadates. Köögitüdruk ei teadnud.

«Teiega rääkida,» arvas ta.

«Minuga?»

Väike õde võis tulla. Ta jäi ukse kõrvale seisma ja nuuksus. Sufie lasi tal nutta ning küsis lõpuks osavõtmatu, jäiga näoga:

«Mis kurja on doktor teile teinud?»

Beloborodova raputas ägedalt pead ja nuttis edasi. Sufiet hakkas see stseen juba ärritama.

«Mis te tahate?» hüüdis ta validalt.

Beloborodova liigutas huuli.

«Uskuge vähemalt teie mind! Ma armastan doktorit väga. Iial poleks ma suutnud talle paha teha! Ja ma ei usu iialgi, et see tõsi võiks olla! . . .»

Sufie mõistis, et ta oli oma suure valu pärast Beloborodova vastu ebaõiglane olnud. Tüdruk põhjustas küll kohutava õnnetuse, kuid mitte teadlikult ega meelega.

«Oh,» ütles Sufie nukralt. «Teie pole valet rääkinud. Kahjuks vastab kõik tõele.» Kas tal oli üldse õigust kedagi süüdistada? Kas ta tohtis inimestele enam kunagi otse silma vaadata?

Ja Sufie kattis näo kätega.

Öösel saabus Fatõhhov koju tagasi. Süüdati kähku lambid, ähmi täis köögitüdruk pani kiiresti teemasina üles. Tal polnud aega isegi undrukut üle pea visata — pikkades aluspükstes, patsid rinnal, nõnda viis ta teeklaasid söögituppa.

Fatõhhovi nägu ütles kõik ning vapustatud Sufiet haaras üle kogu keha värin.

«Mis nüüd saab?» küsis ta.

«Antakse kohtu alla.»

«Ja midagi ei saa enam muuta?»

«Ei. Minu teened ja orden ei loe.»

Sufie ütles:

«Joo teed. Su nägu on külmast sinine.»

«Viina!» hüüdis Fatõhhov kähinal ja tüdruk tõi karahvini.

«Miks sa seda tegid?» päris Sufie tast uduste silmadega mööda vaadates. «See on ju kuritegu.»

«Ma tahtsin, et mu perel midagi ei puuduks! Ma tahtsin luua kodu, mis köidaks sind igavesti minu külge!» kisendas Fatõhhov. «Said aru? Sa istusid mu kõrval sõi-

dukis, kuid ma tundsin, et oled must kaugel. Sa sõid minuga lauas, kuid see ei olnud sina. Sa magasid mu voodis, kuid mitte minuga!»

«Siis selle pärast?» taganes Sufie pärani silmi.

«Jäta mind rahule!» tõrjus Fatõhhov järsult.

Sufie ootas asjatult teda magama, siis viskas rätiku õlgadele ja läks uuesti söögituppa. Fatõhhov istus nagu ennegi laua taga pea pihkude vahel.

«Sa ei lubanud mul kunagi sinu asjadesse segada. Sa ei rääkinud minuga kunagi kui inimesega, ei pidanud nõu kui naisega, kui arstiga, kui sõbraga. Ma olin su majas nukk. Sinu isiklik omand.»

Arst tõstis pea kätelt. Ta oli purjus.

Märtsi alguses lahkus Fatõhhov külast. Ta oli palunud end eesliinile saata, et lunastada süü kodumaa ees. Sufie, tavalisest kahvatum ja kurnatum, nõtkus, ta oli poolminestanud ja tajus vaevalt mehe suudlust, võibolla viimast. Ehkki valu sisemust põletas, aga silmad jäid põuaseks. Fatõhhov tõstis ta närbe käe ja surus õrnalt oma silmadele.

«Anna mulle andeks,» palus ta.

Sufie noogutas, mis luges tema andeksand . . . Fatõhhov, isand, jumalus, käskija, kes lõi taganema surma ja andis inimestele tagasi elu, oli oma väikese poolminestanud naise ees järsku nii vana ja abitu.

Haigla väravate juures seisis teda saatma tulnud rahvast mitmest külast. Jah, tohter oli teinud nende silmis andestamatu teo, mis õigustamist ei leia, ja peab nüüd selle eest vastutama elu hinnaga. Teist teed polnud. Ent nad armastasid edasi kõike seda head, mis temas oli, ja kõike seda head, mis ta inimestele oli teinud.

Sel varahommikul lahkus teisigi mehi külast. Läksid koolidirektor Iskander Salimov, sepp Habibullin ja poisike — Karim, Kolhoosi-Karim.

Direktori vanem tütar vintskles maas ja peksis jalgadega kõva lund. Inimesed püüdsid asjatult teda üles tõsta. Salimovi nägu tõmbles, see oli talle raskeks katsumuseks.

«Gulbustan,» kummardus Tatjana lapse üle. «Sa teed isale haiget. Tõuse üles ja soovi talle head teed.» Salimov tõstis lapse sülle ja see lõi käed ta kaela ümber kokku.

Ka sepp Habibullini suur looming seisis krimpsus nägudega, mis püüdsid mehiselt naeratada. Ainult Karim oli uljas, ta keerutas mütsi pea kohal ja tal oli kõige rohkem saatjaid. Ka Kristiina oli tulnud . . . Keegi ei saa kunagi sellest teada, kui väga talle meeldis Kristiina.

Tatjana surus direktori kätt.

«Tanjakene,» ütles Iskander Salimov hellalt ja sügavalt talle silma vaadates. «Te olete mulle kallis, Tanja. Ärge saage must valesti aru . . .»

«Ma sain teist õigesti aru, Iskander. Ka mina pean teid kalliks. Olin rumal,» lausus Tanja peaaegu sosinal.

«Ärme räägime sellest,» keelas Salimov.

«Jah muidugi, milleks?»

Salimov pöördus Varjakese poole, et teda suudelda. Nii. Ja nüüd oli see meesteta küla.

3

Üle kogu Nõukogudemaa kippusid mehed ja poisikesed rindele. Kui nad ei kippunud, siis vaadati neile kõõrdi.

Maa jooksis verd.

Rahvas rääkis palju sõjakoledustest. Leningradi oblastis ajasid fašistid kooliõpetaja Agejevi teiba otsa. Tuulas tagusid nad kolhoosi esimehe Morozovi kaelani maasse, Valgevenes Mogiljovi oblastis vägistasid nad kuus alaealist, lõikasid rinnad ära ja torkasid silmad välja. Üks tüdruk, Aksjonova seoti jalgupidi puu külge ja käristati lõhki.

Moskva oblastis Novinka külas saagisid mõrvarid roostetanud saega 14-aastasel Vanja Gromovil parema käe otsast ja Kurski oblastis raiusid 12-aastasel Vanja Krjukovil mõlemad käelabad maha. Orjolis, Donetsi külas nõudsid lurjused, et ema ise oma käega elava tütre õlgedega kataks ja põlema süütaks.

Neetud timukad!

Inimesed pidasid kõik meeles, koha ja ohvrite nimed, pidasid arvet okupantide ennekuulmatute metsikuste üle.

«Parem surra lahinguväljal kui vaenlase kätte sattuda,» ütles Vanda Sitska oma pojale mõteldes. Ühtegi teadet polnud ta saanud sest ajast, kui Gunnar Takmakist läks. Ja Hannese imeline mõistukiri kõigutas tugevasti Vanda lootusi.

«Ärge võtke neid hirmu ja õudsuse lugusid nii tõsiselt,» lohutas teda Sven Lutsar. «Keegi ei tea, kui palju neis tõtt on. Igas sõjas püütakse vaenlast tõrvata.»

«Te ei usu fašistide metsikusi?» hüüdis Vanda.

Lutsar kehitas õlgu.

«Need on ju ametlikud faktid!»

«Võib-olla. Seda on raske kindlaks teha.» Lutsar muigas vana naise naiivsuse üle: kes seda kindlaks teeb, kas Agejev või mingisugune Matvejev on teiba otsa aetud? Kes seda välja selgitab, kinnitab või ümber lükkab? On tuntud võte maalida vaenlase jõhkrusi, et sellega õhutada oma inimeste ettekujutust, üles piitsutada ja lõkkele ajada nende viha. Pealegi — sõjas võib kõike.

«Te olete kole inimene,» ütles Vanda.

Lutsar võttis seda naljana.

«Kas saab siis kõiki neid lugusid ühest kõrgelt tsiviliseeritud rahvast uskuda,» naeratas ta andestava üleolekuga.

Kuidas! mõtles Vanda. Hitler ju ise kuulutab, et inimest saab valitseda ainult jõu abil ning kõik meetodid on selleks lubatud, ka mõrvad! Hitler peab südametunnistust alandavaks kimääriks ja haridus teeb tema arvates inimese vigaseks.

«Naistetäkk!» karjus Roman Sitska, kui Lutsar ära oli läinud. Pärast Anka pitspalli ei võinud ta Lutsarit silma otsas kannatada.

«Rom!» häbistas teda Vanda, kes ei talunud vägisõnu.

«On jah! On jah!» jonnis insener. Vanda pidi tunnistama, et ka temale oli Lutsar äärmiselt vastumeelt. Kõik — tema maneer kummardada ja kandu kokku lüüa, pühaku kurbade silmadega otsa vaadata.

«Miks teda ei mobiliseerita?» küsis Vanda mõtlikult.

«Kellele niisugust rämpsu vaja on!» kirtsutas Rom nina. «Mis jutt see on, mida ta räägib!»

«Jah, Rom. See jutt on imelik. See pole inimese jutt.

Kord ütles ta, et tugevad iseloomud ei vaja raamatuid ega eeskujusid. See kõlab otse fašistlikult!»

Päevad kadusid ja Lutsar ei tulnud enam nende poole. Vanda arvas, et mees oli solvunud. Kas harjumusest või üksindusest, aga nad meenutasid teda mõnikord.

Ta tuli järsku päeva ajal. Varem käis ta ikka õhtuti või õhtu eel. Anka oli rajooni toiduainete järele sõitnud, söökla terveks pikaks päevaks sulgenud ja Lutsar oli siis otsustanud lõunat Sitskade pool süüa.

Oli paradiislikult ilus ilm. Päike paistis ja selgest roosast taevast langesid samal ajal suured lumelemmed. Lutsar hingas sügavalt ja tundis võrratut mõnu kiirest käimisest, rudisevast lumest, talve kargusest ning puhtusest.

Iga tiisiker võib siin terveks saada! Saja-aastaseks võib siin elada, mõtles ta. Ei tea, miks ta nõnda mõtles, sest ta ise oli terve kui sõnn, ühtegi päeva oma elus polnud ta veel pikali haige olnud, ei teadnud hambaega peavalust, ainult naistega oli ta mõnikord sisse kukkunud.

Lutsar tundis nälga, toidust mõeldes hakkas suu vett jooksma. Sitskade pool söödi hästi, Vanda keetis suurepäraselt nagu Eevagi. Anka ei saanud kummagi naise oskuste vastu, päevast päeva võis tema sööklast ainult guljašši või lapšaasuppi saada. See guljašš polnud muud kui hirsipuder, mille silmas läikis lusikatäis leent ja sooneotsakesi. Viimasel ajal tundus Anka Lutsari vastu vähem lahke, andis raskelt ohates ja silmi pööritades oma lahjat sööklatoitu nagu sandipalukest. Lutsar oli ohvitser ja oskas naisi ohjeldada, kui need ülbeks muutusid, kuid Anka oli päris isesugune. Ta tuli kas hoopis maha jätta või tema tujusid taluda. Lutsar talus, sest teist väljapääsu tal momendil polnud.

Sitskad sõid lõunat, nagu Lutsar oli täpselt välja arvestanud. Sõid klimbisuppi ja praekartuleid.

«Soovite?» küsis Vanda hapult, väike ootav lootus hääles, et külaline taipab ise viisakalt keelduda.

«Tänan,» kummardas Lutsar asjalikult ja asutas ennast otsekohe laua äärde. Nende jutt laabus väga üldsõnaliselt.

Siis ütles Lutsar:

«Quisling sai Norra peaministriks.»

Roman Sitska vastas:

«Staraja Russa juures piirati sisse saksa 15. armee!»

Lutsar krõmpsutas mõnuga praekartulit.

«Antonescu esines Bukaresti ülikoolis kõnega ja nõudis Transilvaaniat tagasi.»

Roman Sitska tõmbas kartulikausi järsult enda poole, nii et külalisele lusikas tõstes tühjalt pihku jäi. Lutsar köhatas:

«Hitler võttis vastu Bulgaaria kuninga Borissi.»

Sitska muutus näost punaseks. See oli nagu kaardimängus — tema kord oli lüüa:

«Hitler pidas Berliinis kõne. Vennike ei tea, millega 1942. aasta lõpeb!»

Lutsar naeratas:

«Sõjas on ainult kaks võimalust: kas võidetakse või kaotatakse.»

«Ja kumba teie soovite?» küsis Sitska jämedalt.

«Loomulikult võitu.» Lutsar tõusis lauast, kummardas sügavalt Vanda ees ja lõi kannad kokku. «Lubate suitsetada?»

Vanda noogutas. Ta koristas nõud. Galantse kannaklõpsu eest oli ta loovutanud oma lõunasöögi. Kas Lutsar tõesti ei märganud seda? Ta lasi end teenida endastmõistetavalt nagu restoranis. Vanda võrdles teda kõutsiga, kes võõra koorekirnu kallal on maiustanud ja nüüd mõnuledes end lakub.

Vanda jäi aknast välja vaatama ega lasknud end vastumeelsesse vestlusse tõmmata.

Tõepoolest polnud maailmas midagi vaiksemat kui lumelang. Tummast hämarusest liuglesid õhkkerged valged tätrad. Kui paljusid haudu nad üle kogu maa pidid katma . . .

«Kas süütan lambi?» küsis Roman Sitska.

«Ootame veel,» arvas Vanda. See kõik tuli nii kummaliselt tuttav ette. Just nagu oleks ta kunagi kuskil seda hetke täpselt nõnda läbi elanud. Just niimoodi oli ta akna all istunud ning videvikku ja langevasse lumme vaadanud. Temalt küsiti: Kas süütan lambi? ja tema vastas just samuti nagu äsja: Ootame veel.

Vanda tundis janu, läks ukse juurde ja jõi kopsikust vett. Ka see, tema liigutus ning janu, tuli talle ülituttavana ette. Võib-olla oli see kõik minu eelmises elus?

mõtles ta. Või on minu meeltele raskelt mõjunud see üksindus ja inimestest eraldumine?

«Jah, Rom. Süüta lamp,» palus Vanda.

Tuul oli tõusnud. Lund enam ei pihutanud.

Roman Sitska tõstis kuulatades pea: teekann vinises.

«See tähendab ilmamuutust,» sõnas ta ja tappis ruutuemanda ristitrumbiga.

«Emandatega mul ei vea,» kurtis Lutsar kahemõtteliselt.

«Tõepoolest,» segas Vanda kahjurõõmsalt vahele. «Ma imestan, et teil Kristiina juures mingit edu pole.»

Lutsar oli kaardimängust haaratud, ta ei saanud mahti kohe pilkele vastata. Pärast partii võitmist vaatas ta korraks Vandale uurivalt silma ja muheles: tõlgendagu see vanamoor tema naeratust, nagu ise tahab.

Noored plikad Lutsarit ei huvitanud. Nad olid tema jaoks liiga hüsteerilised, rohelised, liiga puhtad ja liiga suure fantaasiaga. Kristiinat valvas ema ja neil poleks ka kohta, kus magada. Samal põhjusel lõpetas ta ka Liiliga . . .

Naiselt nõudis Lutsar ümmardamist, head tuju ja tugevaid, lopsakaid vorme. Eeva ümmardas teda, ta polnud ka kiitsakas, kuid tema armastus ja hingelisus koormasid ning tüütasid Lutsarit. Eeva soovis kudrutada ja kaelas rippuda, ning kui Sven tüdis, siis naine solvus ja nuttis. Aga Lutsar kahetses mõnigi kord, et ta suhted Eevaga nii järsku katkesid. Kõiges oli süüdi see totter väljamõeldis haigest õest ja nälgivatest lastest! Anka seevastu ei teinud väljagi, kui Lutsaril temast seks korraks villand sai, mees võis tulla ja minna, millal ise tahtis. Ei mingeid stseene ega pisaraid. Ta ei küsinud kunagi: «Millal sa jälle tuled?» ja «Kas sa mind armastad?» Anka ei vajanud sõnu, ta teadis, mis temalt taheti ja mis tema tahtis.

Ainult et Lutsar oli Anka jaoks liiga vaene mees. See palk, mis ta koolist sai, ajas Anka naerma. Juba lähemal ajal kavatses Lutsar endale uue ankru otsida. Võib-olla tõesti Kristiina? Nägu oli tal kui maalike ja tüdruk pole ükskõikne, maksab ainult sõrm konksu tõmmata . . . Tilde võiks keeta . . . Alguses tuleks mõni aeg maksta, pärast näeb . . .

Rom kaotas järjest.

«Kaardimängus on sama mis eluski,» naeris Lutsar. «Vastasmängija plaanide tõttu jäävad sinu plaanid teostamata.»

«Ja vastupidi,» nõustus insener.

Vanda mässis end külmakartlikult sooja rätti ja ennustas tormi — tuul oli tare viluks puhunud. Roman Sitska kaotas jälle kaardipartii, oli solvunud ja nutu lähedal nagu laps. Vanda teadis: mehel oli kõht tühi. Õhtusöögiga ei saanud enam viivitada.

«Hakkame teed jooma,» lausus ta. Ehk märkab ohvitser nüüd ära minna? Ei. Ta jäi. Vanda tõi tee kõrvale hommikused külmad pannkoogid.

«Väga maitsvad,» tähendas Lutsar. «Kui te lubate, ma võtan veel.»

Tuul aga kavatses maja õhku viia.

«Miks sa arvad, et lumetorm tuleb?» küsis Rom. «Ei tuiska ju.»

Vanda teadis, et piimjalt ähmane valguserõngas kuu ümber ennustas tormi.

«Kuu ajas särgi selga,» ütles ta, suurt väsimust tundes. Reuma piinas põlvi ja ta vaatas ootavalt Lutsarile. Sel oleks aeg minema hakata! Vandat ängistas olukord, ka Rom istus tagasitõmbunult ja kummaliselt vaiksena. Vandale meenus jälle toosama õhtu Gunnari auks möödunud sügisel. Ta mõtles sellele nüüd sageli ja leidis selle ilusa olevat... Ta küpsetas sepikut. Rom keerles ta ümber, Liili tegi võileibu. Külalised saabusid nii väärikalt, olid elevil ja mukitud, igaühel kauss, kruus, lusikas ja kahvel peos. Eeva kandis kuldlillega kleiti ja Rom laulis: «Kord sõitsivad linna husaarid...»

Miks muutub kõik möödunu tagantjärele kalliks?

Kas tuleb veel õhtuid Gunnari auks, õhtuid Gunnariga? Vanda ehmus sellest mõttest. Tohtis ta niimoodi arutada! Kas mitte tema ise ei öelnud pojale lahkudes:

«Olgu mu armastus sulle toeks. Kui sul raske on, siis tea, et ma sinuga olen. Minu palved hoiavad sind...»

Kindlasti! Kindlasti tuleb veel palju õhtuid Gunnariga! hüüdis Vanda enesesse. Ma tunnen seda! Mu süda tunneb!

Väljas murdis torm kevadele teed.

«Tuiskab!» hüüdis Vanda halvasti varjatud rõõmuga.

Lutsaril oli surmavalt igav. Kuid ära ta ei läinud. Mis targemat koduski teha? Magama heita oli ka liiga vara.

«Teeme veel ühe partii?» pakkus külaline. Sitska nõustus tõrklevalt.

«Viimase,» tõotas ta ja vältis Vanda pilku, mis teadagi oli pahane.

«Heida pikali,» soovitas Rom, «kui su jalad valutavad.»

«Ega ma tüli ei tee?» küsis Lutsar kaardipakki segades.

Kunagi nimetas Vanda Populust mühakaks. Milline eksitus! Ruudi Populus oli oma välise tahumatuse juures peenetundeline, alati teisi arvestav inimene. See jumalaema silmadega leitnant siin on tema kõrval täielik jõhkard. Vanda pidi tunnistama, et oli inimestes väga sageli eksinud. Romi juures käisid lihtsad kolhoositaadid juttu vestmas, aga nad ei tulnud ilmaski söögiaegadel, ei varahommikul ega õhtul liiga hilja. Nad punastasid, kui märkasid lumevett põrandal, mis nende viltidest nõrgus. Nad tõid külla tulles puhta räti sees külakosti — nisukaku või kartulikoogi, aga Vanda oli seda vähe hinnanud. Kas polnud see sõja ajal siiram ja kallim kui lilled ja šokolaad rahupäevadel!

Vanad pimedad mutid, mõtles Vanda enesest ja oma Romist. Milline õnn, et nad sõjaaja võivad üle elada siin ja mitte kusagil mujal. Hea, armas Takmak, me oleme sinusse oma raskuse hetkil hoolimatult ning üleolevalt suhtunud!

«Räägitakse, et keegi lüpsja, eesti naine, parteisse astus?» küsis Lutsar. Ta kõneles ilmselt Pärjast.

«Astus,» kinnitas Rom lühidalt.

«Mis mõttega?» imestas Lutsar.

Vanda oli ise kord samuti arvanud: Mis mõttega? Võõrastav oli nii silmapaistmatut ja vagurat naist parteilasena kujutleda. Mis ta oskab või palju ta suudab? Partei vajab, eriti praegu, hoopis teistsugust täiendust: otsustusvõimelisi teoinimesi, kelle õlgadele võib panna tagalaraskused. Nüüd Vanda enam nii ei aruta. Kunagi ei maksa inimese kohta enneaegu otsust teha, keegi ei tea, mis jõuvarud võivad temas peituda. Väliselt näib

Pärja kabe ja väike, kuid ta on visa ja kõvast puust. Kõik, kes tunnevad, armastavad teda. Hannes teadis seda, ei ta muidu oleks temasse nii kiindunud.

«Mis mõttega! Sama mõttega mis kõik inimesed, kui nad parteisse astuvad,» vastas Rom nureldes. Vanda tundis rõõmu, et Rom pahane oli, et ta leitnandile just nõnda vastas.

Tõepoolest — see ajas Lutsari segadusse. Ta kogus end. Oli tunda, kuidas mees iga sõna viivitades vaagis ja kui suurt tähtsust ta omistas sellele, mida öelda tahtis.

«Rindel on väga pahad lood. Venelased saavad peksa. Kõik tagasivõetud positsioonid on uuesti käest ära antud. Küllalt kriitiline moment! Kas teie ei arva nii?»

«Vabandage,» ütles Rom, «ma ei mõista, mis seost omab see parteisse astumisega?»

Vanda imetles Romi. Tubli, Rom! Braavo!

Lutsar kiskus silmad tigedalt pilukile.

«Arvasin, et me asjadest ühtemoodi mõtleme.»

«Kas me siis ei mõtle?» imestas Roman Sitska naiivitsevalt.

Vanda ei suutnud varjata heameele-naeru ja keeras näo ära.

«Ma jäin kauaks,» ütles nüüd külaline ja kummardas majaema poole.

«Jah, aeg on hiline,» pomises Vanda.

Lutsar tõmbas sineli selga ja tõstis krae üles, mütsi hoidis ta peos.

«Kuidas te lähete niisuguse tuisuga!» noomis Vanda meest vöörusesse saates. Ta ei suutnud haagist kinni hoida, maru kiskus ukse pärani, lõi selle räntsatades vastu majaseina ja terav liivpeen lumepuru puistas hüvastijätjad üle.

«Rom,» lausus Vanda tuppa tagasi tulles pisut kahetsevalt, kohendas tuld ja tõstis tattnina ahjusimsile, «pole ilus, et me tal niisuguse ilmaga minna lasime.»

Sitska istus naril ja nööpis särki lahti.

«Mis see tuisk sõnnile teeb!» rahustas ta.

Sedasama arvas Lutsar ka ise, otse rinnaga jalustrabavat maru trotsides. Asi see kilomeeter maad käia on! Ta pani peo kaitseks silme ette ja otsis rada.

Tuisk mattis laiade hõlmadega kõik aknatuled ja teetähised. Lutsar pingutas tihedast lumetriibulisest seinast läbi vaatama ja rühkis edasi. Küla oli kui maa pealt minema pühitud.

Tema aga sumpas edasi.

Tuisk lõi tiivad kokku, rahmas ta järele oma raskete valgete kätega. Tahad mehega rammu katsuda! muheles Lutsar. Tuisk heitis maha ja keeras end ta jalgade ümber kui madu.

Kuid tema rebis end edasi. Kuum oli, ja tuul muutus leebeks ning peibutas:

Sa oled väsinud! . . .

Ja nõnda on hea . . .

On hea . . .

On nii hea! . . .

Ei! raputas vihane mees end lahti.

Ah nõnda!

Meeletu ja taevani kõrge hiiglane seisis lagedal, möirgas ja ulgus, kurk pärani, tuuseldas ning tuhras pahupidi pööratud maad oma raudsete, halastamatute kätega.

«Lut-saar!» kisendas maru. . . . tsaar! . . . tsaar! Tsaaa-a-a-a-a-r! Ta näugus kassi kombel, nuttis lapsena, vingus, helistas kellukesi.

Mees sumas põlvini lumes, tee oli jalge alt kadunud. Korra nagu pilkus tuli. Või silm? Võib-olla ta oligi juba Uus-Takmaki piirides? Kes teab, kui kaua aega ta nõnda on tammunud, palju või vähe on sellest möödunud, mil inseneri naine talle esikus tattnina värelevat valgust näitas? Kusagil peaksid olema kolm piiripuud, kolm vana paju. Võib-olla ta seisabki nende all? Lume tihedad müürid piirasid teda ja tegid silmituks. Oli kui unenäos, kus liikmed ohus sõna ei kuula, jalad vajaduse korral ei jookse ja appikarje jääb kurku kinni.

Ta rühkis edasi.

4

Keegi ei näe, kuidas lapsed kasvavad.

Nad kasvavad nagu rohi kevadel: järsku märkavad kõik, et kulune maa haljendab.

Ühel päeval, kui Maria koolist koju tuli, istus tema Nelli akna all, toetus küünarpeale ja vaatas õue, kus

polnud õieti mitte midagi vaadata. Nelli ei paistnud enam väike, tüse ja naljakas — ta oli kõhn, vibalik ja kleidist ning sukist välja kasvanud. Kaks lühikest kikkis palmikut hoidsid peast kohkunult eemale, aga silmad unistasid.

Unistas, väike neiu...

«Mul tuli hammas ära.»

«See peab nii olema.»

«Kuhu sa lähed, ema?»

«Ma ei lähe.»

«Kas onu Klaus tuleb?»

«Mis siis?»

«Sa paned uue kleidi?...»

«Nelli, kas sa süüa tahad?»

«Ei, ema.»

«Siis mängi või tee midagi!»

Laps istus tagasi akna alla ja hakkas õue vaatama, kus polnud midagi vaadata.

«Ema, ma tahan voodisse.»

Maria katsus ta laupa.

«Oled sa haige?»

«Ei. Aga ma tahan voodisse.»

«On sul paha?»

«Ei.»

«On valu?»

«Natukene.»

«Kus on valu?»

«Ei tea, kuskil siin...» katsus laps rinda. Maria aitas ta riidest lahti, kattis vaibaga ja istus murelikult voodi äärele.

«Näita veel, kus sul valutab?»

«Ei tea, kus. Kuskil sees,» arvas Nelli ja võttis ema kaela ümbert kinni.

«Ütle, kas isa on surnud?»

«Ei!» hüüdis Maria.

«Ega sa ei võta uut isa?»

«Ei!» karjatas Maria. «Paha laps!»

Alati, kui läti Klaus tuli, kästi Nellit kööki või perenaise tuppa minna. Maria ei soovinud, et laps nende juttu pealt kuulaks. Nelli aga ei mõistnud, mida ta õieti kartis, kuid see hirm oli valus, see pitsitas rinda ja pani südame kurku tuksuma. Nelli ei läinud kööki

ega perenaise tuppa. Ei läinud. Kükitas nurka ning piidles ainiti ema ja võõrast meest.

«Ma hakkan minema,» ütles siis läti Klaus ja ajas selga pika ja kitsa, punaseks kulunud kotikkraega musta palitu. Maria tõusis samuti ning läks saatma.

Nelli vähkres voodis, oodates ema tagasitulekut, ja oma lühikestest unedest ärgates sirutas iga kord käe välja ning kobas kõrvalaset. Tühi! Aga siis, kui ta käsi ema pehmeid juukseid küündis puutuma, siis tuli Nelli üle sügav uni ja naeratus püsis hommikuni ta huultel.

Ema ei öelnud juba ammu enam:

«Tantsi, Nelli,» vaid mängis kitarri hajameelselt, iseendale ja ohates. Siis istus ta peegli ette, kammis juuksed üle pea, kõrva taha, laubale, proovis igatemoodi.

«Millal see neetud sõda lõpeb?» küsis Nelli vihast värisedes.

Silmitsedes ema, kui ta hommikuti kooli tõtates pruuni pesusametist jaki ja kitsa, lõhedega seeliku selga pani, meenusid Nellile läti Klausi pikk nukker hobusepea ja suured valged ning higised käed.

Mariale aga meeldis neid käsi vaadata. Ta istus Klausi sängil, mängis kitarri ja jälgis, kuidas mees saapaid tallutas. Klaus naeris tasakesi, vangutas pead ja imestas:

«Kah asi, mida vaadata.»

Ta heitis aeg-ajalt rahutu pilgu naisele, kes poollamakil ta kois laulis.

«Läheksid õige ära, Marusja,» ütles ta.

Naine naeratas märgade huultega.

«Ma teadsin silmi, — oo, ma teadsin!
Kuis neid küll armastasin ma!
Neist kire nõiduslikel öödel
ei suutnud lahti rebida.

See oli mõistatuslik vaade,
kus elu varjamatust näis —
nii kannatuste pikka piina
kui joobumust nad olid täis.

Neid imelisi, kauneid hetki
ta seltsis tihti tunda sain,
kuid iialgi ta nukrad silmad
ei näidand oma pisaraid.»

Klaus haaras põrandalt teise saapa ja hakkas seda ägedalt tikutama. Raev aina kasvas. Siis viskas ta sääriku maha, tõmbas põlle eest ja tuli naise juurde. Klaus puudutas erutusest väriseva käega ta säravaid inglijuukseid.

«Ära kiusa mind, Marusja,» ütles ta süngelt. «Mu hing on haige. Näen oma naist, ja lapsi tules kõrbemas. Igal pool näen. Alati!»

Maria timmis kurval ilmel kitarri.

«Oh, veel ma hingan vaevaselt ja raskelt,
veel hingan, aga elada ei saa . . .»

Kuid Nelli ootas läbi une ema ja kobas käega ta tühja aset.

«Kas sul lapsest kahju ei ole,» noomis õpetaja Agata Mariat kord hommikusel kooliteel.

«Valva oma tütart, mitte mind!» salvas Maria.

Vana naine võpatas ja astus väikeste rutukate sammudega ning pilku tõstmata edasi. Maria kahetses oma ägedust ja palus hardalt andeks.

Agata oli vana, auväärt pedagoog, ta mõlemad pojad langesid sõja alguses, kuid Agata ei halisenud. Hilja õhtuni istus ta punaste, väsinud silmadega nõrga tulukese paistel ja parandas õpilaste vihikuid. Ta jõi kuuma vett ja sõi kõrvale tükikese leiba ning oli kõigega rahul. Rohkemast oleks ta ise keeldunud.

Ta armastas üksi olles vaadata oma langenud poegade pilte, kuid inimestele ta ütles:

«Meie, emad, päästame kodumaa.»

Tema elu oli täis võitlust ja kaotusi maast-madalast. Pärast revolutsiooni asutas ta oma kodukülas kooli, õpetas hommikuti noori ja õhtuti vanu, sünnitas ja mattis oma lapsi, kuni ta ühel ööl leseks jäi. Kulakud tapsid metsikult ta mehe, külavoliniku.

Kõik kodumaa raskused said ka tema elu raskusteks, üht teed on ta käinud, üht sammu astunud, üht nälga ja üht rõõmu maitsnud oma vene rahvaga. Nutnud ikalduste pärast ja hõisanud rikkalike saakide üle, lõiganud ajalehtedest välja fotosid uutest tehastest, võimsatest elektrijaamadest, sildadest ja koolidest — fotosid nõukogude võimust.

Ta pea värises kergelt ja oli nüüd üleni hall, kuid tal jätkus raudset jõudu vaadata rahulikult kahte kallist pilti. Ta oli ju alati mõtelnud: poegi kasvatatakse kodumaale. Ta mõtles seda juba siis, kui nad veel väikesed ja abitud olid, kui ta neid imetas või kausi sees pesi. Tohtis ta haliseda nüüd, et oli nad ära andnud? Nüüd, mil emad peavad päästma kodumaa! Ta pühkis küll rusikaga silmadest vee, kui mõtles oma poistele, aga ta ei virisenud kunagi.

Maria oli sel hommikul üsna tahtmatult puudutanud Agata valusamat kohta, ta tütart Juliat. Juliaga ei läinud kõik nii, nagu Agata oma emasüdamega soovis. Jah, keegi ei näe, kuidas lapsed kasvavad . . . Kaks aastat tagasi tuli plikake koolist ja teatas:

«Ma abiellun.»

«Kuidas? Kellega?»

«Viktoriga.»

Poiss õppis muusikakoolis ja elas papa-mamma juures. Agata tundis oma tütre iseloomu: keelad, teeb nimme! Agata ohkas ning pühkis põidla ja esimese sõrmega suunurki. Temagi läks vastu oma vanemate tahtmist mehele ja pole iial, iial seda kahetsenud. Nad olid samuti väga noored ja ainult kaks päeva tuttavad . . .

Julia tantsis, viskus emale kaela, suudles vaimustusega ta väsinud silmi, oli pöörane nagu laps ning püüdis niutsudes ja kutsika kombel klähvides ema naerma ajada.

«Kuidas te elama hakkate?» küsis Agata.

«Nagu kõik!» hüüdis õnnelik tütar.

Varsti kolisid Viktori vanemad Smolenskist koos noorpaariga Moskvasse. Õhtuti, pärast seda, kui õpilaste vihikud olid läbi vaadatud, asus Agata oma lapsele kirja kirjutama.

«Oled sa õnnelik?» küsis ta.

Vahel ei tulnud kaua vastust või tuli liiga lühike, ning Agata pühkis põidla ja esimese sõrmega suud ning ütles iseendale: see tähendab, et ta on õnnelik.

Sõja puhkedes sõitis Julia kohe koju ema juurde. Agata oli täiesti üksi jäänud. Mõlemad pojad olid siis juba mobiliseeritud.

«Aga sinu mees?» küsis Agata tütrelt.

«Tal on bronn. Tema jääb Moskvasse.»

Sõjasündmused arenesid tohutu kiirusega. Pihkva, Vitebski ja Novgorod-Volõnski ümbruses käisid ägedad lahingud.

«Laps, millal sa koju sõidad?» küsis Agata murelikult.

«Küll ma sõidan,» puikles tüdruk.

Ööl vastu 22. juulit käis vaenlase lennuvägi juba Moskvat pommitamas. Julia aitas emal asju pakkida ja ütles siis:

«Ma tulen sinuga, ema.»

Oli viimane aeg. Juulikuu lõpus käisid võitlused juba Porhovo, Novorževi ja Smolenski suunas.

Kui Takmakki hakkasid saabuma kirjad Moskvast, pani Julia need ööseks padja alla, et oma Viktorit unes näha.

«Ütle, mis teie vahel tol korral oli?» küsis ema.

«Üks väike tüli,» tunnistas Julia. Alguses käis ta igal õhtul sidekontoris, istus nagu kõik naised posti oodates puupingil, kuid viimasel ajal ei võtnud ta vaevaks isegi ümbrikku avada.

«Su mehelt on kiri,» tuletas Agata tütrele meelde.

«Jahah,» noogutas see.

Agatal oli oma poegadega usalduslik vahekord, ta ei koormanud neid moraaliõpetustega ega sundinud peale oma seisukohti. Võib-olla just sellepärast olid nad temaga nii avameelsed, jutustasid ja tunnistasid, vahel ka tagantjärele, oma väikesi muresid ning äpardusi, tõekspidamisi ja arvamisi.

Oli naljakas pealt kuulata nende arutlusi tüdrukuist. Nad eelistasid seltsimehelikkust edevusele ja pilkasid ühteviisi nii mukitud kui ka lohakaid olendeid:

«Sel on seelik haaknõelaga seljas!»

Julia oli teistsugune. Väliselt vallatu ja lapsik, seesmiselt kinnine, ligipääsmatu ning kangekaelne. Ema pärimised ja palved ei avanud tema südant. Alles siis, kui tüdruk juba ise oma murest üle sai, usaldas ta sellest emale rääkida.

Julia ei avanud mehe kirju, need vedelesid kuhjas peegli taga ja ema ootas. Ootas, millal tütar ise tuleb ja pihib. Aga Julia ei pihtinud, iga päev seisis tal nüüd kooliväravas vastas Fatima poeg Ahmed. Inimesed nägid

neid jalutamas külast välja, kõndimas käsikäes piki maanteed.

Kas sellele vihjas Maria?

Oli see nüüd tõeline armastus või jälle ainult niisama? Agata otsustas tütrega tõsiselt kõnelda otsekohe pärast koolipäeva lõppu. Ta pidi õpetajatetoas tund aega ootama, et tütrega koos koju minna.

«Ma tahan sinuga rääkida,» ütles ta.

Tüdruk heitis talle kiire ja küsiva pilgu.

«Kas pärast ei saa?»

«Ei.»

Väraval seisis Ahmed ja ootas. Aga ta nägi, kuidas, mis pilguga nad teineteisele otsa vaatasid, ja kortsutas kulmu. Ta vastas poisi tervitusele õige jahedalt ja möödus temast peatumata.

«Sa tahtsid rääkida,» lausus Julia teravalt.

«Kodus räägime.»

Kodus istusid nad sööma. Sõid nagu tummad. Kumbki ei alustanud juttu. Agata istus sirgelt, sinises kostüümis, soe valge rätt õlgadel. Teisiti polnud Julia ema kunagi näinud, ikka sinises kostüümis ja ikka sirgelt ja rätt õlgadel. Kuum vesi, kausitäis kartuleid ja tükike leiba kõrvale, see oli iga päev nende lõuna ja nende õhtusöök.

«Ma tahan teada, mida kirjutab sinu mees ja miks ei ava sa tema kirju?» küsis Agata ja tõi need peegli tagant tütre ette lauale.

«Jäta!» tõrjus Julia. «Nende kõigi sisu on üks.» Ta avas esimese ettejuhtuva:

«Paps evakueeriti instituudiga ja mutt sõitis kaasa. Mina jäin Moskvasse — keegi peab ju korterit hoidma! Sa saad aru, mis tähendab komfordiga omaette korter Moskvas! . . . Ma laulan kinodes seansside alguses. Mul on menu. Isegi lilli olen saanud . . . Toidukaartide pärast pole põhjust nuriseda, mina hätta ei jää! Eile sõin vorsti ja mõtlesin sinule. Kohutav, et pead kusagil perifeerias elama ja põngerjaid õpetama . . . Unistan sinust. Kasvatasin väikesed vurrud. Räägitakse, et need sobivad mulle. Ma tahaksin teada, kuidas sina sellele vaatad?»

Julia nihutas kirjad ema poole.

«Loe ise. Loe, kui tahad!»

«Olgu pealegi,» keeldus Agata ja ohkas.

Julia haaras ema näo ja suudles teda tänulikult just nagu tol korral, aastate eest, kui ta tuli ning teatas: Ma abiellun!

«Ja nüüd, mu tütar?» päris Agata.

«Nüüd? Ma armastan Ahmedit.»

«Sa oled temast vanem!» hüüdis Agata.

«Mis siis! See ei loe.»

«Sina oled õpetaja. Aga tema? Tal pole keskkoolgi lõpetatud.»

«Õppida jõuab alati!»

«Laps,» ütles Agata nukralt, «ühel ilusal päeval läheb ta sõtta.»

«Mis siis! Ma jään teda ootama!»

«Aga kui ta langeb?»

«Selleks on ta mees!» vastas tütar uhkelt.

Julia tundis, mis ema ütlemata jättis. Et ta uisapäisa talitab, et elus tuleb Julia teele veel küllalt mehi ja sobivamaid. Aga ema ütles:

«Näe, sinu Romeo ootab juba tänaval. Kutsu ta sisse,» ning pühkis pöidla ja esimese sõrmega suunurki.

5

Lutsarit otsiti mitu päeva järjest. Suur hulk naisi kaevas lund, tuhras üles lageda ja salaliku jõekalda. Siin oli ennegi tormiga hobuseid ja mehi lumehaudadesse kadunud. Vanda lamas murtult, pea ümber kompress. Tema oli süüdi! Tema lasi leitnandil niisuguse tuisuga minna. Rom istus ta juures, silitas ta kätt ja krimpsutas heitunult nägu.

Leitnant jäi kadunuks. Varsti hakkasid liikuma otse pöörased kuuldused, nagu oleks ta vaenlase poole üle jooksnud, et ta oli saksa spioon, et teisel pool Kaasanit tabati ebatavaliselt ilus mees sõjatööstust pildistamas. Olgavos teati rääkida, et hundikari olevat ta lõhki kiskunud, ja kummaski Takmakis kinnitati vandega, et Lutsar oli ilmunud talli, lasknud revolvri ähvardusel parima hobuse ette rakendada ning kadunud nagu saatan silmist.

Jah, inimesed usuvad meelsasti seda, mida nad ei tea. Kristiina mitte, kuid ometi oli seda kumu hirmus kuulata. Ikka ja jälle pidi ta mõtlema Karimi sõnadele tol korral telefonivalves:

«Külas tunnen ma iga inimest, kes ja mis ta on. Aga teie olete siin võõras.»

Lutsari tuba seisis nii, nagu see temast jäi. Pärast, kui miilits Ganejev kadunu asjad üles kirjutas ja ära viis, polnud keegi sinna sisse astunud, isegi mitte perenaine Fatima. Ainult Kristiina avas mõnikord ukse ja seisatas huult purres lävel. Nõnda, uksel seistes, nägi ta Sveni selgemini ja mäletas kõiki üksikasju paremini.

Ta mäletas, kuidas direktor Salimov tutvustas Kristiinale uut õpetajat. Kristiina ei näinud muud kui rabavalt ilusat nägu, tumedaid mõtlikke ja pisut kurbi silmi. Ja kui Kristiina oma kaasmaalasele käe ulatas, tundis ta iselaadi magusat valu: Ma armastan teda!

Ja nüüd, tühja toa lävel seistes, tõotas Kristiina: Ma armastan sind alati, Sven.

Tilde ei saanud sinna midagi parata, tema südamelt oli ära langenud suur mure Kristiina pärast. Lutsar polnud väärt puhast kiindumust, tüdruku kurbi ohkeid. Kindlasti oleks see toores leitnant varem või hiljem õie noppinud ja siis minema heitnud. Kuid Kristiina ei tahtnud seda mõista, ei lubanud sellest rääkidagi. Kõigi nende lugude peale, mis Lutsarist ja Ankast jutustati, vangutas tüdruk tummalt pead: Pole tõsi! Oma südames ootas ta Lutsarit, ootas, et mees tuppa astub, raputab mütsilt lume ja ütleb lahkelt: «Tere õhtut.» Kristiina võpatas peaaegu alati, kui keegi tuli, kui vööruses uks paukus.

Raske on lapsi üles kasvatada. Kui Kristiina väiksena sageli põdes, kurtis Tilde oma vaeva, kartusi ja unetuid öid. Aga üks vanake ütles talle elutarga peavangutusega:

«Pisike laps vajutab põlve peal, suur südame peal.»

Nii see on. Lastega koos kasvavad ka mured. Tilde nägi päev päeva kõrval, kuidas perenaine Fatima kannatas. Ta kummardas alandlikult Meka poole ja pomises peopesadesse kaua kirglikke palveid, et Allah ta pojale Ahmedile aru pähe paneks.

«Ütle, mille poolest Julia minust halvem on?» küsis Ahmed.

«Ta on roojane. Ta pole sinu usku!» hälises Fatima.

«Ma ei usu jumalat. Mul pole usku!» hüüdis Ahmed.

«Siis pole sa minu poeg!»

Nõnda ajas see hea naine Fatima oma ainsa ja palavalt armastatud lapse kodunt välja.

Ta ei soovinud temast midagi kuulda, aga teadis ometi, et direktor Salimovi naine Varja andis Ahmedile oma mehe toa. Et poiss töötab piimafarmis ja on tubli. Fatima seisis just siis alati akna all peidus, kui õpetajad koju minnes tema majast möödusid. Ta vahtis teraselt väikest tüdrukut läkiläkis ja oma langenud venna suures palitus. Kuidas tema ilus, tark ja arukas poiss võis ometi armastada niisugust knirpsi? Võis isegi Allahi tema pärast maha salata!

Fatima küpsetas leiva ja ruttas kõrvaltänavasse sõbrannale külla, et koos jumalat paluda ning arutada Fatima rasket muret. Tilde ja Kristiina läksid aga poolest ööst väljadele koirohtu tooma ning pöördusid tagasi alles kahvatus koiduvalguses. Lumi oli nüüd sügav, ulatus vööst saadik, terav kui metall, kriimustas isegi läbi sukkade sääred verele. Üdini lõikav põhjatuul puhus üle lageda, tema eest polnud pääsu. Kuid kaks inimest küünitasid viheda tuule käes jonnakalt iga kõrre järele seks, et pajatäis kartuleid pehmeks keeta.

Tilde istus lumme puhkama.

«Kui neetult raske kõik on,» lausus Kristiina tusaselt ja köitis nööriga kimpu seda natukest, mis ta juba tühjakskorjatud väljadelt oli kokku kandnud.

«Kui ägedalt ja raginaga raskuste kallale minna, siis pole pooltki nii hull. Vaevadele ei tohi mõtelda!» lausus Tilde.

Tööl on sageli viha juur, kuid see-eest magus vili. Küll Kristiinagi seda ükskord ise mõistma hakkab, mõtles ta.

Nad sammusid kodu poole. Tilde läks ees ja Kristiina astus ta jälgi mööda, ent küla hakul istus Tilde uuesti lumme.

«Mine edasi!» sundis ta. «Ma puhkan veidi.» Kristiina läks, aeg-ajalt üle õla tagasi vaadates. Kuid ema

istus endiselt maas, kõrtekubu seljas. Kristiina pidi kiirustama, sest hilinejaid õpetajaid karistati rangelt.

Nüüd polnud koolis ainsatki meest, kõik puha naised. Rindele läinud Iskander Salimovi asemele määrati direktoriks luuletaja Amina Abajeva. Ta ajas pööraselt vastu.

«Ma ei oska. Ma ei tule toime!» Ja ka hiljem kurtis ta ikka laste puhul:

«Ah, nad ei kuula mind üldse!» Kuid see polnud tõsi. Nad ei kartnud teda küll, kuid ta meeldis neile esimesest pilgust, tema esimesest kirjandustunnist peale. Kõik kavatsused uue õpetaja kallal nalja teha lahtusid, kui ta avas õpiku asemel ajalehe ja hakkas oma vaiksel laulval kombel ette lugema kangelanna Zoja Kosmodemjanskaja surma.

«Kuidas tund läks?» pärisid teised õpetajad.

«Lapsed teevad vallatust siis, kui neil on igav. Rahvas võitleb, aeg ja elu on rasked, kool aga igav, õpikud targad, surnud ning tuimad. Mulle näib, et lapsed tahavad raskusi.» Nii arvas Amina, uus õpetaja. Ta näis kaugelt noore neiuna ja alles ligidalt paistsid silma kõik peened tihedad kortsud, mis tegid naerdes vanaks ning armsaks.

Ta jutus oli terake tõtt. Mõni teinegi mõtles nii. Paljude laste isad olid langenud, tõelisus murdis halastamatult nende ellu. Kaheksanda klassi poisid, selle asemel, et ellipsit joonistada, kritseldasid tahvlile Hitleri lõusta ja pildusid seda sulepeadega. Fašistidega käis sõda. Milleks see ellips? Antagu püss! Nad paneksid koolimajale taba ette ja kirjutaksid uksele: Kõik poisid läksid sõtta!

Nad kadestasid Kolhoosi-Karimi.

Õpetajad ei saanud siiski kurta, lapsed püüdsid. Ka Kristiina ei nurisenud. Betti Barba kannul liikusid tema austajad. Ja Tatjana rääkis vaimustusega erakordsetest matemaatikutest oma klassides. Ta kirjutas sellest Iskander Salimovile, kes kooli asjade pärast muretses, tahtis teada kõigest — kas Tanja jõuab oma klassidega õppekava kevadeks läbi võtta ja kuidas Kristiinal läheb?

Noored õppisid ja kevad lähenes.

Kristiinale ei tulnud päeva jooksul meeldegi, et ema oli jäänud hommikul temast küla algusesse lumele istuma. Ka vahetundide ajal ei lipanud ta kordagi koju, vaid ajas õpetajatetoas juttu.

Mis siis Tildega juhtus? Ta lamas siruli lavatsil, palitu seljas, hingas raskesti ja ta palavikust ruskaval näol igritses higi. Aga kartulid olid keedetud ja ootasid Kristiinat vattide all soojas nagu iga teinegi päev. Ning Tilde tundis sellest rõõmu ja sundis Kristiinat sööma.

«Mis sul viga on?»

«Läheb üle,» arvas Tilde. «Väike külmetus.»

«Ma kutsun arsti.»

«Sellepärast siis kohe arsti!» ajas Tilde vastu. Kristiina katsus ema laupa ja vangutas pead.

«Juua,» palus Tilde.

Kristiina aitas emal lahti rõivastuda, kattis soojalt vaibaga ja ladus otsa mõlemate palitud, aga Tilde kaebas ikka veel külma. Ta lõdises ja hambad plagisesid suus. Siis jälle oli tal nii palav, et heitis kõik katted kõrvale.

«Juua!»

Heitunud Kristiina istus ta aseme ees, nutt kurgus, suur ehmatus südames.

«Mis sinuga on! Mis sinuga on, ema?»

Tilde oli kaotanud meelemõistuse.

Kristiina raputas teda, hüüdis ja kaelustas.

«Mu armas. Mu kallis! Kas sa kuuled mind? Emme!»

Kahju, et Tilde ei kuulnud, kuidas Kristiina oma ema hüüdis ja vapustatud lapsena ta rinnal nuuksus. Tütar oli küll ka ennegi tema põues nutnud, kuid need olid alati enda pärast valatud pisarad.

Tilde vaatas segasel, mõistmatul pilgul ja laksutas kurgupäras kuivanud keelt. Ta oli kaame, kergelt higine ning jahe. Kristiina ahastas ema elutuid käsi oma pihkude vahel hõõrudes. Alati olid need käed soojad, ka kõige vägevama pakasega. Kui sageli andis ema oma kindad Kristiinale.

«Võta. Minu käed ei karda külma.» Nad ei kartnud külma ega tööd. Betti Barba ütles nende kohta, et nad ilusad on. Kristiina oli siis väga imestanud.

«Kas ülekantud mõttes?» küsis ta.

«Ei,» vastas Barba. «Nad on tõeliselt ilusad.» Ja siis oli Kristiina küsinud, miks kunstnik neid ei kujuta, kui nad talle nii kaunid näivad? Barba vastus ei rahuldanud Kristiinat sugugi:

«Kes teab, ehk on mingi osa ka nende heast ilust mu töödes.»

Ema käed olid Kristiina elu püüdnud nii kergeks teha kui vähegi võimalik, kõik tema eest ära toimetanud, kõik! Kristiina oli üheksateist aastat täis, kuid veel kordagi polnud ta ise ühtegi ninarätikut vaevaks võtnud puhtaks pesta! On ta kunagi selle üle mõtelnud?

Ei! Ei ole!

Öösel jooksis heitunud Kristiina Tanja poole. Ta ei tundnud pakast ega märganud, et oli palituta ja mütsita, ei märganud, et tagus rusikate ja jalaga ust.

«Hull oled!» hüüdis teda sisse lastes paljajalu ja särgiväel Tanja. Aga õige pea kustus ta toas tuli, naine hakkas mööda kuukollast maanteed haigla poole jooksma, lehviv juukselakk seljal.

Kristiina pöördus koju tagasi. Haige lamas nagu ennegi — rahutu, lõõmav, kiilavad silmad pärani, ning hüüdis Kristiina nime.

«Ma olen siin, mu hea. Ma olen su juures, mu kallis,» sosistas Kristiina. Aga Tilde liikumatu pilk oli laes, ta ei kuulnud, kui ahastavalt tema Kristiina nuttis.

Tanja tuli arstiga kiiremini, kui loota võis. Sufie Fatõhhova viskas käigupealt palitu eesruumi, perenaise Fatima tühjale narile, ning läks haige juurde. Kõik ei mahtunud nende pisikesse tuppa. Kristiina jäi ukse taha, toppis sõrmed hirmust suhu.

«Rumal tüdruk,» sosistas Tanja. «Kõik läheb hästi. Teil on väga külm.»

«Puud said otsa.» Kristiina avas ukse paokile: arst tegi haigele süsti. Kõik mured tundusid Kristiinale selle öö kõrval naeruväärt tühistena.

Alles vastu hommikut läks arst ära. Kristiina klammerdus ta käsivarde.

«Ei, laps, ta ei sure,» ütles Sufie Fatõhhova. Tanja lahkus arstiga koos, aga ta tuli õige pea tagasi, lohistades nööri otsas enda järel mööda lund ühteköidetud

puuhalge. Nad panid ahju kütte ja istusid selle paistele. Tatjana palmis juukseid, Kristiina aga nuuksus kergendusest, haledusest ja rõõmust.

Need olid rasked katsumisepäevad, mis tulid. Palaviku järsud langused ja tõusud tegid Tilde nõrgaks ning väetiks. Ta oli nii haledalt otsas, kahanes ja ahtus silmanähtavalt.

Tilde kinnitas, et tal hea on, ja anus, et Kristiina ei tapaks end tema valvamisega. Iga kord, kui Tilde lühikesest unest ärkas, leidsid ta naeratavad silmad tütre oma aseme ees. Eeva ütles sageli, et Tilde armastab tütart pimeda kanaarmastusega. Peab selle lihtsa, vaese naise elu tundma, et teda ja ta armastust mõista. Peab teadma, kuidas noor ja õnnetu Künka Aliine maailma naeru eest linna teenijatüdrukuks läks ja väeti vääksuva Klotilde oma venna Kustu juurde jättis.

«Saadan sulle iga kuu lapseraha,» lubas ta. Kustu ei osanud imikuga midagi peale hakata. Kui jumal tahab, küll siis kasvab isegi, arvas Kustu. Jumal tahtis, et Tilde kasvaks. Kuueaastasena küpsetas plikake leibu, lüpsis lehmi ja käis loomadele öösiti salaja mõisa rammusat rohtu kormitsemas. Aliine pidas sõna ja saatis kaks aastat lapseraha, mis Kustu viletsa majapidamise juures marjaks ära kulus. Aga oma last ta vaatamas ei käinud — kas ei lasknud saksad tulema või ei tahtnud ise, kes seda kindlaks teeb. Kolmandal aastal tuli kiri, milles Aliine härrased teatasid oma teenija surmast.

Jumal tahtis, et Tilde kasvaks, oleks terve ja tugev laps, kes vähe süüa ja magada, aga palju tööd ja peksa saaks. Künka Kustut pelgasid naabrid, lapsed ja loomad. Ainult ta noor hobune ei lasknud end nüpeldada, jooksis kodunt ära ja siis käis Tilde teda hõikamas ning tagasi meelitamas. Aga Tildel polnud kusagile oma leivaisa hoopide eest pageda. Kord, kui Kustu öösel linnast tulles leidis tüdruku magamas, peksis ta last jalaga kuhu juhtus ning viskas siis nagu viisu õuele lumme. Hea, et naabrid jaole said.

«Sa oled lapse ära tapnud!» Kustu oli väga imestanud: see mõni võmakas ka midagi teeb! Sihukestele laiskadele armuleivasööjatele kulub õpetus ära, muidu lähevad raisku nagu Künka Aliine.

Kustu oli imeväikest kasvu ja nigerik mehike, kuid milles ta õigusega praalida võis, need olid hambad. Ta näris kõik kondid pudiks, suured ja väikesed, istus lõunalauas nende kallal otsata kaua, olgu tööga kui kiire tahes. Sellest siis juhtuski, et kui Kustu keskpäeval heinale läks, tulid naabrid talle poolel koduteel vastu. Ja mis ime siis, et Künkal lõppes leib ammu enne uut lõikust ning et seda peredest pidi laenama. Laenu anti alati — Kustu oli mees, kellele võõra võlg püha. Aga lehmadega olid asjad halvemad: neid tuli kevade poole rihmade otsas püsti hoida ning karjalaskepäeval nad otse lõnkusid näljanõrkusest ja päevavalgest. Ning väike Tilde aitas nuttes neid üles, kord sabast, kord sarvedest vedides.

Künka Kustu pidas kahte viletsat rusikasuuruste udaratega lehma, kes kahasse kõigest toop piima päevas lüpsid; veel oli tal kaks siga ja üks hobune — tolle oli ta mõisnikult ostnud. Kustu porgeldas hobust armutult, keeras sedelgarihma ümber käe ja andis siis, kuis jaksas. Kustu ei küsinud, kas paruni uhke sõiduloom oli süüdi, et ta künda ei osanud.

Ei olnud Kustul majapidamisega õnne — kord sattus roka sisse raudnael ja veis kõnges, siis jälle surid pooled põrsad taudi. Ning külanaised andsid nõu: võtku Kustu ometi kord naine. Säherdust plaani oli ka Kustu ise pidanud, kuid tal polnud seda pealehakkamist ja mahti, sest ikka tulid igasugused ootamatud mured peale, ikka juhtus nii, et Kustu hilines viljalõikusega. Kas paistis ilm liiga udune, külm, vihmane või lämbe, ning alles siis, kui terad juba varisesid, märkas Kustu oma õnnetust. Koos väikese Tildega ja suurte korvidega läks Kustu põllule ning hakkas maast ivahaaval oma saaki koristama. Siis oli ta väga õel ning ähvardas Tildet aasta läbi mullaga toita.

Oma küla tüdrukud Kustule ei läinud, ta kasvu ning julmuse pärast. Nõnda sai mees juba kolmkümmend viis läbi, kui ta lõpuks mitmekümne versta taha noorikut läks tooma. See oli veelgi viletsamast kodust kui Kustu oma, aga kosjasid vastu ei tahtnud võtta, nuttis ja palus härdasti vanemate halastust. Polnud see kellegi paar: lühike kõverjalgne Kustu ja sihvakas kõrget kasvu tüdruk, moonipuna põskedel.

Vanemad aga tahtsid oma seitsmendale tütrele head, ja nii viis Kustu Künkale pika ning piltilusa nooriku.

Juba esimesel abielunädalal nüpeldas Kustu oma Rosaalie läbi. Teisel nädalal jooksis noorik vanematekoju ning kolmandal tuli ise tagasi. Aasta pärast ta alistus nagu kammitsais hobu ning siis hakkasid neil igal aastal lapsed sündima.

Tilde töö ei vähenenud, nüüd sai ta peale kõige muu veel Künka Kustu lapsi kiigutada, valvata ja karjatada. Aga kas ta ise ei tahtnud omavanuste hulka mängima minna või kelgutama? Oi, miks ei tahtnud! Vahel oleks aegagi leidnud, aga mis näoga ta pärast lauda oleks istunud ja käe leivakääru järele välja sirutanud? Ning Tilde püüdis oma pererahvale nii vajalik olla kui vähegi oskas, tegi töö enne, kui Rosaalie käskida jõudis. Ja kõik sellepärast, et tunda õigust istuda võõra söögilauda.

Neiupõlv tõi uued mured. Ei kartnud Tilde rasket talutööd ega argipäevast rügamist, ta oli noor, tugev ja osav. Aga suurtel pühadel nuttis Tilde sageli laudas loomade juures, kui teised külapiigad end ehtisid ja kirikusse seadsid. Läks Tildegi vahel harva noorte hulka, aga siis olid tal saapad ning seelik küla pealt laenatud, ja kui mõni peenem poiss teda järjest tantsima viis, siis olid lahked laenajad kohe jaol:

«Anna siia mu kõrtsik!»

«Anna saapad tagasi!»

Tilde oli kena neiu, lepliku loomu ja rõõmsa meelega, miks ei pidanud ta poistele meeldima? Kuid ehalkäijatele oli ta ligipääsmatu, kosilastele aga kodutu kerjus. Kes võtab seesugust? Kes tahab?

Tilde oli väga õnnelik, kui Jüri Laev, ligi neljakümneaastane mees, talle kosja tuli ja viis ta Künkalt ära linna. Külas imestasid kõik, et Aliine heidik sai lõpuks endale pesa, ning Künka Kustu lõi rusikaga vastu rinda ja kiitles, et ta oli Tildest peksu ja malgahirmuga lõpuks siiski inimese kasvatanud!

Jüri oli vaikne, truu ja töökas ning pärast viieteistaastast rahulikku abielu jäi Tilde leseks. Kas ta armastas Jürit? Küllap ikka. Aga see kõige hellem ja õrnem arm kuulus oma lapsele.

Tildel polnud ema, kes talle leivakannika oleks karja saates põue pannud või hommikuti öelnud: Las laps

magab une täis! Ei saanud Tilde ema rinnal oma valusid nutta ega ülekohut kaevata. Kõik selle, millest Tilde enda elu vajaka jäi, tahtis ta anda oma lapsele.

Ja sellepärast kandiski ta nüüd siin, Takmakis, pudelit oma ihu ligi põuesoojas, et Kristiina ei pea koolist tulles külma teed rüüpama. Ja sellepärast oligi Tilde nii õnnelik, kui ta lühikesest, rahutust haigeunest ärgates nägi iga kord enda aseme juures Kristiina valvsaid silmi.

Kopsupõletik oli visa taanduma. Arst käis nüüd ülepäeviti ja harvemgi. Siis, kui ta esimest korda tuli, rõhus Kristiinat mure ja kartus ema pärast nii rängalt, et tal vaevalt millegi muu jaoks silmi oli. Nüüd ta mõtles: Missugune on Sufie Fatõhhova pärast neid suuri ebameeldivusi? On ta kurb? On ta löödud? Või koguni häbelik?

Aga ta ei lugenud tema kalbest kaunist näost muud, kui et ta oli arst, tähelepanelik ja tark arst, kes püüab inimesed terveks teha. Kristiina pani imeks, et see polnud üldsegi see emand Sufie, kes temast suvel oma mehe kõrval punutud korvvankris juhtus mööda sõitma.

«Ta pole nii mitmekülgne kui Fatõhhov,» jutustas Kiska Beloborodova. «Ja operatsioone ta ka ei tee. Kuid ta töötab kogu südamega, väsimatult, ahnelt ja enda suhtes hoolimatult.»

«Ja sina?» küsis Tilde. «Kuidas sina elad?»

Ksenia kehitas õlgu. Ta polnud rõõmus ega kurb.

«Populus kolis nüüd minu tuppa. Pesuköögis on võimatu elada. Ehitasime vaheseina. Ta saab nüüd öövahi palga ja on väga rahul.»

«Laps, aga sina ise? Kuidas sinu asjad on?» küsis Tilde uuesti.

Ksenia mõistis, mille pärast hea naine muret tundis. Pärast seda, mis haiglas juhtus, ei suutnud ta oma saladust enam hoida ega tahtnud enam varjata.

«Ma läksin ja rääkisin Sufiele.»

«Ja tema?»

«Ei midagi. Ütles ainult: «Mina ei ole teie kohtumõistja.»»

6

Unistel hommikutel oli lumi alles tuhm ja säratu, ent jääpurades kilgendasid kümned päikesed veel enne, kui see tõeline paistma hakkas. Aga kui ta puulatvadele tõusis, paistis ta õhu virvendama ja lume aurama ning poisikesed püüdsid klaasikildudega tema põletavalt kuuma naeratust.

Ühel niisugusel märtsihommikul tuli reelt maha sõjamees, tänas küüdi eest ja hakkas naeratades edasi, Vana-Takmaki poole sammuma. Ta sulges silmad, aga päike tungis ka läbi kinniste laugude, ja veelgi tulisemana. Kiired näppisid sineli nööpe ja mängisid ta suure vööpandlaga. See vist meeldis sõjamehele, et ta ühtelugu naeratas. Kaugel mäel punetas mets, juba mahlu paisutav, juba urblev. Ning veel paistis vastu tuttav tare tiidakil katusega.

Gunnar Sitska oli koju saabunud. Kõik näis nii nagu lahkudeski, ainult nüüd soendas päike, minnes aga remutas torm. Ent kui palju sündmusi mahtus ajavahemikku — tuisust päikeseni!

Gunnar ei teadnud isegi, kuidas ta kavatses edaspidi elada, aga ta tahtis elada teistmoodi, tahtis parandada oma vahekorda naisega. Ta oli sellest ainiti mõelnud ja otsustanud: Nii see kesta ei või. Liiliga tuli nõustuda — Gunnar oli rohkem oma vanemate poeg kui naise mees, tal polnud isiklikku perekonda ega isiklikku perekonnaelu. Ta armastas Liilit, kuid oli liiga mugav, et murda kodust matriarhaalsust. Ema solvata ta ei suutnud, aga naine ei tahtnud midagi poolikut vastu võtta.

Kuidas elada?

Pärast sõda oleks lihtne — lööks vanematest lahku. Aga praegu? Kuidas saab Gunnar niisugusel raskel ajal oma vanu üksi jätta? Ema vaataks selgete kurbade silmadega talle otsa ja küsiks: miks? Miks jätad sa, poeg, meid maha? Jah, aga pärast sõda heidaks ta jällegi ette: Kui sul raske oli, siis olid meiega. Nüüd, poeg, lähed ära...

Gunnar lootis koju jõudes esimesena oma naist näha. Kogu lahusoleku ajal oli ta ainult temale mõtelnud. Temale ja nende rappaläinud kooselule. Kas Liili tahabki teda, südamehaiget meest. Kui juba sõjavägi kõlbmatuks peab, kas teda naiselegi enam vaja on...

Kui Gunnar kodus teada sai, et naine oli ta juurest ära läinud, tõusis tas tume viha ema vastu. Aga Vanda oli sügavalt õnnetu, nii tuhakarva, nii endast väljas polnud Gunnar veel teda näinud. Ta pea värises, kui kõigest juhtunust rääkis:

«Ma küsisin: «Kas me tõesti nii pahad oleme, et meiega ühise katuse all ei kõlba elada?»... Me saatsime teda küla lõppu, isa kandis kohvrit. Ma nutsin ja suudlesin, palusin meid vaatama tulla ja kirjutada. Aga sa peaksid ju Liilit tundma, kui lukus ja ligipääsmatu ta on. Me seisime kaua ja vaatasime talle järele. Lootsime, et ta tagasi tuleb. Ootasime päevast päeva. Isa istub sageli akna all. Ma tean, mis ta mõtleb, miks ta istub.»

Vanda vaatas pojale andekspaluvalt, alandlikult nagu hoopi oodates. Sest ajast peale, kui Gunnar oma kojutulekust teatas, oli Vanda seda kõnelust kogu aeg kartnud.

Gunnar kortsutas kulmu. Parem oli neist asjadest hoopis vaikida. Tormitsevale hingele aitab sageli tühisest pisiasjast, et teda mõjutada ühele või teisele poole. Ja ema võitis jälle. Gunnari pea vajus rinnale ning Vanda imestas tema hallide juuste üle.

«Natuke vara,» ütles ta nukralt.

«Sõda ei küsi aastatest. Sõja ajal on kõik vanad, ka imevad lapsed.» Vanda hakkas hääletult nuttes asemele valgeid linu laotama, toppis punased padjad püüridesse ja pani tekile kokku pehmest flanellist, kohvrisseismisest kortsunud pidžaama.

Nüüd hakkas Gunnaril kahju, et ema end nõnda oli tema ees alandanud, nõnda oma pilguga tema andeksandmist anunud. Naine läheb ära, mõtles Gunnar, aga ema jääb. Ta tõusis akna alt, tuli ema juurde ja pani oma pea tema õlale. Ema jääb...

«Kas loed mulle õhtul midagi ette?» küsis Gunnar. Vanda pühkis silmi ja noogutas.

Kevad aga lähenes. Öösel külmetas, päeval sulas ja katustel püsis kõigest veel põhja pool laiguti lund. Kõhnad, toitu otsivad varesed laskusid otse õuedele, sakutasid lume alt mõne kaltsunutsaku või viisunaru ning tõusid siis pettumuskisaga lendu. Suurte parvedena tiir-

lesid nad Anka söökla ümber, olid kui koerad köögitüdruku pühkmeämbri kallal või jälle istusid liikumatult küla lõpus kasvavate kõrgete kaskede latvades ja pidasid silmas haigla tagaõue.

Kevad aga lähenes ja päike pures lund. Ühel hommikul nähti musta ärevil vareseparve kraaksumas jõeäärsel teel. Mis nad seal avastasid, paljal tühimaal, et nende kisa mõlemad külad kuulevad? Aga siis tulid lapsed joostes teatama, et teeäärses hanges on laip ja seisab poolpüsti sügavas lumes.

Miilits Ganejev, kes jõi Anka juures alustassist teed, seadis end kähku korda ja riputas välitasku puusale.

Sööklast mööda, tänavast alla jõe poole jooksid inimesed, kogu kool lippas. Klassid jäid tühjaks ja uksed pärani.

Ganejev lükkas inimesed laiali, mõned sosistasid:

«Miilits tuleb!»

Laip oli juba välja kaevatud ning lumele asetatud.

«Nõndaks,» ütles Ganejev ja avas oma välitasku. Kes teadis leitnanti just siit, otse tee äärest otsida? Kogu jõekallas kaevati pärast tormi pahupidi. Kolm päeva kaevati. Isegi hundid ei osanud teda siit välja kraapida.

Laiba nägu oli mustjas ja sissevajunud, suu laialt pärani, silmakoobastes lumi, juuksed aga hakkasid päikese paistel jääst lahti sulama. Tal olid käes ilusad sinikirja kindad ning sineli ees mustunud kuldnööbid kolme lõvikutsikaga. Kristiina ei vaadanud kordagi surnu nägu, ta pilk oli labakuis kinni, mis olid ilmselt eesti naise kootud, tema värvi- ja ilumeelega. Kristiina mõtles kergendustundega: Sven ei olnud spioon. Enam ei tohi keegi temast nõnda rääkida! Kristiina ei tundnud mingit tarvet nutta ja nii ta hakkaski tagasi koolimajja minema. Nüüd oli ootamistel lõpp, Sven ei tule enam kunagi.

Aga kas teda ongi kunagi olnud?

Väga raskesti mõjus lugu Vanda Sitskasse. Ta pidas ennast Lutsari surmas süüdlaseks. Öösiti piinles ta unetult asemel ja püüdis seda õnnetut õhtut silmade ette tuua. Kuidas see oli?

Ta ütles: «Torm tuleb!» ja mässis end rätti.

Rom ja Lutsar mängisid kaarte.

«Miks sa arvad, et torm tuleb?» küsis Rom.

«Kuu ajas särgi selga,» vastas Vanda. Reuma piinas ta jalgu. Kas leitnant kavatseb veel kaua istuda, mõtles ta.

Ja siis hakkas tuiskama.

«Tuiskab!» hüüdis Vanda.

«Teeme veel ühe partii,» pakkus Lutsar.

Häbematu, mõtles Vanda. Aga kui leitnant lõpuks ära minnes nagu viivitades ukse ees seisis, noomis Vanda teda heatahtlikult:

«Kuidas te lähete niisuguse tuisuga!» Aga see polnud kaugeltki siiras püüe meest tagasi hoida ja küllap Lutsar tundis seda.

Küllap ta tundis! . . .

«Sa ei öelnud midagi selle kohta, mis ma sulle Lutsarist rääkisin,» tähendas Vanda hommikul pojale.

«Iga hetk, iga tund hukkub inimesi,» oli kõik, mis Gunnar sest loost arvas, nagu polekski jutt inimese traagilisest hukkumisest. Pärast seda hakkas ta ajalehti uurima, mis olid vähemalt nädal aega vanad ja mida isa talle külanõukogust oli lugeda toonud.

«See on hirmus, mis fašistid korda saadavad,» lausus Vanda.

«Sina ehk ei usu?» naeris Gunnar.

«Mina usun,» vastas Vanda tõsiselt ja mõtles jälle Lutsarile.

Gunnar luges lehti kaua ja viitis nendega aega veel õhtulgi. Ta oleks nüüd paljugi andnud, et oma väeosas olla . . .

«Kuidas sõjaga on?» küsis Sitska ajalehte oma kätte saades ja prille kobades.

«Ta jääb viimaseks sõjaks.»

«See on inimeste igatsus,» ohkas Vanda. «Nii räägitakse alati. Juba Ovidius ütles: «Isegi kui rahu valitseb, värisevad inimesed sõjahirmus.» Sõdadest pole pääsu.»

«Sõda ei tule enam,» lausus Gunnar. «Ei tule sellepärast, et meie võidame selle sõja.»

«Kas Salimov on direktoriks edasi?» küsis ta õhtusöögi ajal huvitatult.

«Ei. Mobiliseeriti. Sa mäletad veel tema nime?» imestas Vanda.

«Tubli mees,» kiitis Gunnar.

«Me polnud ta vastu just eriti sõbralikud,» meenutas insener.

«Ega olnud küll,» nõustus poeg.

«Sepa naine Pärja astus parteisse,» ütles nüüd Vanda.

Gunnar noogutas.

«Sa mõtled, et ta on arake ja kohmetu?»

«Ma ei mõtle midagi.»

«Kujutle, ta pole sugugi säärane. Ei ole arake ega kohmetu.» Vanda pidi äärepealt ütlema, et Pärja last ootab, kuid sai sõnal sabast kinni. Parem lastest mitte rääkida.

Ilusad ilmad kestsid. Lume kahanemist võis silmaga näha. Veel kõige rohkem nädal ja siis hakkavad teed lagunema. Siis oled oma küla vang, ei pääse edasi ega tagasi, reega ega vankriga liikuma. Aga kuhu kolhoosnikul niisugusel varakevadisel ajal ongi minna või mis pakilisi asju temal ajada? Vaat, arstidel on vaja haigete juurde pääseda ja Söökla-Ankal rajoonilaost proviant ära tuua — mürkrohelised kompvekid, povidlo, valge püül ja liha.

Teedelagunemise ajal jääb piimafarmilgi kraam seisma ja siis võib igaüks riigihinnaga lambajuustu ja kohupiima osta. Seda soodsat aega ootasid kõik, ka Vanda, kel olid suured pere toitmise mured. Igal õhtul mõtles ta: Mida lauale panna? Tagavaraks oli küll sulavõid ja rasva, kuivatatud liha, jahu ja hirssi, pisut mett purgipõhjas ning kaks sibulaist vanikut rippusid ahju kõrval naela otsas. Kuid oli seda siis palju? Paljut veetakse koormaga! Tema kaks hea isuga meest tahtsid kolm korda päevas süüa, ja see oli küllalt tõsine asi.

Nädal aega pärast Gunnari tulekut astus suure valgega uksest sisse Liili. Gunnar lamas alles teki all ja luges raamatut. Vanda valmistas einet ja Roman Sitska parandas taskukella. See oli kakskümmend viis aastat vana ja eile esimest kord seisma jäänud. Kõik kruvikesed lebasid taburetil laiali ning ammuli lahti kuldne ja tühi kest näis nagu aimavat oma kurba lõppu.

Nad ei oodanud Liilit, nad polnud omavahel kokku rääkinud, kuidas teda vastu võtta, ent kõik nad vastasid talle rahuliku naeratusega, lausa ühest suust:

«Tere hommikut!» Nagu polekski ta ära olnud. Liili

oli hämmeldunud ja rõõmus, lükkas oma kohvrikese pingi alla ja riputas palitu varna. Siis istus ta Gunnari juurde nariäärele ja peitis pea tema rinnale.

Tatjana Leskova kirja lugedes oli ta kohe mõtelnud: Nüüd on mind seal tarvis, nüüd pean ma Gunnari kõrval olema! Ja ruttas koju. See polnud nii lihtne, jätta töö ja öelda: Lähen ära, tehke mis tahate, võtke kust tahate inimene minu asemele! Liili palus ainult kaheks nädalaks luba sõita mehe juurde, kes oli raskesti haige.

Inimeste südamed pole kalgid. Las läheb pealegi nende kena apteeker oma haigele mehele külla, ehk tuleb ühe asemel kaks tagasi! Tulevad mõlemad koos, tööd leidub kõigile! Liilil oli raske häid inimesi petta, ja ka muidu ei oleks ta suutnud öelda, et ta enam kunagi nende juurde tagasi ei pöördu. Võib-olla poleks teda siis lastudki minna, sõja ajal oli tööpostilt ärajooksmine kuritegu. Liili ei mõtelnud, mis edasi saab, ta tundis ainult, et peab olema Gunnariga ja jääma nüüd alati oma mehega ühte.

Kolhoosi esimees tegi korralduse apteeker hobusega kohale toimetada ning andis kaasa oma tulupi. See kulus ära, ehkki tal oli küljes vänge lambahais, mis pani südame iiveldama.

Liili sõitis kinnisilmi nagu magav kass. Roosad lumeväljad sirendasid tema ümber, ees ja taga. Liili hingas sulalume lõhna ja tundis sõidust suurt mõnu ning rahu südames. Kõik kõhklused ja kahtlused, kõik kahkvelolemised olid lõppenud. Ta pööras pea küüdimehe poole ja palus:

«Kas ei saaks kiiremini?»

Nii tuligi, et Liili astus suure valgega tuppa ja kõik ütlesid talle:

«Tere hommikut!», nagu polekski ta ära olnud, nagu tulnuks ta tuuldunud põskedega just äsja Uus-Takmaki leivapoest.

Vanda vaatas teda lembete silmadega ning võttis riiulilt neljanda kausikese, tõstis kõigile putru ja tõi lauale.

«See on sulle, Gunnar,» ulatas ta nõu pojale voodisse.

«Rom, ehk jätad nüüd need kellavärgid!»

Jah! Äi sirutas käe oma osa järele.

«See on sinule, Liili,» lausus Vanda.

Kõik tuli tuttav ette — kausid, pudruportsud, jagamise kindel kord. Gunnar sõi voodis ja Vanda naeratas leebelt. Siin pole midagi muutunud, mõtles Liili.

Päeval käisid nad Gunnariga surnuaial. Lund oli poolde säärde, kalmud kõik alles hangedes ja jalad said märjaks. Liili ei võinud päris kindlasti öelda, kus tema lapse haud on, ja nõnda pöördusid nad koju tagasi. Tuli oodata kevadisemat aega.

«Meil võiks veel tütreid olla,» lausus Liili sulailma mahedat niiskust sügavalt sisse hingates. Miski meenutas kasvulavade mulla lõhna, see oli meeldiv ja hingemattev ühtlasi. Gunnar muiatas ebamääraselt, mis ei tähendanud mingit vastust. Koduni ei rääkinud nad sõnagi, polnud millest rääkida. Alles ukse ees ütles Gunnar:

«See on nüüd küll juba kevad.» Ning Liili vastas:

«Jah.»

Ta pakkus end ämmale abiliseks, kuid Vanda tõrjus Liilit heatahtlikult sõideldes:

«Mis see paar kartulit koorida on! Hakkate nüüd sellepärast käsi määrima!» Ta istus jalapingile, ühel pool kartulikorv, teisal kausike veega, ning aeg-ajalt oma töölt silmi tõstes naeratas mõlemile, pojale ja miniale.

«Tahad sa midagi lugeda?» küsis Gunnar ja pakkus naisele raamatuid. Liili oleks tahtnud pesu pesta, põrandat küürida, laulda, lamada, pea Gunnari kurgu all! Kuid ta istus Vanda naeratuse lummuses kui halvatud. Ta võttis pakutava raamatu vastu ning hakkas lugema, ainustki rida, ainustki sõna mõistmata.

Nüüd, kus Roman Sitskal polnud kellessegi enam armuda ja temasse ei armunud ka keegi, tundis ta end isegi omas kodus mahajäetuna. Ning ühel päeval kuulutas ta pidulikult:

«Ma kauplesin enda tööle!»

«Soo?» ütles Vanda. Aga kuna ta rohkem ei pärinud, teatas Rom: «Lähen laohoidjaks.»

«Ja sa ei karda vastutust?» nokkis Gunnar.

«Tühja kah!» lõi isa käega.

Õhtuti pärast teejoomist asus Vanda, nagu ikka, oma pojale lugema. Nii oli Gunnar lapsest saadik harjunud. Neil õhtutundidel kuulusid poeg ja ema teineteisele. Rom ja Liili olid välja lülitatud, võisid pealt kuulata,

võisid teha, mis neile meeldis. Ja Liili läks Tatjana Leskova poole.

Äi saatis ta küla lõppu, ohkas nukralt ja hakkas siis tujutult tagasi lentsima. Tal oli igav. Kodus istus ta tulele lähemale, võttis vestitaskust kella, pani korraks vastu kõrva ja hakkas seda osadeks lahti võtma.

Nüüd ei pääsenud kuiva jalaga kusagilt läbi, trepiesine lausa lainetas sulaveest. Öösiti pahtusid lume- ja saviporisel teel hobuste kabjajäljed, aga hommikul sulatas päike õhukese jääkirme, muutis maa üleni helesiniseks mereks ja uputas kõik jäljed maanteel.

Ühel niisugusel kargel ja tuulisel hommikul, valge õrna härmatisega, tõusis Liili reipalt, pesi end, korjas hambaharja, seebikarbi, oma käterätiku, öösärgi ning muu kribu-krabu kohvrisse ja ütles siis:

«Noh nii. Mina pean siis nüüd jälle minema.»

«Kuhu?» küsis Gunnar alistunult, otsekui aimates Liili mõtteid.

«Tagasi.»

«Kuidas!» hüüdis Vanda heitunult. «Kas te ei tulnudki päriselt?»

«Ei.»

«Miks te siis üldse tulite?»

«Tulin teid vaatama. Ja lapse hauale,» vastas Liili.

«Sind ei pea siis enam miski?» päris Gunnar vaikse meeleliigutuse ja kahjutundega. Liili raputas pead.

«Ela hästi, Gunnar!» Ta surus lihtsalt ja kindlalt mehe kätt.

Ega lasknud end saata, ütles kohvri kerge olevat.

«Kuidas sa sääraste teedega kohale saad?»

«Küll saan!» naeratas Liili muretult. «Lähen jalgsi, kui hobusega ei pääse.»

Gunnar seisis uksel päikeses ja vaatas talle järele. Vanda tuli hämarast toasügavusest ja ütles etteheitvalt:

«Miks sa lasid tal minna! Miks sa ei hoidnud teda tagasi?»

Gunnar vaatas jonnakalt teele, kiiresti sammuvat naist, kes jäi üksijäri kaugemaks ja väiksemaks.

«Kas sa ei armasta teda enam?»

Kui ta ainult vait oleks! mõtles Gunnar emast. Kõige kannatlikum inimene on vist see, kes oma raevu ohjel-

dada mõistab! Kuid milleks üldse vihastada? Tõepoolest, milleks vihastada? Kõik läks ju nii, nagu minema pidi. Täiesti seaduspäraselt. Ja Gunnar ütles:

«Temal on sellest vähe. Ma oleksin pidanud kaasa minema.»

«Miks sa siis ei läinud?» küsis ema ettevaatlikumalt.

«Nüüd on hilja,» lausus Gunnar ja astus tuppa. «Tema tahab teistmoodi elada. Mina olen kehv mees.»

«Sa räägid nii, nagu oleksin mina kõiges süüdi!» hüüdis Vanda ja puhkes valju häälega nutma.

Gunnari hing on haige. Aga hinge võib ravida nagu kehagi, see peaks ju samuti ravile alluma, lohutas end Vanda ja tundis sellest mõnevõrra kergendust.

Liili aga sammus läbi vee Uus-Takmaki poole kergelt ja muretult, joobunud kevadest, päikesest, tuhandest sulisevast nirest. Elu polnud sugugi ainult piin, ta võis tuua veel rõõmu ja rahuldust igast elatud päevast!

Jõudnud üle jõe, pani ta kohvri hetkeks maha ja tõmbas hinge. Uus-Takmak oli üleni vines, lage jõeäärne väli pimestas silmi. Siin, selles paigas, pidas Lutsar talvel lahinguõppust ja Liili andis laulvatele kolonnidele teed. Seal oli ka naisi, viiskudes, vatikuubedes, puupüssid õlal, lumelabidad ja granaadid vöö vahel. Lutsar tõstis käe mütsi juurde ja lõi kannad kokku. Ta silmades oli tühjus . . .

Langeda siin, mänguväljadel, mängukaevikuis, eemal tõelisest sõjast ja võitlusest — kas pole see õelaim saatuse iroonia! Ainult kaks sammu oli Lutsar kõrvale astunud. Kui vähe on vaja selleks, et teelt eksida! Mõnikord ainult kaks sammu . . .

Ei tohi sammugi oma teelt eksida, mõtles Liili, võttis kohvri maast ja astus edasi sinises vines küla poole.

7

Veel olid puud raagus, võserikud vitsjad ja hõredad ning mullune kulu kattis pikkade hallide juustena maad. Kuid see oli kevad ja inimesed hingasid tuult mingi erilise januga, mingi nimetu ootusega.

Kaks nädalat puudus kolhooside vahel side. Maa lainetas merena ja häda sellele, kes lobina ajal kusagil

tuleku peale jäi. Nüüd oli muld tahe, kõrgemates paikades päris kuiv, ainult ilmad pilvitasid tusaselt ning sügiskülmadega kägaraks hangunud jõeveed ootasid tormi ja lõunatuuli.

Naised mõõtsid mureliku silmaga elule ärganud maad — nüüd oli see nende künda, külvata ja põimata. Ka kõik teelised, kellel asja oli põldudevahelisi radu sõita, peatasid hobuse, viskasid ohjad tarantassi ja sobrasid peoga niiskes soojas mullas.

Varesed kraaksusid tigedalt ja näljaselt põldude kohal ning esimesed kollased liblikad ekslesid kesal. Küla poolt lähenes vanker, vana, rikutud hingeeluga hobune ees. Iga päev oli tal uus peremees olnud, kord valju käega, kord pidamatu suuga, mõni piitsaga, mõni kepiga, ätid, eided ja poisijõmpsikad. Vana Arabella oli tüdinud kõikide soove ära arvamast. Nüüd vedas ta kahte naist ja tühja täravat õlivaati. Ükski kolmest polnud talle meeltmööda, setukas juhas nagu purjus mees ühest teeveerest teise ja pidas naeru: Ei mõista need memmed ohjasidki käes hoida ega tunne vängeid sõnu, mis vana Arabellat turgutaksid. Iga poisike mõistab, et palja nõõga kaugele ei jõua. Küll Arabella teab, kellega võib tembutada ja kellega mitte.

Täna saab nalja, mõtles setukas ja hakkas otse kraavi kiskuma.

«Tpruu-uu . . .!»

Maria hüppas vankrilt maha.

«See pime lehm vahib ju kõõrdi!» ahastas ta, keeras heinatuustist talle silmaklapi ja istus tagasi vankrisse.

«Nõõ!»

Arabella nooskas ja hakkas vasakusse kraavi tüürima.

«Needus!»

Arabella sai teise silmaklapi, kõmpis nüüd kesk teed ja plaanitses uut vempu.

«Nõnda ei jõua me hommikukski kohale,» kurtis Maria. «Kuidas võib kiire ülesande jaoks säärase venimuse anda. Kööbard! . . . Lämpjalg! . . . Ptüi!»

Homme alustatakse kündi, traktor saabub kohale ja tahab mootoriõli, aga nemad roomavad mööda teed nagu uimased teod. Maria rebis nutuse näoga ohjaharusid. Ei midagi! Ainult siis, kui mõni sõiduk neist möödus, kiki-

tas Arabella kõrvu ning sörkis törts aega selle sabas. Tüdis aga õige pea ja jäi siis hoopis seisma. Nüüd pidi teeäärsest varvikust hudja tooma.

«Ta ei jaksa vedada,» arvas Kristiina ja püüdis hobust meelitada: «Kossu-kossu!»

«Küll ta jaksab! Simuleerib, kurivaim. Nööhh! Astu, astu, vana hata!»

Kristiina puhkes naerma.

«Ta vaatab, nagu saaks aru.»

«Ta irvitab ju meie üle! Nööhh!»

Arabella jäi ükskõikseks: tao kui tahad!

Malk ühes käes, võttis Maria teisega suistest kinni ja hakkas hobust edasi vedima. Nüüd ei kõlvanud Kristiinalgi enam vankrisse istuma jääda.

Et see tallimees ka sihukese virtsiku ja jonnaka kronu neile kaela määris, mõtles Kristiina. Kuid tallimehega tülli ei tohtinud minna, võtab ja rakendab ette veel mõne hullema eluka. Head tööhobused teenisid ammugi armees, need aga, kes jäid, olid vanad, roogus seljaga, mõni sügelistes, mõni jälle vigureid ja vempe täis.

Hele kruusane tee viis lõpmatusse, õlivaat tärises ja kolises õõnsalt, tuul kammis teepervel lambakarva tohletanud rohtu, kesa auras ja remmelgad õitsesid heledalt keset vett.

Sõideti alles üle Hallikese jõe puust silla, aga Kristiina mõtted olid juba ammu rajoonikeskuses, kus ta polnud möödunud suvest saadik enam käinud. Oli huvitav uuesti näha seda suurt asulat, kivist kooli, lugemistare, apteegi, trükikoja, hoiukassa ja leivapoega.

Hämaruse ja tugeva lõunatuulega jõudsid nad lõpuks pärale. Kristiina käis siin uusijalu, võrdles kõike nende muljetega, mis tal varasemast korrast olid ja mida mäletas. Umbes niisugune näis see nüüdki, ainult koolimajaesine muruväljak oli nätske ja lirtsus veest ning haljuse asemel nägi ta sügavaid jalajälgi ja rattaröö-paid. Raske öelda, kas Kristiina seda suurt ja inimrohket paika nüüd enam eelistaski väikesele kodusele Takmakile? Vist mitte!

Valjuhäältdaja all seisis palju rahvast, oodati päevauudiseid. Ka mõlemad takmaklased ruttasid ligi. Nad kuulasid väga tähelepanelikult, mõistsid üksikuid sõnu, kuid mõtet ei tabanud.

«Mis seal räägiti?» küsis Maria pärast saate lõppu vanalt mehelt.

«Kuulutati välja sõjalaen. Kümme miljardit rubla.»

«Kas saab selle kokku?» imestas Kristiina.

«Miks sa arvad, et ei saa?»

«Ega ma ei arva, aga sõda on inimesed vaeseks teinud.»

«Siis ei tunne sa nõukogude rahvast,» vastas Maria. «Ei ole midagi, mida meie rahvas ei suudaks.»

Asjaõiendamine läks üle lootuste ladusalt. Kõik lähema ümbruse kolhoosid olid oma jao mootoriõli juba kätte saanud ja ise ära vedanud — kel janu, sel jalad. Traktorijaamal polnud tänavu transporti.

Takmaklaste setukas viidi sõime ette, Kristiina läks juhatust mööda laohoidjat kodunt otsima, Maria aga astus täitevkomiteest läbi. Esimees soovis õnnelikku päralejõudmist ja palus, et Takmakist talle künni asjus viivitamatult helistataks.

«Mis sellest tilgakesest saab!» nurises Maria. «Paneb traktorile ainult korraks hääle sisse.»

«Alguseks hea seegi,» vastas tusane esimees. «Praegu rohkem ei ole ja rohkem anda ei saa.»

Koju tagasi sõites näis Mariale, nagu viiks ta täisvaadiga imet, mis künnab põllud ja paneb üleöö vilja lokkama.

Aga vahepeal käisid nad Kristiinaga veel sööklas, tellisid kaks portsu hobuselihast guljašši ja neli klaasi teed kompasulanud kompvekkidega. Söökla oli rahvast tulvil, mõni üksik meeski hulgas, ning ettekandjad teenisid neid nobedasti ja lahkesti, hoopis ilmekamalt kui naisi.

Maria küsis üsna koduselt ja sissejuhatuseta kõrvallauast istuvalt tüdrukult:

«Kuule, miks sa kulmud lillaks värvisid, kas siin on niisugune mood?»

Tüdruk otsis põuest kähku peeglitüki ja imestas.

«Lillad jah!?» Ta oli kogemata keemilist pliiatsit kasutanud!...

Õues lõhnas kevadõhtu, puid räsis tugev soe tuul, rahutus taevas otsis kuu säravalt kanditud pilvede vahelt väljapääsu ning lõpmatusse kerival heledal teel vedas setukas kahte naist ja ühte rasket õlivaati. Tuul aina

tõusis, painutas teeäärsed võsad looka ning kuu kaames paistuses venisid lõputult tühjad ja surnud kesad.

Maria kohendas heinu istme all ja hakkas laulma. Kuna aga tuul hingamist mattis, jäi ta varsti vait. Koduni oli nüüd tükikene maad sõita. Arabella ei nõrkenud vaati vedades, nagu Kristiina kartis. See sänikael peatus hoopis, kui naised vankrisse kauemaks istuma jäid — ta tahtis, et nad tema kõrval käiksid ja valjastest talutaksid.

Pea kohal kihutavad pilved lagunesid läbipaistvaiks ribemeiks, selja taga kumasid võõra küla tuled ja kohises kalmistu kasetukk. Mingi tume rüma kostis kaugelt kõrvu ja kasvas üha. Mis see oli? Arabella lingutas kartlikult kõrvu. Nagu lähenev kõu oli see ja Maria süda tõmbus aimusest kokku.

«Jää!» kisendas ta. «Jää!»

Nad sõitsid otse hingematvasse kohinasse, nad sõitsid jõele vastu. Nagu vihast mustas vees tormasid sõgedad jäälahmakad ja purunesid vastu kaldaid, killunesid ning ujusid piki voolu edasi, põgenedes üksteise eest ja tulid üksteisele vastu, murdusid ja vajusid hetkeks servapidi vee alla. See tasane Hallike, mis suviti pragudesse kuivas ja vihmade ajal taltsas, osavõtmatu ning ilutult kollane näis, ulgus nüüd, möirgas ja säras. Ta oli puusillakese purustanud ja laiali loopinud, kuid mis on üks sild? Pilpake suures vabadusvõitluses!

Maria kükitas kaldale maha ja haaras pea käte vahele. Kristiina aga nähvas Arabellat piitsaga.

«Kõik sinu pärast!» Liigutanuks vana ramp ennast kärmemini, oleksid nad nüüd ammugi juba kodus.

Jõe teisel kaldal seisis kõrge kuivanud kask, kaks tõmpi oksa nagu sõrmed püsti, nende vahelt aga vaatas kollane lame täiskuu. Kase keskpaik ajas peenikesi võrseid ja tuul püüdis neid tüve küljest lahti rebida. Takmaklased hüüdsid kaske «Lootuse puuks», sest ta oli koju ruttavale teelisele peatse päralejõudmise endeks. Isegi hobused tundsid teda ja polnud siitpeale enam vaja neid kiiremale sammule sundida. Kui aga teeline vastassuunda liikus, rajooni poole, siis näis talle kase juurde jõudes, et kodu oli juba kaugele seljataha jäänud.

Kask hoidis kuud oma kuivanud oksaharu vahel ja

Kristiinale näis, et isegi Tallinn oli käegakatsutavam kui Takmaki küla sissesõidu kõrge puuvärav.

Kristiina soovitas lähemasse sovhoosi sõita, mille peale Maria ainult käega lõi. Tal polnud häält sellest raginast üle karjuda. Keegi ei saanud neid aidata, silda ei tulda ju ometi nende jaoks ehitama!

«Kui prooviks koolmekohalt üle sõita? Suvel oli seal täiesti madal ja kuiv!» karjus Maria.

Kristiina vangutas ägedalt pead. Hull!

Arabella värises.

Maria jättis hobuse teele ja jooksis koolme poole. Kõrge koirohi õõtsus tuule tujul, kuid jää ragin kostis koolmekohal hoopiski kumedamalt, hoopis nagu kaugelt. Risti üle jõe oli vajunud toomingas, aga ta hoidis juurtega kramplikult kaldast kinni. Maria jälgis peenetüvelise puukese taha kogunevat risu ja jäärüsi, mis üksteisele selga ujus. Kogu see podisev jääpudev seisis toominga ees paigal. Jääsulg!

Maria kisendas, vehkis kutsuvalt maantee poole, kus ootasid Arabella, õlivaat ja Kristiina. Maria jooksis neile vastu, mässis ohjad tugevasti ümber käerandme ja haaras hobuse päitseist. Hetk tundus tunni pikkusena.

«Mida sa kavatsed teha?» püüdis Kristiina kohinast üle karjuda. Kuid Maria oli juba vette sumanud ning tiris enda järele tõrkuvat ja kaela pikalt etteküünitavat Arabellat.

Kõik toimus liiga kiiresti ja liiga järsku. Kristiina seisis soolasambana kaldal ning vahtis uimase rahuga peenikesele puule, mille iga hetk võis murda tema taha kuhjunud jäärüsi, tappa ja kiskuda kaasa Maria, hobuse ja koorma. Nad olid nüüd täpselt jõe keskpaika jõudnud, kuid sealt enam edasi ei liikunud. Maria seisis puusadeni vees ja sõimas Arabellat kõige nilbemate sõnadega. Mära rabeles, look viltu, kogu keha raskusega ettepoole pressides. Vanker oli hoopis vee alla kadunud, paistis ainult kummis külgedega õlivaat.

Seisab! Miks nad seisavad?

Edasi ei mõelnud Kristiina enam midagi, ta lahmas jõkke ja püüdis kirveldavalt külmas vees edasi joosta. Aga iga samm oli kammitsas, neetult raske ja kiskus ettepoole kukkuma. Toominga taga kasvas ähvardav

jäämägi, Kristiina liikus meeleheitlikult vankri poole, kus Maria ikka veel hobust päitseist rebis. Märal olid kõik hambad paljad, nagu lämbuks ta või naeraks. Kes sellest kuratlikust Arabellast aru sai?

Kindad hambus, kobas Kristiina vee all vankrit, toetas käed vastu vaati ja tõukas kogu jõust. Asjata. Rattad olid millegi taha kinni jäänud. Kristiina tümpsis jalaga jõe põhja, kuid see oli küll paljas ajakulu. Ta kükitas otsustavalt suuni vette ja kompas käega.

«Tõmba!» hõikas ta Mariale. Jäine vesi lõikas kõrri, kõrvetas otsekui tulise rauaga. Esimene pingutus ei andnud midagi, kuid teise järsu tõmbe järel hakkas miski ragisema, vanker tegi hüppe, sõitis tagumise rattaga millestki kõrgemast üle ja vajus tasasele pinnale. Vesi ulatus nüüd ainult põlvedeni, nad olid jõudmas teisele kaldale.

Külmakrambist halvatuina, lõgisevate hammastega, veest nõretavaina vaatasid nad tagasi. Maria liigutas kangeid huuli, kuid Kristiina ei mõistnud, mis ta öelda tahtis. Tuul jäätas nende riided, mis olid kanged kui soomusrüü, ning keha õhetas ja oli üleni kibe.

Pilvelademed katsid kuu, aga ta rühkis edasi ja ilmus uuesti vabasse sinisesse taevasse. Sel hetkel tormas mürinal jõgepidi alla kogu jääpagin. See oli kohutav ja ilus. Küllaltki kaua suutis üks peenike puuke vastu pidada! Seal, kus ta juured viiv tagasi kramplikult maast kinni hoidsid, sinetas kohev muld.

Kristiina pani põse hobuse auravale kehale ja hakkas nutma. Arabella väristas nahka, nagu parmu peletades, käänas ulguja poole oma läikivad silmad ja pruuskas valgeid vahutükke.

«Närvid!» lohutas Maria oma vapustatud kaaslast.

Hullud! arvas Arabella. Niisuguste meeletute eitedega pole ta veel kunagi sõitnud!

«Ära ulu!» käratas Maria, lõi rusikaga Kristiinale rindu ja selga. Kristiina pursatas naerma ja kaitses end. Siis nuuskas ta kahe näpu vahel nina, pani ühe kinda kätte, teise ulatas Mariale. Need olid ainsad kuivad esemed.

Arabella vedas nüüd piitsata ja kaks veest läbimärga hüdisevat naist sörkisid ta eel.

«Lootuse puu» jäi juba selja taha . . .

Kõik äkilised sündmused mõjuvad tagantjärele. Maria kujutles õudusega, mis saanuks, kui nad keset jõge kauemaks oleksid kinni jäänud. Maria ei mõtelnud endale ega Kristiinale, ta mõtles Arabellale, kolhoosi loomale. Hobune! Milline varandus! Iga Arabella taga nähti kündi, külvi ja lõikust.

Arabella hirnatas rõõmsalt, kui nägi talle, pikki ja madalaid, kuuvalguses süngelt rohekas-musti. Tallimees tuli laternaga neile vastu ja tõstis kimedat vananaise kisa.

«Kohtu alla anda! Lurjused! Poolsurnud elaja toote mulle tagasi!» Aga kui taat avastas, et Arabella kael oli rangide alt verel, ängas ta ohjaotsaga Kristiinale vastu tagumikku.

«Saada naisi asju ajama!» kiunus vanamees kraad leplikumalt. Kristiina naeris.

Kuu oli peitunud pilvede taha. Üle lageda puhus soe lõunatuul. Maa lõhnas noorest, vast-tärganud rohust. Kes see oli, kes kahtles: Kas tulebki enam kevad, kas ärkab aia ääres nõgesetutt või lokilise peaga võililL?

Homme võis alustada kündi.

SEITSMES PEATÜKK

1

Õhtu eel, suure kevadtormiga kogunesid takmaklased Hallikese kallastele jääminekut vaatama. Aga nad tulid siia ka veel pärast seda, kui enam ühtegi jääkildu ta sülle ei jäänud. Tumedas vees peksid lained päid vastu punakaid savikaldaid, lailasid ja laksusid.

Kuuvalges magas Hallike kui hõbesoomustega madu, päeval päikese käes aga tõusis tast tihedat ihmjasvalget auru. Vesi oli tõusnud üle kallaste, uputas rajad, kartulimaad ja läved, sulges Betti Barbale kodutee. Kaks ööd oli kunstnik Tatjana Leskova pool. Nad magasid ühe teki all, rääkisid kaua ja innukalt puhteajani. Nad arutasid Takmaki viimaseid uudiseid, seda, et Ganejevi

seaduslik naine tuli mõnikümmend kilomeetrit jalgsi koos sülelapsega mehe juurde elatist nõudma, ja kuidas see teda kohtles.

Tanja ei mõistnud, miks partei rajoonikomitee pole veel Ganejevi puhul reageerinud kohalike kommunistide signaalile. Polnud takmaklaste võimuses Ganejevit ametikohalt maha võtta.

«Ootame veel,» lausus Barba. «Mõnikord juhtub, et rajoonikomiteed lihtsalt ei jätku iga üksiku inimese jaoks. Neil on pakilisemaidki asju ajada, praegu saavad nad künni- ja külvitööde pärast küllalt rabada.

Aga eks kogu meie rahva parteiline mentaliteet, see tohutu jõud, peab samuti meist igaüht kasvatama ja suunama.»

Barba küünitas ajalehte võtma, juba mõtles ta hoopis millestki muust.

«Lugesid? Kümne päeva jooksul realiseeriti riiklik sõjalaen. Kümne asemel saadi ligi kolmteist miljardit rubla, nii et tuli tellimuste vastuvõtmine lõpetada. Mis sa ütled, Tatjanka?»

Leskova noogutas. Ta lamas selili, käed kukla taga.

Takmak avas kõik laekad ja kirstud, pööras pahupidi kõik oma taskud. Õpetajad ja õpilased, kolhoosnikud, piimafarmi töötajad ja haiglapersonal pakkusid sularaha ja oma tulevikupalgad.

Sepa naine Pärja tõi mitu tuhat rubla kitse müügist, Sitskad tellisid laenu õige suure summa eest, haigla õde Ksenia Beloborodova loovutas poole aasta teenistuse ning häbelik Ruudi Populus luges lauale omad rublad.

Ühel pärastlõunal sai Barba endise direktori naiselt Varjakeselt ta mehe vanad säärsaapad, mis pisut rohkem märga pidasid kui tema oma lõhkised kalossid, ning sumpas seelikusaba ja palituhõlmu üleval hoides läbi vee koju.

Kellegi siga seisis kõhuni lombis ja natsutas unistavalt. See mõnuleja kuulus Ankale, kes ei pannud miskiks muhameedlaste sajatusi.

Kummuli sinikirju põhjata padà ujus maja ees ja mõtlemise kabineti uks tüüris jõe poole. Betti Barba unustas seelikusaba ja mantlihõlmad ning jooksis naljakalt kareldes ust päästma. Ta lohistas selle võidukalt

tagasi ja pani paika, siis tõmbas hinge, oli märg, üleni porine ja vandus heast meelest.

«Elada, mu Lucilius, tähendab võidelda!» hüüdis ta bassihäälselt.

Veel samal õhtul asus kunstnik nukke valmistama. Neid oli tal juba suur hulk — Punamütsike, Ivan Tsarevitš, Petruška Välismaalane. Pühapäeva-õhtutel pani ta oma käpiknukud suurde sakvuajaaži ja läks lasteaia mudilastele külla.

Nüüd võttis Betti Barba kastist helekollast savi ja mätsis seda esialgu ainult mõtliku, hajakil pilguga . . .

Kevad lööb aasad haljaks ja toob laululinnud taeva alla, aga kevadetunne, see on midagi muud See on virgumine, igatsused ja ihad, see on rõõm, lootus ja kiusav rahutus. Õhtuti jalutasid noored piki maanteed külast välja ja kihulaste parved tulid nendega kaasa. Kurblikud ja head olid need õhtud — kraavipervedel tärganud rohi, pehme tuul liigutas rätinarmaid ja hing oli tulvil laule.

Maria Tsvetotškina istus õhtuti läti Klausi pool, mängis kitarri ja laulis õnnest rõhutud romansse. Väike Julia kandis ikka veel läkiläkit ja käis kohtamas Fatima poja Ahmediga. Anka aga lasi oma poistele kevade saabudes rajooni rätsepal ohvitserimundrid õmmelda — ilusad väikesed hallid sinelid, rohelised frentšid, kalifeed ja pilotkad. Tellis säärikud, rihmad ja välitaskud.

«Eided loravad, et ma oma laste eest ei hoolitse,» kaebas ta.

Esimestel päevadel sõelusid need püsimatud kiiamid oma uutes mundrites hommikust õhtuni küla peal, sest nii tahtis ja käskis nende mamma. Senka oli talve jooksul esihammastest ilma jäänud ning häbenes naerda, aga toredat mundrit kandes tikkus heameelenaer iseenesest peale. Hommikuti ruttasid vennakesed korraks end lasteaeda näitama, sealt lippasid tallide poole, jõe äärde ja piimafarmi õuele.

Ent nädal aega hiljem mängis päikesest helepunane Senka söökla ees tänaval paljajalu, ta puhvis kalifeede paelad lohisesid mööda maad, kuna säärikud vedelesid üks ühes, teine teises hoovinurgas.

Siis tuli kaks päeva järjest toredat vihma, maantee

muutus pehmeks saviks, sombune ja vatine õhk soojaks, nired vulisesid ning maa lõi üleöö haljaks, otse pimestavalt haljaks.

Künd hakkas lõpule jõudma. Traktoril oli ammugi võhm väljas, need olid naised, palju naisi, kes hommikuvalgest loojanguni vagusid ajasid. Veevedaja kolistas oma tünniga põldude vahel ning tõi neile ka lõunasupi kohale. See oli pisike meesterahvas, kes veel koolisunduse alla ei käinud. Ta ootas, kuni kündja kustutas janu, tõmbas siis ohjadest, sülitas lirtsti! läbi hammaste ja sõitis sõnalausumata edasi. — Mis juttu sa eitedega ikka räägid!

Kündja aga pühkis käeseljaga üle suu ja läks tagasi töö juurde.

«Nõõh!»

Arabella see vana tõrvhammas küll ei olnud, ent vembud näisid neil kõigil ühed ja samad. Noorel kündjal, sitkel sõdurinaisel, kargas hing täis: tee tööd ja täida plaani säärase venimusega! Ning veevedaja kuulis, kuidas nördinud kündja setukat siunas:

«Ee-hh sina! Parteitu bolševik!»

Kas-sa-näed! — «Ülesküntud uudismaad» on siingi tähelepanelikult loetud...

Muld oli turbunud roosaks, kõrgel taevas laulsid lõokesed ja brigadir hülpas meetripuuga juba vagude vahel. Ta pani käe silme ette ja vaatas murelikult enda ümber. Oli see nüüd hea või halb, aga suured olid need küll, need Takmaki põllumaad! Tänavu, kus lesed ja sõdurinaised siin kündsid, näisid nad veel lõputumaina kui kunagi varem.

Kolhoosnikud ootasid kärsitult kooliaasta lõppu, õpetajatest ja õpilastest abijõudu, iga kätepaar oli arvel. Mitte üksnes raske aasta, vaid raske võitlus seisis ees.

Betti Barbal ei läinud enam Iskander Salimovi säärikuid vaja, ta viis need Varjakesele tänuga tagasi. Naine pakkus külalisele tooli ja pühkis põllega istme üle, ent Barba ei jäänud hetkekski juttu puhuma ning Varjake nägi aknast, kuidas kunstnik oma raskel kõnnakul üle Karl Marxi väljaku läks.

Kelle juurde ta läks? mõtles Varjake nukralt. Karl Marxi väljaku taga umbtänavas elas uus koolidirektor

Amina Abajeva. Vanasti käisid kõik tema Iskanderi juures, nüüd käiakse uue direktori jutul... Ja Varjakesel tulid pisarad silmi.

Betti Barba avas Amina Abajeva pool oma eaka sakvuajaaži, ei tea mis ajast või epohhist pärit. Seejärel pani ta lauale kaks nukupead.

«Näe, tegelased on siin! Sina kirjuta neile näitemäng või värsid, või midagi taolist.»

Amina puhkes heledalt naerma. Üks nukk kujutas Söökla-Ankat, teine miilits Ganejevit.

«Katsun teha!» hakkas uus direktor nõusse. Siis kurtis kunstnik, et ta sineli jaoks vajas tükikest tumesinist kalevit. Amina lubas hankida.

«Veel parem, kui neid värsse mõlemas keeles laulda saaks,» pilgutas Barba silma. Amina põimis käed põlvede ümber, näis, et tal mõttes midagi juba tärkas.

«See võiks olla lühike sketš: eesriie avaneb ja leti taga lösutab Anka. Tuleb ostja... veel üht nukku oleks vaja.»

«Naist?» küsis Barba.

«Jah. Ta küsib pirukaid. Anka ei võta vaevaks talle vastatagi. Lõpuks viskab üle leti mingi känkara... Siis tuleb miilits Ganejev, käe peal suur kell, nõjatub letile, kõditab Anka lõuga ja patsutab mujaltki. Anka kaob kui välk leti alla ja toob sealt sületäie pirukaid. Kaob veel kord leti alla ja ilmub viinapudeliga. See on Ganejeviga ühepikkune. Kas nõnda?»

«No-noh! No-noh!» kiitis Barba. «Anna pihta!» ning lubas koju minnes ise ka kohe tööle asuda, teha juurde veel ühe nuku, pirukad ja viinapudeli.

Soojas ja sumedas kevadõhtus tinisesid sääsed, küla mööda hulkusid poisikesed ja venitasid lõõtspilli üksluist ning igavat joru. Pole viga, mõtles Betti Barba, varsti on neil suus uued lood ja laulud.

Nii oligi. Nädala pärast kiresid isegi kikkad aiapostide otsas:

«Tuleb tuju, meie Anka
söögimaja lukutab
ja Ganejevit seal üksi
nuumab siis ja puputab.

Ega mehed tema võlu
järel' käsi siruta —
mehi tõmbavad ta poole
viinalonks ja pirukad.»

Takmaklased kiitsid sketši maruliste aplausidega heaks, kuid sellele vaatamata lõppes õhtu suure skandaaliga. Pärast salmi, mis kõlas umbes nõnda:

«Leidub veel ganejeveid, kes
rindelt ära viilivad,
supipoe ja naiste ümber
nagu kõutsid hiilivad,»

kargas kannatamatu mehike esimesest reast püsti ja raputas raevunult rusikaid.

«Ah teie teotate nõukogude võimu!»

Tema viha oli nii suur, et inimesed vangutasid pead: näe, mis Ganejev veel ei arva, — et tema ongi see nõukogude võim!

Et nukud võis teha ainult Betti Barba, see oli kõigile selge, kuid luuletajat ei teatud ja Anka püüdis igati seda välja uurida.

«Kas laul siis valetab?» küsis Salimovi Varjake Anka pärimiste peale. Veel kunagi elus polnud ta kellelegi nii jämedalt ütelnud.

Maria Tsvetotškina vandus käsi südamel, et tema luuletada ei oska, ja mitmed teised rääkisid enda kohta sedasama.

«Naised lähevad ju ikka kadedaks ja tigedaks, kui neid ei magatata. Aksioom!» Niimoodi mõistis Anka ilma, inimesi ja nende seadusi.

Kahel korral sai Senka emalt peksa, et ta Betti Barba pool käis. Anka kiskus poisi käest tema töö, savist varsakese, suure peaga hobuselapse, ning viskas vastu maad puruks. Senka hammustas ema kätt, ulgus ja märatses voodi all seni, kuni magama jäi.

Betti Barba ootas mitu päeva oma õpilast ja läks siis pärast koolitunde sööklasse.

«Ma tahan sinuga rääkida,» ütles Barba.

«Eks räägi!» lubas Anka klipsakalt, ise aga hakkas laudadelt musti taldrikuid koristama. Ta lasi meelega

Barbat seista ja kannatlikult jutu alustamiseks sobivat hetke oodata.

Tuli lepitust lunima, muheles Anka ja tõmbas tüdinud näoga arvelaua ligi. Ta kasutas seda riistapuud iga kopika kokkuarvamisel. Seda nõudis tema arust hea komme ning Ankale meeldisid kõik head, kultuursed kombed. Ta oli andekalt ja kiiresti ära õppinud üksksõiksel, tüdinud ilmel ning kõlava klõpsuga arvelaua nööpe kokku lööma. Ta püüdis seda toimingut tähtsaks teha ning andis inimestele oma suurt üleolekut tunda. Nagu nüüdki.

«Miks sa last õppida ei lase? Kas sa, tobe naine, üldse taipad, kui erakordselt andekas poeg sul on!» ütles Betti Barba paluvalt, peaaegu alandlikult. Anka väike ümar käsi peatus arvelaual.

«Kui sa siia sööma tulid, siis istu lauda ja oota!» põrkis ta. «Muid asju mul sinuga ajada pole. Aga kui sa mind ja poissi rahule ei jäta, saadan sulle maksuinspektori kaela. Aksioom. Eks siis selgu, kuidas sa oma pildikeste eest kolhoosnikuid nöörid!»

«Ega sa seda ometi tõsiselt ei mõtle?» küsis Barba hajakil ja mureliku ilmega.

«Lõid kartma, mis?» parastas Anka, silmades roheline ja õel tuluke.

«Ei, ma räägin Senjakesest. Sa ei tohi teda keelata,» selgitas Barba. Tal oli väsinud ja kurb nägu, silmaalused kottis ja kaabu alt tolknesid hallid juuksesäugud.

On ta tobe või teeskleb, mõtles Anka vanast kunstnikust ning tundis ennast kuidagi ebamugavalt. Ta ei tulnud selle pealegi, et mõnele inimesele ei hakka pori üldse külge. Et on inimesi, keda miski iial ei pahasta.

Anka otsustas takmaklaste lorilaulude eest omal viisil kätte maksta ja pakkus nüüd iga päev järjest ainult vesist kapsaleent. Ent kui kolhoosnikute nõupidamisel otsustati ta sööklast minema kihutada, naeris Anka ülbelt:

«Teie käed on liiga lühikesed! Kolhoos pole mind siia määranud ja kolhoosil pole õigust mind maha võtta!» Ning nõudis otsekohe pärast koosolekut rajoonisõiduks hobust.

«Ei saa,» ütles esimees Feima Ibragimova lühidalt. «Enne külvi lõpetamist ei saa. Kõik hobused on põllul.»

Kesköö, kui brigadirid alles künniaruandeid koostasid, astus kolhoosikontorisse miilits Ganejev. Ka tema nõudis rajoonisõiduks hobust, ja ka temale ütles esimees ära.

«Mul on kiire asi.»

«On kiiremaid asju.»

«Ma nõuan!»

«Ei saa.»

«Ma kannan sellest kõrgemal pool ette!»

«Ole lahke!»

«Ma küsin viimast korda: annad?»

«Ei.»

Brigadirid peitsid ninad ja muiged aruannetesse. Eks ole naljakas, kui sülitab tuld ja tõrva mehike, väike kui makihark!

Aga nad naersid liiga vara — järgmisel hommikul selgus, et Ganejev ja Anka koos lastega olid varavalges rajooni sõitnud.

Tallimees kutsuti aru andma. Too seisis pahurana noore esimehe ees, kel patsid alles selja taga kõlkusid. Mõni aasta tagasi jooksis seesama plika vesise ninaga veel kooli vahet.

«Kas sul luba oli?» küsis esimees validalt.

Ohhoo! Vaata, vaata, kus mul paras prõmmija!

«Mis õigusega sa omavolitsed?»

«Ganejev nõudis hobust, kus ma tohtisin keelata!» jonkas taat vastu. Tema tunnistas ainult tõelisi ja ehtsaid ülemusi.

«Annad hiljem külvi osalise nurjaajamise pärast vastust,» lausus esimees resoluutselt ja viskas palmiku üle õla. Tallimees ootas veel raasike aega, sest niisugune järsk lõpp tundus talle ebaloomulikuna, siis aga lükkas kõrviku kulmule ja hakkas ukse poole tätsama.

Kogu tee võngutas tallimees pead, jäi ühtepuhku seisma ja vaatas kolhoosikontori poole tagasi. — Küll on ajad! Vaat mis juhtub, kui eided pukki ronivad!

2

Päike küttis koolimaja ja tukutas lapsi. Veel lahendasid kümnenda klassi poisid viimaseid ülesandeid, kuigi see näis nii mõttetult tarbetu, sest võib olla juba homme antakse neile püssid kätte. Nad ei mahtunud enam oma puust pinkidesse, sest nad olid juba mehed. Hiirekõrvus ja lapsikult täissirgeldatud õpikud seisid küll avatuina ees, kuid mõttes viibisid poisid Kertši võitlejatega. Sinna oli abi vaja, — Nõukogude väed taandusid vaenlase ülekaalukate jõudude ees.

Kolhoosi-Karimilt saabus esimene rindetervitus oma klassile:

«Poisid, tulge fritse nottima! Neid siin veel küllalt!»

Kolhoos aga saatis oma pojale puguka koti tubakat, suitsupaberit ning kirja, millel seisid all kogu küla pookstavid. Ka Kristiina oma. Ta süda oli hell ja uhkust täis, et ka tema nimi, Kristiina Laev, seisis ühel tähtsal läkitusel.

Ta tundis sellest sama rõõmu kui toomingast küla taga, ainukesest õitsvast puust ümbruskonnas. See oli kidur ja peenike, kuid üleni valev. Kristiina ei raatsinud murda ta õisi, ainult ühe kobara viis ta koju ning pani raamatu vahele kuivama — mälestuseks sellest kaunist kevadest, Takmakist ja tema inimestest.

Kunagi muutub ju kõik ainult kaugeks mälestuseks, mõtles tütarlaps. Kõik saab minevikuks — pikk ridaküla, kollase põhjaga Hallike, palkkoolimaja, punutud korvvankrid, nukrad viisid, sinisilmsed linapõllud ja roosad tatraväljad, pimedad talveõhtud tattnina valgel, suured lumetormid ja õitsvad taevad! Jäävad kaugeks möödunuks vihmajärgsed rusked ja porinätsked teed ning kõik, mis neil teedel on juhtunud või mis endamisi mõeldud.

Kas neist pidid saama tulevikus head või halvad mälestused? Kristiina ei teadnud seda isegi, ei teadnud kuni tolle ööni, mil Tanja lohistas Tilde haiguse ajal puuhalud nende treppi.

«Te olete hea,» lausus Kristiina suures meeleliigutuses.

«Niisugused me oleme, armas Kristiina — head ja

halvad. Kuid me oleme nõukogude inimesed,» ütles Leskova.

Kristiina suutis vastuseks ainult noogutada. Takmakis olid kõik niisugused — kõik omamoodi head ja isemoodi kaunid, puuduste ja nõrkustega. Kristiina mõtles neist hardumusega, vahel haaras teda peaaegu pühalik tunne. Kunagi ütles Betti Barba, et looduse pillav ilu üksi ei tee veel ühtegi paika armsaks ja hubaseks. Inimesed, ainult inimesed võivad seda teha. Tal oli õigus.

Külas polnud ühtegi, kes Tilde pärast ei muretsenud või teda vaatamas ei käinud. Isegi Anka käis. Tõi kissellikontsentraati. Kristiina ei tahtnud vastu võtta, kuid Anka oli nii alandlik ja siiralt mures.

«See on rajoonipoest ostetud,» andis ta aru ja Kristiinal polnud südant teist oma keeldumisega solvata.

Õhtuti käis Kristiina toominga juures istumas. Juba varises valgeid ümmargusi õietätraid ning tüdrukut rõhus nii üürikese õitsemise kurbus. Talle meenus väike vapper puuke, mis oma nõtke pihaga peatas jäärüsi, päästis Kristiina, Maria ja Arabella ning seejärel hukkus.

Talle meenusid sünnimaa kevaded, kõik vesised luhad, puisniidud ja karjamaad toomingate valges hullutuses. Nad tegid õnnesegaseks ja arutuks, nii et vaevalt veel oma jalge ees nurmenukke märkasid!

Takmaki mustmullamaa kandis uhket täispeaga nisu, siin sündisid kartulid, berenged, mis lausa sulasid suus, ent see pind ei tundnud sinililli ega ülast, ja võib-olla just sellepärast armastasid lapsed ja neiud joonistada oma pearättidele ja põlledele tikkida fantastilisi, enda väljamõeldud, otse unenäolisi õisi.

Kord õhtul möödus toominga juurest karguga mees. Ta nokkmütsi alt hõõgus punane juuksekahl ning ta roheliste silmade pilk põrkas Kristiinalt otsekui ehmudes tagasi. Kristiina suu vajus naerule ja ta jäi ootama mehe tervitust, kuid see hüples kargu najal tast sõnatult mööda. Oli Kristiina siis tõesti nii muutunud, et mees teda ära ei tundnud?

«Kuulge!» hüüdis ta. «Me oleme teiega ju tuttavad!»

«Võib-olla,» vastas mees üle õla jahedalt.

«Teie tõite mind vooriga Takmakki. Minu ja teised eestlased. Mäletate?»

«Oli nagu midagi niisugust,» vastas mees häirimatult ja astus edasi. Kristiina tundis end sandina, kelle väljasirutatud pihku leiva asemel kivi pandi. Ta ei mõistnud inimesi, ta ei saanud neist aru! Toosama Punapea käis möödunud suvel vankri kõrval, vaatas Kristiinale kiindunult silma ja hüüdis teda omas keeles lillekeseks.

«Tšetšek!» meelitas mees, ja näis, nagu oleks ta unustanud kõik teised sõnad. Nüüd läks ta mööda nii jäigalt, nagu ei pälviks Kristiina isegi tema teret. Kui tüdruk sellest emale kurtis, lausus Tilde kuidagi kurvalt:

«Sina mõtle tema seisukohast. Ta on noor mees. Oli tal kerge sinu ees niiviisi vigasena seista või karelda?»

Sellele polnud Kristiina tõepoolest osanud mõelda, vist oli emal õigus. Kuid see kohtumine erutas Kristiinat ja pani Tatjana Leskova arutuste üle inimestest tagantjärele mõtlema ning juurdlema. Kristiina kujutles isegi püstihulle ja kummalisi asju, ta mõtles: Söökla-Anka on vastik naine, aga kui Kristiina peaks Anka fašistide käest päästma, kas ta teeks seda?

Kristiina tundis, et ta teeks seda. Aga Anka, kas tema päästaks Kristiina?

Kindlasti.

Tilde tundis end nüüd päris tervena. Ehkki arst teda esialgu veel põllule ei lubanud ja raskest tööst vabastas, lõi Tilde käega ja käis kartulisilmi maha panemas. See polnud iseenesest mingi ränk töö ja Tilde tundis selget rõõmu tuulest, mullast ja häirimatust vaikusest enda ümber. Ta oli ainult Kristiina pärast mures ja rahutu.

«Palu ennast lasteaeda tööle võtta,» soovitas ta.

«Mispärast lasteaeda?» küsis Kristiina. Ta mõistis väga hästi, mis ema oli sellega öelda tahtnud. «Ei,» keeldus Kristiina. «Kõik lähevad põllule.» Sellega näis asi otsustatud ja Tilde paistis isegi rõõmustavat, et tüdruk nii südi ja tubli on. Ent õhtul leidis Kristiina ema nutmas.

«On midagi paha juhtunud?» kohkus ta.

«Ei. Ainult vahel tulevad kurvad mõtted.»

«Me oleme ju elus ja terved!»

«Aga me oleme kõik kaotanud!»

«Meil ei olnudki ju midagi! See vana toakraam ainult!»

«Sina oled noor, sa pole oma kätega veel ühtegi väärtust loonud, oma töövaevaga ühtegi asja muretsenud, sellepärast ei tea sa midagi kaotuse raskusest,» halises Tilde. «Sinule on meie köögilaud ainult vana lobut, aga mina tõin ta poest paari kilomeetri tagant oma turjal koju, sest ma pidin need mõnikümmend senti kokku hoidma, mis kärumees oleks küsinud.»

«Pärast sõda algame uut elu,» lausus Kristiina.

«Varemetel? Võib-olla, kui me tagasi läheme, pole linnast jälgegi, ei leia oma tänavat ega maja.»

«Siis algame otsast peale — majast, tänavast ja linnast,» lausus Kristiina jonnakalt; ta tundis endas suurt viha ja ema jutt ärritas teda.

«Kui iga inimene toob ühe kivi, siis saab sellest juba tänava, kui kaks kivi, siis on juba kaks tänavat. Aga inimene suudab ju palju rohkem kui paar kivi kokku kanda!»

«No kuule!» hüüdis solvunud Tilde. «Ega ma enda pärast ei muretse!»

Sellest ägedast kõnelusest peale nägi Kristiina hoopis selgemini kodumaad. Kuigi ta polnud oma elus veel ühtegi fritsu kohanud, kujutles ta haukuvaid eseslasi, nägi neid raipeid peremehetsemas kõigil oma lapsepõlve armsatel tänavatel. Kuidas Kristiina neid vihkas! Ah kuidas ta neid vihkas!

Takmakis aga algas suvi.

Keskpäeva leitsakus logistas rajoonist küla poole korvvanker. Hobune vihtus sabaga parme eemale ja väristas kuplasöödud nahka. Tatjana Leskova hoidis ohjaharusid lõdvalt süles ja vähtis mitte midagi mõistval ja nägeval pilgul heledalt kerkivat maanteed. Ta tuli sõjakomissariaadist ametliku teatega oma mehe hukkumisest eriülesande kangelaslikul täitmisel.

Kui Tanja selle läbi luges, naeratas ta nõrgalt ning raputas pead:

«Ei. Ma ei usu seda, isegi kui tema surma kümme teadet kinnitaksid... Niisugused mehed nagu Vladimir Leskov ei sure!»

Nüüd aga sõitis ta koju ühegi mõtteta, lõmaks ja puruks lööduna. Eemalt paistis kahe tõmbi oksaga kuivanud kask, mida hüüti «Lootuse puuks». Ta oli koju

tõttavale teelisele peatse päralejõudmise endeks ja ergutajaks, vastassuunda sõitja aga tundis tema kohale jõudes, nagu oleks kodu juba kaugele seljataha jäänud.

Maanteel sammus vapralt väike inimene, paljajalu, punalillises sarafanis, ja kandis käes pearätti seotut varandust — uusi kingi.

Tanja pidas hobuse kinni.

«Kuhu sina lähed, Nelli?» päris ta.

Laps vahtis maha ja Tanja kordas küsimust.

«Lähen ära.»

«Nii, nii. Kuhu siis?»

Nelli ei vastanud, seda ta otsustas mitte avaldada. Tanja heitis ohjad sülest ja astus kääksuvast vankrist maha.

«Puhkame siis pisut jalgu — sina rändamisest, mina vankrisistumisest.» Nelli kergitas kleidi alaäärt ja kükitas kuulekalt «Lootuse puu» alla, ta nägu oli väga murelik. Tatjana ei pärinud midagi ja Nelli ajas varbaga väikest musta sipelgat taga, kes kiiresti minema sibas.

«Näe!» hüüdis laps. «Sipelgas kardab mind!»

«Nüüd oleme puhanud ja aeg on jälle teele asuda,» lausus Tatjana mõne aja pärast ja tõusis. Nelli nõustus kohe, hüppas samuti üles, silitas pisut nukerdatud seeliku sirgu ning ohkas sügavalt.

«Vahest saan ma sind hobusega kohale viia? Jõuab ehk rutemini?» küsis Tanja ja Nelli noogutas. Selle peale tõstis naine ta vankrisse ja kohendas heinu istme alla.

«Kuhu käsite sõita?»

«Isa juurde,» ütles Nelli rangelt.

«Nii et sa läksid ema juurest hoopis ära?»

«Jah.»

Tanja pühkis silmi ja nuuskas nina.

«Ära nuta,» palus ta Nellit, «ma ka enam ei nuta.»

«Aga miks sina nutad?» imestas Nelli.

«Miks? Mul tuli meelde, kuidas sinu ema kurvastab, kui sa ära lähed.»

«Ei kurvasta.»

«Usu, Nelli, usu, et kurvastab!» Kuid Nelli kõngutas pead. Ta oli kahel korral läti Klausi juures käinud, aga

uksel ikka jälle tagasi põrganud, kui mees teda lahkelt sisse kutsus:

«Tule, Nelli, anna patsi.» — Kuid Nelli andis jalgadele valu.

«Mis sul Klausist vaja?» päris ema.

«Tahtsin öelda, et ta meid rahule jätaks.»

«Sa, paha laps!» taples Maria. Ja siis siduski Nelli oma varanduse rätti ning otsustas ära minna.

«Kas ütlen hobusele, et ta meid koju viib?» küsis Tanja viivitades.

«Ütle,» lubas Nelli alistunult, vaikse kurva häälega.

«Lootuse puu» jäi nüüd selja taha, Takmaki kõrged väravad paistsid eel. Nelli hoidis südame ligi kompsukest, milles olid isa pilt ja uued kingad. Tanja aga kiristas vihaselt hambaid — et see oleks viimane sõda!

Üsna küla lähedal palus Betti Barba end kolhoosikontori ette sõidutada. Tanja tõstis Nelli sülle ja tegi kunstnikule ruumi. Too haaras kaabu tursunud mullase käega peast ning lehvitas endale tuult.

«Lähen teen neile säru!» ähvardas sünge naine.

«Mis siis juhtus?» küsis Tanja loiult.

«Meid määrati koksagõssi katsepõldu rohima, mõistad sa?»

«Mis sellest?»

«Keegi pole ju koksagõssi oma elus varem näinud. Nüüd ei tea ükski, kas tõmbasime umbrohu üles või sellesama kuradima koksagõssi? Agronoom ka ei tea! Mõistad sa? Talle ei saadetud instruktsioone. Aga see on ometigi suure tähtsusega tooraine!»

Tanja pidas hobuse küla vahel kinni.

«Nelli,» lausus Barba nüüd sootuks teise häälega ja uudistas tarkade, kõikemõistvate silmadega kompsu lapse käes. «Kas sa tead midagi helesiniste juustega Malviinast?»

«Ei,» tunnistas Nelli lühidalt ja asjalikult.

«Siis tule õhtul uut nukunäidendit kaema!» kutsus Barba. Tanja vaatas talle järele, tema naljakat kuju heledas pluusis, kitsas kuues, viisud jalas ja kaabu peas, ning hõikas nagu ärgates:

«Mis asi see koksagõss on?» Ent Barba lõi ainult kannatamatult käega.

Sel lämmil, põuavines päeval töötasid kõik lülid ise kandis: osa muldas kartuleid, osa laotas teravilja päikese kätte tuulduma, muist inimesi kitkus katsepõllul umbrohtu. Viljahoidlate-tagusel kartulimaal kõplasid neli naist — Julia, kooli direktor Amina Abajeva, Kristiina ja Anka.

Higi tilkus lõua otsast kaelusesse ja nirises rinde vahesse, Julia hoidis kõblast põlvede vahel ja kattis pealae taskurätiga.

Anka oli terve vao jagu teistest ees, ta rühkis kui arust ära, sest tahtis kõigile näidata, mis ta suutis. Katsugu veel keegi talle prilli-pralli elamist ette heita! Söökłast aeti ta minema, aga nähku kõik küla lõhvardid, et Anka on iga töö peale hakkaja!

Lõuna jõudis kätte. Naised pühkisid higist ja tolmukriimu nägu. Anka muldas oma viimaseid kartulipealseid ja kavatses võidurõõmsalt sellest teatada, kui Julia teda teistele appi kamandas.

«Niisugust asja küll ei ole!» kisendas Anka vihaselt ja viskas kõpla maha. Kuidas siis nii? — Kui sa teistest virgem oled, siis saad venivillemite töö kah veel kaela.

«Minu norm on täis!»

«Oled sa esimest päeva tööl või?» kähvas Julia, see Ahmedi väike, hilluke Julia, kes nüüd Anka kallal tigedalt ragistas.

«Mina olen oma töö teinud ja keegi ei saa minult rohkem nõuda. Aksioom!» pani Anka niisama härinal vastu.

«Pole siin midagi sõnu jagada,» ütles nüüd Amina Abajeva. «Kuule, Anka, töökaaslastesse tuleb suhtuda solidaarselt!»

«Käi põrgu!» turtsus Anka, kes arvas, et talle oli suurt ülekohut tehtud. Ta läks jöntsides eemale ning heitis murule pikali. Teised jätkasid sõnatult tööd. Kristiina lõpetas järgmisena ja hakkas Juliale vastu minnes tema kartulivagu kobestama. Kui nad päeva teisel poolel suudaksid niisama palju, siis jõuaksid nad õhtuks kaks päevanormi täita.

«Niiviisi lähme Maria lülist ette,» süttis Julia.

«Meie ei tea, mis rekorditega nemad üllatada võivad,» kahtles Amina. Nad püsisid küll visalt ja järje-

kindlalt Tsvetotškina lüli kannul, kuid kätte neid ei saanud ja neist ette ei jõudnud. Täna töötasid nad aitade man, laotasid mullust, haudunud teravilja lagedale tuulduma. See polnud naljaasi töö — kanda aitadest tonnide viisi teravilja õuele ja sealt jälle tagasi salvedesse.

«Täna oleks hiilgav võimalus neist ette jõuda!» õhutas ja ahvatas Julia. Otsustati keha kinnitada, supelda ja aega viitmata jälle tööle asuda. Nad heitsid kõplad pahtunud mullale, võtsid vilust toidukompsud ja liikusid kõik koos Hallikese poole. Anka ringutas ning lonkis neile pikkamööda ja mingit viisijoru raidutades järele.

Naised jooksid alasti, käed rinde ees, leigesse vette. Jõgi oli liiga madal, et ujuda, nad võisid ainult vees kükitada või jalgadega sumada. Aga seegi vähene pakkus lõbu ja karastust.

«Kas meri on Tallinnast kaugel?» küsis Julia.

«Ei,» kostis Kristiina. «Ta on sealsamas.»

«Mina olen merd näinud ainult Aivazovski maalidel,» tunnistas Amina. «On ta sinine?» Kristiina vastas nii pika viivu tagant, et naistel oli küsimus ammu juba meelest läinud.

«Vahel on ta sinine ja vahel roheline. Enamasti aga hall.»

«Misasi?»

«Meri,» lausus Kristiina.

«Vastab see tõele, et Tallinnas on niisugused kitsad tänavad, kus kaks autot teineteisest mööda ei saa?» imestas Julia.

«Oh jaa!»

«Kas võtad meid vastu, kui me ükskord tuleme sinu linna, koputame su uksele ja küsime: Kas siin elab Kristiina Laev?»

«Ära narri.»

«Ma räägin tõsiselt. Kas võtad?»

«Mida?»

«Meid vastu, kui me tuleme?»

«Võtan!» hüüdis Kristiina. «Võtan!»

Päikest ei paistnud, aga kuumus närbutas. Õhk püsis tuulevinuta ja mattis hingamist. Asuti sööma. Naised lamasid rohul peaaegu alasti.

«Mingi mämmelkook!» põlastas hea ja paremaga harjunud Anka nätsket normipalukest.

«Piim on ka tilgastanud,» kurtis ta pudelist rüübates.

«Astjat võib võrrelda inimesega,» ütles Amina Abajeva paljutähendavalt Ankale otse silma vaadates. «Kui nõu pole küllaldaselt puhas, siis hapneb ses kõik, mis sa sinna sisse ka iganes valad.»

«Vaadake, kes seal on?»

«Kus? Kes?»

«Põõsas!»

«Keegi varitseb meid!»

«Abdulla! Vaata, kus nurjatu!»

«Las vahib,» ütles Anka ja näitas põõsaste poole sapsusid.

«Oh Anka!» ahastas Amina Abajeva ja peitis naerva, hämmastusest punase näo pihkudesse.

«Pole midagi. See on talle paras. Aksioom. Las häbeneb nüüd kui üks tuppa teinud koer!» õigustas Anka oma tegu siiralt ja surmtõsiselt, ning imelik küll, aga Kristiina tundis sel siivutul hetkel ta vastu poolehoidu.

Nad panid kähku riidesse ja hakkasid kartuliväljade poole astuma ning Abdulla ei tulnud enam kellelegi meelde. Ka Ganejevist ei tahetud rääkida: mis tast sai ja mida tema vääris? — Sest kas maksab, kas on kunagi mõtet karvustada juba surnud lõukoera?

«Kui see minu teha oleks, paneksin Hitleri raudpuuri ja veaksin teda mööda maid ringi, et inimesed seda kõigi aegade ilgemat elajat näeksid,» ütles Julia hoopis muust.

«Raske on uskuda, et ta on naise sünnitatud,» lausus seepeale Amina Abajeva. «Kas siis naisest saab sündida niisugune värdjas, keda neavad maailma kõikide rahvaste emad?»

«Hakkab sadama,» hüüatas Anka ja vahtis üles taevasse. Hommikust peale värvitult ilmetus laotuses liginés nüüd tohutu suur must pilv.

«Oled sa suhkrust või?» pani Julia Ankale pahaks, et see nende tõsisesse kõnelusse nii kohatult sekkus.

Aga ilm tundus tõepoolest muutunud, tuul kihutas mööda põldu ja peksis mullatolmu näkku. Naised haarasid kõplad ja asusid tööle.

Järsku läks nii pimedaks, et isegi helerohelised kar-

tulipealsed mustaks muutusid. Amina tõstis pea ja hüüdis nõutult:

«Nad jäävad vihma kätte!», heitis kõpla käest ja pani otse üle põllu jooksma.

«Mis te vahite, suud ammuli, kas te siis aru ei saa!» kisendas Anka ja jooksis Aminale järele.

Aitade juures oli täielik kaos. Alles sai kogu vili õuele õhu kätte laotatud, kui kõige üle vajus suur ähvardav pilv nagu sõgeda looma pea. Linnud hoidsid kartlikult maa ligi ja tuul oli külm nagu oktoobris, rebis seelikuid ning viis rätid peast, tahtis nagu kõik ilma pealt ära puhuda.

Must-lilla taeva all kühveldasid higist nõretavad naised vilja aidaustest sisse, aga see oli niisama hea kui vett merde kanda.

«Present! Kus on katted?» kisendas Maria. Nad lohistasid neljakesi rasket presenti — Tilde ja Maria, Fatima ja Agata. Oli nagu merel enne tormi. Ja äkki silmas Agata nende poole rübivaid naisi ja tundis ära oma tütre Julia.

Nüüd hoidsid kuusteist kätt presenti ja laotasid üle vilja. Agata lõi vaiu maasse ning Fatima kinnitas riide nurgad, et tuul neid ärapidi ei kisuks.

Vili oli kaetud.

Fatima jäi hingeldades vaatama musta maad ja musta taevast ning sirutas käe. Ta tugevasti värisevale peopesale langesid harvad rasked piisad.

Aga enne veel, kui naised end vahutava ja pahiseva vihma eest peita jõudsid, lähenes kihutav ratsanik nagu väepealik. Ta märkas päästetud vilja, noogutas, paitas hobuse kaela, keeras ringi ja kappas tagasi. Hetke pärast nägid naised ainult tuiskavat porilämu ja esimehe Feima Ibragimova kahte märga palmikut.

Kristiina seisis sajus, nägu ülespidi. See oli nii ilus — vihm, tuliselt hõõguv keha ja see, et ta nõnda seisis, nägu ülespoole.

Teised ronisid aita, kaevusid viljasse, mis nad esimeses äreduses jõudsid sisse kühveldada, ning kuulasid kõue raskeid raksatusi. Aga nüüd nihutas Fatima end Agatast eemale, nagu polnukski seda hetke, kus nende krampis käed nii üksmeeles ja kõrvuti vilja päästsid.

Ta polnud veel oma pojale andestanud.

Veel sadas, aga päike paistis juba. Kuusteist kätt puhkasid. Siis paotas Maria pisut ust ning lõi seejärel rantsatades pärani. Väljas oli hele päev, kummel lõhnas, maa auras, päike säras puhtas sinises laotuses.

Ja oli jälle väga, väga vaikne.

3

Üks tänavapool seisis närbutavas päikeseleitsas, teine pool jahedas lillas varjus ja nende keskel lamas ükskõikne tolmune maantee. Küla pidas söömavahet. Rambed kanad kudisesid õrnalt, ei märganud isegi linavästrikku, kes nende toidu kallal käis, ja pikakerelised kassid, sabad sorakil vastu maad, loivasid üle õuede.

Pagaritares küpsetati õhtuks leibu ja kogu tänav oli magusat lõhna täis. Kibuvitsades umisesid mesilased ning rudisid tulipunaseid õisi. Kristiina astus paljajalu läbi tühja vaikse külatänava põldude poole. Ta heitis mõtliku pilgu elanikuta ubrikule tihedas põõsapäsmas. Väike lind tiksus hirsaial ja ehmus siis lendu. Just nagu läti Klauski — ühel varahommikul oli ta siit läinud. Võttis oma bajaani ja tööriistad, kõik muu aga jättis sinnapaika, nagu oli — kõik pajad, teemasinad ning käekellad, kõik parandatud ja parandamata saapad.

Võib-olla lõi ta mõnes teises külas oma tööriistad lauale ja ta suured kahvatud käed paikasid seal ehk inimeste lääpas jalavarje, et need veel mõni aeg vastu peaksid. Kes teab? . . .

Lühike põiktänav lõppes Hallikese järsul kaldapealsel ning Kristiina keeras põldude vahele. Kuumas rohus siristasid ritsikad, laisas ja tulises õhus siiblesid liblikad ning tardusid siis mõnel sitkel teelehel või valgel kesalillel.

Aga isegi nii kaunil päeval nagu täna pidi Kristiina mõtlema Eestile, kui nägi töövankri sügavaid rööpaid põlluvahelisel teel. Kõigil teil maailmas, ka kõige kitsamail, konarlikumail ja hulgutavamail, on oma siht ja eesmärk.

Eile, kui Kristiina seisis Ksenia Beloborodovaga Tak-

maki suurel maanteel, mis valgena kadus suveõhtusse ja pani neiud igatsema, ütles Ksenia:

«Ei, Kristiina, ma ei jää pärast sõda Takmakki ega sõida ka enam Eestisse tagasi. Minu kodumaa on Venemaa. Kui ma ainult teda väärin...»

Kristiina astus paljajalu töövankri rööpmevahes ning vaatas kiindunud silmi seda kitsast põlluvaheteed, tulikalillede kulda, oblikate ruugerohelisi mõõku, roomakil roosasid kesakanne ja tolmukirmes kortslehti.

Kristiina tõstis pilgu teelt. Kaugel ees läksid tema kaaslased. Kristiina pani peo toruks suu ette ja hüüdis. Nad pöördusid ja andsid käega märku, et ta kiirustaks. Et koos edasi minna.

Ma ei oskakski seletada, kuidas armastan elu, mida elan, ja neid, kes mu ümber on, mõtles Kristiina. Ma pean neid nii kalliks, et kui sellest ainult mõtlen, tulevad mulle pisarad silmi.

Ja ma pean veel palju selle poole püüdma, et väärida neid inimesi selles ajas, kus ma elan.

(Esimese raamatu lõpp)

1959

Лилли Александровна Промет
ДЕРЕВНЯ БЕЗ МУЖЧИН
Роман
На эстонском языке

Оформление В. Толли

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

•

Toimetaja H. Välk
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja A. Tõnisson
Korrektorid A. Nurmoja ja
M. Järvekülg

Ladumisele antud 22. I 1962. Trükkimisele antud 21. II 1962. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 20. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 16,4. Arvutuspoognaid 17,1. Trükiarv 21 000. MB-00434. Tellimise nr. 301. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 78 kop.

7—3